Suttantapiṭake Saṁyuttanikāye

Saḷāyatanavaggapāḷiyā ca Mahāvaggapāḷiyā ca

Saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

## Sāratthappakāsinī nāma

# SAṀYUTTAṬṬHAKATHĀ

(Tatiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1957



Aṭṭhakathā Series 16

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

# THE PĀḶI ALPHABET
# IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

## VOWELS

အ a    အာ ā    ဣ i    ဤ ī    ဥ u    ဦ ū    ဧ e    ဩ o

## CONSONANTS WITH VOWEL "A"

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| က ka | ခ kha | ဂ ga | ဃ gha | င ṅa |
| စ ca | ဆ cha | ဇ ja | ဈ jha | ဉ ña |
| ဋ ṭa | ဌ ṭha | ဍ ḍa | ဎ ḍha | ဏ ṇa |
| တ ta | ထ tha | ဒ da | ဓ dha | န na |
| ပ pa | ဖ pha | ဗ ba | ဘ bha | မ ma |

ယ ya    ရ ra    လ la    ဝ va    သ sa    ဟ ha    ဠ ḷa    ံ ṃ

## VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā    ိ = i    ီ = ī    ု ု = u    ူ ူ = ū    ေ = e    ော ေါ = o

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| က ka | ကာ kā | ကိ ki | ကီ kī | ကု ku | ကူ kū | ကေ ke | ကော ko |
| ခ kha | ခါ khā | ခိ khi | ခီ khī | ခု khu | ခူ khū | ခေ khe | ခေါ kho ... |

## CONJUNCT-CONSONANTS

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| က္က kka | င်္ဃ ṅgha | ဏ္ဌ ṇṭha | ဓျ dhya | ပ္လ pla | လ္လ lla |
| က္ခ kkha | စ္စ cca | ဏ္ဍ ṇḍa | ဓွ dhva | ဗ္ဗ bba | လျ lya |
| ကျ kya | စ္ဆ ccha | ဏ္ဏ ṇṇa | န္တ nta | ဗ္ဘ bbha | လှ lha |
| ကြိ kri | ဇ္ဇ jja | ဏှ ṇha | န္တွ ntva | ဗျ bya | ဝှ vha |
| က္လ kla | ဇ္ဈ jjha | တ္တ tta | န္ထ ntha | ဗြ bra | သ္တ sta |
| ကွ kva | ည ñña | တ္ထ ttha | န္ဒ nda | မ္ပ mpa | သ္တြ stra |
| ချ khya | ဉှ ñha | တွ tva | န္ဒြ ndra | မ္ဖ mpha | သ္န sna |
| ခွ khva | ဉ္စ ñca | တျ tya | န္ဓ ndha | မ္ဗ mba | သျ sya |
| ဂ္ဂ gga | ဉ္ဆ ñcha | တြ tra | န္န nna | မ္ဘ mbha | ဿ ssa |
| ဂ္ဃ ggha | ဉ္ဇ ñja | ဒ္ဒ dda | နျ nya | မ္မ mma | သ္မ sma |
| ဂျ gya | ဉ္ဈ ñjha | ဒ္ဓ ddha | နှ nha | မျ mya | သွ sva |
| ဂြ gra | ဋ္ဋ ṭṭa | ဒျ dya | ပ္ပ ppa | မှ mha | ဟ္မ hma |
| င်္က ṅka | ဋ္ဌ ṭṭha | ဒြ dra | ပ္ဖ ppha | ယျ yya | ဟွ hva |
| င်္ခ ṅkha | ဍ္ဍ ḍḍa | ဒွ dva | ပျ pya | ယှ yha | ဠှ ḷha |
| င်္ဂ ṅga | | | | | |

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ၁ | ၂ | ၃ | ၄ | ၅ | ၆ | ၇ | ၈ | ၉ | ၀ |
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 0 |

# Saḷāyatanavaggasaṁyuttaṭṭhakathā

Mātikā | Piṭṭhaṅka

## 1. Saḷāyatanasaṁyutta

### 1. Aniccavagga



### 2. Yamakavagga



### 3. Sabbavagga

| Mātikā | | | Piṭṭhaṅka |
|---|---|---|---|

| Mātikā | | | Piṭṭhaṅka |
|---|---|---|---|

### (18) 3. Samuddavagga



### (19) 4. Āsīvisavagga



## 2. Devanāsaṁyutta

### 1. Sagāthāvagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

**Saḷāyatanavaggaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.**

# Mahāvaggasaṁyuttaṭṭhakathā

| Mātikā | | | Piṭṭhaṅka |
|---|---|---|---|

## 1. Maggasaṁyutta

### 1. Avijjāvagga



### 2. Vihāravagga

Mātikā Piṭṭhaṅka

## 8. Anuruddhasaṁyutta

### 1. Rahogatavagga





## 10. Ānāpānasaṁyutta

### 1. Ekadhammavagga



### 2. Dutiyavagga



## 11. Sotāpattisaṁyutta

### 1. Veḷudvāravagga

## 2. Rājakārāmavagga



## 3. Saraṇānivagga



## 4. Puññābhisandavagga

**Mahāvaggasaṁyuttaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.**

# Saḷāyatanavagga

# Saṁyuttaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

## 1. Saḷāyatanasaṁyutta

### 1. Aniccavagga

### 1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Saḷāyatanavaggassa paṭhame **cakkhun**ti dve cakkhūni ñāṇacakkhu ceva maṁsacakkhu ca. Tattha **ñāṇacakkhu** pañcavidhaṁ Buddhacakkhu dhammacakkhu samantacakkhu dibbacakkhu paññācakkhūti. Tesu Buddhacakkhu nāma āsayānusayañāṇañceva indriyaparopariyattañāṇañca, yaṁ "Buddhacakkhunā lokaṁ volokento"ti[1] āgataṁ. Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṁ "virajaṁ vītamalaṁ dhammacakkhuṁ udapādī"ti[2] āgataṁ. Samantacakkhu nāma sabbaññutaññāṇaṁ, yaṁ "pāsādamāruyha samantacakkhū"ti[3] āgataṁ. Dibbacakkhu nāma ālokapharaṇena uppannaṁ ñāṇaṁ, yaṁ "dibbena cakkhunā visuddhenā"ti[4] āgataṁ. Paññācakkhu nāma catusaccaparicchedakañāṇaṁ, yaṁ "cakkhuṁ udapādī"ti[5] āgataṁ.

---

1. Vi 3. 9; Ma 1. 225; Ma 2. 293 piṭṭhesu.
2. Vi 3. 16; Ma 2. 346 piṭṭhesu.
3. Vi 3. 9; Ma 1. 225; Ma 2. 292 piṭṭhesu.
4. Vi 1. 5; Ma 1. 294 piṭṭhādīsu.
5. Saṁ 3. 369; Vi 3. 15 piṭṭhādīsu.

**Maṁsacakkhupi** duvidhaṁ sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṁ akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārito maṁsapiṇḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavo jīvitaṁ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti. Vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chattiṁsa, jīvitaṁ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti ime kammasamuṭṭhānā tāva cattāroti cattārīsa sambhārā honti. Idaṁ sasambhāracakkhu nāma. Yaṁ panettha setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale[1] sanniviṭṭhaṁ rūpadassanasamatthaṁ pasādamattaṁ, idaṁ pasādacakkhu nāma. Tassa tato paresañca sotādīnaṁ vitthārakathā Visuddhimagge vuttāva.

Tattha yadidaṁ pasādacakkhu, taṁ gahetvā Bhagavā **cakkhuṁ bhikkhave aniccan**ti-ādimāha. Tattha "catūhi kāraṇehi aniccaṁ udayabbayavantatāyā"ti-ādinā nayena vitthārakathā heṭṭhā pakāsitāyeva. **Sotampi** pasādasotameva adhippetaṁ, tathā **ghānajivhākāyā. Mano**ti tebhūmakasammasanacāracittaṁ. Iti idaṁ suttaṁ chasu ajjhattikāyatanesu tīṇi lakkhaṇāni dassetvā kathite bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ.

## 2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā

2-3. Dutiyaṁ dve lakkhaṇāni, tatiyaṁ ekalakkhaṇaṁ dassetvā kathite bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ. Sesāni pana tehi sallakkhitāni vā[2] ettakeneva vā[3] sallakkhessantīti.

## 4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. Catutthe **rūpagandharasaphoṭṭhabbā** catusamuṭṭhānā, **saddo** dvisamuṭṭhāno, **dhammā**ti tebhūmakadhammārammaṇaṁ. Idampi bāhiresu chasu āyatanesu tilakkhaṇaṁ dassetvā kathite bujjhanakānaṁ vasena vuttaṁ. Pañcame chaṭṭhe ca dutiyatatiyesu vuttasadisova nayo.

---

1. Diṭṭhamaṇḍale (Syā, Ka, Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe ca)
2. Ca (Syā)
3. Vā taṁ (Sī), taṁ (Syā)

### 7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. Sattamādīni atītānāgatesu cakkhādīsu aniccalakkhaṇādīni sallakkhetvā paccuppannesu balavagāhena kilamantānaṁ vasena vuttāni. Sesaṁ sabbattha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Aniccavaggo paṭhamo.

---

## 2. Yamakavagga

### 1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Yamakavaggassa paṭhamadutiyesu **ajjhattikānan**ti ajjhattajjhattavasena ajjhattikānaṁ. So pana nesaṁ ajjhattikabhāvo chandarāgassa adhimattabalavatāya veditabbo. Manussānaṁ hi antogharaṁ viya cha ajjhattikāyatanāni, gharūpacāraṁ viya cha bāhirāyatanāni. Yathā nesaṁ puttadāradhanadhaññapuṇṇe antoghare chandarāgo adhimattabalavā hoti, tattha kassaci pavisituṁ na denti, appamattena bhājanasaddamattenāpi "kiṁ etan"ti vattāro bhavanti, evamevaṁ chasu ajjhattikesu āyatanesu adhimattabalavachandarāgoti. Iti imāya chandarāgabalavatāya tāni "ajjhattikānī"ti vuttāni. Gharūpacāre pana no tathā balavā hoti, tattha carante manussepi catuppadānipi na sahasā nivārenti. Kiñcāpi na nivārenti, anicchantā pana paṁsupacchimattampi gahituṁ na denti. Iti nesaṁ tattha na adhimattabalavachandarāgo hoti. Rūpādīsupi tatheva na adhimattabalavachandarāgo, tasmā tāni "bāhirānī"ti vuttāni. Vitthārato pana ajjhattikabāhirakathā Visuddhimagge vuttāva. Sesaṁ dvīsupi suttesu heṭṭhā vuttanayameva. Tathā tatiyacatutthesu.

### 5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. Pañcame **nissaṭā**ti nikkhantā. **Visaññuttā**ti nosaṁyuttā. **Vippamuttā**ti no-adhimuttā. **Vimariyādīkatena cetasā**ti nimmariyādīkatena cetasā. Yaṁ hi kilesajātaṁ vā vaṭṭaṁ vā appahīnaṁ hoti,

tena sekhānaṁ cittaṁ samariyādīkataṁ nāma. Yaṁ pahīnaṁ, tena vimariyādīkataṁ. Idha pana sabbaso kilesānañceva vaṭṭassa ca pahīnattā vimariyādīkatena kilesavaṭṭamariyādaṁ atikkantena cittena vihariṁsūti attho. Chaṭṭhepi eseva nayo. Chasupi panetesu suttesu catusaccameva kathitanti veditabbaṁ.

### 7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. Sattamādīsu catūsu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ. Anupubbakathā[1] pana nesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Yamakavaggo dutiyo.

---

## 3. Sabbavagga

### 1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabbavaggassa paṭhame **sabbaṁ vo bhikkhave**ti sabbaṁ nāma catubbidhaṁ sabbasabbaṁ āyatanasabbaṁ sakkāyasabbaṁ padesasabbanti. Tattha—

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
Atho aviññātamajānitabbaṁ.
Sabbaṁ abhiññāsi yadatthi neyyaṁ,
Tathāgato tena samantacakkhū”ti[2]—

idaṁ sabbasabbaṁ nāma. “Sabbaṁ vo bhikkhave desessāmi, taṁ suṇāthā”ti[3] idaṁ āyatanasabbaṁ nāma. “Sabbadhammamūlapariyāyaṁ vo bhikkhave desessāmī”ti[4] idaṁ sakkāyasabbaṁ nāma. “Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṁ mano mānasaṁ -pa- tajjāmanodhātū”ti[5] idaṁ padesasabbaṁ nāma. Iti pañcārammaṇamattaṁ padesasabbaṁ. Tebhūmakadhammā sakkāyasabbaṁ. Catubhūmakadhammā āyatanasabbaṁ. Yaṁkiñci neyyaṁ sabbasabbaṁ. Padesasabbaṁ

---

1. Anupubbikathā (Syā, Ka)
2. Khu 7. 280; Khu 8. 93; Khu 9. 127 piṭṭhesu.
3. Saṁ 2. 248 piṭṭhe.
4. Ma 1. 1 piṭṭhe.
5. Tajjāmanoviññāṇadhātūti (Sī, Syā, Ka) Abhi 2. 91 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

sakkāyasabbaṁ na pāpuṇāti, sakkāyasabbaṁ āyatanasabbaṁ na pāpuṇāti, āyatanasabbaṁ sabbasabbaṁ na pāpuṇāti. Kasmā? Sabbaññutaññāṇassa ayaṁ nāma dhammo ārammaṇaṁ na hotīti natthitāya. Imasmiṁ pana sutte āyatanasabbaṁ adhippetaṁ.

**Paccakkhāyā**ti paṭikkhipitvā. **Vācāvatthukamevassā**ti vācāya vattabbavatthumattakameva bhaveyya. Imāni pana dvādasāyatanāni atikkamitvā ayaṁ nāma añño sabhāvadhammo atthīti dassetuṁ na sakkuṇeyya. **Puṭṭho ca na sampāyeyyā**ti "katamaṁ aññaṁ sabbaṁ nāmā"ti pucchito "idaṁ nāmā"ti vacanena sampādetuṁ na sakkuṇeyya. **Vighātaṁ āpajjeyyā**ti dukkhaṁ āpajjeyya. **Yathā taṁ bhikkhave avisayasmin**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ. **Yathā**ti kāraṇavacanaṁ, yasmā avisaye puṭṭhoti attho. Avisayasmiṁ hi sattānaṁ vighātova hoti, kūṭāgāramattaṁ silaṁ sīsena ukkhipitvā gambhīre udake taraṇaṁ avisayo, tathā candimasūriyānaṁ ākaḍḍhitvā pātanaṁ, tasmiṁ avisaye vāyamanto vighātameva āpajjati, evaṁ imasmimpi avisaye vighātameva āpajjeyyāti adhippāyo.

## 2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. Dutiye **sabbappahānāyā**ti sabbassa pahānāya. **Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitan**ti cakkhusamphassaṁ mūlapaccayaṁ katvā uppannā sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Sotadvārādivedanāpaccayādīsupi eseva nayo. Ettha pana **mano**ti bhavaṅgacittaṁ. **Dhammā**ti ārammaṇaṁ. **Manoviññāṇan**ti sahāvajjanakajavanaṁ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitan**ti sahāvajjanavedanāya javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Āvajjanaṁ bhavaṅgato amocetvā **mano**ti sahāvajjanena bhavaṅgaṁ daṭṭhabbaṁ. **Dhammā**ti ārammaṇaṁ. **Manoviññāṇan**ti javanaviññāṇaṁ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitan**ti javanasahajātā vedanā. Sahāvajjanena bhavaṅgasahajātāpi vaṭṭatiyeva. Yā panettha[1] desanā anusiṭṭhi-āṇā[2], ayaṁ paṇṇatti nāmāti.

---

1. Yāpi ca (Ṭīkā) 2. Desanā-anusandhi (Sī), desanā anusandhisāsanaṁ (Syā)

## 3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. Tatiye **sabbaṁ abhiññā pariññā pahānāyā**ti sabbaṁ abhijānitvā parijānitvā pajahanatthāya. **Abhiññā pariññā pahātabban**ti abhijānitvā parijānitvā pahātabbaṁ. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

## 4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. Catutthe **anabhijānaṁ aparijānaṁ avirājayaṁ appajahan**ti anabhijānanto aparijānanto avirājento appajahanto. Ettha ca **avirājento**ti avigacchāpento[1]. Iti imasmiṁ sutte tissopi pariññā kathitā honti. "Abhijānan"ti hi vacanena ñātapariññā kathitā, "parijānan"ti vacanena tīraṇapariññā, "virājayaṁ pajahan"ti dvīhi pahānapariññāti.

## 5. Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Pañcame **cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā**ti heṭṭhā gahitarūpameva gahetvā dasseti. Heṭṭhā vā āpāthagataṁ gahitaṁ, idha anāpāthagataṁ. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva, idha pana cakkhuviññāṇasampayuttā tayo khandhā. Te hi cakkhuviññāṇena saha viññātabbattā "cakkhuviññāṇaviññātabbā"ti vuttā. Sesapadesupi eseva nayo.

## 6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Chaṭṭhe **Gayāsīse**ti Gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā pokkharaṇīpi atthi nadīpi, Gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi, yattha bhikkhusahassassapi okāso pahoti, Bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṁ "Gayāsīse"ti. **Bhikkhū āmantesī**ti tesaṁ sappāyadhammadesanaṁ vicinitvā taṁ desessāmīti āmantesi.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—ito kira dvānavutikappe Mahindo nāma rājā ahosi. Tassa jeṭṭhaputto Phusso nāma, so pūritapāramī pacchimabhavikasatto, paripākagate ñāṇe Bodhimaṇḍaṁ āruyha sabbaññutaṁ

---

1. Avitacchāpento (Syā), avibhacchāpento (Ka)

paṭivijjhi. Rañño kaniṭṭhaputto tassa aggasāvako ahosi, purohitaputto dutiyasāvako. Rājā cintesi "mayhaṁ jeṭṭhaputto nikkhamitvā Buddho jāto, kaniṭṭhaputto aggasāvako, purohitaputto dutiyasāvako"ti. So "amhākaṁyeva Buddho, amhākaṁ dhammo, amhākaṁ saṁgho"ti vihāraṁ kāretvā vihāradvārakoṭṭhakato yāva attano gharadvārā ubhato veḷubhittikuṭikāhi[1] parikkhipitvā matthake suvaṇṇatārakakhacitasamosaritagandhadāmamālādāmavitānaṁ bandhāpetvā heṭṭhā rajatavaṇṇaṁ vālukaṁ santharitvā pupphāni vikirāpetvā tena maggena Bhagavato āgamanaṁ kāresi.

Satthā vihārasmiṁyeva ṭhito cīvaraṁ pārupitvā antosāṇiyāva saddhiṁ bhikkhusaṁghena rājagehaṁ āgacchati, katabhattakicco antosāṇiyāva gacchati. Koci kaṭacchubhikkhāmattampi dātuṁ na labhati. Tato nāgarā ujjhāyiṁsu "Buddho loke uppanno, na ca mayaṁ puññāni kātuṁ labhāma. Yathā hi candimasūriyā sabbesaṁ ālokaṁ karonti, evaṁ Buddhā nāma sabbesaṁ hitatthāya uppajjanti, ayaṁ pana rājā sabbesaṁ puññacetanaṁ[2] attanoyeva anto pavesetī"ti.

Tassa ca rañño aññe tayo puttā atthi, nāgarā tehi saddhiṁ ekato hutvā sammantayiṁsu "rājakulehi saddhiṁ aṭṭo nāma natthi, ekaṁ upāyaṁ karomā"ti. Te paccante core uṭṭhāpetvā "katipayā gāmā pahaṭā"ti sāsanaṁ āharāpetvā rañño ārocayiṁsu. Rājā putte pakkosāpetvā "tātā ahaṁ mahallako, gacchatha core vūpasamethā"ti pesesi. Payuttacorā ito cito ca avippakiritvā[3] tesaṁ santikameva āgacchiṁsu. Te anāvāse gāme vāsetvā[4] "vūpasamitā corā"ti āgantvā rājānaṁ vanditvā aṭṭhaṁsu.

Rājā tuṭṭho "tātā varaṁ vo demī"ti āha. Te adhivāsetvā gantvā nāgarehi saddhiṁ mantayiṁsu "raññā amhākaṁ varo dinno, kiṁ gaṇhāmā"ti. Ayyaputtā tumhākaṁ hatthi-assādayo na dullabhā, Buddharatanaṁ pana dullabhaṁ, na sabbakālaṁ uppajjati, tumhākaṁ jeṭṭhabhātikassa Phussabuddhassa paṭijagganavaraṁ gaṇhathāti. Te "evaṁ karissāmā"ti nāgarānaṁ

1. Veḷukiṭikāhi (Sī), veḷukaṭṭhakāhi (Syā)
2. Puññakkhettaṁ (Sī)
3. Vippakiritvā (Sī, Syā)
4. Gāme ca pesetvā (Syā)

paṭissuṇitvā katamassukammā sunhātā suvilittā rañño santikaṁ gantvā "deva no varaṁ dethā"ti yāciṁsu. Kiṁ gaṇhissatha tātāti. Deva amhākaṁ hatthi-assādīhi attho natthi, jeṭṭhabhātikassa no Phussabuddhassa paṭijagganavaraṁ dethāti. "Ayaṁ varo na sakkā mayā jīvamānena dātun"ti dve kaṇṇe pidahi[1]. "Deva na tumhe amhehi balakkārena varaṁ dāpitā, tumhehi attano ruciyā tuṭṭhehi dinno, kiṁ deva rājakulassa dve kathā vaṭṭantī"ti saccavāditāya bhaṇiṁsu[2].

Rājā vinivattituṁ alabhanto "tātā satta saṁvacchare satta māse satta ca divase upaṭṭhahitvā tumhākaṁ dassāmī"ti āha. Sundaraṁ deva pāṭibhogaṁ dethāti. Kissa pāṭibhogaṁ tātāti. Ettakaṁ kālaṁ amaraṇapāṭibhogaṁ devāti. Tātā ayuttaṁ pāṭibhogaṁ dāpetha, na sakkā evaṁ pāṭibhogaṁ dātuṁ, tiṇagge ussāvabindusadisaṁ sattānaṁ jīvitanti. No ce deva pāṭibhogaṁ detha, mayaṁ antarā matā kiṁ kusalaṁ karissāmāti. Tena hi tātā cha saṁvaccharāni dethāti. Na sakkā devāti. Tena hi pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekaṁ saṁvaccharaṁ detha. Satta, cha māse detha -pa- māsaḍḍhamattaṁ dethāti. Na sakkā devāti. Tena hi sattadivasamattaṁ dethāti. Sādhu devāti satta divase sampaṭicchiṁsu. Rājā satta saṁvacchare satta māse satta divase kattabbasakkāraṁ sattasuyeva divasesu akāsi.

Tato puttānaṁ vasanaṭṭhānaṁ Satthāraṁ pesetuṁ aṭṭha-usabhavitthataṁ maggaṁ alaṅkārāpesi, majjhaṭṭhāne catu-usabhappamāṇaṁ padesaṁ hatthīhi maddāpetvā kasiṇamaṇḍalasadisaṁ katvā vālukāya santharāpetvā pupphābhikiṇṇamakāsi, tattha tattha kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapāpetvā dhajapaṭākā ukkhipāpesi. Usabhe usabhe pokkharaṇiṁ khaṇāpesi, aparabhāge dvīsu passesu gandhamālāpupphāpaṇe pasārāpesi. Majjhaṭṭhāne catu-usabhavitthārassa alaṅkatamaggassa ubhosu passesu dve dve usabhavitthāre magge khāṇukaṇṭake harāpetvā daṇḍadīpikāyo kārāpesi. Rājaputtāpi attano āṇāpavattiṭṭhāne soḷasa-usabhamaggaṁ tatheva alaṅkārāpesuṁ.

1. Dve kaṇṇepi thakesi (Sī, Syā)
2. Vaṭṭanti, mayaṁ saccavāditāya gaṇhimhāti āhaṁsu (Sī), vaṭṭatīti saccavāditāya gaṇhiṁsu (Syā)

Rājā attano āṇāpavattiṭṭhānassa kedārasīmaṁ gantvā Satthāraṁ vanditvā paridevamāno "tātā mayhaṁ dakkhiṇakkhiṁ uppāṭetvā gaṇhantā viya gacchatha, evaṁ gaṇhitvā gatā pana Buddhānaṁ anucchavikaṁ kareyyātha, mā surāsoṇḍā viya pamattā vicaritthā"ti āha. Te "jānissāma mayaṁ devā"ti Satthāraṁ gahetvā gatā vihāraṁ kāretvā Satthu niyyātetvā tattha Satthāraṁ paṭijaggantā kālena therāsane, kālena majjhimāsane, kālena saṁghanavakāsane tiṭṭhanti. Dānaṁ upaparikkhamānānaṁ[1] tiṇṇampi janānaṁ[2] ekasadisameva ahosi. Te upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya cintayiṁsu "kathaṁ nu kho Satthu ajjhāsayaṁ gaṇheyyāmā"ti. Atha nesaṁ etadahosi "Buddhā nāma dhammagaruno na āmisagaruno, sīle patiṭṭhamānā mayaṁ Satthu ajjhāsayaṁ gahetuṁ sakkhissāmā"ti dānasaṁvidhāyake manusse pakkosāpetvā "tātā imināva nīhārena yāgubhattakhādanīyādīni sampādentā dānaṁ pavattethā"ti vatvā dānasaṁvidahanapalibodhaṁ chindiṁsu.

Atha nesaṁ jeṭṭhabhātā pañcasate purise ādāya dasasu sīlesu patiṭṭhāya dve kāsāyāni acchādetvā kappiyaṁ udakaṁ paribhuñjamāno vāsaṁ kappesi. Majjhimo tīhi, kaniṭṭho dvīhi purisasatehi saddhiṁ tatheva paṭipajji. Te yāvajīvaṁ Satthāraṁ upaṭṭhahiṁsu. Satthā tesaṁyeva santike parinibbāyi.

Tepi kālaṁ katvā tato paṭṭhāya dvānavutikappe manussalokato devalokaṁ, devalokato ca manussalokaṁ saṁsarantā amhākaṁ Satthukāle devalokā cavitvā manussaloke nibbattiṁsu. Tesaṁ dānagge byāvaṭo[3] mahā-amacco Aṅgamagadhānaṁ rājā Bimbisāro hutvā nibbatti. Te tasseva rañño raṭṭhe brāhmaṇamahāsālakule nibbattiṁsu. Jeṭṭhabhātā jeṭṭhova jāto, majjhimakaniṭṭhā majjhimakaniṭṭhāyeva. Yepi tesaṁ parivāramanussā, te parivāramanussāva jātā. Te vuddhimanvāya tayopi janā taṁ purisasahassaṁ ādāya nikkhamitvā tāpasā hutvā Uruvelāyaṁ nadītīreyeva vasiṁsu. Aṅgamagadhavāsino māse māse tesaṁ mahāsakkāraṁ abhiharanti.

---

1. Upaparikkhamānā (Sī), upaparikkhaya (Syā) 2. Janānaṁ dānaṁ (Sī)
3. Vācako (Sī, Syā)

Atha amhākaṁ bodhisatto katābhinikkhamano anupubbena Sabbaññutaṁ patvā pavattitavaradhammacakko yasādayo kulaputte vinetvā saṭṭhi arahante dhammadesanatthāya disāsu uyyojetvā sayaṁ pattacīvaramādāya "te tayo jaṭilabhātike damessāmī"ti Uruvelaṁ gantvā anekehi pāṭihāriyasatehi tesaṁ diṭṭhiṁ bhinditvā te pabbājesi. So taṁ iddhimayapattacīvaradharaṁ samaṇasahassaṁ ādāya Gayāsīsaṁ gantvā tehi parivārito nisīditvā "katarā nu kho etesaṁ dhammakathā sappāyā"ti cintento "ime sāyaṁpātaṁ aggiṁ paricaranti, imesaṁ dvādasāyatanāni ādittāni sampajjalitāni viya katvā desessāmi, evaṁ ime arahattaṁ pāpuṇituṁ sakkhissantī"ti sanniṭṭhānamakāsi. Atha nesaṁ tathā dhammaṁ desetuṁ imaṁ ādittapariyāyaṁ abhāsi. Tena vuttaṁ "bhikkhū āmantesīti tesaṁ sappāyadhammadesanaṁ vicinitvā taṁ desessāmīti āmantesī"ti. Tattha **ādittan**ti padittaṁ sampajjalitaṁ. Sesaṁ vuttanayameva. Iti imasmiṁ sutte dukkhalakkhaṇaṁ kathitaṁ.

## 7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Sattame **addhabhūtan**ti adhibhūtaṁ ajjhotthaṭaṁ, upaddutanti attho. Imasmimpi sutte dukkhalakkhaṇameva kathitaṁ.

## 8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā

30. Aṭṭhame **sabbamaññitasamugghātasāruppan**ti sabbesaṁ taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṁ samugghātāya anucchavikaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Cakkhuṁ na maññatī**ti cakkhuṁ ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā na maññati. **Cakkhusmiṁ na maññatī**ti ahaṁ cakkhusmiṁ, mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṁ, paro cakkhusmiṁ, parassa kiñcanapalibodho cakkhusminti na maññati. **Cakkhuto na maññatī**ti ahaṁ cakkhuto niggato, mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato, paro cakkhuto niggato, parassa kiñcanapalibodho cakkhuto niggatoti evampi na maññati, taṇhāmānadiṭṭhimaññanānaṁ ekampi na uppādetīti attho. **Cakkhuṁ meti na maññatī**ti mama cakkhūti na maññati, mamattabhūtaṁ taṇhāmaññanaṁ na uppādetīti attho. Sesaṁ uttānamevāti. Imasmiṁ sutte catucattālīsāya ṭhānesu[1] arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā.

---

1. Catucattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā)

## 9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. Navame **samugghātasappāyā**ti samugghātassa upakārabhūtā. **Tato taṁ hoti aññathā**ti tato taṁ aññenākārena hoti. **Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandatī**ti aññathābhāvaṁ vipariṇāmaṁ upagamanena aññathābhāvī hutvāpi bhavesu satto laggo lagito[1] palibuddho ayaṁ loko bhavaṁyeva abhinandati. **Yāvatā bhikkhave khandhadhātu-āyatanan**ti bhikkhave yattakaṁ idaṁ khandhā ca dhātuyo ca āyatanāni cāti khandhadhātu-āyatanaṁ. **Tampi na maññatī**ti sabbampi na maññatīti heṭṭhā gahitameva saṁkaḍḍhitvā puna dasseti. Imasmiṁ sutte aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu[2] arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā.

## 10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. Dasame **etaṁ mamā**ti-ādīhi tīhi tīhi padehi taṇhāmānadiṭṭhigāhe dassetvā tiparivaṭṭanayena desanā katā. Paṭipāṭiyā pana tīsupi imesu suttesu saha vipassanāya cattāropi maggā kathitāti.

Sabbavaggo tatiyo.

---

## 4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. Jātidhammavagge **jātidhamman**ti jāyanadhammaṁ nibbattanasabhāvaṁ. **Jarādhamman**ti jīraṇasabhāvaṁ. **Byādhidhamman**ti byādhino uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṁ. **Maraṇadhamman**ti maraṇasabhāvaṁ. **Sokadhamman**ti sokassa uppattipaccayabhāvena sokasabhāvaṁ. **Saṁkilesikadhamman**ti saṁkilesikasabhāvaṁ[3]. **Khayadhamman**ti khayagamanasabhāvaṁ. **Vayadhammā**dīsupi eseva nayoti.

Jātidhammavaggo catuttho.

---

1. Laggito (Sī, Syā)
2. Aṭṭhacattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā)
3. Saṁkilissanasabhāvaṁ (Sī)

## 5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā

43-52. Aniccavagge **abhiññeyyan**ti pade ñātapariññā āgatā, itarā pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Pariññeyyapahātabba**padesupi tīraṇapahānapariññāva āgatā, itarāpi pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Sacchikātabban**ti paccakkhaṁ kātabbaṁ. **Abhiññāpariññeyyan**ti idhāpi pahānapariññā avuttāpi gahitāyevāti veditabbā. **Upaddutan**ti anekaggaṭṭhena[1]. **Upassaṭṭhan**ti upahataṭṭhena. Sesaṁ uttānamevāti.

Sabba-aniccavaggo pañcamo.

Paṭhamo paṇṇāsako.

---

## (6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. Avijjāvagge **avijjā**ti catūsu saccesu aññāṇaṁ. **Vijjā**ti arahattamaggavijjā. **Aniccato jānato passato**ti dukkhānattavasenāpi jānato passato pahīyatiyeva, idaṁ pana aniccavasena kathite bujjhanakapuggalassa ajjhāsayena vuttaṁ. Eseva nayo sabbattha. Api cettha **saṁyojanā**ti dasa saṁyojanāni. **Āsavā**ti cattāro āsavā. **Anusayā**ti satta anusayā. **Sabbupādānapariññāyā**ti sabbesaṁ catunnampi upādānānaṁ tīhi pariññāhi parijānanatthāya. **Pariyādānāyā**ti khepanatthāya. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

---

## (7) 2. Migajālavagga

### 1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Migajālavaggassa paṭhame **cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. **Sotaviññeyyā**dīsupi eseva nayo. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā

---

1. Anekattaṭṭhena (Syā)

hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasaṁhitā**ti ārammaṇaṁ katvā uppajjamānena kāmena upasaṁhitā. **Rajanīyā**ti rañjanīyā, rāguppattikāraṇabhūtāti attho. **Nandī**ti taṇhānandī. **Saṁyogo**ti saṁyojanaṁ. **Nandisaṁyojanasaṁyutto**ti nandībandhanena baddho. **Araññavanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena "nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṁ araññan"ti[1] vuttaṁ, tathāpi yaṁ taṁ "pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti[2] araññakaṅganipphādakaṁ senāsanaṁ vuttaṁ, tadeva adhippetanti veditabbaṁ. **Vanapatthan**ti gāmantaṁ atikkamitvā manussānaṁ anupacāraṭṭhānaṁ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetaṁ—

> "Vanapatthanti dūrānametaṁ senāsanānaṁ adhivacanaṁ. Vanapatthanti vanasaṇḍānametaṁ, vanapatthanti bhiṁsanakānametaṁ, vanapatthanti salomahaṁsānametaṁ, vanapatthanti pariyantānametaṁ, vanapatthanti amanussūpacārānaṁ senāsanānametaṁ adhivacanan"ti[1].

Ettha ca pariyantānanti imaṁ ekaṁ pariyāyaṁ ṭhapetvā sesapariyāyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. **Appasaddānī**ti udukkhalamusaladārakasaddādīnaṁ[3] abhāvena appasaddāni. **Appanigghosānī**ti tesaṁ tesaṁ ninnādamahānigghosassa abhāvena appanigghosāni. **Vijanavātānī**ti sañcaraṇajanassa sarīravātavirahitāni. **Manussarāhasseyyakānī**ti manussānaṁ rahokammassa anucchavikāni. **Paṭisallānasāruppānī**ti nilīyanasāruppāni.

## 2. Dutiyamigajālasuttavaṇṇanā

64. Dutiye **nandinirodhā dukkhanirodho**ti taṇhānandiyā nirodhena vaṭṭadukkhassa nirodho.

---

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 2. Vi 1. 377 piṭṭhe.
3. ...sarāvādisaddānaṁ (Sī), ...sarāvākasaddādīnaṁ (Syā)

## 3-5. Paṭhamasamiddhimārapañhāsuttādivaṇṇanā

65-67. Tatiye **samiddhī**ti attabhāvassa samiddhatāya evaṁ laddhanāmo. Tassa kira therassa attabhāvo abhirūpo ahosi pāsādiko, ukkhittamālāpuṭo viya alaṅkatamālāgabbho viya ca sabbākārapāripūriyā samiddho. Tasmā samiddhitveva saṅkhaṁ gato. **Māro**ti maraṇaṁ pucchati. **Mārapaññattī**ti māroti paññatti nāmaṁ nāmadheyyaṁ. **Atthi tattha māro vā mārapaññatti vā**ti tattha maraṇaṁ vā maraṇanti idaṁ nāmaṁ vā atthīti dasseti. Catutthaṁ uttānameva, tathā pañcamaṁ.

## 6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. Chaṭṭhe **loko**ti lujjanapalujjanaṭṭhena[1] loko. Iti Migajālattherassa āyācanasuttato paṭṭhāya pañcasupi suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ.

## 7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā

69. Sattame **Sītavane**ti evaṁnāmake susānavane. **Sappasoṇḍikapabbhāre**ti sappaphaṇasadisatāya evaṁladdhanāme pabbhāre. **Upasenassā**ti Dhammasenāpatino kaniṭṭhabhātika-upasenattharassa. **Āsīviso patito hotī**ti thero kira katabhattakicco mahācīvaraṁ gahetvā leṇacchāyāya mandamandena vātapānavātena bījiyamāno nisīditvā dupaṭṭanivāsane sūcikammaṁ karoti. Tasmiṁ khaṇe leṇacchadane dve āsīvisapotakā kīḷanti. Tesu eko patitvā therassa aṁsakūṭe avatthāsi. So ca phuṭṭhaviso hoti. Tasmā patitaṭṭhānato paṭṭhāya therassa kāye dīpasikhā viya vaṭṭiṁ pariyādiyamānamevassa visaṁ otiṇṇaṁ, thero visassa tathāgamanaṁ disvā kiñcāpi taṁ patitamattameva yathāparicchedena gataṁ, attano pana iddhibalena "ayaṁ attabhāvo leṇe mā vinassatū"ti adhiṭṭhahitvā bhikkhū āmantesi. **Purāyaṁ kāyo idheva vikiratī**ti yāva na vikirati, tāva naṁ bahiddhā nīharathāti attho. **Aññathattan**ti aññathābhāvaṁ. **Indriyānaṁ vā vipariṇāman**ti cakkhusotādīnaṁ

---

1. Lujjanaṭṭhena (Sī, Syā)

indriyānaṁ pakativijahanabhāvaṁ. **Tattheva vikirī**ti bahi nīharitvā ṭhapitaṭṭhāne mañcakasmiṁyeva vikiri.

## 8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Aṭṭhame **rūpappaṭisaṁvedī**ti nīlapītādibhedaṁ ārammaṇaṁ vavatthāpento rūpaṁ paṭisaṁviditaṁ karoti, tasmā rūpappaṭisaṁvedī nāma hoti. **Rūparāgappaṭisaṁvedī**ti kilesassa atthibhāveneva pana rūparāgaṁ paṭisaṁviditaṁ karoti nāma, tasmā rūparāgappaṭisaṁvedīti vuccati. **Sandiṭṭhiko**ti-ādīni Visuddhimagge vuttatthāneva. **No ca rūparāgappaṭisaṁvedī**ti kilesassa natthibhāveneva na rūparāgaṁ paṭisaṁviditaṁ karoti nāma, tasmā "no ca rūparāgappaṭisaṁvedī"ti vuccati. Imasmiṁ sutte sekhāsekhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā.

## 9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. Navame **phassāyatanānan**ti phassākarānaṁ. **Avusitan**ti avuṭṭhaṁ. **Ārakā**ti dūre. **Etthāhaṁ bhante anassasan**ti[1] bhante ahaṁ ettha anassasiṁ, naṭṭho nāma ahanti vadati. Bhagavā "ayaṁ bhikkhu 'ahaṁ nāma imasmiṁ sāsane naṭṭho'ti vadati, kinnu khvassa aññesu dhātukammaṭṭhānakasiṇakammaṭṭhānādīsu abhiyogo atthī"ti cintetvā tampi apassanto "kataraṁ nu kho kammaṭṭhānaṁ imassa sappāyaṁ bhavissatī"ti cintesi. Tato "āyatanakammaṭṭhānameva sappāyan"ti disvā taṁ kathento **taṁ kiṁ maññasi bhikkhū**ti-ādimāha. **Sādhū**ti tassa byākaraṇe sampahaṁsanaṁ. **Esevanto dukkhassā**ti ayameva vaṭṭadukkhassanto paricchedo, nibbānanti attho.

## 10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. Dasame **anassasan**ti nassasiṁ, naṭṭho nāmamhi icceva attho. **Āyatiṁ apunabbhavāyā**ti ettha āyatiṁ apunabbhavo nāma nibbānaṁ, nibbānatthāya[2] pahīnaṁ bhavissatīti attho.

---

1. Anassāsinti (Sī)
2. Anibbattanatthāya (Sī, Syā)

### 11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. Ekādasame **anassasan**ti naṭṭho. **Panassasan**ti atinaṭṭho[1]. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Migajālavaggo dutiyo.

---

## (8) 3. Gilānavagga

### 1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. Gilānavaggassa paṭhame **amukasmin**ti asukasmiṁ. Ayameva vā pāṭho. **Appaññāto**ti aññāto apākaṭo. Navopi hi koci paññāto hoti Rāhulatthero viya Sumanasāmaṇero viya ca, ayaṁ pana navo ceva apaññāto ca. Sesamettha vuttanayamevāti. Tathā ito paresu catūsu.

### 6. Paṭhama-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

79. Chaṭṭhe **aniccato jānato**ti dukkhānattavasena jānatopi pahīyatiyeva, idaṁ pana aniccalakkhaṇaṁ dassetvā vutte bujjhanakassa ajjhāsayena vuttaṁ.

### 7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Sattame **sabbe dhammā**ti sabbe tebhūmakadhammā. **Nālaṁ abhinivesāyā**ti abhinivesaparāmāsaggāhena gaṇhituṁ[2] na yuttā. **Sabbanimittānī**ti sabbāni saṅkhāranimittāni. **Aññato passatī**ti yathā apariññātābhiniveso jano passati, tato aññato passati. Apariññātābhiniveso hi jano sabbanimittānipi attato passati. Pariññātābhiniveso pana anattato passati, no attatoti evaṁ imasmiṁ sutte anattalakkhaṇameva kathitaṁ.

---

1. Panassassanti panaṭṭho assaṁ abhinaṭṭho (Sī)  2. Gāhetuṁ (Sī, Syā), gāhatthaṁ (Ka)

### 8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. Aṭṭhame **idha no**ti ettha **no**-kāro nipātamattameva. Sesaṁ uttānatthameva. Kevalaṁ idha dukkhalakkhaṇaṁ kathitanti veditabbaṁ.

### 9. Lokapañhāsuttavaṇṇanā

82. Navame **lujjatī**ti palujjati bhijjati. Idha aniccalakkhaṇaṁ kathitaṁ.

### 10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Dasame **chinnapapañce**ti taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce. **Chinnavaṭume**ti taṇhāvaṭumasseva chinnattā chinnavaṭume. Kiṁ Pucchāmīti pucchati? Atikkantabuddhehi pariharitāni[1] cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati. Atha vā sace magge bhāvitepi anāgate cakkhusotādivaṭṭaṁ vaḍḍheyya, taṁ pucchāmīti pucchatīti.

Gilānavaggo tatiyo.

---

## (9) 4. Channavagga

### 1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. Channavaggassa paṭhame **palokadhamman**ti bhijjanakasabhāvaṁ. Evamettha aniccalakkhaṇameva kathitaṁ.

### 2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Dutiye **attaniyenā**ti attano santakena parikkhārena. Evamettha anattalakkhaṇameva kathitaṁ.

### 3. Saṁkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. Tatiyaṁ Khandhiyavagge Ānandovāde[2] vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Parivāritāni (Syā)
2. Saṁ 2. 86 piṭṭhe Ānandasuttavaṇṇanāyaṁ.

## 4. Channasuttavaṇṇanā

87. Catutthe **Channo**ti evaṁnāmako thero, na abhinikkhamanaṁ nikkhantathero. **Paṭisallānā**ti phalasamāpattito. **Gilānapucchakā**ti gilānupaṭṭhākā. Gilānupaṭṭhānaṁ nāma Buddhapasatthaṁ Buddhavaṇṇitaṁ, tasmā evamāha. **Sīsaveṭhaṁ dadeyyā**ti sīse veṭhanaṁ sīsaveṭhaṁ, tañca dadeyya. **Satthan**ti jīvitahārakasatthaṁ. **Nāvakaṅkhāmī**ti na icchāmi. **Pariciṇṇo**ti paricarito. **Manāpenā**ti manavaḍḍhanakena kāyakammādinā. Ettha ca satta sekhā paricaranti nāma, arahā paricārī[1] nāma, Bhagavā pariciṇṇo nāma.

**Etaṁ hi āvuso sāvakassa patirūpan**ti āvuso sāvakassa nāma etaṁ anucchavikaṁ. **Anupavajjan**ti appavattikaṁ appaṭisandhikaṁ. **Pucchāvuso Sāriputta sutvā vedissāmā**ti ayaṁ sāvakapavāraṇā nāma. **Etaṁ mamā**ti-ādīni taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena vuttāni. **Nirodhaṁ disvā**ti khayavayaṁ ñatvā. **Netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attāti samanupassāmī**ti aniccaṁ dukkhaṁ anattāti samanupassāmi. Ettakesu ṭhānesu Channatthero Sāriputtattherena pucchitaṁ pañhaṁ arahatte[2] pakkhipitvā kathesi. Sāriputtatthero pana tassa puthujjanabhāvaṁ ñatvāpi taṁ "puthujjano"ti vā "khīṇāsavo"ti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. Cundatthero panassa puthujjanabhāvaṁ saññāpessāmīti cintetvā ovādaṁ adāsi.

Tattha **tasmā**ti yasmā māraṇantikaṁ vedanaṁ adhivāsetuṁ asakkonto satthaṁ āharāmīti vadati, tasmā puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. Yasmā vā Channaṁ āyatanānaṁ nirodhaṁ disvā cakkhādīni tiṇṇaṁ gāhānaṁ vasena na samanupassāmīti vadasi, tasmā idampi tassa Bhagavato sāsanaṁ āyasmatā manasikātabbantipi puthujjanabhāvameva dīpento vadati. **Niccakappan**ti niccakālaṁ[3]. **Nissitassā**ti taṇhāmānadiṭṭhīhi nissitassa. **Calitan**ti vipphanditaṁ hoti. Yathayidaṁ āyasmato uppannaṁ vedanaṁ adhivāsetuṁ asakkontassa "ahaṁ vedayāmi, mama vedanā"ti appahīnaggāhassa idāni vipphanditaṁ hoti, imināpi naṁ "puthujjanova tvan"ti vadati.

---

1. Paricari (Sī) 2. Arahattaṁ (Syā) 3. Niccakāle (Ka)

**Passaddhī**ti kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natiyā**ti taṇhānatiyā. **Asatī**ti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena āgati nāma, cutivasena gamanaṁ nāma na hoti. **Cutūpapāto**ti cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huraṁ na ubhayamantarenā**ti na idhaloke na paraloke na ubhayattha hoti. **Esevanto dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṁ paricchedo parivaṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana "ubhayamantarenā"ti vacanaṁ gahetvā antarābhavaṁ icchanti, tesaṁ vacanaṁ niratthakaṁ. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. "Antarenā"ti vacanaṁ pana vikappantaradīpanaṁ. Tasmā ayamettha attho—neva idha na huraṁ, aparo vikappo na ubhayanti.

**Satthaṁ āharesī**ti jīvitahārakasatthaṁ āhari, āharitvā kaṇṭhanāḷaṁ chindi. Athassa tasmiṁ khaṇe maraṇabhayaṁ okkami, gatinimittaṁ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṁ ñatvā saṁviggacitto vipassanaṁ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṁ patvā samasīsī hutvā parinibbuto. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatā**ti kiñcāpi idaṁ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṁ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamassa[1] parinibbānaṁ ahosi, tasmā Bhagavā tadevabyākaraṇaṁ gahetvā kathesi.

**Upavajjakulānī**ti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero "bhante evaṁ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṁ sāsane parinibbāyissatī"ti pubbabhāgapaṭipattiyaṁ kulasaṁsaggadosaṁ dassento pucchati. Athassa Bhagavā kulesu saṁsaggābhāvaṁ dīpento **honti hete Sāriputtā**ti-ādimāha. Imasmiṁ kira ṭhāne therassa kulesu asaṁsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

## 5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. Pañcame **tañce**ti taṁ cakkhuñceva rūpañca. **Nandisamudayā dukkhasamudayo**ti taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṁ hoti.

---

1. Anantarāyevassa (Sī)

Iti chasu dvāresu "nandisamudayā dukkhasamudayo"ti iminā dvinnaṁ saccānaṁ vasena vaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassesi. Dutiyanaye **nirodho maggo**ti dvinnaṁ saccānaṁ vasena vivaṭṭaṁ matthakaṁ pāpetvā dassesi. **Iminā tvaṁ Puṇṇā**ti pāṭiyekko[1] anusandhi. Evaṁ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṁ arahatte pakkhipitvā idāni Puṇṇattheraṁ sattasu ṭhānesu sīhanādaṁ nadāpetuṁ **iminā tvan**ti-ādimāha.

**Caṇḍā**ti duṭṭhā kibbisā. **Pharusā**ti kakkhaḷā. **Akkosissantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantī**ti "kiṁ samaṇo nāma tvaṁ, idañcidañca te karissāmā"ti tajjessanti. **Evametthā**ti evaṁ mayhaṁ ettha bhavissati. **Daṇḍenā**ti catuhatthadaṇḍena vā khadiradaṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā[2]. **Satthenā**ti ekatodhārādinā satthena. **Satthahārakaṁ pariyesantī**ti jīvitahārakasatthaṁ pariyesanti. Idaṁ thero tatiyapārājikavatthusmiṁ asubhakathaṁ sutvā attabhāvena jigucchantānaṁ bhikkhūnaṁ satthahārakapariyesanaṁ sandhāyāha. **Damūpasamenā**ti ettha **damo**ti indriyasaṁvarādīnaṁ etaṁ nāmaṁ.

"Saccena danto damasā upeto,
Vedantagū vusitabrahmacariyo"ti[3]—

ettha hi indriyasaṁvaro damoti vutto. "Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī"ti[4] ettha paññā damoti vuttā. "Dānena damena saṁyamena saccavajjenā"ti[5] ettha uposathakammaṁ damoti vuttaṁ. Imasmiṁ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamo**ti tasseva vevacanaṁ.

**Atha kho āyasmā Puṇṇo**ti ko panesa Puṇṇo, kasmā ca panettha gantukāmo ahosīti? Sunāparantavāsiko eva esa, Sāvatthiyaṁ pana asappāyavihāraṁ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

---

1. Eko (Sī, Syā)
2. Daṇḍenāti catuhatthadaṇḍena, khadiramuggarena vā (Sī, Syā), daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā (Ma-Ṭṭha 4. 234 piṭṭhe)
3. Saṁ 1. 170; Khu 1. 347 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 307; Saṁ 1. 217 piṭṭhesu.
5. Dī 1. 49; Ma 2. 184 piṭṭhesu.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—Sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṁ vāṇijagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṁ gantvā bhaṇḍaṁ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṁ pana samaye kaniṭṭhā ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṁ caranto anupubbena Sāvatthiṁ patvā Jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṁ nivesetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena Sāvatthivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yena Buddho, yena dhammo, yena saṁgho, tanninnā tappoṇā tappabbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā Jetavanaṁ gacchanti. So te disvā "kahaṁ ime gacchantī"ti ekaṁ manussaṁ pucchi. Kiṁ tvaṁ ayo na jānāsi, loke Buddhadhammasaṁgharatanāni nāma uppannāni, icceso mahājano Satthu santikaṁ dhammakathaṁ sotuṁ gacchatīti. Tassa "Buddho"ti vacanaṁ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṁ āhacca aṭṭhāsi, so attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhiṁ vihāraṁ gantvā Satthu madhurassarena dhammaṁ desentassa parisapariyante ṭhito dhammaṁ sutvā pabbajjāya cittaṁ uppādesi. Atha Tathāgatena kālaṁ viditvā parisāya uyyojitāya Satthāraṁ upasaṅkamitvā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapaṁ kāretvā āsanāni paññāpetvā Buddhappamukhassa saṁghassa mahādānaṁ datvā bhuttapātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṁ pakkosāpetvā "ettakaṁ dhanaṁ vissajjitaṁ, ettakaṁ dhanaṁ na vissajjitan"ti sabbaṁ ācikkhitvā "imaṁ sāpateyyaṁ mayhaṁ kaniṭṭhassa dehī"ti sabbaṁ niyyātetvā Satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānaṁ manasikarontassa kammaṭṭhānaṁ na upaṭṭhāti. Tato cintesi "ayaṁ janapado mayhaṁ asappāyo, yannūnāhaṁ Satthu santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā sakaraṭṭhameva gaccheyyan"ti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhe paṭisallānā vuṭṭhahitvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṁ kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttaṁ "atha kho āyasmā Puṇṇo -pa- viharatī"ti.

Kattha panāyaṁ vihāsīti? Catūsu ṭhānesu vihāsi. Sunāparantaraṭṭhaṁ tāva pavisitvā ca **Abbuhatthapabbataṁ** nāma patvā[1] vāṇijagāmaṁ piṇḍāya pāvisi. Atha naṁ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkhaṁ datvā "bhante aññattha agantvā idheva vasathā"ti paṭiññaṁ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **Samuddagirivihāraṁ** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, koci taṁ caṅkamituṁ samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṁ karonti. Thero "kammaṭṭhānaṁ manasikarontānaṁ phāsuvihāro hotū"ti samuddaṁ nissaddaṁ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **Mātulagiriṁ** nāma agamāsi. Tatthapi sakuṇasaṁgho ussanno rattiñca divā ca saddo ekābaddhova ahosi. Thero "idaṁ ṭhānaṁ na phāsukan"ti tato **Makulakārāmavihāraṁ**[2] nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo, thero "imaṁ ṭhānaṁ phāsukan"ti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṁ upagacchi. Evaṁ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasaṁ tasmiṁyeva antovasse pañca vāṇijasatāni "parasamuddaṁ gacchāmā"ti nāvāya bhaṇḍaṁ pakkhipiṁsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theraṁ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā "bhante samuddo nāma asaddheyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā"ti vatvā nāvaṁ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṁ dīpakaṁ pāpuṇi. Manussā "pātarāsaṁ karissāmā"ti dīpake uttiṇṇā. Tasmiṁ pana dīpake aññaṁ kiñci natthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkhaṁ ākoṭetvā lohitacandanabhāvaṁ ñatvā āha "bho mayaṁ lābhatthāya parasamuddaṁ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā satasahassaṁ agghati, hāretabbayuttakaṁ bhaṇḍaṁ hāretvā candanassa pūressāmā"ti te tathā

1. Ambuhatthapabbate nāma pavisitvā (Syā), abbhahatthapabbataṁ nāma patvā (Sī), ajjuhatthapabbate nāma pavisitvā (Ma-Ṭṭha 4. 235 piṭṭhe.)
2. Maṅkulakārāmavihāraṁ (Sī), samakulakārāmavihāraṁ (Syā)

kariṁsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā "imehi amhākaṁ candanavanaṁ nāsitaṁ, ghātessāma ne"ti cintetvā "idheva ghātitesu sabbaṁ ekakuṇapaṁ bhavissati, samuddamajjhe nesaṁ nāvaṁ osīdessāmā"ti āhaṁsu. Atha nesaṁ nāvaṁ āruyha muhuttaṁ gatakāleyeva uppātikaṁ[1] uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṁsu. Bhītā manussā attano attano devatānaṁ namassanti. Therassa kaniṭṭho Cūḷapuṇṇakuṭumbiko "mayhaṁ bhātā avassayo hotū"ti therassa namassamāno[2] aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmiṁyeva khaṇe āvajjetvā tesaṁ byasanuppattiṁ ñatvā vehāsaṁ uppatitvā abhimukho aṭṭhāsi. Amanussā theraṁ disvāva "ayyo Puṇṇatthero etī"ti apakkamiṁsu, uppātikaṁ sannisīdi. Thero "mā bhāyathā"ti te assāsetvā "kahaṁ gantukāmatthā"ti pucchi. Bhante amhākaṁ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṅgaṇe[3] akkamitvā "etesaṁ icchitaṭṭhānaṁ gacchatū"ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṁ gantvā taṁ pavattiṁ puttadārassa ārocetvā "etha theraṁ saraṇaṁ gacchāmā"ti pañcasatāpi attano pañcahi mātugāmasatehi saddhiṁ tīsu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṁ paṭivedesuṁ. Tato nāvāya bhaṇḍaṁ otāretvā therassa ekaṁ koṭṭhāsaṁ katvā "ayaṁ bhante tumhākaṁ koṭṭhāso"ti āhaṁsu. Thero mayhaṁ visuṁ koṭṭhāsakiccaṁ natthi. Satthā pana tumhehi diṭṭhapubboti. Na diṭṭhapubbo bhanteti. Tena hi iminā Satthu maṇḍalamāḷaṁ karotha, evaṁ Satthāraṁ passissathāti. Te sādhu bhanteti. Tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamāḷaṁ kātuṁ ārabhiṁsu.

Satthāpi kira taṁ āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṁ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṁ obhāsaṁ disvā "mahesakkhā devatā atthī"ti saññaṁ kariṁsu. Upāsakā maṇḍalamāḷañca bhikkhusaṁghassa ca senāsanāni niṭṭhāpetva dānasambhāraṁ sajjetvā "kataṁ bhante amhehi attano kiccaṁ, Satthāraṁ pakkosathā"ti therassa ārocesuṁ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā Sāvatthiṁ gantvā "bhante vāṇijagāmavāsino tumhe

1. Uppādikaṁ (Ṭīkā)　　2. Therassa nāmaṁ saramāno (Sī, Ka)

3. Nāvaṁ phaṇe (Sī, Syā), nāvaṁ phale (Ma-Ṭṭha 4. 237 piṭṭhe)

daṭṭhukāmā, tesaṁ anukampaṁ karothā"ti Bhagavantaṁ yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi Ānandattheraṁ āmantesi "Ānanda sve Sunāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṁ ekūnapañcasatānaṁ bhikkhūnaṁ salākaṁ dehī"ti. Thero "sādhu bhante"ti bhikkhusaṁghassa tamatthaṁ ārocetvā "ākāsacārī bhikkhū[1] salākaṁ gaṇhantū"ti āha. Taṁdivasaṁ Kuṇḍadhānatthero[2] paṭhamaṁ salākaṁ aggahesi. Vāṇijagāmavāsinopi "sve kira Satthā āgamissatī"ti gāmamajjhe maṇḍapaṁ katvā dānaggaṁ sajjayiṁsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā gandhakuṭiṁ pavisitvā phalasamāpattiṁ appetvā nisīdi. Sakkassa Paṇḍukambalasilāsanaṁ uṇhaṁ ahosi. So "kiṁ idan"ti āvajjetvā Satthu Sunāparantagamanaṁ disvā Vissakammaṁ[3] āmantesi "tāta ajja Bhagavā tiṁsamattāni[4] yojanasatāni piṇḍacāraṁ gamissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā Jetavanadvārakoṭṭhakamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī"ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṁ catumukhaṁ ahosi, dvinnaṁ aggasāvakānaṁ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni, Satthā Gandhakuṭito nikkhamitvā paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṁ[5] pāvisi[6]. Dve aggasāvake ādiṁ katvā ekūnapañcabhikkhusatānipi kūṭāgāragatāni ahesuṁ, ekaṁ tucchaṁ kūṭāgāraṁ ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatiṁsu.

Satthā **Saccabandhapabbataṁ** nāma patvā kūṭāgāraṁ ākāse ṭhapesi. Tasmiṁ pabbate Saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṁ micchādiṭṭhiṁ uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocāṭiyaṁ padīpo viya arahattaphalassa upanissayo jalati. Taṁ disvā "dhammamassa kathessāmī"ti gantvā dhammaṁ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṁ pāpuṇi. Maggenevassa abhiññā āgatā, so ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo tucchakūṭāgāraṁ pāvisi.

1. Janapadacārikabhikkhū (Ka)
2. Koṇḍadhānatthero (Ka)
3. Vissukammaṁ (Syā), Visukammaṁ (Ka)
4. Timattāni (Ma-Ṭṭha 4. 238 piṭṭhe)
5. Dhuraṁ kūṭāgāraṁ (Sī, Syā), varakūṭāgāraṁ (Ka)
6. Pavisitvā nisīdi (Sī)

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ vāṇijagāmaṁ gantvā kūṭāgārāni adissamānakāni katvā vāṇijagāmaṁ pāvisi. Vāṇijā Buddhappamukhassa saṁghassa mahādānaṁ datvā Satthāraṁ makulakārāmaṁ[1] nayiṁsu. Satthā maṇḍalamāḷaṁ pāvisi. Mahājano yāva Satthā bhattadarathaṁ paṭippassambheti, tāva pātarāsaṁ katvā uposathaṅgāni samādāya bahuṁ gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṁ paccāgamāsi. Satthā dhammaṁ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṁ Buddhakolāhalaṁ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅgahatthāya sattāhaṁ tattheva vasi, aruṇaṁ pana mahāgandhakuṭiyaṁyeva uṭṭhapesi. Sattāhampi dhammadesanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi. Tattha sattāhaṁ vasitvā vāṇijagāme piṇḍāya caritvā "tvaṁ idheva vasāhī"ti Puṇṇattheraṁ nivattetvā antare **Nammadānadī** nāma atthi, tassā tīraṁ agamāsi. Nammadā[2]nāgarājā Satthu paccuggamanaṁ katvā nāgabhavanaṁ pavesetvā tiṇṇaṁ ratanānaṁ sakkāraṁ akāsi. Satthā tassa dhammaṁ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So "mayhaṁ bhante paricaritabbaṁ dethā"ti yāci. Bhagavā Nammadānadītīre padacetiyaṁ dassesi. Taṁ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati. Mahāsakkārapattaṁ ahosi. Satthā tato nikkhamitvā saccabandhapabbataṁ gantvā saccabandhaṁ āha "tayā mahājano apāyamagge otārito, tvaṁ idheva vasitvā etesaṁ laddhiṁ vissajjāpetvā nibbānamagge patiṭṭhāpehī"ti. Sopi paricaritabbaṁ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṁ viya padacetiyaṁ dassesi. Tato Jetavanameva gato. Etamatthaṁ sandhāya **teneva antaravassenā**ti-ādi vuttaṁ.

**Parinibbāyī**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṁ katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīraṁ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṁ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa āḷāhanaṭṭhāne ṭhitabhikkhū[3]. Sesaṁ sabbattha uttānameva. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

---

1. Kūṭāgāraṁ (Syā)
2. Nammado nāma (Sī), Nammadā nāma (Syā)
3. Āsannaṭṭhāne ṭhitā bhikkhū (Sī, Syā)

## 7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Sattame **ejā**ti taṇhā. Sā hi calanaṭṭhena ejāti vuccati. Sāva ābādhanaṭṭhena **rogo,** anto dussanaṭṭhena **gaṇḍo,** nikantanaṭṭhena **sallaṁ. Tasmā**ti yasmā ejā rogo ceva gaṇḍo ca sallañca, tasmā. **Cakkhuṁ na maññeyyā**ti-ādi vuttanayameva, idhāpi sabbaṁ heṭṭhā gahitameva saṁkaḍḍhitvā dassitaṁ. Aṭṭhamaṁ vuttanayameva.

## 9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. Navame **dvan**ti dve dve koṭṭhāse. Dasame **itthetaṁ dvayan**ti evametaṁ dvayaṁ. **Calañceva byathañcā**ti attano sabhāvena asaṇṭhahanato[1] calati ceva byathati ca. **Yopi hetu yopi paccayo**ti cakkhuviññāṇassa vatthārammaṇaṁ hetu ceva paccayo ca. **Kuto niccaṁ bhavissatī**ti kena kāraṇena niccaṁ bhavissati. Yathā pana dāsassa dāsiyā kucchismiṁ jāto putto parova dāso hoti, evaṁ aniccameva hotīti attho. **Saṅgatī**ti sahagati[2]. **Sannipāto**ti ekato sannipatanaṁ. **Samavāyo**ti ekato samāgamo. **Ayaṁ vuccati cakkhusamphasso**ti iminā saṅgatisannipātasamavāyasaṅkhātena paccayena uppannattā paccayanāmeneva saṅgati sannipāto samavāyoti ayaṁ vuccati cakkhusamphasso.

**Sopi hetū**ti phassassa vatthu ārammaṇaṁ sahajātā tayo khandhāti ayaṁ hetu. **Phuṭṭho**ti upayogatthe paccattaṁ, phassena phuṭṭhameva gocaraṁ vedanā vedeti, cetanā ceteti, saññā sañjānātīti attho. Phuṭṭhoti vā phassasamaṅgīpuggalo, phassena phuṭṭhārammaṇameva vedanādīhi vedeti ceteti sañjānātītipi vuttaṁ hoti. Iti imasmiṁ sutte samatiṁsakkhandhā kathitā honti, kathaṁ? Cakkhudvāre tāva vatthu ceva[3] ārammaṇañca rūpakkhandho, phuṭṭho vedetīti vedanākkhandho, cetetīti saṅkhārakkhandho, sañjānātīti saññākkhandho, vijānātīti viññāṇakkhandhoti. Sesadvāresupi eseva nayo. Manodvārepi hi vatthurūpaṁ ekentato rūpakkhandho, rūpe pana ārammaṇe sati ārammaṇampi rūpakkhandhoti cha pañcakātiṁsa honti. Saṅkhepena panete chasupi dvāresu

---

1. Asaṁvahanato (Sī, Syā) 2. Samāgati (Sī, Syā) 3. Cakkhuñceva (Ka)

pañceva khandhāti sapaccaye pañcakkhandhe aniccāti vitthāretvā vuccamāne bujjhanakānaṁ ajjhāsayena idaṁ suttaṁ desitanti.

Channavaggo catuttho.

---

## (10) 5. Saḷavagga

### 1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā

94. Saḷavaggassa paṭhame **adantā**ti adamitā. **Aguttā**ti agopitā. **Arakkhitā**ti na rakkhitā. **Asaṁvutā**ti apihitā. **Dukkhādhivāhā hontī**ti nerayikādibhedaṁ adhikadukkhaṁ āvahanakā honti. **Sukhādhivāhā hontī**ti jhānamaggaphalapabhedaṁ adhikasukhaṁ āvahanakā honti. Adhivahātipi pāṭho, esevattho.

**Saḷevā**ti cha eva. **Asaṁvuto yattha dukkhaṁ nigacchatī**ti yesu āyatanesu saṁvaravirahito dukkhaṁ pāpuṇāti. **Tesañca ye saṁvaraṇaṁ avedisun**ti ye tesaṁ āyatanānaṁ saṁvaraṁ vindiṁsu paṭilabhiṁsu. **Viharantānavassutā**ti viharanti anavassutā atintā.

**Asāditañca sādun**ti assādavantañca madhurañca. **Phassadvayaṁ sukhadukkhe upekkhe**ti sukhaphassañca dukkhaphassañcāti idaṁ phassadvayaṁ upekkhe, upekkhāmevettha uppādeyyāti attho. Phassadvayaṁ sukhadukkhaṁ upekkhoti vā pāṭho, phassahetukaṁ sukhadukkhaṁ upekkho, sukhe anurodhaṁ dukkhe ca virodhaṁ anuppādento upekkhako bhaveyyātipi attho. **Anānuruddho aviruddha kenacī**ti kenaci saddhiṁ neva anuruddho na viruddho bhaveyya.

**Papañcasaññā**ti kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā. **Itarītarā narā**ti lāmakasattā[1]. **Papañcayantā upayantī**ti papañcayamānā vaṭṭaṁ upagacchanti. **Saññino**ti sasaññā sattā. **Manomayaṁ gehasitañca sabban**ti sabbameva pañcakāmaguṇagehanissitaṁ manomayaṁ vitakkaṁ. **Panujjā**ti panuditvā nīharitvā. **Nekkhammasitaṁ irīyatī**ti dabbajātiko bhikkhu nekkhammasitaṁ iriyena irīyati[2].

---

1. Lāmakalāmakā sattā (Sī)
2. Nekkhammasitaṁ irīyati (Sī, Syā)

**Chassu yadā subhāvito**ti chasu ārammaṇesu yadā suṭṭhu bhāvito. **Phuṭṭhassa cittaṁ na vikampate kvacī**ti sukhaphassena vā dukkhaphassena vā phuṭṭhassa kismiñci cittaṁ na kampati na vedhati. **Bhavattha**[1] **jātimaraṇassa pāragā**ti jātimaraṇānaṁ pāraṁ nibbānaṁ gamakā hotha.

## 2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. Dutiye **Mālukyaputto**ti Mālukyabrāhmaṇiyā putto. **Etthā**ti etasmiṁ tava ovādāyācane. Iminā theraṁ apasādetipi ussādetipi. Kathaṁ? Ayaṁ kira daharakāle rūpādīsu pamajjitvā pacchā mahallakakāle araññavāsaṁ patthento kammaṭṭhānaṁ yācati. Atha Bhagavā "ettha dahare kiṁ vakkhāma, Mālukyaputto viya tumhepi taruṇakāle[2] pamajjitvā mahallakakāle araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kareyyāthā"ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṁ apasādeti nāma.

Yasmā pana thero mahallakakālepi araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kātukāmo, tasmā Bhagavā "ettha dahare kiṁ vakkhāma, ayaṁ amhākaṁ Mālukyaputto mahallakakālepi araññaṁ pavisitvā samaṇadhammaṁ kattukāmo kammaṭṭhānaṁ yācati, tumhe nāma taruṇakālepi vīriyaṁ na karothā"ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṁ ussādeti nāma.

**Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Kiñcāpāhan**ti kiñcāpi "ahaṁ mahallako"ti ñātaṁ, yadi ahaṁ mahallako, mahallako samānopi sakkhissāmi samaṇadhammaṁ kātuṁ, desetu me bhante Bhagavāti adhippāyena mahallakabhāvaṁ anuggaṇhanto ovādañca pasaṁsanto evamāha.

**Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā**ti imasmiṁ attabhāve adiṭṭhā atītepi adiṭṭhapubbā. **Na ca passasī**ti etarahipi na passasi. **Na ca te hoti passeyyan**ti evaṁ samannāhāropi te yattha natthi, api nu te tattha chandādayo uppajjeyyunti pucchati.

**Diṭṭhe diṭṭhamattan**ti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattaṁ bhavissati. Cakkhuviññāṇaṁ hi rūpe rūpamattameva passati, na niccādisabhāvaṁ, iti sesaviññāṇehipi me ettha diṭṭhamattameva cittaṁ bhavissatīti attho. Atha

---

1. Bhavatha (Sī, Syā) 2. Daharakāle (Ka)

vā diṭṭhe diṭṭhaṁ nāma cakkhuviññāṇaṁ, rūpe rūpavijānananti attho. **Mattā**ti pamāṇaṁ, diṭṭhaṁ mattā assāti diṭṭhamattaṁ, cittaṁ, cakkhuviññāṇamattameva me cittaṁ bhavissatīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā āpāthagatarūpe cakkhuviññāṇaṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva javanaṁ bhavissati, cakkhuviññāṇapamāṇeneva javanaṁ ṭhapessāmīti. Atha vā diṭṭhaṁ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭharūpaṁ, diṭṭhe diṭṭhamattaṁ nāma tattheva uppannaṁ sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṁ cittattayaṁ. Yathā taṁ na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanādippamāṇena javanaṁ uppādessāmi, nāhaṁ[1] taṁ pamāṇaṁ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṁ dassāmīti ayamettha attho. Eseva nayo **sutamutesu.**

**Viññāte viññātamattan**ti ettha pana viññātaṁ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṁ, tasmiṁ viññāte viññātamattanti āvajjanapamāṇaṁ. Yathā āvajjanena na rajjati na dussati na muyhati, evaṁ rajjanādivasena uppajjituṁ adatvā āvajjanapamāṇeneva cittaṁ ṭhapessāmīti ayamettha attho.

**Yato**ti yadā. **Tato**ti tadā. **Na tenā**ti tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho, mohena vā mūḷho na bhavissati. **Tato tvaṁ Mālukyaputta na tatthā**ti yadā tvaṁ tena rāgena vā dosamohehi vā ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, tadā tvaṁ na tattha tasmiṁ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā paṭibaddho allīno patiṭṭhito nāma bhavissasi. **Nevidhā**ti-ādi vuttatthameva.

**Sati muṭṭhā**ti sati naṭṭhā. **Tañca ajjhosā**ti taṁ ārammaṇaṁ gilitvā. **Abhijjhā ca vihesā cā**ti abhijjhāya ca vihiṁsāya ca. Atha vā "tassa vaḍḍhantī"ti padenāpi saddhiṁ yojetabbaṁ, abhijjhā ca vihesā cāti imepi dve dhammā tassa vaḍḍhantīti attho.

**Cittamassūpahaññatī**ti abhijjhāvihesāhi assa cittaṁ upahaññati. **Ācinato**ti ācinantassa. **Ārā nibbāna vuccatī**ti evarūpassa puggalassa nibbānaṁ nāma dūre pavuccati. **Ghatvā**ti ghāyitvā. **Bhotvā**ti bhutvā

---

1. Nāssa (Sī, Syā)

sāyitvā lehitvā. **Phussā**ti phusitvā. **Paṭissato**ti paṭissatisaṅkhātāya satiyā yutto. **Sevato cāpi vedanan**ti catumaggasampayuttaṁ nibbattitalokuttaravedanaṁ sevantassa. **Khīyatī**ti khayaṁ gacchati, kiṁ taṁ? Dukkhampi kilesajātampi. **Aññataro**ti asītiyā mahāsāvakānaṁ abbhantaro eko. Iti imasmiṁ sutte gāthāhipi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṁ.

### 3. Parihānadhammasuttavaṇṇanā

96. Tatiye **parihānadhamman**ti parihānasabhāvaṁ. **Abhibhāyatanānī**ti abhibhavitāni[1] āyatanāni. **Sarasaṅkappā**ti ettha sarantīti sarā, dhāvantīti attho. Sarā ca te saṅkappā ca **sarasaṅkappā. Saṁyojaniyā**ti bandhaniyā bandhanassa paccayabhūtā. **Tañce bhikkhū**ti taṁ evaṁ uppannaṁ kulesajātaṁ, taṁ vā ārammaṇaṁ. **Adhivāsetī**ti citte āropetvā vāseti. **Nappajahatī**ti chandarāgappahānena na pajahati. Evaṁ sabbapadehi yojetabbaṁ. **Abhibhāyatanaṁ hetaṁ vuttaṁ Bhagavatā**ti etaṁ Buddhena Bhagavatā abhibhavitaṁ āyatananti kathitaṁ. Idha dhammaṁ pucchitvā vibhajantena puggalena dhammo dassito.

### 4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. Catutthe **asaṁvutassā**ti apihitassa na pidahitvā sañchāditvā[2] ṭhapitassa. **Byāsiñcatī**ti vi-āsiñcati[3], kilesatintaṁ hutvā vattati. **Pāmojjan**ti dubbalapīti. **Pītī**ti balavapīti. **Passaddhī**ti darathapassaddhi. **Dhammā na pātubhavantī**ti samathavipassanādhammā na uppajjanti. Imasmiṁ sutte puggalaṁ pucchitvā vibhajantena dhammena puggalo dassito.

### 5. Saṁvarasuttavaṇṇanā

98. Pañcame **kathañca bhikkhave asaṁvaro**ti idaṁ maggakusalassa vāmaṁ muñcitvā dakkhiṇaṁ gaṇheyyāsīti paṭhamaṁ pahātabbamaggakkhānaṁ viya uddesakkamena avatvā desanākusalatāya paṭhamaṁ pahātabbadhammakkhānavasena vuttanti veditabbaṁ. Idha dhammaṁ pucchitvā dhammova vibhatto.

---

1. Abhibhāvitāni (Sī, Syā)
2. Saṁvaritvā (Sī, Syā)
3. Byāsiccatīti viyāsiccati (Sī, Syā)

## 6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. Chaṭṭhe **samādhin**ti cittekaggataṁ. Idaṁ hi suttaṁ cittekaggatāya parihāyamāne disvā "imesaṁ cittekaggataṁ labhantānaṁ kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatī"ti ñatvā kathitaṁ.

## 7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. Sattame **paṭisallānan**ti kāyavivekaṁ. Idaṁ hi suttaṁ kāyavivekena parihāyamāne disvā "imesaṁ kāyavivekaṁ labhantānaṁ kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatī"ti ñatvā kathitaṁ.

## 8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā

101-102. Aṭṭhamaṁ upamāya parivāretvā kathite bujjhanakānaṁ, navamaṁ suddhikavaseneva bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttaṁ. Attho pana ubhayatthāpi khandhiyavagge vuttanayeneva veditabbo.

## 10. Udakasuttavaṇṇanā

103. Dasame **udako sudan**ti ettha **sudan**ti nipātamattaṁ. **Udako**ti tassa nāmaṁ. **Idaṁ jātu vedagū**ti ettha **idan**ti nipātamattaṁ. Atha vā idaṁ mama vacanaṁ suṇāthāti dīpento evamāha. **Jātu vedagū**ti ahaṁ ekaṁseneva vedagū, vedasaṅkhātena ñāṇena neyyesu gato, vedaṁ vā gato adhigato, paṇḍitohamasmīti attho. **Sabbajī**ti ekaṁsena sabbavaṭṭaṁ jinitvā abhibhavitvā ṭhitosmīti vadati. **Apalikhataṁ gaṇḍamūlan**ti apalikhataṁ dukkhamūlaṁ. **Palikhaṇin**ti palikhataṁ mayā, khanitvā ṭhitosmīti dīpeti.

**Mātāpettikasambhavassā**ti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa. **Odanakummāsūpacayassā**ti odanena ceva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṁsanadhammassā**ti ettha ayaṁ kāyo hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammo, duggandhavighātatthāya tanuvilepanena[1] ucchādanadhammo, aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāya khuddakasambāhanena[2] parimaddanadhammo,

---

1. Gandhavilepanena (Sī, Syā) 2. Udakasambāhanena (Sī, Syā)

daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṇṭhitānaṁ tesaṁ tesaṁ aṅgānaṁ saṇṭhānasampādanatthaṁ añchanapīḷanādīnaṁ vasena parimaddanadhammo, evaṁ pariharitopi ca bhedanaviddhaṁsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evaṁ sabhāvoti attho.

Tattha mātāpettikasambhava-odanakummāsūpacayaparimaddanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanaviddhaṁsanapadehi parihāni. Purimehi vā tīhi samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti. Evaṁ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Saḷavaggo pañcamo.

Dutiyo paṇṇāsako.

## (11) 1. Yogakkhemivagga

### 1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. Yogakkhemivaggassa paṭhame **yogakkhemipariyāyan**ti catūhi yogehi khemino kāraṇabhūtaṁ. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṁ. **Akkhāsi yoga**nti yuttiṁ kathesi. **Tasmā**ti kasmā? Kiṁ akkhātattā, udāhu pahīnattāti? Pahīnattā. Na hi akkhānena yogakkhemi nāma hoti.

### 2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. Dutiye vedanāsukhadukkhaṁ kathitaṁ, taṁ pana vipākasukhadukkhaṁ vaṭṭati. Tatiye **dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. Catutthe **lokassā**ti saṅkhāralokassa. Pañcamādīsu yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ khandhiyavagge vuttanayameva.

Yogakkhemivaggo paṭhamo.

## (12) 2. Lokakāmaguṇavagga

### 1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Lokakāmaguṇavaggassa paṭhame **āvāsagato**ti vasanaṭṭhānaṁ gato. **Mārassa vasaṁ gato**ti tividhassāpi mārassa vasaṁ gato. **Paṭimukka'ssa mārapāso**ti assa gīvāya mārapāso paṭimukko pavesito. Dutiyaṁ uttānameva.

### 3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **lokassā**ti cakkavāḷalokassa. **Lokassa antan**ti saṅkhāralokassa antaṁ. **Vihāraṁ pāvisī**ti "mayi vihāraṁ paviṭṭhe ime bhikkhū imaṁ uddesaṁ Ānandaṁ pucchissanti, so ca tesaṁ mama sabbaññutaññāṇena saṁsanditvā kathessati. Tato naṁ thomessāmi, mama thomanaṁ sutvā bhikkhū Ānandaṁ upasaṅkamitabbaṁ, vacanañcassa sotabbaṁ saddhātabbaṁ maññissanti, taṁ nesaṁ bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti cintetvā saṁkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṁ avibhajitvāva nisinnāsane antarahito gandhakuṭiyaṁ pāturahosi. Tena vuttaṁ "uṭṭhāyāsanā vihāraṁ pāvisī"ti.

**Satthu ceva saṁvaṇṇito**ti Satthārā ca pasattho. **Viññūnan**ti idampi karaṇatthe sāmivacanaṁ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotī**ti sakkoti. **Atikkammeva mūlaṁ atikkammeva khandha**ti sāro nāma mūle vā khandhe vā bhaveyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṁsampadamidan**ti evaṁsampattikaṁ, īdisanti attho. **Atisitvā**ti atikkamitvā. **Jānaṁ jānātī**ti jānitabbameva jānāti. **Passaṁ passatī**ti passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṁ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṁ Bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānāti, passanto passatiyeva. Svāyaṁ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto.** Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto.** Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammapavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto.** Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto.** Atha vā cakkhu viya bhūtoti cakkhubhūto. Evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṁ

dhammassa vattanato **vattā**. Pavattanato **pavattā.** Atthaṁ nīharitvā nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā.** Amatādhigamāya[1] paṭipattiṁ desetīti **amatassa dātā.**

**Agaruṁ karitvā**ti punappunaṁ yācāpentopi hi garuṁ karoti nāma. Attano sekkhapaṭisambhidāñāṇe ṭhatvā Sinerupādato vālikaṁ uddharamāno viya dubbiññeyyaṁ katvā kathentopi garuṁ karotiyeva nāma. Evaṁ akatvā amhe punappunaṁ ayācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṁ hoti.

**Yaṁ kho vo**ti yaṁ kho tumhākaṁ. **Cakkhunā kho āvuso lokasmiṁ lokasaññī hoti lokamānī**ti cakkhuṁ hi loke appahīnadiṭṭhi puthujjano sattalokavasena lokoti sañjānāti ceva maññati ca, tathā cakkavāḷalokavasena. Na hi aññatra cakkhādīhi dvādasāyatanehi tassa sā saññā vā māno vā uppajjati. Tena vuttaṁ "cakkhunā kho āvuso lokasmiṁ lokasaññī hoti lokamānī"ti. Imassa ca lokassa gamanena anto nāma ñātuṁ vā daṭṭhuṁ vā pattuṁ vā na sakkā. Lujjanaṭṭhena pana tasseva cakkhādibhedassa lokassa nibbānasaṅkhātaṁ antaṁ appatvā vaṭṭadukkassa antakiriyā nāma natthīti veditabbā.

Evaṁ pañhaṁ vissajjetvā idāni "sāvakena pañho kathitoti mā nikkaṅkhā ahuvattha, ayaṁ Bhagavā sabbaññutaññāṇatulaṁ gahetvā nisinno, icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkaṅkhā hothā"ti uyyojento **ākaṅkhamānā panā**ti-ādimāha.

**Imehi ākārehī**ti imehi kāraṇehi cakkavāḷalokassa antābhāvakāraṇehi ceva saṅkhāraloka antāpattikāraṇehi ca. **Imehi padehī**ti imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehī**ti pāṭiyekka-akkharehi.

**Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. Catūhi kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākārakusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpañño**ti mahante atthe mahante dhamme

1. Amatādhigamassa (Ka)

mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhanasamatthatāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṁ Ānandenā**ti yathā Ānandena byākataṁ, taṁ sandhāya vuttaṁ. Yathā Ānandena taṁ byākataṁ, ahampi taṁ evameva byākareyyanti attho.

## 4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **ye me**ti ye mama. **Cetaso samphuṭṭhapubbā**ti cittena anubhūtapubbā. **Tatra me cittaṁ bahulaṁ gacchamānaṁ gaccheyyā**ti tesu pāsādattayatividhanāṭakādibhedasampattivasena anubhūtapubbesu[1] pañcasu kāmaguṇesu bahūsu vāresu[2] uppajjamānaṁ uppajjeyyāti dīpeti. **Paccuppannesu vā**ti idha padhānacariyakāle chabbassāni supupphitavanasaṇḍajātānaṁ dijagaṇādīnaṁ[3] vasena diṭṭhasutādibhedaṁ manoramārammaṇaṁ kāmaguṇaṁ katvā dassento "evarūpesu paccuppannesu vā bahulaṁ uppajjeyyā"ti dasseti. **Appaṁ vā anāgatesū**ti anāgate "Metteyyo nāma Buddho bhavissati, Saṅkho nāma rājā, Ketumatī nāma rājadhānī"ti-ādivasena[4] parittakameva anāgatesu kāmaguṇesu uppajjeyyāti dasseti. **Tatra me attarūpenā**ti tatra mayā attano hitakāmajātikena. **Appamādo**ti sātaccakiriyā pañcasu kāmaguṇesu cittassa avossaggo. **Satī**ti ārammaṇapariggahitasati[5]. **Ārakkho**ti ayaṁ appamādo ca sati ca cetaso ārakkho karaṇīyo, evaṁ me ahosīti dasseti, ārakkhatthāya ime dve dhammā kātabbāti vuttaṁ hoti.

**Tasmātiha bhikkhave se āyatane veditabbe**ti yasmā cetaso ārakkhatthāya appamādo ca sati ca kātabbā, yasmā tasmiṁ āyatane vidite appamādena vā satiyā vā kātabbaṁ natthi, tasmā se āyatane veditabbe, taṁ kāraṇaṁ jānitabbanti attho. **Saḷāyatananirodhan**ti saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṁ, taṁ sandhāya bhāsitanti attho. Nibbānasmiṁ hi cakkhu-ādīni ceva nirujjhanti rūpasaññādayo ca nirujjhantīti. Sesaṁ vuttanayameva.

---

1. Anubhūtapubbo (Sī, Syā)
2. Bahutare (Sī, Syā)
3. Supupphitavanasaṇḍajātassaramigagaṇādīnaṁ (Sī, Syā)
4. Dī 3. 63 piṭṭhe.
5. Ārammaṇapariggāhikā sati (?)

### 5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. Pañcame **diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁyeva attabhāve. **Parinibbāyantī**ti kilesaparinibbānena parinibbāyanti. **Tannissitaṁ viññāṇaṁ hotī**ti taṇhānissitaṁ kammaviññāṇaṁ hoti. **Tadupādānan**ti taṁgahaṇaṁ, taṇhāgahaṇena sahagataṁ[1] viññāṇaṁ hotīti attho. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

### 7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. Sattame **santānessatī**ti ghaṭessati, yogavicchedamassa pāpuṇituṁ na dasseti.

### 8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **vimuttiparipācaniyā**ti vimuttiṁ paripācentīti vimuttiparipācaniyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā, te saddhindriyādīnaṁ visuddhikaraṇavasena veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ—

> “Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṁ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṁ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṁ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṁ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṁ[2] paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṁ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato

---

1. Taṇhāgahaṇena saṅgahaṇaṁ (Sī, Syā)
2. Gambhīrañāṇacariye (Ṭīkā)

payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī"ti[1].

Aparehi pannarasa dhammā vimuttiparipācaniyā—saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, Meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañca dhammāti[2]. Kāya pana velāya Bhagavato etadahosīti? Paccūsasamaye lokaṁ volokentassa.

**Anekāni devatāsahassānī**ti āyasmatā Rāhulena Padumuttarassa Bhagavato pādamūle Pālitanāgarājakāle patthanaṁ paṭṭhapentena saddhiṁ patthanaṁ paṭṭhapitadevatāsu pana[3] kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci Cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṁ pana divase sabbāpi tā ekaṭṭhāne andhavanasmiṁyeva sannipatitā, tā sandhāyāha "anekāni devatāsahassānī"ti. **Dhammacakkhun**ti imasmiṁ sutte cattāro ca maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṁ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, kshīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṁ ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesaṁ sabbattha uttānameva.

### 9-10. Saṁyojaniyadhammasuttādivaṇṇanā

122-123. Navamadasamāni iṭṭhārammaṇavasena kathiyamāne bujjhanakānaṁ vasena vuttānīti.

Lokakāmaguṇavaggo dutiyo.

---

## (13) 3. Gahapativagga

### 1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. Gahapativaggassa paṭhame **Uggo**ti paṇītadāyakānaṁ agga-uggo, so Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ paṇītadāyakānaṁ[4]

---

1. Khu 9. 198 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Khu 1. 119; Aṁ 2. 167 piṭṭhādīsu.
3. Paṭṭhapitadevatāyeva. Tāsu pana (Ma-Ṭṭha 4. 244 piṭṭhe)
4. Manāpadāyakānaṁ (Aṁ 1. 27 piṭṭhe.)

yadidaṁ Uggo[1] gahapatī”ti evaṁ etadagge ṭhapito. Sesametesu ceva dvīsu, tatiye ca vuttatthameva.

## 4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Catutthe piṇḍaṁ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti **piṇḍolo.** So kira parijiṇṇabhogo brāhmaṇo ahosi. Atha bhikkhusaṁghassa lābhasakkāraṁ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito, so mahantaṁ kapallapattaṁ gahetvā carati, tena kapallapūraṁ yāguṁ pivati, kapallapūre pūve khādati, kapallapūraṁ bhattaṁ bhuñjati. Athassa mahagghasabhāvaṁ Satthu ārocayiṁsu. Satthā tassa pattatthavikaṁ nānujāni. Heṭṭhāmañce pattaṁ nikkujjitvā ṭhapeti. So ṭhapentopi ghaṁsantova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṁsantova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṁ gacchante kāle ghaṁsanena parikkhīṇaṁ nāḷikodanamattameva gaṇhanakaṁ jātaṁ. Tato Satthu ārocesuṁ, athassa Satthā pattatthavikaṁ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṁ bhāvetvā aggaphale arahatthe patiṭṭhāsi. Iti so piṇḍatthāya pabbajitattā piṇḍolo, gottena pana Bhāradvājoti ubhayaṁ ekato katvā **Piṇḍolabhāradvājo**ti vuccati.

**Upasaṅkamī**ti uggatuggatehi mahā-amaccehi parivuto upasaṅkami. Thero kira ekadivasaṁ Sāvatthiyaṁ piṇḍāya caritvā katabhattakicco nidāghasamaye sītaṭhāne divāvihāraṁ nisīdissāmīti ākāsena gantvā Gaṅgātīre Udenassa rañño Udapānaṁ nāma[2] uyyānaṁ atthi, tattha pavisitvā[3] aññatarasmiṁ rukkhamūle divāvihāraṁ nisīdi sītena udakavātena bījiyamāno.

Udenopi kho nāma rājā sattāhaṁ mahāpānaṁ pivitvā sattame divase uyyānaṁ paṭijaggāpetvā mahājanaparivāro uyyānaṁ gantvā maṅgalasilāpaṭṭe atthatāya seyyāya nipajji. Tassa ekā paricārikā pāde sambāhamānā nisinnā. Rājā kamena niddaṁ okkami. Tasmiṁ niddaṁ okkante nāṭakitthiyo “yassatthāya mayaṁ gītādīni payojeyyāma, so niddaṁ upagato, na ca

---

1. Paṇītataradāyako uggo (Sī, Syā)
2. Udakaṭṭhānaṁ nāma (Syā)
3. Vicaritvā (Sī, Syā)

niddākāle mahāsaddaṁ[1] kātuṁ vaṭṭatī"ti attano attano tūriyāni ṭhapetvā uyyānaṁ pakkantā. Tā tattha tattha phalāphalāni khādamānā pupphāni piḷandhamānā vicarantiyo theraṁ disvā "mā saddaṁ karitthā"ti aññamaññaṁ nivārayamānā vanditvā nisīdiṁsu. Thero "issā pahātabbā, maccheraṁ vinodetabban"ti-ādinā nayena tāsaṁ anurūpaṁ dhammakathaṁ kathesi.

Sāpi kho rañño pāde sambāhamānā nisinnā itthī pāde cāletvā rājānaṁ pabodhesi. So "kahaṁ tā gatā"ti pucchi. Kiṁ tāsaṁ tumhehi, tā ekaṁ samaṇaṁ parivāretvā nisinnāti. Rājā kuddho uddhane pakkhittaloṇaṁ viya taṭataṭāyamāno uṭṭhahitvā "tambakipillikāhi naṁ khādāpessāmī"ti gacchanto ekasmiṁ asokarukkhe tambakipillikānaṁ puṭaṁ disvā hatthenākaḍḍhitvā sākhaṁ gaṇhituṁ nāsakkhi. Kipillikapuṭo chijjitvā rañño sīse pati, sakalasarīraṁ sālithusehi parikiṇṇaṁ viya daṇḍadīpikāhi ḍayhamānaṁ[2] viya ca ahosi. Thero rañño paduṭṭhabhāvaṁ ñatvā iddhiyā ākāsaṁ pakkhandi. Tāpi itthiyo uṭṭhāya rañño santikaṁ gantvā sarīraṁ puñchantiyo viya bhūmiyaṁ patitapatitā kipillikāyo gahetvā sarīre khipamānā sabbā mukhasattīhi vijjhiṁsu "kiṁ nāmetaṁ, aññe rājāno pabbajite disvā vandanti, pañhaṁ pucchanti, ayaṁ pana rājā kipillikapuṭaṁ sīse bhinditukāmo jāto"ti.

Rājā attano aparādhaṁ disvā uyyānapālaṁ pakkosāpetvā pucchi "kiṁ esa pabbajito aññesupi divasesu idha āgacchatī"ti. Āma devāti. Idha tvaṁ āgatadivase mayhaṁ āroceyyāsīti. Theropi katipāheneva puna āgantvā rukkhamūle nisīdi. Uyyānapālo disvā "mahanto me ayaṁ paṇṇākāro"ti vegena gantvā rañño ārocesi. Rājā uṭṭhahitvā saṅkhapaṇavādisaddaṁ nivāretvā uggatuggatehi amaccehi saddhiṁ uyyānaṁ agamāsi. Tena vuttaṁ "upasaṅkamī"ti.

**Anikīḷitāvino kāmesū**ti yā kāmesu kāmakīḷā, taṁ[3] akīḷitapubbā, aparibhuttakāmāti attho. **Addhānañca āpādentī**ti paveṇiṁ paṭipādenti, dīgharattaṁ anubandhāpenti. **Mātumattīsū**ti mātupamāṇāsu. Lokasmiṁ hi mātā bhaginī dhītāti idaṁ tividhaṁ garukārammaṇaṁ

1. Pahāsaṁ (Syā) 2. Jhāpiyamānaṁ (Sī, Syā) 3. Kāmesu kāmakīḷitaṁ (Ka)

nāma, iti garukārammaṇe[1] upanibandhaṁ cittaṁ vimocetuṁ[2] na labhatīti dassento evamāha. Athassa tena pañhena cittaṁ anotarantaṁ disvā Bhagavatā paṭikūlamanasikāravasena cittūpanibandhanatthaṁ vuttaṁ dvattiṁsākārakammaṭṭhānaṁ kathesi.

**Abhāvitakāyā**ti abhāvitapañcadvārikakāyā. **Tesaṁ taṁ dukkaraṁ hotī**ti tesaṁ taṁ asubhakammaṭṭhānaṁ bhāvetuṁ dukkaraṁ hoti. Itissa imināpi cittaṁ anotarantaṁ disvā indriyasaṁvarasīlaṁ kathesi. Indriyasaṁvarasmiṁ hi upanibandhacittaṁ viheṭhetuṁ[3] na labhati. Rājā taṁ sutvā tattha otiṇṇacitto **acchariyaṁ bho Bhāradvājā**ti-ādimāha.

**Arakkhiteneva kāyenā**ti-ādīsu hatthapāde kīḷāpento gīvaṁ parivattento kāyaṁ na rakkhati nāma, nānappakāraṁ duṭṭhullaṁ kathento vacanaṁ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṁ na rakkhati nāma. **Rakkhiteneva kāyenā**ti-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

**Ativiya maṁ tasmiṁ samaye lobhadhammā parisahantī**ti maṁ tasmiṁ samaye atikkamitvā lobho adhibhavatīti attho. **Upaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāya satiyā supaṭṭhitāya. **Na maṁ tathā tasmiṁ samaye**ti tasmiṁ samaye maṁ yathā pubbe, na tathā lobho atikkamitvā uppajjatīti attho. **Parisahantī**ti padassa uppajjantītipi atthoyeva. Iti imasmiṁ sutte tayo kāyā kathitā. Kathaṁ? "Imameva kāyan"ti ettha hi karajakāyo kathito, "bhāvitakāyo"ti ettha pañcadvārikakāyo, "rakkhiteneva kāyenā"ti ettha copanakāyo, kāyaviññattīti attho. Pañcamaṁ uttānameva.

## 6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **rūpā ca manāpā**ti rūpā ca manāpā saṁvijjanti. **Cakkhuviññāṇañcā**ti cakkhuviññāṇañca saṁvijjati. **Sukhavedaniyaṁ phassan**ti cakkhuviññāṇasampayuttaṁ upanissayavasena javanakāle sukhavedanāya paccayabhūtaṁ phassaṁ. **Sukhā vedanā**ti ekaṁ phassaṁ paṭicca javanavasena[4] sukhavedanā uppajjati. Sesapadesupi eseva nayo.

---

1. Garukārammaṇena (Sī, Syā)
2. Sodhetuṁ (Sī, Syā)
3. Visodhituṁ (Sī, Syā)
4. Javane (Sī, Syā)

Iti imasmiṁ sutte tevīsati dhātuyo kathitā. Kathaṁ? Ettha hi cakkhupasādo cakkhudhātu, tassā ārammaṇaṁ rūpadhātu, cakkhuviññāṇaṁ viññāṇadhātu, cakkhuviññāṇadhātuyā sahajātā tayo khandhā dhammadhātu, evaṁ pañcasu dvāresu catunnaṁ catunnaṁ vasena vīsati. Manodvāre "manodhātū"ti āvajjanacittaṁ gahitaṁ, ārammaṇañceva hadayavatthu ca dhammadhātu, vatthunissitaṁ cittaṁ manoviññāṇadhātūti evaṁ tevīsati honti. Evaṁ tevīsatiyā dhātūnaṁ vasena dhātunānattaṁ vuttaṁ Bhagavatāti dasseti.

## 7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. Sattame **manāpaṁ itthetanti pajānātī**ti yaṁ anena[1] manāpaṁ rūpaṁ diṭṭhaṁ, taṁ itthetanti evametaṁ manāpameva tanti pajānāti. **Cakkhuviññāṇaṁ sukhavedaniyañca phassaṁ paṭiccā**ti cakkhuviññāṇañceva, yo ca upanissayakoṭiyā vā anantarakoṭiyā vā samanantarakoṭiyā vā sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṁ sukhavedaniyaṁ phassañca paṭicca uppajjati sukhavedanāti. Esa nayo sabbattha. Iti imesu dvīsu suttesu kiriyāmanoviññāṇadhātu āvajjanakiccā, manodhātuyeva vā samānā manodhātunāmena vuttāti veditabbā. Aṭṭhamaṁ uttānameva.

## 9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. Navame **Makkarakate**ti evaṁnāmake nagare. **Araññakuṭikāyan**ti araññe katāya[2] pāṭiyekkāya kuṭiyaṁ, na vihārapaccantakuṭiyaṁ. **Māṇavakā**ti yepi tattha mahallakā, te mahallakakālepi antevāsikatāya māṇavakātveva vuttā. **Tenupasaṅkamiṁsū**ti pāto sippaṁ uggaṇhitvā sāyaṁ "ācariyassa kaṭṭhāni āharissāmā"ti araññaṁ pavisitvā vicarantā yena sā kūṭikā, tenupasaṅkamiṁsu. **Parito parito kuṭikāyā**ti tassā kuṭikāya samantato samantato. **Seleyyakānī**ti aññamaññassa piṭṭhiṁ gahetvā laṅghitvā ito cito caṅkamanakīḷanāni[3].

---

1. Manena (Sī, Syā) 2. Araññakatāya (Ka) 3. Tāpanakīḷanāni (Sī, Syā)

**Muṇḍakā**ti-ādīsu muṇḍe muṇḍāti, samaṇe ca samaṇāti vattuṁ vaṭṭeyya, ime pana hīḷentā "muṇḍakā samaṇakā"ti āhaṁsu. **Ibbhā**ti gahapatikā. **Kaṇhā**ti kaṇhā[1], kāḷakāti attho. **Bandhupādāpaccā**ti ettha **bandhū**ti brahmā adhippeto. Taṁ hi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṁ apaccā pādāpaccā, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesaṁ kira ayaṁ laddhi "brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato"ti. **Bharatakānan**ti kuṭumbikānaṁ. Kuṭumbikā hi yasmā raṭṭhaṁ bharanti, tasmā bharatāti vuccanti. Ime pana paribhavaṁ katvā vadamānā "bharatakānan"ti āhaṁsu.

**Vihārā nikkhamitvā**ti "rattiṭṭhakāparicchanne rajatapaṭṭasannibhasamavippakiṇṇavālike ramaṇīye pariveṇe kaṭṭhakalāpe bandhitvā khipamānā vālikaṁ āluḷetvā hatthena hatthaṁ ādāya paṇṇakuṭiṁ pariyāyantā 'ime imesaṁ bharatakānaṁ sakkatā, ime imesaṁ bharatakānaṁ sakkatā'ti punappunaṁ viravantā ativiya ime māṇavakā kīḷaṁ karonti, vihāre bhikkhūnaṁ atthibhāvampi na jānanti, dassessāmi nesaṁ bhikkhūnaṁ atthibhāvan"ti cintetvā paṇṇakuṭito nikkhami.

**Sīluttamā pubbatarā ahesun**ti guṇavantānaṁ guṇe kathite nigguṇānaṁ guṇābhāvo pākaṭova bhavissatīti porāṇakabrāhmaṇānaṁ guṇe kathento evamāha. Tattha **sīluttamā**ti sīlajeṭṭhakā. Sīlaṁ hi tesaṁ uttamaṁ, na jātigottaṁ. **Ye purāṇaṁ sarantī**ti ye porāṇakaṁ brāhmaṇadhammaṁ saranti. **Abhibhuyya kodhan**ti kodhaṁ abhibhavitvā tesaṁ dvārāni suguttāni surakkhitāni ahesuṁ. **Dhamme ca jhāne ca ratā**ti dasavidhe kusalakammapathadhamme aṭṭhasamāpattijhānesu ca ratā.

Evaṁ porāṇānaṁ guṇaṁ kathetvā athetarahi brāhmaṇānaṁ mānaṁ nimmaddento[2] **ime ca vokkamma japāmase**ti-ādimāha. Tattha **vokkammā**ti etehi guṇehi apakkamitvā. **Japāmase**ti mayaṁ japāma sajjhāyāmāti ettakeneva brāhmaṇamhāti maññamānā brāhmaṇā mayanti iminā gottena mattā hutvā **visamaṁ caranti,** visamāni kāyakammādīni karontīti attho.

---

1. Kiṇhāti kaṇhā (Sī)

2. Madaṁ nimmadento (Sī, Syā)

**puthu-attadaṇḍā**ti[1] puthu attā daṇḍā etehīti puthu-attadaṇḍā, gahitanānāvidhadaṇḍāti attho. **Sataṇhātaṇhesū**ti sataṇhanittaṇhesu. **Aguttadvārassa bhavanti moghā**ti asaṁvutadvārassa sabbepi vatasamādānā moghā bhavantīti dīpeti, yathā kinti? **Supineva laddhaṁ purisassa vittan**ti. Yathā supine purisassa laddhaṁ maṇimuttādinānāvidhaṁ vittaṁ moghaṁ hoti, pabujjhitvā kiñci na passati, evaṁ moghā bhavantīti attho.

**Anāsakā**ti ekāhadvīhādivasena anāhārakā. **Thaṇḍilasāyikā cā**ti haritakusasanthate bhūmibhāge sayanaṁ. **Pāto sinānañca tayo ca vedā**ti pātova udakaṁ pavisitvā nhānañceva tayo ca vedā. **Kharājinaṁ jaṭā paṅko**ti kharasamphassaṁ ajinacammañceva jaṭākalāpo ca paṅko ca, paṅko nāma dantamalaṁ. **Mantā sīlabbataṁ tapo**ti mantā ca ajasīlagosīlasaṅkhātaṁ sīlaṁ ajavatagovatasaṅkhātaṁ vatañca. Ayaṁ[2] idāni brāhmaṇānaṁ tapoti vadati. **Kuhanā vaṅkadaṇḍā cā**ti paṭicchannakūpo[3] viya paṭicchannadosaṁ kohaññañceva vaṅkadaṇḍo ca, udumbarapalāsabeḷuvarukkhānaṁ aññatarato gahitaṁ vaṅkadaṇḍañcāti attho. **Udakācamanāni cā**ti udakena mukhaparimajjanāni. **Vaṇṇā ete brāhmaṇānan**ti ete brāhmaṇānaṁ parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti dasseti. **Kata kiñcikkhabhāvanā**ti katā kiñcikkhabhāvanā. Ayameva vā pāṭho, āmisakiñcikkhassa vaḍḍhanatthāya katanti attho.

Evaṁ etarahi brāhmaṇānaṁ mānaṁ nimmadditvā puna porāṇakabrāhmaṇānaṁ vaṇṇaṁ kathento **cittañca susamāhitan**ti-ādimāha. Tattha **susamāhitan**ti tesaṁ brāhmaṇānaṁ cittaṁ upacārappanāsamādhīhi susamāhitaṁ ahosīti dasseti. **Akhilan**ti mudu athaddhaṁ. **So maggo brahmapattiyā**ti so seṭṭhapattiyā maggo, tumhe pana kiṁ brāhmaṇā nāmāti dīpento evamāha.

**Āgamaṁsu nu khvidhā**ti āgamaṁsu nu kho idha. **Adhimuccatī**ti kilesavasena adhimutto giddho hoti. **Byāpajjatī**ti byāpādavasena pūticittaṁ hoti. **Parittacetaso**ti anupaṭṭhitasatitāya saṁkilesacittena parittacitto. **Cetovimuttin**ti phalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti phalapaññaṁ. **Appamāṇacetaso**ti upaṭṭhitasatitāya nikkilesacittena appamāṇacitto.

---

1. Puthuttadaṇḍāti (Sī, Syā)
2. Ubhayaṁ (Ka)
3. Paṭicchannabhūto (Sī), paṭicchannagūtho (Syā)

### 10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Dasame **kāmaṇḍāyan**ti evaṁnāmake nagare. **Yagghe**ti codanatthe nipāto. Sesaṁ uttānamevāti.

Gahapativaggo tatiyo.

---

## (14) 4. Devadahavagga

### 1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. Devadahavaggassa paṭhame **Devadahan**ti napuṁsakaliṅgena laddhanāmo nigamo. **Manoramā**ti manaṁ ramayantā, manāpāti attho. **Amanoramā**ti amanāpā.

### 2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **chaphassāyatanikā**[1] **nāmā**ti visuṁ chaphassāyatanikā nāma nirayā natthi. Sabbesupi hi ekatiṁsamahānirayesu chadvāraphassāyatanapaññatti hotiyeva. Idaṁ pana Avīcimahānirayaṁ sandhāya vuttaṁ. **Saggā**ti idhāpi tāvatiṁsapurameva adhippetaṁ. Kāmāvacaradevaloke pana ekasmimpi chaphassāyatanapaññattiyā[2] abhāvo nāma natthi. Iminā kiṁ dīpeti? Niraye ekantadukkhasamappitabhāvena, devaloke ca ekantasukhasamappitattā ekantakhiḍḍārativasena uppannapamādena maggabrahmacariyavāsaṁ vasituṁ na sakkā. Manussaloko pana vokiṇṇasukhadukkho, idheva apāyopi saggopi paññāyati. Ayaṁ maggabrahmacariyassa kammabhūmi nāma, sā tumhehi laddhā. Tasmā ye vo ime mānussakā khandhā laddhā, te vo lābhā. Yañca vo idaṁ manussattaṁ laddhaṁ, paṭiladdho vo brahmacariyavāsassa khaṇo samayoti. Vuttampi hetaṁ porāṇehi—

“Ayaṁ kammabhūmi idha maggabhāvanā,
Ṭhānāni saṁvejaniyā bahū idha.
Saṁvegasaṁvejaniyesu vatthusu,
Saṁvegajātova payuñja[3] yoniso”ti.

---

1. Chaphassāyataniko (Sī, Syā)
2. Ekasmimpi chaphassāyatane sati viññattiyā (Sī, Syā)
3. Payujja (Ka)

### 3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. Tatiye **rūpasammuditā**ti rūpe sammuditā pamoditā[1]. **Dukkhā**ti dukkhitā. **Sukho**ti nibbānasukhena sukhito. **Kevalā**ti sakalā. **Yāvatatthīti vuccatī**ti yattakā atthīti vuccati. **Ete vo**ti ettha vo-kāro nipātamattaṁ. **Paccanīkamidaṁ hoti, sabbalokena passatan**ti yaṁ idaṁ passantānaṁ paṇḍitānaṁ dassanaṁ, taṁ sabbalokena paccanīkaṁ hoti viruddhaṁ. Loko hi pañcakkhandhe niccā sukhā attā subhāti maññati, paṇḍitā aniccā dukkhā anattā asubhāti. **Sukhato āhū**ti sukhanti kathenti. **Sukhato vidū**ti sukhanti jānanti. Sabbametaṁ nibbānameva sandhāya vuttaṁ.

**Sammūḷhetthā**ti ettha nibbāne sammūḷhā. **Aviddasū**ti bālā. Sabbepi hi channavutipāsaṇḍino "nibbānaṁ pāpuṇissāmā"ti saññino honti, te pana "nibbānaṁ nāma idan"tipi na jānanti. **Nivutānan**ti kilesanīvaraṇena nivutānaṁ pariyonaddhānaṁ. **Andhakāro apassatan**ti apassantānaṁ andhakāro hoti. Kiṁ taṁ evaṁ hoti? Nibbānaṁ vā nibbānadassanaṁ vā. Apassantānaṁ hi bālānaṁ nibbānampi nibbānadassanampi kāḷamegha-avacchāditaṁ viya candamaṇḍalaṁ, kaṭāhena paṭikujjitapatto viya ca niccakālaṁ tamo ceva andhakāro ca[2] sampajjati.

**Satañca vivaṭaṁ hoti, āloko passatāmivā**ti satañca sappurisānaṁ paññādassanena passantānaṁ nibbānaṁ āloko viya vivaṭaṁ hoti. **Santike na vijānanti, magā[3] dhammassa akovidā**ti yaṁ attano sarīre kese vā lomādīsu vā aññatarakoṭṭhāsaṁ paricchinditvā anantarameva adhigantabbato attano vā khandhānaṁ nirodhamaggato[4] santike nibbānaṁ taṁ evaṁ santike samānampi magabhūtā[5] janā maggāmaggadhammassa[6] catusaccadhammassa vā akovidā na jānanti.

**Māradheyyānupannehī**ti tebhūmakavaṭṭaṁ mārassa nivāsaṭṭhānaṁ anupannehi. **Ko nu aññatra mariyebhī**ti ṭhapetvā ariye ko nu añño nibbānapadaṁ jānituṁ arahati. **Sammadaññāya parinibbantī**ti arahattapaññāyasammā jānitvā anantarameva anāsavā hutvā kilesaparinibbānena parinibbanti. Atha vā sammadaññāya anāsavā hutvā ante khandhaparinibbānena parinibbāyanti.

1. Rūpasamuditāti rūpe samuditā (Sī, Syā)
2. Tamo vivaṭṭaṁ viya ca (Sī), dīpavaṭṭaṁ viya ca(Syā)
3. Maggā (Ka)
4. Nirodhaṁ maggato (Ka)
5. Maggabhūtā (Syā)
6. Maggadhammassa (Ṭīkā)

### 4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. Catutthaṁ suddhikaṁ katvā desiyamāne bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ. Pañcamādīni tathā tathā bujjhantānaṁ ajjhāsayena vuttāni. Attho pana tesaṁ pākaṭoyevāti.

Devadahavaggo catuttho.

---

## (15) 5. Navapurāṇavagga

### 1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Navapurāṇavaggassa paṭhame **navapurāṇānī**ti navāni ca purāṇāni ca. **Cakkhu bhikkhave purāṇakamman**ti na cakkhu purāṇaṁ, kammameva purāṇaṁ, kammato pana nibbattattā paccayanāmena evaṁ vuttaṁ. **Abhisaṅkhatan**ti paccayehi abhisamāgantvākataṁ. **Abhisañcetayitan**ti cetanāya pakappitaṁ. **Vedaniyaṁ daṭṭhabban**ti vedanāya vatthūti passitabbaṁ. **Nirodhā vimuttiṁ phusatī**ti imassa tividhassa kammassa nirodhena vimuttiṁ phusati. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ tassā vimuttiyā ārammaṇabhūto nirodho kammanirodhoti vuccati. Iti imasmiṁ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā.

### 2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. Dutiye **nibbānasappāyan**ti nibbānassa sappāyaṁ upakārapaṭipadaṁ. Tatiyādīsupi eseva nayo. Paṭipāṭiyā pana catūsupi etesu suttesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

### 6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Chaṭṭhe **anantevāsikan**ti anto vasanakakilesavirahitaṁ. **Anācariyakan**ti ācaraṇakakilesavirahitaṁ. **Antassa vasantī**ti anto assa vasanti. **Te naṁ samudācarantī**ti te etaṁ adhibhavanti ajjhottharanti sikkhāpenti vā. "Evaṁ vejjakammaṁ karohi, evaṁ dūtakamman"ti iti sikkhāpanasaṅkhātena samudācaraṇatthenassa te ācariyā nāma honti,

tehi ācariyehi sācariyakoti vuccati. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṁ. Sattamaṁ heṭṭhā kathitanayameva.

## 8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Aṭṭhame **yaṁ pariyāyaṁ āgammā**ti yaṁ kāraṇaṁ āgamma. **Aññatreva saddhāyā**ti vinā saddhāya saddhaṁ apanetvā. Ettha ca saddhāti na paccakkhā saddhā. Yo pana parassa evaṁ kira evaṁ kirāti kathentassa sutvā uppanno saddahanākāro, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Ruci**-ādīsupi rucāpetvā khamāpetvā atthetanti gahaṇākāro **ruci** nāma, evaṁ kira bhavissatīti anussavanaṁ **anussavo,** nisīditvā ekaṁ kāraṇaṁ cintentassa kāraṇaṁ upaṭṭhāti, evaṁ upaṭṭhitassa atthetanti gahaṇaṁ **ākāraparivitakko** nāma, kāraṇavitakkoti attho. Kāraṇaṁ cintentassa pāpikā laddhi uppajjati, taṁ atthesāti gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti** nāma. **Aññaṁ byākareyyā**ti imāni pañca ṭhānāni muñcitvā arahattaṁ byākareyya. Imasmiṁ sutte sekhāsekhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā.

## 9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. Navame **indriyasampanno**ti paripuṇṇindriyo. Tattha yena cha indriyāni sammasitvā arahattaṁ pattaṁ, so tehi nibbisevanehi indriyehi samannāgatattā, cakkhādīni vā cha indriyāni sammasantassa uppannehi saddhādīhi indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hoti, taṁ sandhāya Bhagavā **cakkhundriye ce**ti-ādinā nayena desanaṁ vitthāretvā **ettāvatā kho bhikkhu indriyasampanno hotī**ti āha. Dasamaṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Navapurāṇavaggo pañcamo.

Tatiyo paṇṇāsako.

## (16) 1. Nandikkhayavagga

### 1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. Nandikkhayavaggassa paṭhame **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayo**ti nandiyā ca rāgassa ca atthato ekattā[1] vuttaṁ. **Suvimuttan**ti arahattaphalavimuttivasena suṭṭhu vimuttaṁ. Sesamettha dutiyādīsu ca uttānameva.

### 5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇan

160-161. Pañcamaṁ samādhivikalānaṁ, chaṭṭhaṁ paṭisallānavikalānaṁ cittekaggatañca kāyavivekañca labhantānaṁ etesaṁ kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gamissatīti ñatvā kathitaṁ. Tattha **okkhāyatī**ti (paccakkhāyati)[2] paññāyati pākaṭaṁ hoti. Iti dvīsupi etesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

### 7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Sattamādīsu tīsu therassa vimuttiparipācaniyā dhammāva kathitā.

### 10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. Dasamādīni tīṇi pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena vuttāni. Tesaṁ attho vuttanayeneva veditabboti.

Nandikkhayavaggo paṭhamo.

---

## (17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

### 1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. Tadanantaro saṭṭhipeyyālo nāma hoti, so uttānatthova. Yāni panettha saṭṭhi suttāni vuttāni, tāni "chandho

---

1. Ekattaṁ (Sī)
2. (...) natthi Sī-Syā-potthakesu.

pahātabbo"ti evaṁ tassa tasseva padassa vasena bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttāni. Iti sabbāni tāni pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena kathitāni. Ekekasuttapariyosāne cettha saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṁ pattāti.

Saṭṭhipeyyālavaggo.

---

## (18) 3. Samuddavagga

### 1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Samuddavaggassa paṭhame **cakkhu bhikkhave purisassa samuddo**ti yadi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samuddanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva Akaniṭṭhabrahmalokā nīlādi-ārammaṇaṁ samosarantaṁ paripuṇṇabhāvaṁ kātuṁ na sakkoti, evaṁ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādīsu ārammaṇesu samuddati, asaṁvutaṁ hutvā osaramānaṁ kilesuppattiyā kāraṇabhāvena sadosagamanena gacchatīti samuddanaṭṭhenapi samuddo. **Tassa rūpamayo vego**ti samuddassa appamāṇo ūmimayo vego viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṁ rūpamayaṁ vegaṁ sahatī**ti yo taṁ cakkhusamudde samosaṭaṁ rūpamayaṁ vegaṁ, manāpe rūpe rāgaṁ, amanāpe dosaṁ, asamapekkhite mohanti evaṁ rāgādikilese anuppādento upekkhakabhāvena sahati.

**Sa-ūmin**ti-ādīsu kilesa-ūmīhi **sa-ūmiṁ.** Kilesāvaṭṭehi **sāvaṭṭaṁ.** Kilesagāhehi **sagāhaṁ.** Kilesarakkhasehi **sarakkhasaṁ.** Kodhūpāyāsassa ca vasena **sa-ūmiṁ.** Vuttaṁ hetaṁ "ūmibhayanti kho bhikkhave kodhūpāyāsassetaṁ adhivacanan"ti[1]. Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭaṁ.** Vuttaṁ hetaṁ "āvaṭṭaggāhoti kho bhikkhave pañcannetaṁ kāmaguṇānaṁ adhivacanan"ti[2]. Mātugāmavasena **sagāhaṁ sarakkhasaṁ.** Vuttaṁ hetaṁ "gāharakkhasoti kho bhikkhave mātugāmassetaṁ adhivacanan"ti[3]. Sesavāresupi

---

1. Khu 1. 271; Ma 2. 123; Aṁ 1. 439 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 387 piṭṭhe.
3. Khu 1. 271 piṭṭhe.

eseva nayo. **Sabhayaṁ duttaraṁ accatarī**ti ūmibhayena sabhayaṁ duratikkamaṁ atikkami. **Lokantagū**ti saṅkhāralokassa antaṁ gato. **Pāragatoti vuccatī**ti nibbānaṁ gatoti kathīyati.

## 2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Dutiye **samuddo**ti samuddanaṭṭhena samuddo, kiledanaṭṭhena temanaṭṭhenāti vuttaṁ hoti. **Yebhuyyenā**ti ṭhapetvā ariyasāvake. **Samunnā**ti kilinnā tintā nimuggā. **Tantākulakajātā**ti-ādi heṭṭhā vitthāritameva. **Maccujaho**ti tayo maccū jahitvā ṭhito. **Nirupadhī**ti tīhi upadhīhi anupadhi. **Apunabbhavāyā**ti nibbānatthāya. **Amohayī maccurāja**nti yathā tassa gatiṁ na jānāti, evaṁ maccurājānaṁ mohetvā gato. Tatiyaṁ vuttanayameva.

## 4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. Catutthe appahīnaṭṭhena **atthi,** tenevāha **so appahīno**ti. **Parittā**ti pabbatamattampi rūpaṁ aniṭṭhaṁ arajanīyaṁ parittaṁ nāma hoti, evarūpāpissa rūpā cittaṁ pariyādiyantīti dasseti. **Ko pana vādo adhimattānan**ti iṭṭhārammaṇaṁ panassa rajanīyaṁ vatthu cittaṁ pariyādiyatīti ettha kā kathā. Ettha ca nakhapiṭṭhipamāṇampi maṇimuttādi rajanīyaṁ vatthu adhimattārammaṇamevāti veditabbaṁ. **Daharo**ti-ādīni tīṇipi aññamaññavevacanāneva. **Ābhindeyyāti**[1] pahareyya padāleyya vā. Pañcame **tadubhayan**ti taṁ ubhayaṁ. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

## 7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. Sattame **anekapariyāyenā**ti anekehi kāraṇehi. **Itipāyan**ti itipi ayaṁ. Imasmiṁ sutte aniccena anattalakkhaṇaṁ kathitaṁ.

## 8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Aṭṭhame **anubyañjanaso nimittaggāho**ti "hatthā sobhanā pādā sobhanā"ti evaṁ anubyañjanavasena nimittaggāho. Nimittaggāhoti

---

1. Bhindeyyāti (Sī, Syā)

hi saṁsandetvā gahaṇaṁ, anubyañjanaggāhoti vibhattigahaṇaṁ. Nimittaggāho kumbhīlasadiso sabbameva gaṇhāti, anubyañjanaggāho rattapāsadiso vibhajitvā hatthapādādīsu taṁ taṁ koṭṭhāsaṁ. Ime pana dve gāhā ekajavanavārepi labbhanti, nānājavanavāre vattabbameva natthi.

**Nimittassādagathitan**ti nimittassādena ganthitaṁ baddhaṁ. **Viññāṇan**ti kammaviññāṇaṁ. **Tasmiṁ ce samaye kālaṁ kareyyā**ti na koci saṁkiliṭṭhena cittena kālaṁ karonto nāma atthi. Sabbasattānaṁ hi bhavaṅgeneva kālakiriyā hoti. Kilesabhayaṁ pana dassento evamāha. Samayavasena vā evaṁ vuttaṁ. Cakkhudvārasmiñhi āpāthagate ārammaṇe rattacittaṁ vā duṭṭhacittaṁ vā mūḷhacittaṁ vā ārammaṇarasaṁ anubhavitvā bhavaṅgaṁ otarati, bhavaṅge ṭhatvā kālakiriyaṁ karoti. Tasmiṁ samaye kālaṁ karontassa dveva gatiyo pāṭikaṅkhā, imassa samayassa vasenetaṁ vuttaṁ.

**Imaṁ khvāhaṁ bhikkhave ādīnavan**ti imaṁ anekāni vassasatasahassāni niraye anubhavitabbaṁ dukkhaṁ sampassamāno evaṁ vadāmi tattāya ayosalākāya akkhīni añjāpetukāmoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. **Ayosaṅkūnā**ti ayasūlena. **Sampalimaṭṭhan**ti dvepi kaṇṇacchiddāni vinivijjhitvā pathaviyaṁ ākoṭanavasena sampalimaṭṭhaṁ.

Tatiyavāre **sampalimaṭṭhan**ti nakhacchedanaṁ[1] pavesetvā ukkhipitvā sahadhunaṭṭhena[2] chinditvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṁ. Catutthavāre **sampalimaṭṭhan**ti bandhanamūlaṁ chetvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṁ. Pañcamavāre **sampalimaṭṭhan**ti tikhiṇāya sattiyā kāyapasādaṁ uppāṭetvā patanavasena sampalimaṭṭhaṁ. **Sattiyā**ti ettha mahatī daṇḍakavāsi veditabbā. **Sottan**ti nipajjitvā niddokkamanaṁ. **Yathārūpānaṁ vitakkānaṁ vasaṁ gato saṁghaṁ bhindeyyā**ti iminā vitakkānaṁ yāva saṁghabhedā pāpakammāvahanatā dassitā. Sesamettha uttānameva.

---

1. Nikhādanaṁ (Sī, Ka)
2. Saha dhunantena (Sī), saha thunaṭṭhena (Syā)

### 9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navame **hatthesu bhikkhave satī**ti hatthesu vijjamānesu. Dasame **na hotī**ti vuccamāne bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena vuttaṁ. Dvīsupi cetesu vipākasukhadukkhameva dassetvā vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitanti.

Samuddavaggo niṭṭhito.

---

## (19) 4. Āsīvisavagga

### 1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Āsīvisavaggassa paṭhame **bhikkhū āmantesī**ti ekacārikadvicārikaticārikacatucārikapañcacārike sabhāgavuttino kārake yuttapayutte sabbepi dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānike parivāretvā nisinne yogāvacare bhikkhū āmantesi. Idaṁ hi suttaṁ puggalajjhāsayena vuttaṁ. Puggalesupi vipañcitaññūnaṁ[1] disāvāsikānaṁ dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānikānaṁ upaṭṭhānavelāya āgantvā Satthāraṁ parivāretvā nisinnānaṁ vasena vuttaṁ. Evaṁ santepi ugghaṭitaññū-ādīnaṁ catunnampi puggalānaṁ paccayabhūtamevetaṁ. Ugghaṭitaññū puggalo hi imassa suttassa mātikānikkhepeneva arahattaṁ pāpuṇissati, vipañcitaññū mātikāya vitthārabhājanena, neyyapuggalo imameva suttaṁ sajjhāyanto paripucchanto yoniso manasikaronto kalyāṇamitte sevanto bhajanto payirupāsanto arahattaṁ pāpuṇissati, padaparamassetaṁ suttaṁ anāgate vāsanā bhavissatīti evaṁ sabbesampi upakārabhāvaṁ ñatvā Bhagavā Sineruṁ ukkhipanto viya ākāsaṁ vitthārento viya cakkavāḷapabbataṁ kampento viya ca mahantena ussāhena **seyyathāpi bhikkhave**ti imaṁ āsīvisopamasuttaṁ ārabhi.

Tattha **cattāro āsīvisā**ti kaṭṭhamukho pūtimukho aggimukho satthamukhoti ime cattāro. Tesu kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṁ sukkhakaṭṭhaṁ viya thaddhaṁ hoti, sandhipabbesu adhimattaṁ ayasūlasamappitaṁ viya tiṭṭhati. Pūtimukhena daṭṭhassa pakkapūtipanasaṁ viya vipubbakabhāvaṁ āpajjitvā

---

1. Ugghāṭitaññūnaṁ (Syā)

paggharati, caṅgavāre[1] pakkhitta-udakaṁ viya hoti. Aggimukhena daṭṭhassa sakalasarīraṁ jhāyitvā bhasmamuṭṭhi viya thusamuṭṭhi viya ca vippakirīyati. Satthamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṁ bhijjati, asanipātaṭṭhānaṁ viya mahānikhādanena khatasandhimukhaṁ viya ca hoti. Evaṁ visavasena vibhattā cattāro āsīvisā.

Visavegavikārena panete soḷasa honti. Kaṭṭhamukho hi daṭṭhaviso diṭṭhaviso phuṭṭhaviso vātavisoti catubbidho hoti. Tena hi daṭṭhampi diṭṭhampi phuṭṭhampi tassa vātena[2] pahaṭampi sarīraṁ vuttappakārena thaddhaṁ hoti. Sesesupi eseva nayoti. Evaṁ visavegavikāravasena soḷasa honti.

Puna puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi honti. Kathaṁ? Kaṭṭhamukhesu tāva daṭṭhaviso ca āgataviso no ghoraviso, ghoraviso no āgataviso, āgataviso ceva ghoraviso ca, nevāgataviso na ghoravisoti catubbidho hoti. Tattha yassa visaṁ sampajjalitatiṇukkāya aggi viya sīghaṁ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṁ gahetvā sīsaṁ gahetvā ṭhitanti vattabbataṁ āpajjati maṇisappādīnaṁ visaṁ viya, mantaṁ pana parivattetvā kaṇṇavātaṁ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otaritvā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṁ āgataviso no ghoraviso nāma. Yassa pana visaṁ saṇikaṁ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana ayaṁ sīta-udakaṁ[3] viya hoti udakasappādīnaṁ visaṁ viya, dvādasavassaccayenāpi kaṇṇapiṭṭhikhandhapiṭṭhikādīsu gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kayiramānāsu sīghaṁ na otarati, ayaṁ ghoraviso no āgataviso nāma. Yassa pana visaṁ sīghaṁ abhiruhati, na sīghaṁ otarati aneḷakasappādīnaṁ visaṁ viya, ayaṁ āgataviso ceva ghoraviso ca. Yassa pana visaṁ mandaṁ hoti, otāriyamānampi sukheneva otarati nīlasappadhammanisappādīnaṁ visaṁ viya, ayaṁ nevāgataviso na ghoraviso nāma. Iminā upāyena kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo pūtimukādīsu ca daṭṭhavisādayo veditabbāti. Evaṁ puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi.

---

1. Paṅkavāre (Syā), caṅkavāre (Ka)
2. Nāsavātena (Ka)
3. Ayasīta-udakaṁ (Ka-Sī), pīta-udakaṁ (Syā)

Tesu "aṇḍajā nāgā"ti-ādinā[1] yonivasena ekekaṁ catudhā vibhajitvā chapaṇṇāsādhikāni dve satāni honti. Te jalajāthalajāti dviguṇitā dvādasādhikāni pañcasatāni honti, te kāmarūpa-akāmarūpānaṁ vasena dviguṇitā catuvīsādhikasahassasaṅkhā honti. Puna gatamaggassa paṭilomato saṁkhippamānā kaṭṭhamukhādivasena cattārova hontīti. Te sandhāya Bhagavā "seyyathāpi bhikkhave cattāro āsīvisā"ti āha. Kulavasena hi ete gahitā.

Tattha **āsīvisā**ti[2] āsittavisātipi āsīvisā, asitavisātipi āsīvisā, asisadisavisātipi āsīvisā. **Āsittavisā**ti sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisā, parassa ca attano sarīre ca[3] āsiñcanavisāti attho. **Asitavisā**ti yaṁ yaṁ etehi asitaṁ hoti paribhuttaṁ, taṁ taṁ visameva sampajjati, tasmā asitaṁ visaṁ hoti etesanti āsīvisā. **Asisadisavisā**ti asiviya tikhiṇaṁ paramammacchedanasamatthaṁ visaṁ etesanti āsīvisāti evamettha vacanattho veditabbo. **Uggatejā**ti uggatatejā balavatejā. **Ghoravisā**ti dunnimmaddanavisā[4].

**Evaṁ vadeyyun**ti paṭijaggāpanatthaṁ evaṁ vadeyyuṁ. Rājāno hi āsīvise gāhāpetvā "tathārūpe core vā etehi ḍaṁsāpetvā māressāma, nagarūparodhakāle parasenāya vā taṁ khipissāma, parabalaṁ nimmaddetuṁ asakkontā subhojanaṁ bhuñjitvā varasayanaṁ āruyha etehi attānaṁ ḍaṁsāpetvā sattūnaṁ vasaṁ anāgacchantā attano ruciyā marissāmā"ti āsīvise jaggāpenti. Te yaṁ coraṁ sahasāva māretuṁ na icchanti, "evamete dīgharattaṁ dukkhappatto hutvā marissantī"ti icchantā taṁ purisaṁ evaṁ vadanti **ime te ambho purisa cattāro āsīvisā**ti.

Tattha **kālena kāla**nti kāle kāle. **Saṁvesetabbā**ti[5] nipajjāpetabbā. **Aññataro vā aññataro vā**ti kaṭṭhamukhādīsu yo koci. **Yaṁ te ambho purisa karaṇīyaṁ, taṁ karohī**ti idaṁ atthacarakassa vacanaṁ veditabbaṁ. Tassa kira purisassa evaṁ āsīvise paṭipādetvā "ayaṁ vo upaṭṭhāko"ti catūsu peḷāsu[6]ṭhapitānaṁ āsīvisānaṁ ārocenti. Atheko nikkhamitvā āgamma tassa purisassa dakkhiṇapādānusārena

1. Saṁ 2. 202 piṭṭhe.
2. Āsivisāti (Ka)
3. Parassa ca sarīre (Sī, Syā)
4. Dunnimmathanavisā (Ka)
5. Pavesetabbāti (Syā, Ka)
6. Ṭhānesu (Ka)

abhiruhitvā dakkhiṇahatthaṁ maṇibandhato paṭṭhāya veṭhetvā dakkhiṇakaṇṇasotamūle phaṇaṁ katvā susūti karonto nipajji. Aparo vāmapādānusārena abhiruhitvā tatheva vāmahatthaṁ veṭhetvā vāmakaṇṇasotamūle phaṇaṁ katvā susūti karonto nipajji, tatiyo nikkhamitvā abhimukhaṁ abhiruhitvā kucchiṁ veṭhetvā galavāṭakamūle phaṇaṁ katvā susūti karonto nipajji, catuttho piṭṭhibhāgena abhiruhitvā gīvaṁ veṭhetvā uparimuddhani phaṇaṁ ṭhapetvā susūti karonto nipajji.

Evaṁ catūsu āsīvisesu sarīraṭṭhakesuyeva jātesu eko tassa purisassa atthacarakapuriso taṁ disvā "kiṁ te bho purisa laddhan"ti pucchi, tato tena "ime me bho hatthesu hatthakaṭakaṁ viya bāhāsu keyūraṁ viya kucchimhi kucchiveṭhanasāṭako viya kaṇṇesu kaṇṇacūḷikā viya gale muttāvaliyo viya sīse sīsapasādhanaṁ viya keci alaṅkāravisesā raññā dinnā"ti vutte so āha "bho andhabāla, mā evaṁ maññittha 'raññā me tuṭṭhenetaṁ pasādhanaṁ dinnan'ti. Tvaṁ rañño āgucārī coro, ime ca cattāro āsīvisā durupaṭṭhāhā duppaṭijaggiyā, ekasmiṁ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, ekasmiṁ nhāyitukāme eko bhuñjitukāmo, ekasmiṁ bhuñjitukāme eko nipajjitukāmo. Tesu yasseva icchā na pūrati, so tattheva ḍaṁsitvā māretī"ti. Atthi pana bho evaṁ sante koci sotthimaggoti. Āma, rājapurisānaṁ vikkhittabhāvaṁ ñatvā palāyanaṁ sotthibhāvoti vatvā "yaṁ te karaṇīyaṁ, taṁ karohī"ti vadeyya.

Taṁ sutvā itaro catunnaṁ āsīvisānaṁ pamādakkhaṇaṁ rājapurisehi ca pavivittaṁ disvā vāmahatthena dakkhiṇahatthaṁ veṭhetvā dakkhiṇakaṇṇacūḷikāya phaṇaṁ ṭhapetvā sayitāsīvisassa sarīraṁ parimajjanto viya saṇikaṁ taṁ apanetvā eteneva upāyena sesepi apanetvā tesaṁ bhīto palāyeyya. Atha naṁ te āsīvisā "ayaṁ amhākaṁ raññā upaṭṭhāko dinno"ti anubandhamānā āgaccheyyuṁ. Idaṁ sandhāya **atha kho so bhikkhave puriso bhīto catunnaṁ āsīvisanaṁ -pa- palāyethā**ti vuttaṁ.

Tasmiṁ pana purise evaṁ āgatamaggaṁ oloketvā oloketvā palāyante rājā "palāto so puriso"ti sutvā "ko nu kho taṁ anubandhitvā ghātetuṁ sakkhissatī"ti vicinanto tasseva paccatthike

pañca jane labhitvā "gacchatha naṁ anubandhitvā ghātethā"ti peseyya. Athassa atthacarā purisā taṁ pavattiṁ ñatvā āroceyyuṁ. So bhiyyoso mattāya bhīto palāyetha. Imamatthaṁ sandhāya **tamenaṁ evaṁ vadeyyun**ti-ādi vuttaṁ.

**Chaṭṭho antaracaro vadhako**ti "paṭhamaṁ āsīvisehi anubaddho ito cito ca te vañcento palāyi, idāni pañcahi paccatthikehi anubaddho suṭṭhutaraṁ palāyati, na sakkā so evaṁ gahetuṁ, upalāḷanāya pana sakkā, tasmā daharakālato paṭṭhāya ekato khāditvā ca pivitvā ca santhavaṁ[1] antaracaraṁ vadhakamassa pesethā"ti amaccehi vuttena raññā pariyesitvā pesito antaracaro vadhako.

**So passeyya suññaṁ gāman**ti nivattitvā olokento padaṁ ghāyitvā ghāyitvā vegenāgacchante cattāro āsīvise pañca vadhake paccatthike chaṭṭhañca antaracaraṁ vadhakaṁ "nivatta bho, mā palāyi, puttadārena saddhiṁ kāme paribhuñjanto sukhaṁ vasissasī"ti vatvā āgacchantaṁ disvā bhiyyoso mattāya yena vā tena vā palāyanto paccantaraṭṭhe abhimukhagataṁ ekaṁ chakuṭikaṁ suññaṁ gāmaṁ passeyya. **Rittakaññeva paviseyyā**ti dhanadhaññamañcapīṭhādīhi virahitattā rittakaññeva paviseyya. **Tucchakaṁ suññakan**ti etasseva vevacanaṁ. **Parimaseyyā**ti "sace pānīyaṁ bhavissati, pivissāmi, sace bhattaṁ bhavissati, bhuñjissāmī"ti bhājanaṁ vivaritvā[2] hatthaṁ anto pavesetvā parimaseyya.

**Tamenaṁ evaṁ vadeyyun**ti channaṁ gharānaṁ ekagharepi kiñci alabhitvā gāmamajjhe eko sandacchāyo[3] rukkho atthi, tattha vaṅkaphalakaṁ atthataṁ disvā "idha tāva nisīdissāmī"ti gantvā tattha nisinnaṁ mandamandena vātena bījiyamānaṁ tattakamattampi sukhaṁ santato assādayamānaṁ[4] tamenaṁ purisaṁ kecideva atthacarakā bahi pavattiṁ ñatvā āgatā evaṁ vadeyyuṁ. **Idāni ambho purisā**ti ambho purisa idāni. **Corā gāmaghātakā**ti "yadevettha labhissāma, taṁ gaṇhissāma vā ghātessāma vā"ti āgatā cha gāmaghātakacorā.

---

1. Sambandhaṁ (Sī, Syā)
2. Āsāya vicaritvā (Sī, Syā, Ka)
3. Santacchāyo (Syā, Ka)
4. Anussārayamānaṁ (Sī, Syā)

**Udakaṇṇavan**ti gambhīraṁ puthulaṁ udakaṁ. Gambhīrampi hi aputhulaṁ, puthulaṁ vā agambhīraṁ, na aṇṇavoti vuccati, yampana gambhīrañca puthulañca, tassevetaṁ nāmaṁ. **Sāsaṅkaṁ sappaṭibhayan**ti catunnaṁ āsīvisānaṁ pañcannaṁ vadhakonaṁ chaṭṭhassa antaracarassa channañca gāmaghātakacorānaṁ vasena sāsaṅkaṁ sappaṭibhayaṁ. **Khemaṁ appaṭibhayan**ti tesaṁyeva āsīvisādīnaṁ abhāvena khemañca nibbhayañca vicitra-uyyānavaraṁ bahvannapānaṁ devanagarasadisaṁ. **Na cassa**[1] **nāvā santāraṇī**ti "imāya nāvāya orimatīrato paratīraṁ gamissantī"ti evaṁ ṭhapitā ca santāraṇī nāvā na bhaveyya. **Uttarasetu vā**ti rukkhasetujaṅghasetusakaṭasetūnaṁ aññataro uttarasetu vā na bhaveyya. **Tiṭṭhati brāhmaṇo**ti na kho esa brāhmaṇo. Kasmā naṁ brāhmaṇoti āha? Ettakānaṁ paccatthikānaṁ bāhitattā, desanaṁ vā vinivattento ekaṁ khīṇāsavabrāhmaṇaṁ dassetumpi evamāha.

Tasmiṁ pana evaṁ uttiṇṇe cattāro āsīvisā "na laddho vatāsi amhehi, ajja te murumurāya[2] jīvitaṁ khāditvā chaḍḍeyyāma". Pañca paccatthikā "na laddho vatāsi amhehi, ajja te parivāretvā aṅgamaṅgāni chinditvā rañño santikaṁ gatā sataṁ vā sahassaṁ vā labheyyāma". Chaṭṭho antaracaro "na laddho vatāsi mayā, ajja te phalikavaṇṇena asinā sīsaṁ chinditvā senāpatiṭṭhānaṁ labhitvā sampattiṁ anubhaveyyaṁ". Cha corā "na laddho vatāsi amhehi, ajja te vividhāni kammakāraṇāni kāretvā bahudhanaṁ āharāpessāmā"ti cintetvā udakaṇṇavaṁ otarituṁ asakkontā rañño āṇāya kopitattā parato gantumpi avisahantā tattheva sussitvā mareyyuṁ.

**Upamā kho myāyan**ti ettha evaṁ ādito paṭṭhāya opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ—rājā viya hi kammaṁ daṭṭhabbaṁ, rājāparādhikapuriso viya vaṭṭanissito puthujjano, cattāro āsīvisā viya cattāri mahābhūtāni, rañño tassa cattāro āsīvise paṭicchāpitakālo viya kammunā puthujjanassa paṭisandhikkhaṇeyeva catunnaṁ mahābhūtānaṁ dinnakālo, "imesaṁ āsīvisānaṁ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yaṁ te ambho purisa karaṇīyaṁ, taṁ karohī"ti vacanena "palāyassū"ti vuttakālo viya Satthārā imassa bhikkhuno mahābhūtakammaṭṭhānaṁ

---

1. Natthassa (Sī, Syā)

2. Murāmurāya (Ka)

kathetvā "imesu catūsu mahābhūtesu nibbinda virajja[1], evaṁ vaṭṭato parimuccissasī"ti kathitakālo, tassa purisassa atthacarakavacanaṁ sutvā catunnaṁ āsīvisānaṁ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yena vā tena vā palāyanaṁ viya imassa bhikkhuno Satthu santike kammaṭṭhānaṁ labhitvā mahābhūtāsīvisehi parimuccanatthāya ñāṇapalāyanena palāyanaṁ.

Idāni **catunnetaṁ mahābhūtānaṁ adhivacanaṁ pathavīdhātuyā āpodhātuyā**ti-ādīsu catumahābhūtakathā ca pañcupādānakkhandhakathā ca āyatanakathā ca Visuddhimagge vitthāritanayeneva veditabbā. Ettha ca kaṭṭhamukha-āsīviso viya pathavīdhātu daṭṭhabbā, pūtimukha-aggimukhasatthamukhā viya sesadhātuyo. Yatheva hi kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalakāyo thaddho hoti, evaṁ pathavīdhātupakopenāpi. Yathā ca pūtimukhādīhi daṭṭhassa paggharati ceva jhāyati ca chijjati ca, evaṁ āpodhātutejodhātuvāyodhātupakopenāpīti. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā—

"Patthaddho bhavatī kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā.
Pathavīdhātupakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtiko bhavatī kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā.
Āpodhātupakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavatī kāyo, daṭṭho aggimukhena vā.
Tejodhātupakopena, hoti aggimukheva so.

Sañchinno bhavatī kāyo, daṭṭho satthamukhena vā.
Vāyodhātupakopena, hoti satthamukheva so"ti.

Evaṁ tāvettha visesato sadisabhāvo[2] veditabbo.

Avisesato pana āsayato visavegavikārato anatthaggahaṇato durupaṭṭhānato durāsadato akataññutato avisesakārito anantadosūpaddavatoti imehi kāraṇehi etesaṁ āsīvisasadisatā veditabbā. Tattha **āsayato**ti āsīvisānaṁ hi vammiko āsayo, tattheva te vasanti. Mahābhūtānampi kāyavammiko

1. Nibbindaṁ virajjaṁ (Sī, Syā)    2. Sarīrasambhavo (Sī, Syā)

āsayo. Āsīvisānañca rukkhasusiratiṇapaṇṇagahanasaṅkāraṭṭhānānipi āsayo. Etesupi hi te vasanti. Mahābhūtānampi kāyasusiraṁ kāyagahanaṁ kāyasaṅkāraṭṭhānaṁ āsayoti. Evaṁ tāva āsayato sadisatā veditabbā.

**Visavegavikārato**ti āsīvisā hi kulavasena kaṭṭhamukhādibhedato cattāro. Tattha ekeko visavikārato vibhajjamāno daṭṭhavisādivasena catubbidho hoti. Mahābhūtānipi paccattalakkhaṇavasena pathavī-ādibhedato cattāri. Ettha ekekaṁ kammasamuṭṭhānādivasena catubbidhaṁ hoti. Evaṁ visavegavikārato sadisatā veditabbā.

**Anatthaggahaṇato**ti āsīvise gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti—duggandhaṁ gaṇhanti, asuciṁ gaṇhanti, byādhiṁ gaṇhanti, visaṁ gaṇhanti, maraṇaṁ gaṇhanti. Mahābhūtānipi gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti—duggandhaṁ gaṇhanti, asuciṁ gaṇhanti, byādhiṁ gaṇhanti, jaraṁ gaṇhanti, maraṇaṁ gaṇhanti. Tenāhu porāṇā—

"Yekeci sappaṁ gaṇhanti, mīḷhalittaṁ mahāvisaṁ.
Pañca gaṇhantunatthāni, loke sappābhinandino.

Duggandhaṁ asuciṁ byādhiṁ, visaṁ maraṇapañcamaṁ.
Anatthā honti pañcete, mīḷhalitte bhujaṅgame.

Evamevaṁ akusalā, andhabālaputhujjanā.
Pañca gaṇhantunatthāni, bhave jātābhinandino.

Duggandhaṁ asuciṁ byādhiṁ, jaraṁ maraṇapañcamaṁ.
Anatthā honti pañcete, mīḷhalitteva pannage"ti[1].

Evaṁ anatthaggahaṇato sadisatā veditabbā.

**Durupaṭṭhānato**ti te āsīvisā durupaṭṭhānā, ekasmiṁ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, tasmiṁ nhāyitukāme aparo bhuñjitukāmo, tasmiṁ bhuñjitukāme añño nipajjitukāmo hoti. Tesu yassa yasseva ajjhāsayo na pūrati, so tattheva ḍaṁsitvā māreti. Imehi pana āsīvisehi bhūtāneva durupaṭṭhānatarāni. Pathavīdhātuyā hi bhesajje kayiramāne āpodhātu kuppati, tasseva bhesajjaṁ karontassa

1. Mīḷhalitte bhavantareti (Sī)

tejodhātūti evaṁ ekissā bhesajje kayiramāne aparā kuppantīti. Evaṁ durupaṭṭhānato sadisatā veditabbā.

**Durāsadato**ti durāsadā hi āsīvisā, gehassa purimabhāge āsīvisaṁ disvā pacchimabhāgena palāyanti, pacchimabhāge disvā purimabhāgena, gehamajjhe disvā gabbhaṁ pavisanti, gabbhe disvā mañcapīṭhaṁ abhiruhanti. Mahābhūtāni tatopi durāsadatarāni. Tathārūpena hi kuṭṭharogena phuṭṭhassa kaṇṇanāsādīni chinditvā patanti, sarīraṁ samphuṭati[1], nīlamakkhikā parivārenti, sarīragandho dūratova ubbāhati[2], taṁ purisaṁ akkosamānampi paridevamānampi neva rosavasena[3] na kāruññena upasaṅkamituṁ sakkonti, nāsikaṁ pidahitvā kheḷaṁ pātentā dūratova naṁ vivajjenti. Evaṁ aññesampi bhagandarakucchirogavātarogādīnaṁ bībhacchajegucchabhāvakarānañca rogānaṁ vasena ayamevattho vibhāvetabboti. Evaṁ durāsadato sadisatā veditabbā.

**Akataññutato**ti āsīvisā hi akataññuno honti, nhāpiyamānāpi bhojiyamānāpi gandhamālādīhi pūjiyamānāpi peḷāyaṁ pakkhipitvā parihariyamānāpi otārameva gavesanti. Yattha otāraṁ labhanti, tattheva naṁ ḍaṁsitvā mārenti. Āsīvisehipi mahābhūtāneva akataññutarāni. Etesaṁ hi kataṁ nāma[4] natthi, sītena vā uṇhena vā nimmalena jalena nhāpiyamānānipi gandhamālādīhi sakkariyamānānipi muduvatthamudusayanamuduyānādīhi parihariyamānānipi varabhojanaṁ bhojiyamānānipi varapānaṁ pāyāpiyamānānipi otārameva gavesanti. Yattha otāraṁ labhanti, tattheva kuppitvā anayabyasanaṁ pāpentīti. Evaṁ akataññutato sadisatā veditabbā.

**Avisesakārito**ti āsīvisā hi "ayaṁ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā"ti visesaṁ na karonti, sampattasampattameva ḍaṁsitvā mārenti. Mahābhūtānipi "ayaṁ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā devo vā manusso vā māro vā brahmā vā nigguṇo vā saguṇo vā"ti visesaṁ na karonti. Yadi hi nesaṁ "ayaṁ guṇavā"ti

---

1. Samphuṇati (Syā, Ka)
2. Ubbhāhati (Ka)
3. Rogavasena (Ka)
4. Manāpaṁ (Ka)

lajjā uppajjeyya, sadevake loke aggapuggale Tathāgate lajjaṁ uppādeyyuṁ. Athāpi nesaṁ "ayaṁ mahāpañño ayaṁ mahiddhiko ayaṁ dhutavādo"ti-ādinā nayena lajjā uppajjeyya, Dhammasenāpatisāriputtattherādīsu lajjaṁ uppādeyyuṁ. Athāpi nesaṁ "ayaṁ nigguṇo dāruṇo thaddho"ti bhayaṁ uppajjeyya, sadevake loke nigguṇathaddhadāruṇānaṁ aggassa Devadattassa channaṁ vā satthārānaṁ bhāyeyyuṁ, na ca lajjanti na ca bhāyanti, kuppitvā yaṁkiñci anayabyasanaṁ āpādentiyeva. Evaṁ avisesakārito sadisatā veditabbā.

**Anantadosūpaddavato**ti āsīvise nissāya uppajjanakānaṁ hi dosūpaddavānaṁ pamāṇaṁ natthi. Tathā hete ḍaṁsitvā kāṇampi karonti khujjampi pīṭhasappimpi ekapakkhalampīti evaṁ aparimāṇaṁ vippakāraṁ dassenti. Bhūtānipi kuppitāni kāṇādibhāvesu na kiñci vippakāraṁ na karonti, appamāṇo etesaṁ dosūpaddavoti. Evaṁ anantadosūpaddavato sadisatā veditabbā.

Idānettha catumahābhūtavasena yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ kathetabbaṁ siyā, taṁ Visuddhimagge catudhātuvavatthānaniddese kathitameva.

**Pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṁ upādānakkhandhānaṁ adhivacanan**ti ettha dvīhi ākārehi khandhānaṁ vadhakapaccatthikasadisatā veditabbā. Khandhā hi aññamaññañca vadhenti, tesu ca santesu vadho nāma paññāyati. Kathaṁ? Rūpaṁ tāva rūpampi vadheti arūpampi, tathā arūpaṁ arūpampi vadheti rūpampi. Kathaṁ? Ayaṁ hi pathavīdhātu bhijjamānā itarā tisso dhātuyo gahetvāva bhijjati, āpodhātu-ādīsupi eseva nayo, evaṁ tāva rūpaṁ rūpameva vadheti. Rūpakkhandho pana bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati, evaṁ rūpaṁ arūpampi vadheti. Vedanākkhandhopi bhijjamāno saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhe gahetvāva bhijjati. Saññākkhandhādīsupi eseva nayo. Evaṁ arūpaṁ arūpameva vadheti. Cutikkhaṇe pana cattāro arūpakkhandhā bhijjamānā vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti, evaṁ arūpaṁ rūpampi vadheti. Evaṁ tāva aññamaññaṁ vadhentīti vadhakā. Yattha pana khandhā atthi, tattha chedanabhedanavadhabandhanādayo honti, na aññatthāti. Evaṁ khandhesu santesu vadho paññāyatītipi vadhakā.

Idāni pañcakkhandhe rūpārūpavasena dve koṭṭhāse katvā rūpavasena vā nāmavasena vā rūpapariggahaṁ ādiṁ katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ kathetabbaṁ siyā, tampi Visuddhimagge kathitameva.

**Chaṭṭho antaracaro vadhako ukkhittāsikoti kho bhikkhave nandīrāgassetaṁ adhivacanan**ti ettha dvīhākārehi nandīrāgassa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā paññāsirapātanato ca yonisampaṭipādanato ca. Kathaṁ? Cakkhudvārasmiṁ hi iṭṭhārammaṇe āpāthagate taṁ ārammaṇaṁ nissāya lobho uppajjati, ettāvatā paññāsīsaṁ patitaṁ nāma hoti, sotadvārādīsupi eseva nayo. Evaṁ tāva paññāsirapātanato sadisatā veditabbā. Nandīrāgo panesa aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upaneti. Tassa yoni-upagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṁsa kammakāraṇāni ca āgatāneva hontīti evaṁ yonisampaṭipādanatopissa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā.

Iti nandīrāgavasenāpi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṁ kathitameva hoti. Kathaṁ? Ayaṁ hi nandīrāgo saṅkhārakkhandho, taṁ saṅkhārakkhandhoti vavatthapetvā taṁsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṁ viññāṇakkhandho, tesaṁ vatthārammaṇaṁ rūpakkhandhoti evaṁ pañcakkhandhe vavatthapeti. Idāni te pañcakkhandhe nāmarūpavasena vavatthapetvā tesaṁ paccayapariyesanato paṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā anupubbena eko arahattaṁ pāpuṇātīti evaṁ nandīrāgavasena kammaṭṭhānaṁ kathitaṁ hoti.

Channaṁ ajjhattikāyatanānaṁ suññagāmena sadisatā Pāḷiyaṁyeva āgatā. Ayaṁ panettha kammaṭṭhānanayo—yathā ca te cha corā chakuṭikaṁ suññaṁ gāmaṁ pavisitvā aparāparaṁ vicarantā kiñci alabhitvā gāmena anatthikā honti, evamevaṁ bhikkhu chasu ajjhattikāyatanesu abhinivisitvā vicinanto "ahan"ti vā "maman"ti vā gahetabbaṁ kiñci adisvā tehi anatthiko hoti. So "vipassanaṁ paṭṭhapessāmī"ti upādārūpakammaṭṭhānavasena cakkhupasādādayo pariggahetvā "ayaṁ rūpakkhandho"ti vavatthapeti, manāyatanaṁ "arūpakkhandho"ti. Iti sabbānipetāni nāmañceva rūpañcāti nāmarūpavasena vavatthapetvā tesaṁ paccayaṁ pariyesitvā vipassanaṁ

vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahatte patiṭṭhāti. Idaṁ ekassa bhikkhuno yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ kathitaṁ hoti.

Idāni bāhirānaṁ gāmaghātakacorehi sadisataṁ dassento **corā gāmaghātakāti kho**ti-ādimāha. Tattha **manāpāmanāpesū**ti karaṇatthe bhummaṁ, manāpāmanāpehīti attho. Tattha coresu gāmaṁ hanantesu pañca kiccāni vattanti—corā tāva gāmaṁ parivāretvā ṭhitā aggiṁ datvā kaṭakaṭasaddaṁ[1] uṭṭhāpenti, tato manussā hatthasāraṁ gahetvā bahi nikkhamanti, tato tehi saddhiṁ bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmāsaṁ karonti, keci panettha pahāraṁ pāpuṇanti, keci pahāraṭṭhāne patanti, avasese pana arogajane bandhitvā attano vasanaṭṭhānaṁ netvā rajjubandhanādīhi bandhitvā dāsaparibhogena paribhuñjanti.

Tattha gāmaghātakacorānaṁ gāmaṁ parivāretvā aggidānaṁ viya chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate kilesapariḷāhuppatti veditabbā, hatthasāraṁ ādāya bahi nikkhamanaṁ viya taṅkhaṇe kusaladhammaṁ pahāya akusalasamaṅgitā, bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmasanāpajjanaṁ viya dukkaṭadubbhāsitapācittiyathullaccayānaṁ āpajjanakālo, pahāraladdhakālo viya saṁghādisesaṁ āpajjanakālo, pahāraṁ laddhā pana pahāraṭṭhāne patitakālo viya pārājikaṁ āpajjitvā assamaṇakālo, avasesajanassa bandhitvā vasanaṭṭhānaṁ netvā dāsaparibhogena paribhuñjanakālo viya tameva ārammaṇaṁ nissāya sabbesaṁ passantānaṁyeva cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlāni bhinditvā sikkhaṁ paccakkhāya gihibhāvaṁ āpajjanakālo. Tatrassa puttadāraṁ posentassa sandiṭṭhiko dukkhakkhandho veditabbo, kālaṁ katvā apāye nibbattassa samparāyiko.

Imānipi bāhirāyatanāni ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathitāni. Ettha hi rūpādīni cattāri upādārūpāni, phoṭṭhabbāyatanaṁ, tisso dhātuyo, dhammāyatane āpodhātuyā saddhiṁ tā catassoti imāni cattāri bhūtāni, tesaṁ paricchedavasena ākāsadhātu, lahutādivasena lahutādayoti evamidaṁ sabbampi bhūtupādāyarūpaṁ rūpakkhandho, tadārammaṇā vedanādayo cattāro arūpakkhandhā. Tattha "rūpakkhandho rūpaṁ, cattāro

1. Kalahasaddaṁ (Sī, Syā)

arūpino khandhā nāman”ti nāmarūpaṁ vavatthapetvā purimanayeneva paṭipajjantassa yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ kathitaṁ hoti.

**Oghānan**ti ettha duruttaraṇaṭṭho oghaṭṭho. Ete hi “sīlasaṁvaraṁ pūretvā arahattaṁ pāpuṇissāmī”ti ajjhāsayaṁ samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya sammā vāyamantena taritabbā, yena vā tena vā duruttarā[1]. Iminā duruttaraṇaṭṭhena oghāti vuccanti. Tepi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavasena kathitā. Cattāropi hi ete eko saṅkhārakkhandho vāti. Sesaṁ nandīrāge vuttanayeneva yojetvā vitthāretabbaṁ.

**Sakkāyassetaṁ adhivacanan**ti sakkāyopi hi āsīvisādīhi udakaṇṇavassa orimatīraṁ viya catumahābhūtādīhi sāsaṅko sappaṭibhayo, sopi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathito. Sakkāyo hi tebhūmakapañcakkhandhā, te ca samāsato nāmarūpamevāti evamettha nāmarūpavavatthānaṁ ādiṁ katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṁ vitthāretabbanti.

**Nibbānassetaṁ adhivacanan**ti nibbānaṁ hi udakaṇṇavassa pārimatīraṁ viya catumahābhūtādīhi khemaṁ appaṭibhayaṁ. **Vīriyārambhassetaṁ adhivacanan**ti ettha cittakiriyadassanatthaṁ heṭṭhā vuttavāyāmameva vīriyanti gaṇhitvā dasseti. **Tiṇṇo pāraṅgato**ti taritvā pāraṁ gato.

Tattha yathā sāsaṅka-orimatīre ṭhitena udakaṇṇavaṁ taritukāmena katipāhaṁ vasitvā saṇikaṁ nāvaṁ sajjetvā udakakīḷaṁ kīḷantena viya na nāvā abhiruhitabbā. Evaṁ karonto hi anāruḷhova byasanaṁ pāpuṇāti. Evameva kilesaṇṇavaṁ taritukāmena “taruṇo tāvamhi, mahallakakāle aṭṭhaṅgikamaggakullaṁ bandhissāmī”ti papañco na kātabbo. Evaṁ karonto hi mahallakakālaṁ apatvāpi vināsaṁ pāpuṇāti, patvāpi kātuṁ na sakkoti. Bhaddekarattādīni pana anussaritvā vegeneva ayaṁ ariyamaggakullo bandhitabbo.

Yathā ca kullaṁ bandhantassa hatthapādapāripūri icchitabbā. Kuṇṭhapādo hi khañjapādo vā patiṭṭhātuṁ na sakkoti, phaṇahatthakādayo tiṇapaṇṇādīni gahetuṁ na sakkonti. Evamimampi ariyamaggakullaṁ bandhantassa sīlapādānañceva

---

1. Yānena vā rathena vā atarā duruttarā (Ka)

saddhāhatthassa ca pāripūri icchitabbā. Na hi dussīlo assaddho sāsane appatiṭṭhito paṭipattiṁ assaddahanto ariyamaggakullaṁ bandhituṁ sakkoti. Yathā ca paripuṇṇahatthapādopi dubbalo byādhipīḷito kullaṁ bandhituṁ na sakkoti, thāmasampannova sakkoti, evaṁ sīlavā saddhopi alaso kusīto imaṁ maggakullaṁ bandhituṁ na sakkoti, āraddhavīriyova sakkotīti imaṁ bandhitukāmena āraddhavīriyena bhavitabbaṁ. Yathā so puriso kullaṁ bandhitvā tīre ṭhatvā yojanavitthāraṁ udakaṇṇavaṁ "ayaṁ mayā paccattapurisakāraṁ nissāya nittharitabbo"ti mānasaṁ bandhati, evaṁ yogināpi caṅkamā[1] oruyha "ajja mayā catumaggavajjhaṁ kilesaṇṇavaṁ taritvā arahatte patiṭṭhātabban"ti mānasaṁ bandhitabbaṁ.

Yathā ca so puriso kullaṁ nissāya udakaṇṇavaṁ taranto gāvutamattaṁ[2] gantvā nivattitvā olokento "ekakoṭṭhāsaṁ atikkantomhi, aññe tayo sesā"ti jānāti, aparampi gāvutamattaṁ gantvā nivattitvā olokento "dve atikkantomhi, dve sesā"ti jānāti, aparampi gāvutamattaṁ gantvā nivattitvā olokento "tayo atikkantomhi, eko seso"ti jānāti, tampi atikkamma nivattitvā olokento "cattāropi me koṭṭhāsā atikkantā"ti jānāti, tañca kullaṁ pādena akkamitvā sotābhimukhaṁ khipitvā uttaritvā tīre tiṭṭhati. Evaṁ ayampi bhikkhu ariyamaggakullaṁ nissāya kilesaṇṇavaṁ taranto sotāpattimaggena paṭhamamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento "catumaggavajjhānaṁ me kilesānaṁ eko koṭṭhāso pahīno, itare tayo sesā"ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto sakadāgāmimaggena dutiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento "catumaggavajjhānaṁ me kilesānaṁ dve koṭṭhāsā pahīnā, itare dve sesā"ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto anāgāmimaggena tatiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento "catumaggavajjhānaṁ me kilesānaṁ tayo koṭṭhāsā

1. Caṅkamaṁ (Sī, Syā) 2. Gāvutamaggaṁ (Sī, Syā)

pahīnā, eko seso"ti jānāti, puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto arahattamaggena catutthamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento "sabbakilesā me pahīnā"ti jānāti.

Yathā so puriso taṁ kullaṁ sote pavāhetvā uttaritvā thale ṭhito nagaraṁ pavisitvā uparipāsādavaragato "ettakena vatamhi anatthena mutto"ti ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati, evaṁ tasmiṁ yeva vā āsane aññesu vā rattiṭṭhānadivāṭṭhānādīsu yattha katthaci nisinno "ettakena vatamhi anatthena mutto"ti nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati. Idaṁ vā sandhāya vuttaṁ **tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti kho bhikkhave arahato etaṁ adhivacanan**ti. Evaṁ tāvettha nānākammaṭṭhānāni kathitāni, samodhānetvā pana sabbānipi ekameva katvā dassetabbāni. Ekaṁ[1] katvā dassentenāpi pañcakkhandhavaseneva vinivattetabbāni.

Kathaṁ? Ettha hi cattāri mahābhūtāni ajjhattikāni pañcāyatanāni bāhirāni pañcāyatanāni dhammāyatane pannarasa sukhumarūpāni sakkāyassa ekadesoti ayaṁ rūpakkhandho, manāyatanaṁ viññāṇakkhandho dhammāyatanekadeso cattāro oghā sakkāyekadesoti ime cattāro arūpino khandhā. Tattha rūpakkhandho rūpaṁ, cattāro arūpino khandhā nāmanti idaṁ nāmarūpaṁ, tassa nandīrāgo kāmogho bhavogho dhammāyatanekadeso sakkāyekadesoti ime paccayā. Iti sappaccayaṁ nāmarūpaṁ vavatthapeti nāma. Sappaccayaṁ nāmarūpaṁ vavatthapetvā tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto arahattaṁ pāpuṇātīti idamekassa bhikkhuno niyyānamukhaṁ.

Tattha cattāro mahābhūtā pañcupādānakkhandhā ajjhattikabāhirāni ekādasāyatanāni dhammāyatanekadeso diṭṭhogho avijjoyo sakkāyekadesoti idaṁ dukkhasaccaṁ, nandīrāgo dhammāyatanekadeso kāmogho bhavogho sakkāyekadesoti idaṁ samudayasaccaṁ,

---

1. Evaṁ (Ka)

pārimatīrasaṅkhātaṁ nibbānaṁ nirodhasaccaṁ, ariyamaggo maggasaccaṁ. Tattha dve saccāni vaṭṭaṁ, dve vivaṭṭaṁ, dve lokiyāni, dve lokuttarānīti cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhinayasahassehi[1] vibhajitvā dassetabbānīti. Desanāpariyosāne vipañcitaññū pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṁsu. Suttaṁ pana dukkhalakkhaṇavasena kathitaṁ.

## 2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Dutiye **sukhasomanassabahulo**ti kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulaṁ assāti sukhasomanassabahulo. **Yoni cassa āraddhā hotī**ti kāraṇañcassa paripuṇṇaṁ hoti. **Āsavānaṁ khayāyā**ti idha āsavakkhayoti arahattamaggo adhippeto, tadatthāyāti attho. **Odhastapatodo**ti rathamajjhe tiriyaṁ ṭhapitapatodo. **Yenicchakan**ti yena disābhāgena icchati. **Yadicchakan**ti yaṁ yaṁ gamanaṁ icchati. **Sāreyyā**ti peseyya. **Paccāsāreyyā**ti paṭivinivatteyya. **Ārakkhāyā**ti rakkhaṇatthāya. **Saṁyamāyā**ti veganiggahaṇatthāya. **Damāyā**ti nibbisevanatthāya. **Upasamāyā**ti kilesūpasamatthāya.

**Evameva kho**ti ettha yathā akusalassa sārathino adante sindhave yojetvā visamamaggena rathaṁ pesentassa cakkānipi bhijjanti, akkhopi sindhavānañca khurā, attanāpi anayabyasanaṁ pāpuṇāti, na ca icchiticchitena gamanena sāretuṁ sakkoti, evaṁ chasu indriyesu aguttadvāro bhikkhu na icchiticchitaṁ samaṇaratiṁ anubhavituṁ sakkoti. Yathā pana cheko[2] sārathi dante sindhave yojetvā same bhūmibhāge rathaṁ otāretvā rasmiyo gahetvā sindhavānaṁ khuresu satiṁ ṭhapetvā patodaṁ ādāya nibbisevane katvā pesento icchiticchitena gamanena sāreti, evameva chasu indriyesu guttadvāro bhikkhu imasmiṁ sāsane icchiticchitaṁ samaṇaratiṁ anubhoti, sace aniccānupassanābhimukhaṁ ñāṇaṁ pesetukāmo hoti, tadabhimukhaṁ ñāṇaṁ gacchati. Dukkhānupassanādīsupi eseva nayo.

**Bhojane mattaññū**ti bhojanamhi pamāṇaññū, tattha dve pamāṇāni paṭiggahaṇapamāṇañca paribhogapamāṇañca. Tattha paṭiggahaṇapamāṇe dāyakassa

1. Saddhiṁ nayasahassehi (Ka)
2. Paramaccheko (Ka)

vaso[1] veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo jānitabbo. Evarūpo hi bhikkhu sace deyyadhammo bahuko hoti, dāyako appaṁ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṁ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṁ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṁ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṁ dātukāmo, attano thāmaṁ ñatvā pamāṇena gaṇhāti. So tāya paṭiggahaṇe mattaññutāya anuppannañca lābhaṁ uppādeti, uppannañca thāvaraṁ karoti Dhammikatissamahārājakāle **Sattavassiko sāmaṇero** viya.

Rañño kira pañcahi sakaṭasatehi guḷaṁ āhariṁsu. Rājā "manāpo paṇṇākāro, ayyehi vinā na khādissāmā"ti aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni mahāvihāraṁ pesetvā sayampi bhuttapātarāso agamāsi. Bheriyā pahaṭāya dvādasa bhikkhusahassāni sannipatiṁsu. Rājā ekamante ṭhito ārāmikaṁ pakkosāpetvā āha "rañño nāma dāne pattapūrova pamāṇaṁ, gahitabhājanaṁ pūretvāva dehi, sace koci mattapaṭiggahaṇe ṭhito na gaṇhāti, mayhaṁ āroceyyāsī"ti.

Atheko mahāthero "Mahābodhimahācetiyāni vandissāmī"ti cetiyapabbatā āgantvā vihāraṁ pavisanto mahāmaṇḍapaṭṭhāne bhikkhū guḷaṁ gaṇhante disvā pacchato āgacchantaṁ sāmaṇeraṁ āha "natthi te guḷena attho"ti. Āma bhante natthīti. Sāmaṇera mayaṁ maggakilantā, ekena kapiṭṭhaphalamattena piṇḍakena amhākaṁ atthoti. Sāmaṇero thālakaṁ nīharitvā therassa vassaggapaṭipāṭiyaṁ aṭṭhāsi. Ārāmiko gahaṇamānaṁ[2] pūretvā ukkhipi, sāmaṇero aṅguliṁ cālesi. Tāta sāmaṇera rājakulānaṁ dāne bhājanapūrameva pamāṇaṁ, thālakapūraṁ gaṇhāhīti. Āma upāsaka rājāno nāma mahajjhāsayā honti, amhākaṁ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti.

Rājā tassa kathaṁ sutvā "kiṁ bho sāmaṇero bhaṇatī"ti tassa santikaṁ gato. Ārāmiko āha "sāmi sāmaṇerassa bhājanaṁ khuddakaṁ, bahuṁ na gaṇhātī"ti. Rājā āha "ānītabhājanaṁ pūretvā gaṇhatha bhante"ti. Mahārāja rājāno nāma mahajjhāsayā

---

1. Vasena (Syā)
2. Thālakaṁ gahaṇūpagaṁ (Sī, Syā, Ka)

honti, ukkhittabhājanaṁ pūretvāva dātukāmā, amhākaṁ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti. Rājā cintesi "ayaṁ sattavassikadārako, ajjāpissa mukhato khīragandho na muccati, gahetvā kuṭe vā kuṭumbe vā[1] pūretvā svepi punadivasepi khādissāmāti na vadati, sakkā[2] Buddhasāsanaṁ pariggahetun"ti purise āṇāpesi "bho pasannomhi sāmaṇerassa, itarānipi aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni ānetvā saṁghassa dethā"ti.

Soyeva pana rājā ekadivasaṁ tittiramaṁsaṁ khāditukāmo cintesi "sace ahaṁ aṅgārapakkaṁ tittiramaṁsaṁ khāditukāmosmīti aññassa kathessāmi, samantā yojanaṭṭhāne tittirasamugghātaṁ karissantī"ti uppannaṁ pipāsaṁ adhivāsento tīṇi saṁvaccharāni vītināmesi. Athassa kaṇṇesu pubbo saṇṭhāsi, so adhivāsetuṁ asakkonto "atthi nu kho bho amhākaṁ koci upaṭṭhākupāsako[3] sīlarakkhako"ti pucchi. Āma deva atthi, tisso nāma so akhaṇḍasīlaṁ rakkhatīti. Atha naṁ vīmaṁsitukāmo pakkosāpesi. So āgantvā rājānaṁ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṁ āha "tvaṁ tāta Tisso nāmā"ti. Āma devāti. Tena hi gacchāti. Tasmiṁ gate ekaṁ kukkuṭaṁ āharāpetvā ekaṁ purisaṁ āṇāpesi "gaccha Tissaṁ vadāhi, imaṁ tīhi pākehi pacitvā amhākaṁ upaṭṭhāpehī"ti. So gantvā tathā avoca. So āha "sace bho ayaṁ matako assa, yathā jānāmi, tathā pacitvā upaṭṭhaheyyaṁ, pāṇātipātaṁ panāhaṁ na karomī"ti. So āgantvā rañño ārocesi.

Rājā puna "ekavāraṁ gacchā"ti pesesi. So gantvā "bho rājupaṭṭhānaṁ nāma bhāriyaṁ, mā evaṁ kari, punapi sīlaṁ sakkā samādātuṁ, pacetan"ti āha. Atha naṁ Tisso avoca "bho ekasmiṁ nāma attabhāve dhuvaṁ ekaṁ maraṇaṁ, nāhaṁ pāṇātipātaṁ karissāmī"ti. So punapi rañño ārocesi. Rājā tatiyampi pesetvā asampaṭicchantaṁ pakkosāpetvā attanā pucchi. Raññopi tatheva paṭivacanaṁ adāsi. Atha rājā purise āṇāpesi "ayaṁ rañño āṇaṁ kopeti, gacchathetassa āghātanabhaṇḍikāyaṁ[4] ṭhapetvā sīsaṁ chindathā"ti.

---

1. Ghaṭe vā kumbhe vā (Sī, Syā)
2. Na sakkā (Sī, Syā)
3. Upaṭṭhākadārako (Ka)
4. Āghātanagaṇṭhikāyaṁ (Sī, Syā)

Raho ca pana nesaṁ saññamadāsi “imaṁ santajjayamānā[1] netvā sīsamassa āghātanabhaṇḍikāyaṁ[2] ṭhapetvā āgantvā mayhaṁ ārocethā”ti.

Te taṁ āghātanabhaṇḍikāyaṁ nipajjāpetvā tamassa kukkuṭaṁ hatthesu ṭhapayiṁsu. So taṁ hadaye ṭhapetvā “ahaṁ tāta mama jīvitaṁ tuyhaṁ demi, tava jīvitaṁ ahaṁ gaṇhāmi, tvaṁ nibbhayo gacchā”ti vissajjesi. Kukkuṭo pakkhe papphoṭetvā ākāsena gantvā vaṭarukkhe nilīyi. Tassa kukkuṭassa abhayadinnaṭṭhānaṁ Kukkuṭagiri nāma jātaṁ.

Rājā taṁ pavattiṁ sutvā amaccaputtaṁ pakkosāpetvā sabbābharaṇehi alaṅkaritvā āha “tāta mayā tvaṁ etadatthameva vīmaṁsito, mayhaṁ tittiramaṁsaṁ khāditukāmassa tīṇi saṁvaccharāni atikkantāni, sakkhissasi me tikoṭiparisuddhaṁ katvā upaṭṭhāpetun”ti. “Etaṁ nāma deva mayhaṁ kamman”ti nikkhamitvā dvārantare ṭhito ekaṁ purisaṁ pātova tayo tittire gahetvā pavisantaṁ disvā dve kahāpaṇe datvā tittire ādāya parisodhetvā jīrakādīhi vāsetvā aṅgāresu supakke pacitvā rañño upaṭṭhāpesi. Rājā mahātale sirīpallaṅke nisinnova ekaṁ gahetvā thokaṁ chinditvā mukhe pakkhipi, tāvadevassa sattarasaharaṇīsahassāni pharitvā aṭṭhāsi.

Tasmiṁ samaye bhikkhusaṁghaṁ saritvā “mādiso nāma pathavissaro rājā tittiramaṁsaṁ khāditukāmo tīṇi saṁvaccharāni na labhi, apaccamāno bhikkhusaṁgho kuto labhissatī”ti mukhe pakkhittakkhaṇḍaṁ bhūmiyaṁ chaḍḍesi. Amaccaputto jaṇṇukehi patitvā mukhena gaṇhi. Rājā “apehi tāta, jānāmahaṁ tava niddosabhāvaṁ, iminā nāma kāraṇena mayā etaṁ chaḍḍitan”ti kathetvā “sesakaṁ tatheva saṅgopetvā ṭhapehī”ti-āha.

Punadivase rājakulūpako thero piṇḍāya pāvisi. Amaccaputto taṁ disvā pattaṁ gahetvā rājagehaṁ pavesesi. Aññataro vuḍḍhapabbajitopi therassa pacchāsamaṇo viya hutvā anubandhanto pāvisi. Thero “raññā pakkosāpitabhikkhu bhavissatī”ti pamajji. Amaccaputtopi “therassa upaṭṭhāko bhavissatī”ti pamādaṁ āpajji. Tesaṁ nisīdāpetvā yāguṁ adaṁsu. Yāguyā pītāya rājā tittire upanesi. Thero ekaṁ gaṇhi,

---

1. Santajjiyamānaṁ (Sī) 2. Āghātanagaṇṭhikāyaṁ (Sī, Syā)

itaropi ekaṁ gaṇhi. Rājā "anubhāgo atthi, anāpucchitvā khādituṁ na yuttan"ti mahātheraṁ āpucchi. Thero hatthaṁ pidahi, mahallakatthero sampaṭicchi. Rājā anattamano hutvā katabhattakiccaṁ theraṁ pattaṁ ādāya anugacchanto āha "bhante kulagehaṁ āgacchantehi uggahitavattaṁ bhikkhuṁ gahetvā āgantuṁ vaṭṭatī"ti. Thero tasmiṁ khaṇe aññāsi "na esa raññā pakkosāpito"ti.

Punadivase upaṭṭhākasāmaṇeraṁ gahetvā pāvisi. Rājā tadāpi yāguyā pītāya tittire upanāmesi. Thero ekaṁ aggahesi, sāmaṇero aṅguliṁ cāletvā majjhe chindāpetvā ekakoṭṭhāsameva aggahesi. Rājā taṁ koṭṭhāsaṁ mahātherassa upanāmesi. Mahāthero hatthaṁ pidahi, sāmaṇeropi pidahi. Rājā avidūre nisīditvā khaṇḍākhaṇḍaṁ chinditvā khādanto "uggahitavatte nissāya diyaḍḍhatittire khādituṁ labhimhā"ti āha. Tassa maṁse khāditamatteva kaṇṇehi pubbo nikkhami. Tato mukhaṁ vikkhāletvā sāmaṇeraṁ upasaṅkamitvā "pasannosmi tāta, aṭṭha te dhuvabhattāni demī"ti āha. Ahaṁ mahārāja upajjhāyassa dammīti. Aparāni aṭṭha demīti. Tāni amhākaṁ ācariyassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni samānupajjhāyānaṁ dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni bhikkhusaṁghassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Sāmaṇero adhivāsesi. Evaṁ paṭiggahaṇamattaṁ jānanto anuppannañceva lābhaṁ uppādeti, uppannañca thāvaraṁ karoti. Idaṁ paṭiggahaṇapamāṇaṁ nāma. Tattha paribhogapamāṇaṁ paccavekkhaṇapayojanaṁ, "idamatthiyaṁ bhojanaṁ bhuñjāmī"ti pana paccavekkhitaparibhogasseva payojanattā paribhogapamāṇaṁyeva nāma[1], taṁ idha adhippetaṁ. Teneva **paṭisaṅkhā yoniso**ti-ādimāha, itarampi pana vaṭṭatiyeva.

**Sīhaseyyan**ti ettha kāmabhogiseyyā petaseyyā sīhaseyyā Tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha "yebhuyyena bhikkhave kāmabhogī vāmena passena sentī"ti[2] ayaṁ **kāmabhogiseyyā.** Tesaṁ hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi.

1. Paccavekkhitaparibhogoyeva paribhogapamāṇaṁ nāma (Sī, Syā)
2. Aṁ 1. 567 piṭṭhe.

"Yebhuyyena bhikkhave petā uttānā sentī"ti[1] ayaṁ **petaseyyā.** Petā hi appamaṁsalohitattā aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṁ na sakkonti, uttānāva sayanti.

"Yebhuyyena bhikkhave sīho migarājā naṅguṭṭhaṁ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena sayatī"ti[1] ayaṁ **sīhaseyyā.** Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṁ, pacchimapāde ekasmiṁ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṁ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkhetvā dvinnaṁ purimapādānaṁ matthake sīsaṁṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṁ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṁ ṭhitokāsaṁ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṁ vijahitvā ṭhitaṁ hoti, "nayidaṁ tuyhaṁ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan"ti anattamano hutvā tattheva[2] sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana "tuyhaṁ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan"ti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṁ vijambhitvā kesarabhāraṁ vidhunitvā tikkhattuṁ sīhanādaṁ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **Tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayaṁ hi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

**Pāde pādan**ti dakkhiṇapāde vāmapādaṁ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya, īsakaṁ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṁghaṭṭiyamāne abhiṇhaṁ vedanā uppajjati, cittaṁ ekaggaṁ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṁghaṭṭeti, evaṁ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṁ ekaggaṁ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṁ seyyaṁ kappeti.

**Sato sampajāno**ti satiyā ceva sampajaññena ca samannāgato. Kathaṁ niddāyanto sato sampajāno hotīti? Satisampajaññassa appahānena. Ayaṁ hi divasañceva sakalayāmañca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne caṅkamā oruyha pāde dhovantopi mūlakammaṭṭhānaṁ avijahantova dhovati, taṁ avijahantova

---

1. Aṁ 1. 567 piṭṭhe.

2. Tatheva (Sī)

dvāraṁ vivarati, mañce nisīdati, avijahantova niddaṁ okkamati. Pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvāva pabujjhati. Evaṁ niddaṁ okkamantopi sato sampajāno hoti. Etaṁ pana ñāṇadhātukanti na rocayiṁsu.

Vuttanayena panesa cittaṁ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne "upādinnakaṁ sarīraṁ niddāya samassāsessāmī"ti caṅkamā oruyha mūlakammaṭṭhānaṁ avijahantova pāde dhovati, dvāraṁ vivarati, mañce pana nisīditvā mūlakammaṭṭhānaṁ pahāya "khandhāva khandhesu, dhātuyova dhātūsu paṭihaññantī"ti senāsanaṁ paccavekkhanto kamena niddaṁ okkamati, pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvāva pabujjhati. Evaṁ niddaṁ okkamantopi sato sampajāno nāma hotīti veditabbo.

Iti imasmiṁ sutte tivaṅgikā pubbabhāgavipassanāva kathitā. Ettakeneva pana vosānaṁ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā bhikkhu arahattaṁ pāpuṇātīti. Evaṁ yāva arahattā desanā kathetabbā.

## 3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. Tatiye **kummo**ti aṭṭhikummo. **Kacchapo**ti tasseva vevacanaṁ. **Anunadītīre**ti nadiyā anutīre. **Gocarapasuto**ti "sace kiñci phalāphalaṁ labhissāmi, khādissāmī"ti gocaratthāya pasuto ussukko tannibandho[1]. **Samodahitvā**ti samugge viya pakkhipitvā. **Saṅkasāyatī**ti acchati. **Samodahan**ti samodahanto ṭhapento. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā kummo aṅgāni sake kapāle samodahanto siṅgālassa otāraṁ na deti, na ca naṁ siṅgālo pasahati, evaṁ bhikkhu attano manovitakke sake ārammaṇakapāle samodahanto kilesamārassa otāraṁ na deti, na ca naṁ māro pasahati.

**Anissito**ti taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Aññamaheṭhayāno**ti aññaṁ kañci puggalaṁ aviheṭhento. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Nūpavadeyya kañcī**ti aññaṁ kañci puggalaṁ sīlavipattiyā vā ācāravipattiyā vā attānaṁ ukkaṁsetukāmatāya

1. Tantibaddho (Sī, Syā)

vā paraṁ vambhetukāmatāya vā na upavadeyya, aññadatthu pañca dhamme ajjhattaṁ upaṭṭhapetvā "kālena vakkhāmi, no akālena, bhūtena vakkhāmi, no abhūtena, saṇhena vakkhāmi, no pharusena, atthasaṁhitena vakkhāmi, no anatthasaṁhitena, mettacitto vakkhāmi, no dosantaro"ti evaṁ ullumpana[1]sabhāvasaṇṭhiteneva cittena viharati.

### 4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. Catutthe **addasā**ti Gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno addasa. **Vuyhamānan**ti caturassaṁ tacchetvā pabbatantare ṭhapitaṁ vātātapena suparisukkhaṁ[2] pāvussake meghe vassante udakena uplavitvā anupubbena Gaṅgāya nadiyā sote patitaṁ tena sotena vuyhamānaṁ. **Bhikkhū āmantesī**ti "iminā dārukkhandhena sadisaṁ katvā mama sāsane saddhāpabbajitaṁ kulaputtaṁ dassessāmī"ti dhammaṁ desetukāmatāya āmantesi. **Amuṁ mahantaṁ dārukkhandhaṁ Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan**ti idaṁ pana aṭṭhadosavimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṁ ārabhi.

Tatrassa evaṁ aṭṭhadosavimuttatā veditabbā—eko hi Gaṅgāya nadiyā avidūre pabbatatale jāto nānāvallīhi paliveṭhito paṇḍupalāsataṁ āpajjitvā upacikādīhi khajjamāno tasmiṁyeva ṭhāne apaṇṇattikabhāvaṁ gacchati, ayaṁ dārukkhandho Gaṅgaṁ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu[3] vilāsamāno sāgaraṁ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhituṁ na labhati. (1)

Aparo Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto, ayaṁ kiñcāpi kālena kālaṁ olambinīhi sākhāti udakaṁ phusati, bahimūlattā pana Gaṅgaṁ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu[4] vilāsamāno sāgaraṁ patvā maṇivaṇṇe ūmīpiṭṭhe sobhituṁ na labhati. (2)

Aparo majjhe Gaṅgāya jāto, daḷhamūlena pana suppatiṭṭhito, bahi cassa gatā vaṅkasākhā nānāvallīhi ābaddhā, ayampi daḷhamūlattā bahiddhā vallīhi ābaddhattā ca Gaṅgaṁ otaritvā -pa- sobhituṁ na labhati. (3)

---

1. Ullapana (Sī, Syā)
2. Suparipakkaṁ (Ka)
3. Bahiṭhānesu (Ka)
4. Gaṅgāṭṭhānesu (Ka)

Aparo patitaṭṭhāneyeva vālikāya otthaṭo pūtibhāvaṁ āpajjati, ayampi Gaṅgaṁ otaritvā -pa- na labhati. (4)

Aparo dvinnaṁ pāsāṇānaṁ antare jātattā sunikhāto viya niccalo ṭhito, āgatāgataṁ udakaṁ dvidhā phāleti, ayaṁ pāsāṇantare suṭṭhu patiṭṭhitattā Gaṅgaṁ otaritvā -pa- na labhati. (5)

Aparo abbhokāsaṭṭhāne nabhaṁ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito. Ekaṁ dve saṁvacchare atikkamitvā āgate mahoghe[1] sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā temeti, ayampi nabhaṁ pūretvā ṭhitatāya ceva ekassa vā dvinnaṁ vā saṁvaccharānaṁ accayena sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā temanatāya ca Gaṅgaṁ otaritvā -pa- na labhati. (6)

Aparopi majjhe Gaṅgāya dīpake jāto mudukkhandhasākho[2] oghe āgate anusotaṁ nipajjitvā udake gate sīsaṁ ukkhipitvā naccanto viya tiṭṭhati. Yassatthāya sāgaro Gaṅgaṁ evaṁ viya vadati "bhoti gaṅge tvaṁ mayhaṁ candanasārasalaḷasārādīni nānādārūni āharasi, dārukkhandhaṁ pana[3] nāharasī"ti. Sulabho esa deva, punavāre jānissāmīti. Punavāre tambavaṇṇena udakena āliṅgamānā viya āgacchati. Sopi tatheva anusotaṁ nipajjitvā udake gate sīsaṁ ukkhipitvā naccanto viya tiṭṭhati. Ayaṁ attano mudutāya Gaṅgaṁ otaritvā -pa- na labhati. (7)

Aparo Gaṅgaya nadiyā tiriyaṁ patito vālikāya ottharito antarasetu viya bahūnaṁ paccayo jāto, ubhosu tīresu veḷunaḷakarañjakakudhādayo uplavitvā tattheva lagganti. Tathā nānāvidhā gacchā vuyhamānā bhinnamusalabhinnasuppa-ahikukkurahatthi-assādikuṇapānipi tattheva lagganti, Mahāgaṅgāpi naṁ āsajja bhijjitvā dvidhā gacchati, macchakacchapakumbhīlamakarādayopi tattheva vāsaṁ kappenti. Ayampi tiriyaṁ patitvā mahājanassa paccayattakatabhāvena[4] Gaṅgaṁ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu[5] vilāsamāno sāgaraṁ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhituṁ na labhati. (8)

Iti Bhagavā imehi aṭṭhahi dosehi vimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṁ

---

1. Mahāmeghe (Ka) 2. Mududārukkhandhasākho (Ka)
3. Mududārukkhandhe (Ka) 4. Paccayatthakatabhāvena (Sī), paccatthikabhāvena (Ka)
5. Pattaṭṭhānesu (Ka)

**amuṁ mahantaṁ dārukkhandhaṁ Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan**ti-ādimāha. Tattha **na thale ussīdissatī**ti thalaṁ nābhiruhissati. **Na manussaggāho gahessatī**ti "mahā vatāyaṁ dārukkhandho"ti disvā uḷumpena taramānā gantvā gopānasī-ādīnaṁ atthāya manussā na gaṇhissanti. **Na amanussaggāho gahessatī**ti "mahaggho ayaṁ candanasāro, vimānadvāre naṁ ṭhapessāmā"ti maññamānā na amanussā gaṇhissanti.

**Evameva kho**ti ettha saddhiṁ bāhirehi aṭṭhahi dosehi evaṁ opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ—Gaṅgāya avidūre pabbatatale jāto tattheva upacikādīhi khajjamāno apaṇṇattikabhāvaṁ gatadārukkhandho viya hi "natthi dinnan"ti-ādikāya micchādiṭṭhiyā samannāgato puggalo veditabbo. Ayaṁ hi sāsanassa dūrībhūtattā ariyamaggaṁ oruyha samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (1)

Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto viya acchinnagihibandhano samaṇakuṭumbikapuggalo daṭṭhabbo. Ayaṁ hi "cittaṁ nāmetaṁ anibaddhaṁ, 'samaṇomhī'ti vadantova gihī hoti 'gihīmhī'ti vadantova samaṇo hoti, ko jānissati kiṁ bhavissatī"ti mahallakakāle pabbajantopi gihibandhanaṁ na vissajjeti. Mahallakapabbajitānañca sampatti nāma natthi. Tassa sace cīvaraṁ pāpuṇāti, antacchinnakaṁ vā jiṇṇadubbaṇṇaṁ vā pāpuṇāti. Senāsanampi vihārapaccante paṇṇasālā vā maṇḍapo vā pāpuṇāti. Piṇḍāya carantenāpi puttanattakānaṁ dārakānaṁ pacchato caritabbaṁ hoti, pariyante nisīditabbaṁ hoti. Tena so dukkhī dummano assūni muñcanto[1] "atthi me kulasantakaṁ dhanaṁ, kappati nu kho taṁ khādantena[2] jīvitun"ti cintetvā ekaṁ vinayadharaṁ pucchati "kiṁ bhante ācariya attano santakaṁ vicāretvā khādituṁ kappati, no kappatī"ti. Natthettha doso, kappatetanti[3]. So attano bhajamānake katipaye dubbace durācāre bhikkhū gahetvā sāyanhasamaye antogāmaṁ gantvā gāmamajjhe ṭhito gāmike pakkosāpetvā "amhākaṁ payogato uṭṭhitaṁ āyaṁ kassa dethā"ti āha. Bhante tumhe pabbajitā, mayaṁ kassa dassāmāti. Kiṁ pabbajitānaṁ attano santakaṁ na vaṭṭatīti kuddālapiṭakaṁ gahetvā khettamariyādabandhanādīni karonto nānappakāraṁ

---

1. Puñchanto (Ka) 2. Khādanto (Syā, Ka) 3. Vaṭṭatetanti (Sī, Syā)

pubbaṇṇāparaṇṇañceva phalāphale ca saṅgaṇhitvā hemantagimhavassānesu yaṁ yaṁ icchati, taṁ taṁ pacāpetvā khādanto samaṇakuṭumbiko hutvā jīvati. Kevalamassa pañcacūḷakena dārakena saddhiṁ pādaparicārikāva ekā natthi. Ayaṁ puggalo kiñcāpi olambinīhi sākhāhi udakaṁ phusamāno antosākho rukkho viya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇādīsu bhikkhūnaṁ kāyasāmaggiṁ deti, gihibandhanassa pana acchinnatāya bahimūlattā ariyamaggaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (2)

Gaṅgāya majjhe jāto bahiddhā vallīhi ābaddhavaṅkasākho viya saṁghasantakaṁ nissāya jīvamāno bhinnājīvapuggalo daṭṭhabbo. Ekacco gihibandhanaṁ pahāya pabbajantopi sāruppaṭṭhāne pabbajjaṁ na labhati. Pabbajjā hi nāmesā paṭisandhiggahaṇasadisā. Yathā manussā yattha paṭisandhiṁ gaṇhanti, tesaṁyeva kulānaṁ ācāraṁ sikkhanti, evaṁ bhikkhūpi yesaṁ santike pabbajanti, tesaṁyeva ācāraṁ gaṇhanti. Tasmā ekacco asāruppaṭṭhāne pabbajitvā ovādānusāsanī-uddesaparipucchādīhi paribāhiro hutvā pātova muṇḍaghaṭaṁ gahetvā udakatitthaṁ gacchati, ācariyupajjhāyānaṁ bhattatthāya khandhe pattaṁ katvā bhattasālaṁ gacchati, dubbacasāmaṇerehi saddhiṁ nānākīḷaṁ kīḷati, ārāmikadārakehi saṁsaṭṭho viharati.

So daharabhikkhukāle attano anurūpehi daharabhikkhūhi ceva ārāmikehi ca saddhiṁ saṁghabhogaṁ gantvā[1] "ayaṁ khīṇāsavehi asukarañño santikā paṭiggahitasaṁghabhogo, tumhe saṁghassa idañcidañca na detha, na hi tumhākaṁ pavattiṁ sutvā rājā vā rājamahāmattā vā attamanā bhavissanti, etha dāni idañcidañca karothā"ti kuddālapiṭakāni gāhāpetvā heṭṭhā taḷākamātikāsu kattabbakiccāni kārāpetvā bahuṁ pubbaṇṇāparaṇṇaṁ vihāraṁ pavesetvā ārāmikehi attano upakārabhāvaṁ saṁghassa ārocāpeti. Saṁgho "ayaṁ daharo bahūpakāro, imassa sataṁ vā dvisataṁ vā dethā"ti dāpeti. Iti so ito cito ca saṁghasantakeneva vaḍḍhanto bahiddhā ekavīsatividhāhi anesanāhi baddho ariyamaggaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (3)

---

1. Patvā (Sī), katvā (Syā, Ka)

Patitaṭṭhāneyeva vālikāya ottharitvā pūtibhāvaṁ āpāditarukkho viya ālasiyamahagghaso veditabbo. Evarūpaṁ hi puggalaṁ āmisacakkhuṁ paccayalolaṁ vissaṭṭha-ācariyupajjhāyavattaṁ uddesaparipucchāyonisomanasikāravajjitaṁ sandhāya pañca nīvaraṇāni atthato evaṁ vadanti "bho kassa santikaṁ gacchāmā"ti[1]. Atha thinamiddhaṁ uṭṭhāya evamāha "kiṁ na passatha, eso asukavihāravāsī kusītapuggalo asukaṁ nāma gāmaṁ gantvā yāgumatthake yāguṁ, pūvamatthake pūvaṁ, bhattamatthake bhattaṁ ajjhoharitvā vihāraṁ āgamma vissaṭṭhasabbavatto uddesādivirahito mañcaṁ upagacchanto mayhaṁ okāsaṁ karotī"ti.

Tato kāmacchandanīvaraṇaṁ uṭṭhāyāha "bho tava okāse kate mayhaṁ katova hoti, idāneva so niddāyitvā kilesānurañjitova pabujjhitvā kāmavitakkaṁ vitakkessatī"ti. Tato byāpādanīvaraṇaṁ uṭṭhāyāha "tumhākaṁ okāse kate mayhaṁ katova hoti, idāneva niddāyitvā vuṭṭhito 'vattapaṭivattaṁ karohī'ti vuccamāno 'bho ime attano kammaṁ akatvā amhesu byāvaṭā'ti nānappakāraṁ pharusavacanaṁ vadanto akkhīni nīharitvā vicarissatī"ti. Tato uddhaccanīvaraṇaṁ uṭṭhāyāha "tumhākaṁ okāse kate mayhaṁ katova hoti, kusīto nāma vātāhato aggikkhandho viya uddhato[2] hotī"ti. Atha kukkuccanīvaraṇaṁ uṭṭhāyāha "tumhākaṁ okāse kate mayhaṁ katova hoti, kusīto nāma kukkuccapakatova hoti, akappiye kappiyasaññaṁ, kappiye ca akappiyasaññaṁ uppādetī"ti. Atha vicikicchānīvaraṇaṁ uṭṭhāyāha "tumhākaṁ okāse kate mayhaṁ katova hoti. Evarūpo hi aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchaṁ uppādesī"ti. Evaṁ ālasiyamahagghasaṁ pañca nīvaraṇāni caṇḍasunakhādayo viya siṅgacchinnaṁ[3] jaraggavaṁ ajjhottharitvā gaṇhanti. Sopi ariyamaggasotaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (4)

Dvinnaṁ pāsāṇānaṁ antare nikhātamūlākārena[4] ṭhitarukkho viya diṭṭhiṁ uppādetvā ṭhito diṭṭhigatiko veditabbo. So hi "arūpabhave rūpaṁ atthi, asaññībhave cittaṁ pavattati, bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo,

1. Gacchathāti (Ka)
2. Uṭṭhito (Sī, Syā)
3. Bahicchinnaṁ (Syā, Ka)
4. Nikhātasūlākārena (Ka)

anusayo cittavippayutto, te ca[1] sattā sandhāvanti saṁsarantī"ti vadanto Ariṭṭho viya Kaṇṭakasāmaṇero viya ca vicarati. Pisuṇavāco pana hoti, upajjhāyādayo saddhivihārikādīhi bhindanto vicarati. Sopi ariyamaggasotaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (5)

Abbhokāse nabhaṁ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito ekaṁ dve saṁvacchare atikkamitvā āgate mahoghe sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā temanarukkho viya mahallakakāle pabbajitvā paccante vasamāno dullabhasaṁghadassano ceva dullabhadhammassavano ca puggalo veditabbo. Ekacco hi vuḍḍhakāle pabbajito katipāhena upasampadaṁ labhitvā pañcavassakāle pātimokkhaṁ paguṇaṁ katvā dasavassakāle vinayadharattherassa santike vinayakathākāle maricaṁ vā harītakakhaṇḍaṁ vā mukhe ṭhapetvā bījanena mukhaṁ pidhāya niddāyanto nisīditvā lesakappena katavinayo nāma hutvā pattacīvaraṁ ādāya paccantaṁ gacchati. Tatra naṁ manussā sakkaritvā bhikkhudassanassa dullabhatāya "idheva bhante vasathā"ti vihāraṁ kāretvā pupphūpagaphalūpagarukkhe ropetvā tattha vāsenti.

Atha Mahāvihārasadisavihārā bahussutā bhikkhū "janapade cīvararajanādīni[2] katvā āgamissāmā"ti tattha gacchanti. So te disvā haṭṭhatuṭṭho vattapaṭivattaṁ katvā punadivase ādāya bhikkhācāragāmaṁ pavisitvā "asuko thero suttantiko, asuko ābhidhammiko, asuko vinayadharo, asuko Tepiṭako, evarūpe there kadā labhissatha, dhammassavanaṁ kārethā"ti vadati. Upāsakā "dhammassavanaṁ kāressāmā"ti vihāramaggaṁ sodhetvā sappitelādīni ādāya mahātheraṁ upasaṅkamitvā "bhante dhammassavanaṁ kāressāma[3], dhammakathikānaṁ vicārethā"ti vatvā punadivase āgantvā dhammaṁ suṇanti.

Nevāsikatthero āgantukānaṁ pattacīvarāni paṭisāmento antogabbheyeva divasabhāgaṁ vītināmeti. Divākathiko uṭṭhito sarabhāṇako[4] ghaṭena udakaṁ vamento viya sarabhāṇaṁ bhaṇitvā uṭṭhito,

1. Tadeva (Sī, Syā)
2. Vipassanādīni (Sī)
3. Karissāma (Ka)
4. Padabhāṇako (Sī, Syā)

tampi so na jānāti. Rattikathiko sāgaraṁ khobhento viya rattiṁ kathetvā uṭṭhito, tampi so na jānāti. Paccūsakathiko kathetvā uṭṭhāsi, tampi so na jānāti. Pātova pana uṭṭhāya mukhaṁ dhovitvā therānaṁ pattacīvarāni upanāmetvā bhikkhācāraṁ upagacchanto mahātheraṁ āha "bhante divākathiko kataraṁ jātakaṁ nāma kathesi, sarabhāṇako kataraṁ suttaṁ nāma bhaṇi, rattikathiko kataraṁ dhammakathaṁ nāma kathesi, paccūsakathiko kataraṁ jātakaṁ nāma kathesi, khandhā nāma kati, dhātuyo nāma kati, āyatanā nāma katī"ti. Evarūpo ekaṁ dve saṁvaccharāni atikkamitvā bhikkhūdassanaṁ ceva dhammassavanañca labhantopi oghe āgate udakena sakiṁ vā dvikkhattuṁ vā temitarukkhasadiso hoti. So evaṁ saṁghadassanato ca dhammassavanato ca paṭikkamma dūre vasanto ariyamaggaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (6)

Majjhe Gaṅgāya dīpake jāto mudurukkho viya madhurassarabhāṇakapuggalo veditabbo. So hi abhiññātāni abhiññātāni Vessantarādīni jātakāni uggaṇhitvā dullabhabhikkhudassanaṁ paccantaṁ gantva tattha dhammakathāya pasāditahadayena janena upaṭṭhiyamāno attānaṁ uddissa kate sampannapupphaphalarukkhe Nandanavanābhirāme vihāre vasati. Athassa bhārahārabhikkhū taṁ pavattiṁ sutvā "asuko kira evaṁ upaṭṭhākesu paṭibaddhacitto viharati, paṇḍito bhikkhu paṭibalo Buddhavacanaṁ vā uggaṇhituṁ, kammaṭṭhānaṁ vā manasikātuṁ, ānetvā tena saddhiṁ asukattherassa santike dhammaṁ uggaṇhissāma, asukattherassa santike kammaṭṭhānan"ti tattha gacchanti.

So tesaṁ vattaṁ katvā sāyanhasamayaṁ vihāracārikaṁ nikkhantehi tehi "imaṁ āvuso cetiyaṁ tayā kāritan"ti puṭṭho "āma bhante"ti vadati. Ayaṁ bodhi, ayaṁ maṇḍapo, idaṁ uposathāgāraṁ, esā aggisālā, ayaṁ caṅkamo tayā kārito, ime rukkhe ropāpetvā tayā Nandanavanābhirāmo vihāro kāritoti. Āma bhanteti vadati.

So sāyaṁ therupaṭṭhānaṁ gantvā vanditvā pucchati "kasmā bhante āgatatthā"ti. "Āvuso taṁ ādāya gantvā asukattherassa

santike dhammaṁ uggaṇhitvā asukattherassa santike kammaṭṭhānaṁ asukasmiṁ nāma araññe samaggā samaṇadhammaṁ karissāmāti iminā kāraṇena āgatamhā"ti. Sādhu bhante tumhe nāma mayhaṁ atthāya āgatā, ahampi ciranivāsena idha ukkaṇṭhito gacchāmi, pattacīvaraṁ gaṇhāmi bhanteti. Āvuso sāmaṇeradaharā maggakilantā, ajja vasitvā sve pacchābhattaṁ gamissāmāti. Sādhu bhanteti punadivase tehi saddhiṁ piṇḍāya pavisati, gāmavāsino "amhākaṁ ayyo bahū āgantuke bhikkhū gahetvā āgato"ti āsanāni paññāpetvā yāguṁ pāyetvā sukhanisinnakathaṁ[1] sutvā bhattaṁ adaṁsu. Therā "tvaṁ āvuso anumodanaṁ katvā nikkhama, mayaṁ udakaphāsukaṭṭhāne bhattakiccaṁ karissāmā"ti nikkhantā.

Gāmavāsino anumodanaṁ sutvā pucchiṁsu[2] "kuto bhante therā āgatā"ti. Ete amhākaṁ ācariyupajjhāyā samānupajjhāyā sandiṭṭhā sambhattāti. Kasmā āgatāti. Maṁ gahetvā gantukāmatāyāti. Tumhe pana gantukāmāti. Āmāvusoti. Kiṁ vadetha bhante, amhehi kassa uposathāgāraṁ kāritaṁ, kassa bhojanasālā, kassa aggisālādayo kāritā, mayaṁ maṅgalāmaṅgalesu kassa santikaṁ gamissāmāti. Mahā-upāsikāyopi tattheva nisīditvā assūni pavattayiṁsu. Daharo "tumhesu evaṁ dukkhitesu ahaṁ gantvā kiṁ karissāmi, there uyyojessāmī"ti vihāraṁ gato.

Therāpi katabhattakiccā pattacīvarāni gahetvā nisinnā taṁ disvāva "kiṁ āvuso cirāyasi, divā hoti, gacchāmā"ti āhaṁsu. Āma bhante, tumhe sukhitā, asukagehassa iṭṭhakāmūlaṁ ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitaṁ, asukagehādīnaṁ cittakammamūlādīni atthi, gatassāpi me cittavikkhepo bhavissati, tumhe purato gantvā asukavihāre cīvaradhovanarajanādīni karotha, ahaṁ tattha sampāpuṇissāmīti. Te tassa osakkitukāmataṁ ñatvā tvaṁ pacchā āgaccheyyāsīti pakkamiṁsu.

So there anugantvā nivatto vihārameva āgantvā bhojanasālādīni olokento vihāraṁ rāmaṇeyyakaṁ[3] disvā cintesi "sādhu vatamhi na gato, sace agamissaṁ, koci deva dhammakathiko

1. Sukhaṁ nisinnāva dhammakathaṁ (Sī, Syā) 2. Pucchanti (Sī)
3. Rāmaṇeyyārāmaṁ (Ka)

āgantvā sabbesaṁ manaṁ bhinditvā vihāraṁ attano nikāyasantakaṁ[1] kareyya, atha mayā pacchā āgantvā etassa pacchato laddhapiṇḍaṁ bhuñjantena caritabbaṁ bhavissatī"ti.

So aparena samayena suṇāti "te kira bhikkhū gataṭṭhāne ekanikāyadvenikāya-ekapiṭakadvepiṭakādivasena Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā Aṭṭhakathācariyā jātā vinayadharā jātā sataparivārāpi sahassaparivārāpi caranti, ye panettha samaṇadhammaṁ kātuṁ gatā, te ghaṭentā vāyamantā sotāpannā jātā, sakadāgāmino anāgāmino arahanto jātā, mahāsakkārena parinibbutā"ti. So cintesi "sace ahampi agamissaṁ, mayhampesā sampatti abhavissa, imaṁ pana ṭhānaṁ muñcituṁ asakkonto ativiya parihīnamhī"ti. Ayaṁ puggalo attano mudutāya taṁ ṭhānaṁ amuñcanto ariyamaggaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (7)

Gaṅgāya nadiyā tiriyaṁ patitvā vālikāya otthaṭabhāvena antarasetu viya hutvā bahūnaṁ paccayo jāturukkho viya rathavinītamahā-ariyavaṁsacandopamādipaṭipadāsu aññataraṁ paṭipadaṁ uggahetvā ṭhito olīnavuttiko puggalo veditabbo. So hi taṁ paṭipattinissitaṁ dhammaṁ uggahetvā pakatiyā mañjussaro Cittalapabbatādisadisaṁ mahantaṁ ṭhānaṁ gantvā cetiyaṅgaṇavattādīni karoti. Atha naṁ dhammassavanaggaṁ pattaṁ[2] āgantukā daharā "dhammaṁ kathehī"ti vadanti. So sammā uggahitaṁ dhammaṁ paṭipadaṁ dīpetvā katheti. Athassa paṁsukūlikapiṇḍapātikādayo sabbe theranavamajjhimā bhikkhū "aho sappuriso"ti attamanā bhavanti.

So kassaci nidānamattaṁ, kassaci upaḍḍhagāthaṁ, kassaci gāthaṁ upaṭṭhāpento[3] ayapaṭṭakena ābandhanto[4] viya daharasāmaṇere saṅgaṇhitvā mahāthere upasaṅkamitvā "bhante ayaṁ porāṇakavihāro atthi, ettha koci tatruppādo"ti pucchati. Therā "kiṁ vadesi āvuso, catuvīsati karīsasahassāni tatruppādo"ti. Bhante tumhe evaṁ vadetha, uddhane pana aggipi na jalatīti. Āvuso Mahāvihāravāsīhi

1. Santakaṁ (Sī), kāyasantakaṁ (Syā)
2. Dhammassavanatthaṁ pattā (Sī)
3. Upadahanto (Sī, Syā)
4. Ābandho (Syā)

laddhā nāma evameva nassanti, na koci saṇṭhapetīti. Bhante porāṇakarājūhi dinnaṁ khīṇāsavehi paṭiggahitaṁ kasmā ete nāsentīti. Āvuso tādisena dhammakathikena sakkā bhaveya laddhunti. Bhante mā evaṁ vadetha, amhe paṭipattidīpakadhammakathikā nāma, tumhe maṁ "saṁghakuṭumbiko vihārupaṭṭhāko"ti maññamānā kātukāmāti. Kiṁ nu kho āvuso akappiyametaṁ, tumhādisehi pana kathite amhākaṁ uppajjeyyāti. Tena hi bhante ārāmikesu āgatesu amhākaṁ bhāraṁ karotha, ekaṁ kappiyadvāraṁ kathessāmāti.

So pātova gantvā sannipātasālāyaṁ[1] ṭhatvā ārāmikesu āgatesu "upāsakā asukakhette bhāgo kuhiṁ, asukakhette kahāpaṇaṁ kuhin"ti-ādīni vatvā aññassa khettaṁ gahetvā aññassa deti[2]. Evaṁ anukkamena taṁ taṁ paṭisedhento tassa tassa dento tathā akāsi, yathā yāguhatthā pūvahatthā bhattahatthā telamadhuphāṇitaghatādihatthā ca attanova santikaṁ āgacchanti. Sakalavihāro ekakolāhalo hoti, pesalā bhikkhū nibbijja apakkamiṁsu.

Sopi ācariyupajjhāyehi vissaṭṭhakānaṁ[3] bahūnaṁ dubbacapuggalānaṁ upajjhaṁ dento vihāraṁ pūresi. Āgantukā bhikkhū vihāradvāre ṭhatvāva "vihāre ke vasantī"ti pucchitā "evarūpā nāma bhikkhū"ti sutvā bāhireneva pakkamanti. Ayaṁ puggalo sāsane tiriyaṁ nipannatāya mahājanassa paccayabhāvaṁ upagato ariyamaggaṁ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṁ pāpuṇituṁ na sakkoti. (8)

**Bhagavantaṁ etadavocā**ti "nibbānapabbhārā"ti padena osāpitaṁ dhammadesanaṁ ñatvā anusandhikusalatāya etaṁ "kiṁ nu kho bhante"ti-ādivacanaṁ avoca. Tathāgatopi hi imissaṁ parisati nisinno "anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṁ pañhaṁ pucchissatī"ti tasseva okāsakaraṇatthāya imasmiṁ ṭhāne desanaṁ niṭṭhāpesi.

Idāni **orimaṁ tīran**ti-ādinā nayena vuttesu ajjhattikāyatanādīsu evaṁ upagamanānupagamanādīni[4] veditabbāni. "Mayhaṁ cakkhu pasannaṁ[5], ahaṁ appamattakampi

---

1. Sannipātavelāyaṁ (Sī, Syā)
2. Aññassa hatthā gahetvā aññassa hatthe deti (Sī)
3. Anatthikānaṁ (Sī)
4. Upagacchamānānugacchamānādīni (Ka)
5. Cakkhu sampannaṁ (Ka)

rūpārammaṇaṁ paṭivijjhituṁ sakkomī”ti etaṁ nissāya cakkhuṁ assādentopi timirakavātādīhi upahatapasādo “amanāpaṁ mayhaṁ cakkhu, mahantampi rūpārammaṇaṁ vibhāvetuṁ na sakkomī”ti domanassaṁ āpajjantopi cakkhāyatanaṁ upagacchati nāma. Aniccaṁ dukkhaṁ anattāti tiṇṇaṁ lakkhaṇānaṁ vasena vipassanto pana na upagacchati nāma. Sotādīsupi eseva nayo.

Manāyatane pana “manāpaṁ vata me mano, kiñci vāmato aggahetvā sabbaṁ dakkhiṇatova gaṇhātī”ti vā “manena me cintitacintitassa alābho nāma natthī”ti vā evaṁ assādentopi, “ducintitacintitassa me mano appadakkhiṇaggāhī”ti evaṁ domanassaṁ uppādentopi manāyatanaṁ upagacchati nāma. Iṭṭhe pana rūpe rāgaṁ, aniṭṭhe paṭighaṁ uppādento rūpāyatanaṁ upagacchati nāma. Saddāyatanādīsupi eseva nayo.

**Nandīrāgassetaṁ adhivacanan**ti yathā hi majjhe saṁsīditvā[1] thalaṁ pattaṁ dārukkhandhaṁ saṇhathūlavālikā pidahati, so puna sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkoti, evaṁ nandīrāgena ābaddho puggalo catūsu mahā-apāyesu patito mahādukkhena pidhīyati[2], so anekehipi vassasahassehi puna sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkoti. Tena vuttaṁ “nandīrāgassetaṁ adhivacanan”ti.

**Asmimānassetaṁ adhivacanan**ti yathā hi thale āruḷho dārukkhandho heṭṭhā Gaṅgodakena ceva upari vassena ca tementо anukkamena sevālapariyonaddho “pāsāṇo nu kho esa khāṇuko”ti vattabbataṁ āpajjati, evameva asmimānena unnato puggalo paṁsukūlikaṭṭhāne paṁsukūliko hoti, dhammakathikaṭṭhāne dhammakathiko, bhaṇḍanakārakaṭṭhāne bhaṇḍanakārako[3], vejjaṭṭhāne vejjo, pisuṇaṭṭhāne pisuṇo. So nānappakāraṁ anesanaṁ āpajjanto tāhi tāhi āpattīhi paliveṭhito “atthi nu kho assa abbhantare kiñci sīlaṁ, udāhu natthī”ti vattabbataṁ āpajjati. Tena vuttaṁ “asmimānassetaṁ adhivacanan”ti.

**Pañcannetaṁ kāmaguṇānaṁ adhivacanan**ti yathā hi āvaṭṭe patitadārukkhandho antoyeva[4] pāsāṇādīsu āhatasamabbhāhato bhijjitvā cuṇṇavicuṇṇaṁ hoti, evaṁ pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo

1. Nisīditvā (Syā)
2. Pīḷīyati (Sī, Syā)
3. Bhaṇḍāgārikaṭṭhāne bhaṇḍāgāriko (Ka)
4. Dārukkhandhoyeva (Ka)

catūsu apāyesu kammakāraṇakhuppipāsādidukkhehi āhatasamabbhāhato dīgharattaṁ cuṇṇavicuṇṇataṁ āpajjati. Tena vuttaṁ "pañcannetaṁ kāmaguṇānaṁ adhivacanan"ti.

**Dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. **Asucī**ti na suci. **Saṅkassarasamācāro**ti "imassa maññe imassa maññe idaṁ kamman"ti evaṁ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Saṅkāya vā paresaṁ samācāraṁ saratītipi[1] saṅkassarasamācāro. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā "mama dosaṁ maññe kathentī"ti tesaṁ samācāraṁ saṅkassarati dhāvatīti[2] saṅkassarasamācāro.

**Samaṇapaṭiñño**ti salākaggahaṇādīsu "kittakā vihāre samaṇā"ti gaṇanāya āraddhāya "ahampi samaṇo, ahampi samaṇo"ti paṭiññaṁ deti, salākaggahaṇādīni karoti. **Brahmacāripaṭiñño**ti uposathapavāraṇādīsu "ahampi brahmacārī"ti paṭiññāya tāni kammāni pavisati. **Antopūtī**ti vakkahadayādīsu apūtikassapi guṇānaṁ pūtibhāvena antopūti. **Avassuto**ti rāgena tinto. **Kasambujāto**ti rāgādīhi kilesehi kacavarajāto.

**Etadavocā**ti gogaṇaṁ Gaṅgātīrābhimukhaṁ katvā parisapariyante ṭhito ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā Satthu dhammadesanaṁ sutvā "satthā orimatīrādīnaṁ anupagacchantādivasena sakkā paṭipattiṁ pūretunti vadati. Yadi evaṁ pūretuṁ sakkā, ahaṁ pabbajitvā pūressāmī"ti cintetvā etaṁ "ahaṁ kho bhante"ti-ādivacanaṁ avoca.

**Vacchagiddhiniyo**ti vacchesu sasnehā thanehi[3] khīraṁ paggharantehi vacchakasnehena sayameva gamissantīti. **Niyyātehevā**ti niyyātehiyeva. Gāvīsu hi aniyyātitāsu gosāmikā āgantvā "ekā gāvī na dissati, eko goṇo, eko vacchako na dissatī"ti tuyhaṁ piṭṭhito piṭṭhito vicarissanti, iti te aphāsukaṁ bhavissati. Pabbajjā ca nāmesā sa-iṇassa na ruhati,[4] aṇaṇā pabbajjā ca Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti[4] dassanatthaṁ evamāha. **Niyyātā**ti niyyātitā. Imasmiṁ sutte vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ.

---

1. Caratītipi (Sī, Syā) 2. Dhāvatītipi (Sī, Syā) 3. Sakathanehi (Ka)
4-4. Anaṇasseva ruhati, ananuvajjā ca viññūnaṁ, Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti (Sī)

## 5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Pañcame **Kimilāyan**ti Kimilānāmake[1] nagare. **Saṁkiliṭṭhan**ti paṭicchannakālato paṭṭhāya asaṁkiliṭṭhā nāma āpatti natthi, evarūpaṁ saṁkiliṭṭhaṁ āpattiṁ. **Na vuṭṭhānaṁ paññāyatī**ti parivāsamānatta-abbhānehi vuṭṭhānaṁ na dissati.

## 6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe **navaṁ santhāgāran**ti adhunā kāritaṁ santhāgāraṁ, ekā mahāsālāti attho. Uyyogakālādīsu[2] hi rājāno tattha ṭhatvā "ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthī abhiruhantu, ettakā asse, ettakā rathesu tiṭṭhantū"ti evaṁ santhaṁ[3] karonti, mariyādaṁ bandhanti, tasmā taṁ ṭhānaṁ **santhāgāran**ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca[4] āgantvā yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādīni kārenti, tāva dve tīṇi divasāni te rājāno tattha santharantītipi[5] santhāgāraṁ. Tesaṁ rājūnaṁ saha atthānusāsanaṁ agārantipi santhāgāraṁ. Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṁ kiccaṁ ekassa vasena[6] na chijjati, sabbesaṁ chandopi laddhuṁ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṁ "saha atthānusāsanaṁ agārantipi santhāgāran"ti. Yasmā pana te tattha sannipatitvā "imasmiṁ kāle kasituṁ vaṭṭati, imasmiṁ kāle vapitun"ti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṁ gharāvāsaṁ tattha santharantītipi santhāgāraṁ. **Acirakāritaṁ hotī**ti iṭṭhakakammasudhākammacittakammādivasena susajjitaṁ devavimānaṁ viya adhunā niṭṭhāpitaṁ. **Samaṇena vā**ti ettha yasmā gharavatthupariggahaṇakāleyeva devatā attano vasanaṭṭhānaṁ gaṇhanti, tasmā "devena vā"ti avatvā "samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtenā"ti vuttaṁ.

---

1. Kimbilāyanti Kimbilanāmake (Si), Kimmilāyanti Kimmilanāmake (Syā)
2. Uyyodhakālādīsu (Sī)
3. Sabbaṁ (sabbattha) Ma-Ṭṭha 3. 11 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
4. Uyyodhaṭṭhānato ca (Sī)
5. Santhambhantītipi (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 11 piṭṭhe ca)
6. Vacanena (Ka)

**Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti santhāgāraṁ niṭṭhitanti sutvā "gacchāma naṁ passissāmā"ti gantvā dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya sabbaṁ oloketvā "idaṁ santhāgāraṁ ativiya manoramaṁ sassirikaṁ, kena paṭhamaṁ paribhuttaṁ amhākaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya assā"ti cintetvā "amhākaṁ ñātiseṭṭhassa paṭṭhamaṁ diyyamānepi Satthunova anucchavikaṁ, dakkhiṇeyyavasena diyyamānepi Satthunova anucchavikaṁ, tasmā Satthāraṁ paṭhamaṁ paribhuñjāpessāma, bhikkhusaṁghassa ca āgamanaṁ karissāma, bhikkhusaṁghe āgate tepiṭakaṁ Buddhavacanaṁ āgatameva bhavissati, Satthāraṁ tiyāmarattiṁ amhākaṁ dhammakathaṁ kathāpessāma, iti tīhi ratanehi paribhuttaṁ pacchā mayaṁ paribhuñjissāma, evaṁ no dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī"ti sanniṭṭhānaṁ katvā upasaṅkamiṁsu.

**Yena navaṁ santhāgāraṁ tenupasaṅkamiṁsū**ti taṁdivasaṁ kira santhāgāraṁ kiñcāpi rājakulānaṁ dassanatthāya devavimānaṁ viya susajjitaṁ hoti supaṭijaggitaṁ, Buddhārahaṁ pana katvā apaññattaṁ. Buddhā hi nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vaseyyuṁ vā no vā, tasmā "Bhagavato manaṁ jānitvāva paññāpessāmā"ti cintetvā te Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu, idāni pana manaṁ labhitvā paññāpetukāmā yena santhāgāraṁ tenupasaṅkamiṁsu.

**Sabbasanthariṁ santhāgāraṁ santharitvā**ti yathā sabbameva santhataṁ hoti, evaṁ taṁ santharāpetvā[1]. Sabbapaṭhamaṁ tāva "gomayaṁ nāma sabbamaṅgalesu vaṭṭatī"ti sudhāparikammakatampi bhūmiṁ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṁ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṁ paññāyati, evaṁ catujjātiyagandhehi limpāpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesaṁ upari mahāpiṭṭhikakojave ādiṁ katvā hatthatthara-assattharasīhattharabyagghattharacandattharakasūriyattharakacittattharakādīhi[2] nānāvaṇṇehi attharakehi santharitabbayuttakaṁ sabbokāsaṁ santharāpesuṁ. Tena vuttaṁ "sabbasanthariṁ santhāgāraṁ santharitvā"ti.

**Āsanāni paññāpetvā**ti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṁ nissāya mahārahaṁ Buddhāsanaṁ paññāpetvā, tattha tattha yaṁ yaṁ mudukañca manoramañca

1. Santharitvā (Sī, Syā)
2. Byagghattharakañcanattharasūriyattharacittattharakādīhi (Sī)

paccattharaṇaṁ, taṁ taṁ paccattharitvā ubhatolohitakaṁ manuññadassanaṁ upadhānaṁ upadahitvā[1] upari suvaṇṇarajatatārakavicittavitānaṁ bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi[2] alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṁ kāretvā tiṁsahatthamattaṁ ṭhānaṁ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṁ nissāya bhikkhusaṁghassa pallaṅkapīṭha-apassayapīṭhamuṇḍapīṭhāni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā[3] pācīnabhittiṁ nissāya attano attano mahāpiṭṭhikakojave paññāpetvā manoramāni haṁsalomādipūritāni upadhānāni[4] ṭhapāpesuṁ "evaṁ akilamamānā sabbarattiṁ dhammaṁ suṇissāmā"ti. Idaṁ sandhāya vuttaṁ "āsanāni paññāpetvā"ti.

**Udakamaṇikaṁ patiṭṭhāpetvā**ti mahākucchikaṁ udakacāṭiṁ patiṭṭhāpetvā. "Evaṁ Bhagavā ca bhikkhusaṁgho ca yathāruciyā hatthe vā dhovissanti pāde vā, mukhaṁ vā vikkhālessantī"ti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūrāpetvā vāsatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhāpesuṁ. Idaṁ sandhāya vuttaṁ "udakamaṇikaṁ patiṭṭhāpetvā"ti.

**Telappadīpaṁ āropetvā**ti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍadīpikāsu yonakarūpakirātarūpakādīnaṁ[5] hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu ca telappadīpaṁ jālāpetvāti attho. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsū**ti ettha pana te sakyarājāno na kevalaṁ santhāgārameva, atha kho yojanāvaṭṭe[6] Kapilavatthusmiṁ nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalanagaraṁ dīpamālādīhi vippakiṇṇatārakaṁ viya katvā "khīrūpage[7] dārake khīraṁ pāyetha, dahare kumāre lahuṁ lahuṁ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṁ[8] mā karittha, ajja ekarattiṁ Satthā antogāme vasissati, Buddhā nāma appasaddakāmā hontī"ti bheriṁ carāpetvā sayaṁ daṇḍadīpikā ādāya yena Bhagavā tenupasaṅkamiṁsu.

---

1. Odahitvā (Ka)
2. ...vatthadāmādīhi (Sī, Syā)
3. Pattharāpetvāva (Sī, Syā)
4. Tūliyāni upadhānāni (Ka)
5. ...vilāsarūpakādīnaṁ (Sī, Syā)
6. Yojanapathe (Sī, Syā)
7. Khīrapake (Sī), khīrapīte (Syā)
8. Uḷārasaddaṁ (Sī, Syā)

**Atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena navaṁ santhāgāraṁ tenupasaṅkamī**ti "yassa dāni bhante Bhagavā kālaṁ maññatī"ti evaṁ kira kāle ārocite Bhagavā lākhārasatintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṁ rattadupaṭṭaṁ[1] kattariyā padumaṁ kantento viya, saṁvidhāya timaṇḍalaṁ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṁ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṁ[2] pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṁ khipamāno viya, suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṁ paṭimuñcanto viya, gacchantaṁ puṇṇacandaṁ rattavaṇṇavalāhakena paṭicchādayamāno viya, kañcanapabbatamatthake supakkalākhārasaṁ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṁ vijjulatāya parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharaṁ mahāpathaviṁ sañcāletvā gahitaṁ nigrodhapallavasamānavaṇṇaṁ rattavarapaṁsukūlaṁ pārupitvā Gandhakuṭidvārato nikkhami kañcanaguhato sīho viya udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya ca. Nikkhamitvā pana Gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi.

Athassa kāyato meghamukhehi vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalaviṭape viya ārāmarukkhe kariṁsu. Tāvadeva ca attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṁgho Bhagavantaṁ parivāresi. Te pana parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesuṁ—appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṁsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārito Bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Sāriputtamoggallānādayo mahātherāpi naṁ[3] meghavaṇṇaṁ paṁsukūlaṁ pārupitvā maṇivammavammikā viya mahānāgā parivārayiṁsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti Bhagavā sayaṁ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṁ Buddho bahussutabuddhehi parivārito pattaparivāritaṁ

---

1. Surattadupaṭṭaṁ (Ka) 2. Rajatakūṭaṁ (Sī, Syā) 3. Mahātherā pana (Sī, Syā)

viya kesaraṁ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṁsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṁsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya Sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando asamena Buddhavesena aparimāṇena Buddhavilāsena Kapilavatthugāmimaggaṁ[1] paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesi, pacchimakāyato, dakkhiṇahatthato, vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesi. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviṁ asītihatthaṭṭhānaṁ aggahesi. Evaṁ samantā asītihatthaṭṭhānaṁ chabbaṇṇā Buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṁ pakkhandajālā viya cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya vidhāviṁsu. Sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātasamuṭṭhita[2]kiṁsukakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippabhāsiṁsu[3].

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmappabhādvattiṁsavaralakkhaṇa-samujjalasarīraṁ samuggatatārakaṁ viya gaganatalaṁ, vikasitamiva padumavanaṁ, sabbapāliphullo[4] viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṁ dvattiṁsacandānaṁ dvattiṁsasūriyānaṁ dvattiṁsacakkavattīnaṁ dvattiṁsadevarājānaṁ dvattiṁsamahābrahmānaṁ siriyā siriṁ abhibhavamānaṁ viya virocittha, yathā taṁ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhi sammadeva pūritāhi[5] samatiṁsapāramitāhi alaṅkataṁ. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnadānaṁ rakkhitasīlaṁ katakalyāṇakammaṁ ekasmiṁ attabhāve osaritvā vipākaṁ dātuṁ ṭhānaṁ alabhamānaṁ sambādhapattaṁ viya ahosi. Nāvāsahassabhaṇḍaṁ ekanāvaṁ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṁ ekasakaṭaṁ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā

---

1. Kapilavatthugāminaṁ maggaṁ (Sī, Syā)
2. Verambhavātasamuddhata (Sī, Syā)
3. Vippakiriṁsu (Ka)
4. Sabbaphāliphullo (Syā, Ka)
5. Paripūritāhi (Ka)

Gaṅgānaṁ oghassa sambhijja mukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya Buddhasiriyā obhāsamānassāpi ca Bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṁsu, tathā pacchato, vāmapasse, dakkhiṇapasse. Jātisumanacampakavanamallikārattuppalanīluppalabakulasinduvārapupphāni[1] ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacuṇṇāni[2] ca cātuddīpikameghavissaṭṭhā udakavuṭṭhiyo viya vippakiriyiṁsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva Buddhadhammasaṁghaguṇapaṭisaṁyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayiṁsu. Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṁ akkhīni amatapānaṁ viya[3] labhiṁsu. Imasmiṁ pana ṭhāne ṭhatvā **padasahassena**[4] gamanavaṇṇaṁ vattuṁ vaṭṭati. Tatridaṁ mukhamattaṁ—

"Evaṁ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṁ.
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

Dakkhiṇaṁ paṭhamaṁ pādaṁ, uddharanto Narāsabho.
Gacchanto sirisampanno, sobhate Dvipaduttamo[5].

Gacchato Buddhaseṭṭhassa, heṭṭhāpādatalaṁ mudu.
Samaṁ samphusate bhūmiṁ, rajasā nupalippati.

Ninnaṭṭhānaṁ unnamati, gacchante Lokanāyake.
Unnatañca samaṁ hoti, pathavī ca acetanā.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā.
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante Lokanāyake.

Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṁ[6].
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

Nātisīghaṁ pakkamati, sampannacaraṇo Muni.
Na cāpi saṇikaṁ[7] yāti, gacchamāno samāhito.

Uddhaṁ adho tiriyañca, disañca vidisaṁ tathā.
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṁ hi[8] pekkhati.

1. ...pupphānaṁ (Sī, Syā)
2. ...cuṇṇānaṁ (Sī, Syā)
3. Amatasāraṁ viya (Ka)
4. Padasatena padasahassena (Sī)
5. Dipaduttamo (Sī, Syā)
6. Nikkhipi (Syā, Ka)
7. Na cātisaṇikaṁ (Ma-Ṭṭha 3. 17 piṭṭhe)
8. Yuttamaggaṁva (Sī, Syā)

Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate Jino.
Cāruṁ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

Uḷurājāva sobhanto, catucārīva[1] kesarī.
Tosayanto bahū satte, puraṁ seṭṭhaṁ upāgamī”ti.

Vaṇṇakālo nāma kiresa, evaṁvidhesu kālesu Buddhassa sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṁ. Cuṇṇiyapadehi vā[2] gāthābandhena vā yattakaṁ sakkoti, tattakaṁ vattabbaṁ. Dukkathitanti na vattabbaṁ. Appamāṇavaṇṇā hi Buddhā. Tesaṁ Buddhāpi anavasesato vaṇṇaṁ vattuṁ asamatthā, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatapaṭiyattaṁ Sakyarājakulaṁ pavisitvā Bhagavā pasannacittena janena gandhadhūma[3]vāsacuṇṇādīhi pūjiyamāno santhāgāraṁ pāvisi. Tena vuttaṁ “atha kho Bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena navaṁ santhāgāraṁ, tenupasaṅkamī”ti.

**Bhagavantaṁyeva purakkhatvā**ti Bhagavantaṁ purato katvā. Tattha Bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṁ[4] katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalapaliveṭhite pīṭhe ṭhapitarattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha. Ayaṁ panettha porāṇānaṁ vaṇṇabhaṇanamaggo—

“Gantvāna maṇḍalamāḷaṁ, nāgavikkantacāraṇo.
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

Tahiṁ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo.
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanekkhaṁ viya Paṇḍukambale.

Nekkhaṁ jambonadasseva, nikkhittaṁ Paṇḍukambale.
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

---

1. Cātucārīva (Sī, Syā, Ka)
2. Cuṇṇakapadehi vā(Sī), puṇṇapadehi vā (Syā)
3. Gandhadhūpa (Sī, Syā)
4. Nīcodakaṁ (Sī, Syā)

Mahāsālova samphullo, nerurājāva'laṅkato.
Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado[1] yathā.

Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī.
Devānaṁ pāricchattova, sabbaphullo virocatī"ti.

**Kāpilavatthave sakye bahudeva rattiṁ dhammiyā kathāyā**ti ettha dhammakathā nāma santhāgārānumodanāpaṭisaṁyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi Bhagavā ākāsagaṅgaṁ otārento viya pathavojaṁ ākaḍḍhanto viya mahājambuṁ matthake gahetvā cālento viya yojanikaṁ madhubhaṇḍaṁ cakkayantena pīḷetvā madhupānaṁ pāyamāno[2] viya Kapilavatthuvāsīnaṁ Sakyānaṁ hitasukhāvahaṁ pakiṇṇakakathaṁ kathesi. "Āvāsadānaṁ nāmetaṁ mahārāja mahantaṁ, tumhākaṁ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṁghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṁghena ca paribhutto pana dhammaratanena paribhuttoyevāti tīhi ratanehi paribhutto nāma hoti. Āvāsadānasmiṁ hi dinne sabbadānaṁ dinnameva hoti. Bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vā ānisaṁso nāma paricchindituṁ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhave bhave nibbattassāpi sambādhitagabbhavāso[3] na hoti, dvādasahattho ovarako viya mātukucchi asambādhova hotī"ti evaṁ nānānayavicittaṁ bahuṁ dhammiṁ kathaṁ kathetvā—

"Sītaṁ uṇhaṁ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca.
Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghoro, sañjāto[4] paṭihaññati.
Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṁ.

Vihāradānaṁ saṁghassa, aggaṁ Buddhena[5] vaṇṇitaṁ.
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṁ atthamattano.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.
Tesaṁ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

---

1. Kokāsako (Sī), kosako (Syā) 2. Pāyento (Sī) 3. Saṁpīḷitagabbhavāso (Sī, Syā)
4. Vātātape ghore, sañjāte (Ka) 5. Baddhehi (Sī, Syā)

Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.
Te tassa dhammaṁ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṁ.
Yaṁ so dhammaṁ idhaññāya, parinibbāti anāsavo"ti[1]—

Evaṁ "ayampi āvāse ānisaṁso, ayampi āvāse ānisaṁso"ti bahudeva rattiṁ atirekataraṁ diyaḍḍhayāmaṁ āvāsānisaṁsakathaṁ kathesi. Tattha imā tāva gāthāva saṅgahaṁ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṁ nārohati. **Sandassetvā**ti-ādīni vuttatthāneva.

**Abhikkantā**ti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṁ maññathā**ti yassa tumhe gamanassa kālaṁ maññatha, gamanakālo tumhākaṁ, gacchathāti vuttaṁ hoti. Kasmā pana Bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Sukhumālā hi te, tiyāmarattiṁ nisīditvā vītināmentānaṁ sarīre ābādho uppajjeyya, bhikkhusaṁghopi mahā, tassa ṭhānanisajjānaṁ okāso laddhuṁ vaṭṭatīti ubhayānukampāya uyyojesi.

**Vigatathinamiddho**ti tatra kira bhikkhū yāmadvayaṁ ṭhitāpi nisinnāpi acālayiṁsu[2], pacchimayāme pana āhāro pariṇamati, tassa pariṇatattā bhikkhusaṁgho vigatathinamiddho jātoti akāraṇametaṁ. Buddhānaṁ hi kathaṁ suṇantassa kāyikacetasikadarathā na honti, kāyacittalahutādayo uppajjanti, tena tesaṁ dve yāme ṭhitānampi nisinnānampi dhammaṁ suṇantānaṁ thinamiddhaṁ vigataṁ, pacchimayāmepi sampatte tathā vigatameva jātaṁ. Tenāha "vigatathinamiddho"ti.

**Piṭṭhi me āgilāyatī**ti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni mahāpadhānaṁ padahantassa mahantaṁ kāyadukkhaṁ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto[3] uppajjīti. Akāraṇaṁ vā etaṁ, pahoti hi Bhagavā uppannaṁ vedanaṁ vikkhambhetvā ekampi dvepi sattāhāni ekapallaṅkena nisīdituṁ. Santhāgārasālaṁ pana catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Tattha pādadhovanaṭṭhānato[4] yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṁ nipphannaṁ. Dhammāsanaṁ patto thokaṁ ṭhatvā nisīdi, ettake ṭhāne ṭhānaṁ nipphannaṁ. Dveyāmaṁ dhammāsane nisīdi, ettake

1. Vi 4. 291 piṭṭhe.
2. Ālasiṁsu (Sī, Syā)
3. Piṭṭhirogo (Sī, Syā)
4. Hatthapādadhovanaṭṭhānato (Sī, Syā)

ṭhāne nisajjā nipphannā. Idāni dakkhiṇena passena thokaṁ nipanne sayanaṁ nipphajjissatīti evaṁ catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Upādinnakasarīrañca nāma "no āgilāyatī"ti na vattabbaṁ, tasmā ciranisajjāya sañjātaṁ appakampi āgilāyanaṁ gahetvā evamāha.

**Saṅghāṭiṁ paññāpetvā**ti santhāgārassa kira ekapasse te rājāno paṭasāṇiṁ[1] parikkhipāpetvā kappiyamañcakaṁ paññāpetvā kappiyapaccattharaṇena attharitvā upari suvaṇṇatārakagandhamālādidāmapaṭimaṇḍitaṁ vitānaṁ bandhitvā gandhatelappadīpaṁ āropayiṁsu "appeva nāma Satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṁ vissamanto idha nipajjeyya, evaṁ no imaṁ santhāgāraṁ Bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya bhavissatī"ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṁ paññāpetvā nipajji. **Uṭṭhānasaññaṁ manasi karitvā**ti "ettakaṁ kālaṁ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī"ti vuṭṭhānasaññaṁ citte ṭhapetvā, tañca kho aniddāyantova therassa dhammakathaṁ suṇamāno.

**Avassutapariyāyan**ti avassutassa pariyāyaṁ, avassutassa kāraṇanti attho. **Adhimuccatī**ti kilesādhimuccanena adhimuccati, giddho hoti. **Byāpajjatī**ti byāpādavasena pūticitto hoti. **Cakkhuto**ti cakkhubhāvena. **Māro**ti kilesamāropi devaputtamāropi. **Otāran**ti vivaraṁ. **Ārammaṇan**ti paccayaṁ. Naḷāgāratiṇāgāraṁ viya hi savisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya kilesuppattirahaṁ ārammaṇaṁ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne aṅgārassujjalanaṁ viya ārammaṇe āpāthamāgate kilesānaṁ uppatti. Tena vuttaṁ **labhetha māro otāran**ti.

Sukkapakkhe bahalamattikapiṇḍāvalepanaṁ[2] kūṭāgāraṁ viya nibbisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya vuttapakārārammaṇaṁ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne nibbāpanaṁ viya nibbisevanānaṁ āyatanānaṁ ārammaṇe āpāthamāgate kilesapariḷāhassa anuppatti. Tena vuttaṁ **neva labhetha māro otāran**ti.

1. Satta sāṇiyo (Sī, Syā)
2. Bahalamattikaṁ aṭṭāvalepanaṁ (Ka)

## 7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. Sattame **dukkhadhammānan**ti dukkhasambhavadhammānaṁ. Pañcasu hi khandhesu sati chedana[1] vadhabandhanādibhedaṁ dukkhaṁ sambhavati, tasmā te dukkhasambhavadhammattā dukkhadhammāti vuccanti. **Tathā kho panassā**ti tenākārenassa. **Yathāssa kāme passato**ti yenākārenassa kāme passantassa. **Yathā carantan**ti yenākārena cārañca vihārañca anubandhitvā[2] carantaṁ. **Aṅgārakāsūpamā kāmā diṭṭhā hontī**ti pariyeṭṭhimūlakassa ceva paṭisandhimūlakassa ca dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti. Kāme pariyesantānaṁ hi nāvāya mahāsamuddogāhana-ajapathasaṅkupathapaṭipajjana-ubhatobyūḷhasaṅgāmapakkhandanādivasena pariyeṭṭhimūlakampi[3], kāme paribhuñjantānaṁ kāmaparibhogacetanāya catūsu apāyesu dinnapaṭisandhimūlakampi mahāpariḷāhadukkhaṁ uppajjati. Evametassa duvidhassāpi dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti.

**Dāyan**ti aṭaviṁ. **Puratopi kaṇṭako**ti purimapasse vijjhitukāmo viya āsannaṭṭhāneyeva ṭhitakaṇṭako. **Pacchato**ti-ādīsupi eseva nayo. Heṭṭhā pana pādehi akkantaṭṭhānassa santike, na akkantaṭṭhāneyeva[4]. Evaṁ so kaṇṭakagabbhaṁ paviṭṭho viya bhaveyya. **Mā maṁ kaṇṭako**ti mā maṁ kaṇṭako vijjhīti kaṇṭakavedhaṁ rakkhamāno.

**Dandho bhikkhave satuppādo**ti satiyā uppādoyeva dandho, uppannamattāya pana tāya kāci kilesā niggahitāva honti, na saṇṭhātuṁ sakkonti. Cakkhudvārasmiṁ hi rāgādīsu uppannesu dutiyajavanavārena[5] "kilesā me uppannā"ti ñatvā tatiye javanavāre saṁvarajavanaṁyeva javati. Anacchariyañcetaṁ, yaṁ vipassako tatiyajavanavāre kilese niggaṇheyya. Cakkhudvāre pana iṭṭhārammaṇe āpāthagate bhavaṅgaṁ āvaṭṭetvā āvajjanādīsu uppannesu voṭṭhabbanānantaraṁ sampattakilesajavanavāraṁ nivattetvā kusalameva uppādeti. Āraddhavipassakānaṁ hi ayamānisaṁso bhāvanāpaṭisaṅkhāne patiṭṭhitabhāvassa.

---

1. Sandhicchedana (Ka)
2. Anubujjhitvā (Sī)
3. Pariyeṭṭhidāyajjamūlakampi (Sī, Syā)
4. Akkantaṭṭhāneyeva vā (Sī, Syā)
5. Dutiyajavanavāre (Ka)

**Abhihaṭṭhuṁ pavāreyyun**ti sudinnattherassa viya raṭṭhapālakulaputtassa viya ca kāyena vā satta ratanāni abhiharitvā vācāya vā "amhākaṁ dhanato yattakaṁ icchasi, tattakaṁ gaṇhā"ti vadantā pavāreyyuṁ. **Anudahantī**ti sarīre paliveṭhitattā uṇhapariḷāhaṁ janetvā anudahanti, sañjātasede vā sarīre laggantā anusentītipi attho. **Yaṁ hi taṁ bhikkhave cittan**ti idaṁ yasmā citte anāvaṭṭante puggalassa āvaṭṭanaṁ nāma natthi. Evarūpañhi cittaṁ anāvaṭṭanti[1], tasmā vuttaṁ. Iti imasmiṁ sutte vipassanābalameva dīpitaṁ.

## 8. Kiṁsukopamasuttavaṇṇanā

245. Aṭṭhame **dassanan**ti paṭhamamaggassetaṁ adhivacanaṁ. Paṭhamamaggo hi kilesapahānakiccaṁ sādhento paṭhamaṁ nibbānaṁ passati, tasmā dassananti vuccati. Gotrabhuñāṇaṁ pana kiñcāpi maggato paṭhamataraṁ passati, passitvā pana kattabbakiccassa kilesapahānassa abhāvena na dassananti vuccati. Apica cattāropi maggā dassanameva. Kasmā? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṁ visujjhati, phalakkhaṇe visuddhaṁ. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇe visujjhati, phalakkhaṇe visuddhanti evaṁ kathentānaṁ bhikkhūnaṁ sutvā so bhikkhu "ahampi dassanaṁ visodhetvā arahattaphale patiṭṭhito dassanavisuddhikaṁ nibbānaṁ sacchikatvā viharissāmī"ti taṁ bhikkhuṁ upasaṅkamitvā evaṁ pucchi. So phassāyatanakammaṭṭhāniko channaṁ phassāyatanānaṁ vasena rūpārūpadhamme pariggahetvā arahattaṁ patto. Ettha hi purimāni pañca āyatanāni rūpaṁ, manāyatanaṁ arūpaṁ. Iti so attanā adhigatamaggameva kathesi.

**Asantuṭṭho**ti padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitattā asantuṭṭho. Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathesi, sakkā nu kho padesasaṅkhāresu ṭhatvā dassanavisuddhikaṁ nibbānaṁ pāpuṇitun"ti. Tato naṁ pucchi "āvuso tvaṁyeva nu kho idaṁ dassanavisuddhikaṁ nibbānaṁ jānāsi, udāhu aññepi jānantā atthī"ti. Atthāvuso asukavihāre asukatthero nāmāti. So tampi upasaṅkamitvā pucchi, etenupāyena aññampi aññampīti.

1. Evarūpañca cittaṁ na vattati (Sī, Syā)

Ettha ca dutiyo pañcakkhandhakammaṭṭhāniko rūpakkhandhavasena rūpaṁ, sesakkhandhavasena[1] nāmanti nāmarūpaṁ vavatthapetvā anukkamena arahattaṁ patto, tasmā sopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṁ pana "imesaṁ aññamaññaṁ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvāva kathitaṁ, iminā nippadesesū"ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṁ pucchitvā pakkāmi.

Tatiyo mahābhūtakammaṭṭhāniko cattāri mahābhūtāni saṅkhepato ca vitthārato ca pariggahetvā arahattaṁ patto, tasmā ayampi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṁ pana "imesaṁ aññamaññaṁ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṁ, dutiyena nippadesesu, tatiyena atisappadesesū"ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṁ pucchitvā pakkāmi.

Catuttho tebhūmakakammaṭṭhāniko. Tassa kira samappavattā dhātuyo ahesuṁ, kallasarīraṁ[2] balapattaṁ, kammaṭṭhānānipissa sabbāneva sappāyāni, atītā vā saṅkhārā hontu anāgatā vā paccuppannā vā kāmāvacarā vā rūpāvacarā vā arūpāvacarā vā, sabbepi sappāyāva. Asappāyakammaṭṭhānaṁ nāma natthi. Kālesupi purebhattaṁ vā hotu pacchābhattaṁ vā paṭhamayāmādayo vā, asappāyo kālo nāma natthi. Yathā nāma cāribhūmiṁ otiṇṇo mahāhatthī hatthena gahetabbaṁ hattheneva luñcitvā gaṇhāti, pādehi paharitvā gahetabbaṁ pādehi paharitvā gaṇhāti, evameva sakale tebhūmakadhamme kalāpaggāhena gahetvā sammasanto arahattaṁ patto, tasmā esopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṁ pana "imesaṁ aññamaññaṁ na sameti. Paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṁ, dutiyena nippadesesu, puna tatiyena sappadesesu, catutthena nippadesesuyevā"ti asantuṭṭho hutvā taṁ pucchi "kiṁ nu kho āvuso idaṁ dassanavisuddhikaṁ nibbānaṁ tumhehi attanova dhammatāya ñātaṁ, udāhu kenaci vo akkhātan"ti. Āvuso mayaṁ kiṁ jānāma, atthi pana sadevake loke Sammāsambuddho, taṁ nissāyetaṁ amhehi ñātanti. So cintesi "ime bhikkhū mayhaṁ ajjhāsayaṁ gahetvā kathetuṁ na sakkonti, ahaṁ Sabbaññubuddhameva pucchitvā nikkaṅkho bhavissāmī"ti yena Bhagavā tenupasaṅkami.

---

1. Arūpakkhandhavasena (Ka)
2. Kantaṁ sarīraṁ (Sī, Syā)

Bhagavā tassa vacanaṁ sutvā "yehi te pañho kathito, te cattāropi khīṇāsavā, sukathitaṁ tehi, tvaṁ pana attano andhabālatāya taṁ na sallakkhesī"ti na evaṁ vihesesi. Kārakabhāvaṁ panassa ñatvā "atthagavesako esa, dhammadesanāya eva naṁ bujjhāpessāmī"ti kiṁsukopamaṁ āhari. Tattha bhūtaṁ vatthuṁ katvā evamattho vibhāvetabbo—ekasmiṁ kira mahānagare eko sabbaganthadharo brāhmaṇavejjo paṇḍito paṭivasati. Atheko nagarassa pācīnadvāragāmavāsī paṇḍurogapuriso tassa santikaṁ āgantvā taṁ vanditvā aṭṭhāsi. Vejjapaṇḍito tena saddhiṁ sammoditvā "kenatthena āgatosi bhadramukhā"ti pucchi. Rogenamhi ayya upadduto, bhesajjaṁ me kathehīti. Tena hi bho gaccha, kiṁsukarukkhaṁ chinditvā sosetvā jhāpetvā tassa khārodakaṁ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā ariṭṭhaṁ katvā piva, tena te phāsukaṁ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Athañño dakkhiṇadvāragāmavāsī puriso teneva rogena āturo "asuko kira bhesajjaṁ katvā arogo jāto"ti sutvā taṁ upasaṅkamitvā pucchi "kena te samma phāsukaṁ jātan"ti. Kiṁsukāriṭṭhena nāma, gaccha tvampi karohīti. Sopi tathā katvā tādisova jāto.

Athañño pacchimadvāragāmavāsī -pa- uttaradvāragāmavāsī puriso teneva rogena āturo "asuko kira bhesajjaṁ katvā arogo jāto"ti taṁ upasaṅkamitvā pucchi "kena te samma phāsukaṁ jātan"ti. Kiṁsukāriṭṭhena nāma, gaccha tvampi karohīti. Sopi tathā katvā tādisova jāto.

Athañño paccantavāsī adiṭṭhapubbakiṁsuko eko puriso teneva rogena āturo ciraṁ tāni tāni bhesajjāni katvā roge avūpasamamāne "asuko kira nagarassa pācīnadvāragāmavāsī puriso bhesajjaṁ katvā arogo jāto"ti sutvā "gacchāmahampi[1], tena katabhesajjaṁ karissāmī"ti daṇḍamolubbha anupubbena tassa santikaṁ gantvā "kena te samma phāsukaṁ jātan"ti pucchi. Kiṁsukāriṭṭhena sammāti.

---

1. Pucchāmahampi (Syā)

kīdiso pana so kiṁsukoti. Jhāpitagāme ṭhitajhāmathūṇo viyāti. Iti so puriso attanā diṭṭhākāreneva kiṁsukaṁ ācikkhi. Tena hi diṭṭhakāle kiṁsuko patitapatto khāṇukakāle diṭṭhattā tādisova hoti.

So pana puriso sutamaṅgalikattā "ayaṁ 'jhāpitagāme jhāmathūṇo viyā'ti āha, amaṅgalametaṁ. Etasmiṁ hi me bhesajje katepi rogo na vūpasamissatī"ti tassa veyyākaraṇena asantuṭṭho taṁ pucchi "kiṁ nu kho bho tvaññeva kiṁsukaṁ jānāsi, udāhu aññopi atthī"ti. Atthi bho dakkhiṇadvāragāme asuko nāmāti. So taṁ upasaṅkamitvā pucchi, svāssa[1] pupphitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena "lohitako kiṁsuko"ti āha. So "ayaṁ purimena viruddhaṁ āha, kāḷako lohitakato suvidūradūre"ti[2] tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho "atthi pana bho aññopi koci kiṁsukadassāvī, yena kiṁsuko diṭṭhapubbo"ti pucchitvā "atthi pacchimadvāragāme asuko nāmā"ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. Svāssa[1] phalitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena "ocirakajāto ādinnasipāṭiko"ti āha. Phalitakālasmiṁ hi kiṁsuko olambamānacīrako viya adhomukhaṁ katvā gahita-asikoso viya ca sirīsarukkho viya ca lambamānaphalo hoti. So "ayaṁ purimehi viruddhaṁ āha, na sakkā imassa vacanaṁ gahetun"ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho "atthi pana bho aññopi koci kiṁsukadassāvī, yena kiṁsuko diṭṭhapubbo"ti pucchitvā "atthi uttaradvāragāme asuko nāmā"ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. So assa sañchannapattakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena "bahalapattapalāso sandacchāyo"ti āha. **Sandacchāyo** nāma saṁsanditvā ṭhitacchāyo[3].

So "ayampi purimehi viruddhaṁ āha, na sakkā imassa vacanaṁ gahetun"ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho taṁ āha "kiṁ nu kho bho tumhe attanova dhammatāya kiṁsukaṁ jānātha, udāhu kenaci vo[4] akkhāto"ti. Kiṁ bho mayaṁ jānāma, atthi pana mahānagarassa

---

1. Svāyaṁ (Ka)
2. Suvidūravidūroti (Ka)
3. Diṭṭhacchāyo (Sī, Syā)
4. Te (Syā)

majjhe amhākaṁ ācariyo vejjapaṇḍito, taṁ nissāya amhehi ñātanti. “Tena hi ahampi ācariyameva upasaṅkamitvā nikkaṅkho bhavissāmī”ti tassa santikaṁ upasaṅkamitvā taṁ vanditvā aṭṭhāsi. Vejjapaṇḍito tena saddhiṁ sammoditvā “kenatthena āgatosi bhadramukhā”ti pucchi. Rogenamhi ayya upadduto, bhesajjaṁ me kathethāti. Tena hi bho gaccha, kiṁsukarukkhaṁ chinditvā sosetvā jhāpetvā tassa khārodakaṁ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā ariṭṭhaṁ katvā piva, etena te phāsukaṁ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Tattha mahānagaraṁ viya nibbānanagaraṁ daṭṭhabbaṁ. Vejjapaṇḍito viya Sammāsambuddho. Vuttampi ce taṁ “bhisakko sallakattoti kho Sunakkhatta Tathāgatassetaṁ adhivacanaṁ arahato Sammāsambuddhassā”ti[1]. Catūsu dvāragāmesu[2] cattāro vejjantevāsikā viya cattāro dassanavisuddhipattā khīṇāsavā. Paccantavāsī paṭhamapuriso viya pañhapucchako bhikkhu. Paccantavāsino catunnaṁ vejjantevāsikānaṁ kathāya asantuṭṭhassa ācariyameva upasaṅkamitvā pucchanakālo viya imassa bhikkhuno catunnaṁ dassanavisuddhipattānaṁ khīṇāsavānaṁ kathāya asantuṭṭhassa Satthāraṁ upasaṅkamitvā pucchanakālo.

**Yathā yathā adhimuttānan**ti yena yenākārena adhimuttānaṁ. **Dassanaṁ suvisuddhan**ti nibbānadassanaṁ suṭṭhu visuddhaṁ. **Tathā tathā kho tehi**[3]**sappurisehi byākatan**ti tena tenevākārena tuyhaṁ tehi sappurisehi kathitaṁ. Yathā hi “kāḷako kiṁsuko”ti kathento na aññaṁ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṁsukameva kathesi, evameva chaphassāyatanānaṁ vasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṁ pañhaṁ kathento na aññaṁ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṁ nibbānameva kathesi.

Yathā ca “lohitako ocirakajāto bahalapattapalāso kiṁsuko”ti kathentopi na aññaṁ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṁsukameva kathesi, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṁ pañhaṁ

1. Ma 3. 47 piṭṭhe Sunakkhattasutte. 2. Dvāresu (Ka) 3. Chekehi (Sī, Syā)

kathento na aññaṁ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṁ nibbānameva kathesi.

Tattha yathā kāḷakakāle kiṁsukadassāvinopi taṁ dassanaṁ bhūtaṁ tacchaṁ, na tena aññaṁ diṭṭhaṁ, kiṁsukova diṭṭho, evameva chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṁ bhūtaṁ tacchaṁ, na tena aññaṁ kathitaṁ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṁ nibbānameva kathitaṁ. Yathā ca lohitakāle ocirakajātakāle bahalapattapalāsakāle kiṁsukadassāvinopi taṁ dassanaṁ bhūtaṁ tacchaṁ, na tena aññaṁ diṭṭhaṁ, kiṁsukova diṭṭho, evameva pañcu pādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṁ bhūtaṁ tacchaṁ, na tena aññaṁ kathitaṁ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṁ nibbānameva kathitaṁ.

**Seyyathāpi bhikkhu rañño paccantimaṁ nagaran**ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Sace tena bhikkhunā taṁ sallakkhitaṁ, athassa dhammadesanatthaṁ āraddhaṁ. Sace na sallakkhitaṁ, athassa iminā nagaropamena tassevatthassa[1] dīpanatthāya āvibhāvanatthāya āraddhaṁ. Tattha yasmā majjhimapadese nagarassa pākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā mā hontu, corāsaṅkā na honti, tasmā taṁ aggahetvā "paccantimaṁ nagaran"ti āha. **Daḷhuddhāpan**ti thirapākāraṁ. **Daḷhapākāratoraṇan**ti thirapākārañceva thiratoraṇañca. Toraṇāni nāma hi purisubbedhāni nagarassa alaṅkāratthaṁ karīyanti, coranivāraṇatthānipi[2] hontiyeva. Atha vā toraṇanti piṭṭhasaṅghāṭassetaṁ nāmaṁ, thirapiṭṭhasaṅghāṭantipi attho. **Chadvāran**ti nagaradvāraṁ nāma ekampi hoti dvepi satampi sahassampi, idha pana Satthā chadvārikanagaraṁ dassento evamāha. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato visadañāṇo. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato.

**Puratthimāya disāyā**ti-ādimhi bhūtamatthaṁ katvā evamattho veditabbo—samiddhe kira mahānagare sattaratanasampanno rājā cakkavatti rajjaṁ anusāsati, tassetaṁ paccantanagaraṁ rājāyuttavirahitaṁ, atha purisā

1. Tasseva vatthussa (Sī, Syā)
2. Caranivāraṇatthānipi (Sī, Syā)

āgantvā "amhākaṁ deva nagare āyuttako natthi, dehi no kiñci āyuttakan"ti āhaṁsu. Rājā ekaṁ puttaṁ datvā "gacchatha, etaṁ ādāya tattha abhisiñcitvā vinicchayaṭṭhānādīni katvā vasathā"ti. Te tathā akaṁsu. Rājaputto pāpamittasaṁsaggena katipāheyeva[1] surāsoṇḍo hutvā sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā nagaramajjhedhuttehi parivārito suraṁ pivanto naccagītādiratiyā vītināmeti. Atha rañño āgantvā ārocayiṁsu.

Rājā ekaṁ paṇḍitaṁ amaccaṁ āṇāpesi "gaccha kumāraṁ ovaditvā vinicchayaṭṭhānādīni kāretvā puna abhisekaṁ katvā ehī"ti. Na sakkā deva kumāraṁ ovadituṁ, caṇḍo kumāro ghāteyyāpi manti. Athekaṁ balasampannaṁ yodhaṁ āṇāpesi "tvaṁ iminā saddhiṁ gantvā sace so ovāde na tiṭṭhati, sīsamassa chindāhī"ti. Iti so amacco yodho cāti idaṁ sīghaṁ dūtayugaṁ tattha gantvā dovārikaṁ pucchi "kahaṁ bho nagarassa sāmi kumāro"ti. Esa majjhesiṅghāṭake suraṁ pivanto dhuttaparivārito gītādiratiṁ anubhonto nisinnoti. Atha taṁ dūtayugaṁ gantvā amacco tāvettha "sāmi vinicchayaṭṭhānādīni kira kāretvā sādhukaṁ rajjaṁ anusāsā"ti āha. Kumāro asuṇanto viya nisīdi. Atha naṁ yodho sīse gahetvā "sace rañño āṇaṁ karosi, kara, no ce, ettheva te sīsaṁ pātessāmī"ti khaggaṁ abbāhi. Paricārakā dhuttā tāvadeva disāsu palāyiṁsu. Kumāro bhito sāsanaṁ sampaṭicchi. Athassa te tattheva abhisekaṁ katvā setacchattaṁ ussāpetvā "sammā rajjaṁ anusāsāhī"ti raññā vuttaṁ yathābhūtavacanaṁ niyyātetvā yathāgatamaggameva paṭipajjiṁsu. Imamatthaṁ āvikaronto Bhagavā "puratthimāya disāyā"ti āha.

Tatridaṁ opammasaṁsandanaṁ—samiddhamahānagaraṁ viya hi nibbānanagaraṁ daṭṭhabbaṁ, sattaratanasamannāgato rājā cakkavatti viya sattabojjhaṅgaratanasamannāgato Dhammarājā Sammāsambuddhodo, paccantimanagaraṁ viya sakkāyanagaraṁ, tasmiṁ nagare kūṭarājaputto viya imassa bhikkhuno kūṭacittuppādo, kūṭarājaputtassa dhuttehi parivāritakālo viya imassa bhikkhuno pañcahi nīvaraṇehi samaṅgikālo, dve sīghadūtā viya samathakammaṭṭhānañca vipassanākammaṭṭhānañca, mahāyodhena sīse gahitakālo viya

1. Katipāhaccayena (Sī, Syā)

uppannapaṭhamajjhānasamādhinā niccalaṁ katvā cittaggahitakālo, yodhena sīse gahitamatte dhuttānaṁ disāsu palāyitvā dūrībhāvo viya paṭhamajjhānamhi uppannamatte nīvaraṇānaṁ dūrībhāvo, "karissāmi rañño sāsanan"ti sampaṭicchitamatte vissaṭṭhakālo viya jhānato vuṭṭhitakālo, amaccena rañño sāsanaṁ ārocitakālo viya samādhinā cittaṁ kammaniyaṁ katvā vipassanākammaṭṭhānassa vaḍḍhitakālo, tatthevassa tehi dvīhi dūtehi katābhisekassa setacchatta-ussāpanaṁ viya samathavipassanākammaṭṭhānaṁ nissāya arahattappattassa vimuttisetacchattussāpanaṁ veditabbaṁ.

**Nagaranti kho bhikkhu imassetaṁ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanan**ti-ādīsu pana **cātumahābhūtikassā**ti-ādīnaṁ padānaṁ attho heṭṭhā vitthāritova. Kevalaṁ pana viññāṇarājaputtassa nivāsaṭṭhānattā ettha kāyo "nagaran"ti vutto, tasseva dvārabhūtattā cha āyatanāni "dvārānī"ti, tesu dvāresu niccaṁ suppatiṭṭhitattā sati "dovāriko"ti, kammaṭṭhānaṁ ācikkhantena Dhammarājena pesitattā samathavipassanā "sīghaṁ dūtayugan"ti. Ettha mahāyodho viya samatho, paṇḍitāmacco viya vipassanā veditabbā.

**Majjhe siṅghāṭako**ti nagaramajjhe siṅghāṭako. **Mahābhūtānan**ti hadayavatthussa nissayabhūtānaṁ mahābhūtānaṁ. Vatthurūpassa hi paccayadassanatthamevetaṁ catumahābhūtaggahaṇaṁ kataṁ. Nagaramajjhe pana so rājakumāro viya sarīramajjhe hadayarūpasiṅghāṭake nisinno samathavipassanādūtehi arahattābhisekena abhisiñcitabbo vipassanāviññāṇarājaputto daṭṭhabbo. Nibbānaṁ pana yathābhūtasabhāvaṁ akuppaṁ adhikārīti[1] katvā **yathābhūtaṁ vacanan**ti vuttaṁ. Ariyamaggo pana yādisova pubbabhāgavipassanāmaggo, ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādisoyevāti katvā **yathāgatamaggo**ti vutto. Idaṁ tāvettha dhammadesanatthaṁ ābhatāya upamāya saṁsandanaṁ.

Tassevatthassa pākaṭīkaraṇatthaṁ ābhatapakkhe pana idaṁ saṁsandanaṁ—ettha hi chadvārūpamā chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattaṁ khīṇāsavaṁ

---

1. Avikārīti (Sī), abhikārīti (Syā)

dassetuṁ ābhatā, nagarasāmi-upamā pañcakkhandhavasena, siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena, nagarūpamā tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattaṁ khīṇāsavaṁ dassetuṁ ābhatā. Saṅkhepato panimasmiṁ sutte catusaccameva kathitaṁ. Sakalenapi hi nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṁ, yathābhūtavacanena nirodhasaccaṁ, yathāgatamaggena maggasaccaṁ, dukkhassa pana pabhāvikā[1] taṇhā samudayasaccaṁ. Desanāpariyosāne pañhapucchako bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhitoti.

### 9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. Navame **yassa kassaci bhikkhave bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti idaṁ Satthā yathā nāma mahākuṭumbiko mahantaṁ kasikammaṁ katvā nipphannasasso gharadvāre maṇḍapaṁ katvā ubhatosaṁghassa dānaṁ pavatteyya. Kiñcāpi tena ubhatosaṁghassa dānaṁ paṭṭhapitaṁ, dvīsu pana parisāsu santappitāsu sesajanampi santappetiyeva, evameva Bhagavā samadhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā Bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇaṁ adhigantvā pavattitavaradhammacakko Jetavanamahāvihāre nisinno bhikkhuparisāya ceva bhikkhuniparisāya ca mahādhammayāgaṁ yajanto Vīṇopamasuttaṁ ārabhi. Taṁ panetaṁ kiñcāpi dve parisā sandhāya āraddhaṁ, catunnampi pana parisānaṁ avāritaṁ. Tasmā sabbehipi sotabbañceva saddhātabbañca, pariyogāhitvā cassa attharaso vinditabboti.

Tattha **chando**ti-ādīsu **chando** nāma pubbuppattikā dubbalataṇhā, so rañjetuṁ na sakkoti. Aparāparaṁ uppajjamānā pana balavataṇhā **rāgo** nāma, so rañjetuṁ sakkoti. Daṇḍādānādīni kātuṁ asamattho pubbuppattiko dubbalakodho **doso** nāma. Tāni kātuṁ samattho aparāparuppattiko balavakodho **paṭighaṁ** nāma. **Moho** pana mohanasammohanavasena uppannaṁ aññāṇaṁ. Evamettha pañcahipi padehi tīṇi akusalamūlāni gahitāni. Tesu gahitesu sabbepi tammūlakā kilesā gahitāva honti. "Chando rāgo"ti vā padadvayena aṭṭhalobhasahagatacittuppādā,

---

1. Sādhitā (Ka)

“doso paṭighan”ti padadvayena dve domanassasahagatacittuppādā, mohapadena lobhadosarahitā dve uddhaccavicikicchāsahagatacittuppādā gahitāti. Evaṁ sabbepi dvādasa cittuppādā dassitāva honti.

**Sabhayo**ti kilesacorānaṁ nivāsaṭṭhānattā sabhayo. **Sappaṭibhayo**ti vadhabandhanādīnaṁ kāraṇattā sappaṭibhayo. **Sakaṇṭako**ti rāgādīhi kaṇṭakehi sakaṇṭako. **Sagahano**ti rāgagahanādīhi sagahano. **Ummaggo**ti devalokaṁ vā manussalokaṁ vā nibbānaṁ vā gacchantassa amaggo. **Kummaggo**ti kucchitajegucchibhūtaṭṭhānagamana-ekapadikamaggo viya apāyasampāpakattā kummaggo. **Duhitiko**ti ettha ihitīti iriyanā, dukkhā ihiti etthāti **duhitiko.** Yasmiṁ hi magge mūlaphalādikhādanīyaṁ vā sāyanīyaṁ vā[1] natthi, tasmiṁ iriyanā dukkhā hoti, na sakkā taṁ paṭipajjitvā icchitaṭṭhānaṁ gantuṁ. Kilesamaggampi paṭipajjitvā na sakkā sampattibhavaṁ gantunti kilesamaggo duhitikoti vutto. Dvīhitikotipi pāṭho, esevattho. **Asappurisasevito**ti kokālikādīhi asappurisehi sevito.

**Tato cittaṁ nivāraye**ti tehi cakkhuviññeyyehi rūpehi taṁ chandādivasena pavattacittaṁ asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye. Cakkhudvārasmiṁ hi iṭṭhārammaṇe rāge uppanne asubhato āvajjantassa cittaṁ nivattati, aniṭṭhārammaṇe dose uppanne mettato āvajjantassa cittaṁ nivattati, majjhattārammaṇe mohe uppanne uddesaparipucchaṁ garuvāsaṁ āvajjantassa cittaṁ nivattati. Evaṁ asakkontena pana Satthu mahattataṁ dhammassa svākkhātatā saṁghassa suppaṭipatti ca āvajjitabbā. Satthumahattataṁ paccavekkhatopi hi dhammassa svākkhātataṁ saṁghassa suppaṭipattiṁ paccavekkhatopi cittaṁ nivattati. Tena vuttaṁ “asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye”ti.

**Kiṭṭhan**ti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassaṁ. **Sampannan**ti paripuṇṇaṁ sunipphannaṁ. **Kiṭṭhādo**ti sassakhādako. **Evameva kho**ti ettha sampannakiṭṭhaṁ viya pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo goṇo viya kūṭacittaṁ, kiṭṭhārakkhassa pamādakālo viya bhikkhuno chasu dvāresu satiṁ pahāya vicaraṇakālo, kiṭṭhārakkhassa pamādamāgamma goṇena gahitagabbhassa kiṭṭhassa khāditattā

---

1. Asanīyaṁ vā (Ka)

sassasāmino sassaphalānadhigamo viya chadvārarakkhikāya satiyā vippavāsamāgamma pañcakāmaguṇaṁ assādentena cittena kusalapakkhassa nāsitattā bhikkhuno sāmaññaphalādhigamābhāvo veditabbo.

**Uparighaṭāyan**ti dvinnaṁ siṅgānaṁ antare. **Suniggahitaṁniggaṇheyyā**ti ghaṭāyaṁ patiṭṭhite nāsārajjuke suṭṭhu niggahitaṁ katvā niggaṇheyya. **Daṇḍenā**ti muggarasadisena thūladaṇḍakena. **Evaṁ hi so bhikkhave goṇo**ti evaṁ so kiṭṭhārakkhassa pamādamanvāya yasmiṁ yasmiṁ khaṇe kiṭṭhaṁ otaritukāmo hoti, tasmiṁ tasmiṁ khaṇe evaṁ niggaṇhitvā tāḷetvā osajjanena[1] nibbisevanabhāvaṁ upanīto goṇo.

**Evameva kho**ti idhāpi sampannakiṭṭhamiva pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo viya kūṭacittaṁ, kiṭṭhārakkhassa appamādo viya imassa bhikkhuno chasu dvāresu satiyā avissajjanaṁ, daṇḍo viya suttanto, goṇassa kiṭṭhābhimukhakāle daṇḍena tāḷanaṁ viya cittassa bahiddhā puthuttārammaṇābhimukhakāle anamataggiyadevadūta-āditta-āsīvisūpama-anāgatabhayādīsu taṁ taṁ suttaṁ āvajjetvā cittuppādassa puthuttārammaṇato nivāretvā mūlakammaṭṭhāne otāraṇaṁ veditabbaṁ. Tenāhu porāṇā—

“Subhāsitaṁ sutvā mano pasīdati,
Dameti[2] naṁ pītisukhañca vindati.
Tadassa ārammaṇe tiṭṭhate mano,
Goṇova kiṭṭhādako daṇḍatajjito”ti.

**Udujitan**ti tajjitaṁ. **Sudujitan**ti sutajjitaṁ, sujitantipi attho. Udu, sudūti idaṁ pana nipātamattameva. **Ajjhattan**ti gocarajjhattaṁ. **Santiṭṭhatī**ti-ādīsu paṭhamajjhānavasena santiṭṭhati, dutiyajjhānavasena sannisīdati, tatiyajjhānavasena ekodi hoti, catutthajjhānavasena samādhiyati. Sabbampi vā etaṁ paṭhamajjhānavasena veditabbaṁ. Ettāvatā hi Sammāsambuddhena samathānurakkhaṇa-indriyasaṁvarasīlaṁ nāma kathitaṁ.

**Rañño vā**ti kassacideva paccantarañño vā. **Saddaṁ suṇeyyā**ti paccūsakāle pabuddho kusalena vīṇāvādakena vādiyamānāya madhurasaddaṁ suṇeyya. **Rajanīyo**ti-ādīsu cittaṁ rañjetīti **rajanīyo.**

---

1. Ossajjena (Syā, Ka)
2. Sameti (Sī, Syā)

kāmetabbatāya **kamanīyo.** Cittaṁ madayatīti **madanīyo.** Cittaṁ mucchitaṁ viya karaṇato mucchiyatīti **mucchanīyo.** Ābandhitvā viya gahaṇato bandhatīti **bandhanīyo. Alaṁ me bho**ti vīṇāya saṇṭhānaṁ disvā taṁ anicchanto evamāha. **Upadhāraṇe**ti veṭṭhake[1]. **Koṇan**ti caturassaṁ sāradaṇḍakaṁ.

**So taṁ vīṇan**ti so rājā "āharatha naṁ vīṇaṁ, ahamassā saddaṁ passissāmī"ti taṁ vīṇaṁ gahetvā. **Dasadhā vā**ti-ādīsu paṭhamaṁ tāva dasadhā phāleyya, athassā saddaṁ apassanto satadhā phāleyya, tathāpi apassanto sakalikaṁ sakalikaṁ kareyya, tathāpi apassanto "sakalikā jhāyissanti, saddo pana nikkhamitvā palāyissati, tadā naṁ passissāmī"ti agginā ḍaheyya. Tathāpi apassanto "sallahukāni masicuṇṇāni vātena bhassissanti, saddo sāradhaññaṁ viya pādamūle patissati, tadā naṁ passissāmī"ti mahāvāte vā ophuneyya[2]. Tathāpi apassanto "masicuṇṇāni yathodakaṁ gamissanti, saddo pana pāraṁ gacchanto puriso viya nikkhamitvā tarissati[3], tadā naṁ passissāmī"ti nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya.

**Evaṁ vadeyyā**ti sabbehipimehi upāyehi apassanto te manusse evaṁ vadeyya. **Asatī kirāyan**ti asatī kira ayaṁ vīṇā, lāmikāti attho. Asatīti lāmakādhivacanametaṁ. Yathāha—

"Asā lokitthiyo nāma, velā tāsaṁ na vijjati.
Sārattā ca pagabbhā ca, sikhī sabbaghaso yathā"ti[4].

**Yathevaṁ[5] yaṁkiñci vīṇā nāmā**ti na kevalañca vīṇāyeva lāmikā, yatheva pana ayaṁ vīṇā nāma, evaṁ yaṁkiñci aññampi tantibaddhaṁ, sabbaṁ taṁ lāmakamevāti attho. **Evameva kho**ti ettha vīṇā viya pañcakkhandhā daṭṭhabbā, rājā viya yogāvacaro, yathā so rājā taṁ vīṇaṁ dasadhā phālanato paṭṭhāya vicinanto saddaṁ adisvā vīṇāya anatthiko hoti, evaṁ yogāvacaro pañcakkhandhe sammasanto ahanti vā mamanti vā gahetabbaṁ apassanto khandhehi anatthiko hoti. Tenassa taṁ

1. Vedhike (Sī, Syā) 2. Opuneyya (Sī) 3. Patissati (Sī, Syā), pavāhissati (Ka)
4. Khu 5. 15 piṭṭhe Jātake. 5. Yatheva (Sī)

khandhasammasanaṁ dassento **rūpaṁ samanvesati yāvatā rūpassa gatī**ti-ādimāha.

Tattha **samanvesatī**ti pariyesati. **Yāvatā rūpassa gatī**ti yattakā rūpassa gati. Tattha **gatī**ti gatigati sañjātigati salakkhaṇagati vibhavagati bhedagatīti pañcavidhā[1] honti. Tattha idaṁ rūpaṁ nāma heṭṭhā Avīcipariyantaṁ katvā upari Akaniṭṭhabrahmalokaṁ anto katvā etthantare saṁsarati vattati, ayamassa **gatigati** nāma.

Ayaṁ pana kāyo neva padumagabbhe, na puṇḍarīkanīluppalādīsu sañjāyati, āmāsayapakkāsayānaṁ pana antare bahalandhakāre duggandhapavanavicarite paramajegucche okāse pūtimacchādīsu kimi viya sañjāyati, ayaṁ rūpassa **sañjātigati** nāma.

Duvidhaṁ pana rūpassa lakkhaṇaṁ, "ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpan"ti[2] evaṁ vuttaṁ ruppanasaṅkhātaṁ paccattalakkhaṇañca aniccādibhedaṁ sāmaññalakkhaṇañca, ayamassa **salakkhaṇagati** nāma.

"Gati migānaṁ pavanaṁ, ākāso pakkhinaṁ gati.
Vibhavo gati dhammānaṁ, nibbānaṁ arahato gatī"ti[3]—

evaṁ vutto rūpassa abhāvo **vibhavagati** nāma. Yo panassa bhedo, ayaṁ **bhedagati** nāma. Vedanādīsupi eseva nayo. Kevalaṁ hettha upari yāva bhavaggā tesaṁ sañjātigati, salakkhaṇagatiyaṁ ca vedayitasañjānana-abhisaṅkharaṇavijānanavasena paccattalakkhaṇaṁ veditabbaṁ.

**Tampi tassa na hotī**ti yadetaṁ rūpādīsu ahanti vā mamanti vā asmīti vā evaṁ niddiṭṭhaṁ diṭṭhitaṇhāmānaggāhattayaṁ, tampi tassa khīṇāsavassa na hotīti yathānusandhināva suttāgataṁ[4]. Tena vuttaṁ Mahā-aṭṭhakathāyaṁ—

"Ādimhi sīlaṁ kathitaṁ, majjhe samādhibhāvanā.
Pariyosāne ca nibbānaṁ, esā vīṇopamā kathā"ti[5].

---

1. Bahuvidhā (Syā, Ka) 2. Saṁ 2. 71 piṭṭhe. 3. Vi 5. 263 piṭṭhe.
4. Yathānusandhi nāma suttaṁ (Sī, Syā) 5. Katāti (Sī, Syā)

## 10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. Dasame **arugatto**ti vaṇasarīro. Tesaṁyeva arūnaṁ pakkattā **pakkagatto. Saravanan**ti kaṇḍavanaṁ[1]. **Evameva kho**ti arugatto puriso viya dussīlapuggalo veditabbo. Tassa kusakaṇṭakehi viddhassa sarapattehi ca asidhārūpamehi vilikhitagattassa bhiyyoso mattāya dukkhadomanassaṁ viya tattha tattha sabrahmacārīhi "ayaṁ so imesañca imesañca kammānaṁ kārako"ti vuccamānassa uppajjanadukkhaṁ veditabbaṁ.

**Labhati vattāran**ti labhati codakaṁ. **Evaṁkārī**ti evarūpānaṁ vejjakammadūtakammādīnaṁ kārako. **Evaṁsamācāro**ti vidhavā[2]gocarādivasena evarūpagocaro. **Asucigāmakaṇṭako**ti asuddhaṭṭhena asuci, gāmavāsīnaṁ vijjhanaṭṭhena kaṇṭakoti gāmakaṇṭako.

**Pakkhin**ti hatthisoṇḍasakuṇaṁ. **Ossajjeyyā**ti vissajjeyya. **Āviñcheyyun**ti ākaḍḍheyyuṁ. **Pavekkhāmī**ti pavisissāmi. **Ākāsaṁ ḍessāmī**ti ākāsaṁ uppatissāmi.

Etesu pana ahi "bhogehi maṇḍalaṁ bandhitvā supissāmī"ti vammikaṁ pavisitukāmo hoti. Susumāro "dūre bilaṁ pavisitvā nipajjissāmī"ti udakaṁ pavisitukāmo hoti. Pakkhī "ajaṭākāse sukhaṁ vicarissāmī"ti ākāsaṁ ḍetukāmo hoti. Kukkuro "uddhanaṭṭhāne chārikaṁ byūhitvā[3] usumaṁ gaṇhanto nipajjissāmī"ti gāmaṁ pavisitukāmo hoti. Siṅgālo "manussamaṁsaṁ khāditvā piṭṭhiṁ pasāretvā sayissāmī"ti āmakasusānaṁ pavisitukāmo hoti. Makkaṭo "ucce rukkhe abhiruhitvā disādisaṁ pakkhandissāmī"ti vanaṁ pavisitukāmo hoti.

**Anuvidhāyeyyun**ti anugaccheyyuṁ, anuvidhiyeyyuntipi pāṭho, anuvidhānaṁ āpajjeyyunti attho. Yattha so yāti, tattheva gaccheyyunti vuttaṁ hoti. **Evamevā**ti ettha cha pāṇakā viya chāyatanāni daṭṭhabbāni, daḷharajju viya taṇhā, majjhe gaṇṭhi[4] viya avijjā. Yasmiṁ yasmiṁ dvāre ārammaṇaṁ balavaṁ hoti, taṁ taṁ āyatanaṁ tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe āviñchati.

---

1. Kaṇṭakavanaṁ (Sī), kaṇṭavanaṁ (Ka)
2. Tividha (Sī, Syā)
3. Viyūhitvā (Sī)
4. Tanti (Sī, Syā)

Imaṁ pana upamaṁ Bhagavā sarikkhakena vā āhareyya āyatanānaṁ vā nānattadassanavasena. Tattha **sarikkhakena** tāva visuṁ appanākiccaṁ natthi, Pāḷiyaṁyeva appitā. **Āyatanānaṁ nānattadassanena** pana ayaṁ appanā—ahi nāmesa bahi sittasammaṭṭhe ṭhāne nābhiramati, saṅkāraṭṭhānatiṇapaṇṇagahanavammikāniyeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati, ekaggataṁ āpajjati. Evameva cakkhupetaṁ visamajjhāsayaṁ, maṭṭhāsu suvaṇṇabhitti-ādīsu nābhiramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādivicittesuyeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivaritvā oloketukāmo hoti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṁ na passati, akkhiṁ nimīletvā carati. Yadā pana byāmasatamattaṁ udakaṁ ogāhitvā bilaṁ pavisitvā nipanno hoti, tadā tassa cittaṁ ekaggaṁ hoti, sukhaṁ supati. Evameva sotampetaṁ bilajjhāsayaṁ[1] ākāsasannissitaṁ, kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṁ karoti, kaṇṇacchiddākāsoyeva[2] tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāsopi vaṭṭatiyeva. Antoleṇasmiṁ hi sajjhāye kayiramāne na leṇacchadanaṁ bhinditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānachiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā ghaṭṭento āgantvā sotapasādaṁ ghaṭṭeti. Atha tasmiṁ kāle "asukaṁ nāma sajjhāyatī"ti leṇapiṭṭhe nisinnā jānanti.

Evaṁ sante sampattagocaratā hoti, kiṁ panetaṁ sampattagocaranti? Āma sampattagocaraṁ. Yadi evaṁ dūre bheri-ādīsu vajjamānesu "dūre saddo"ti jānanaṁ na bhaveyyāti[3]. No na bhavati. Sotapasādasmiṁ hi ghaṭṭite "dūre saddo, āsanne saddo, paratīre orimatīre"ti tathā tathā jānanākāro hoti, dhammatā esāti. Kiṁ etāya dhammatāya, yato yato chiddaṁ, tato tato savanaṁ hoti candimasūriyādīnaṁ dassanaṁ viyāti asampattagocaramevetaṁ.

Pakkhīpi rukkhe vā bhūmiyaṁ vā na ramati. Yadā pana ekaṁ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṁ pakkhando hoti, tadā ekaggacittataṁ āpajjati. Evameva ghānampi ākāsajjhāsayaṁ vātūpanissayagandhagocaraṁ.

1. Visamajjhāsayaṁ (Sī) 2. Kaṇṇachiddāvāsoyeva (Sī, Syā)
3. Jānanaṁ bhaveyyāti (Sī, Syā)

Tathā hi gāvo navavuṭṭhe deve bhūmiṁ ghāyitvā ghāyitvā ākāsābhimukhā hutvā vātaṁ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṁ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṁ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṁ jānāti.

Kukkuropi bahi caranto khemaṭṭhānaṁ na passati, leḍḍudaṇḍādīhi upadduto hoti. Antogāmaṁ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārikaṁ byūhitvā nipannassa panassa phāsu hoti. Evameva jivhāpi gāmajjhāsayā āposannissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṁ samaṇadhammaṁ katvāpi pātova pattacīvaramādāya gāmaṁ pavisitabbaṁ hoti. Sukkhakhādanīyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṁ jānituṁ.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṁ na vindati, āmakasusāne manussamaṁsaṁ khāditvā nipannasseva panassa phāsu hoti. Evameva kāyopi upādiṇṇakajjhāsayo pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṁ upādiṇṇakaṁ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṁ katvā nipajjanti. Ajjhattikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahaṇe paccayo hoti. Susanthatassāpi hi sayanassa heṭṭhāṭhitānampi vā phalakānaṁ[1] na sakkā anisīdantena vā anuppīḷantena[2] vā thaddhamudubhāvo jānitunti ajjhattikabāhirā pathavī etassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti.

Makkaṭopi bhūmiyaṁ vicaranto nābhiramati, hatthasatubbedhaṁ panassa rukkhaṁ āruyha viṭapapiṭṭhe nisīditvā disāvidisā olokentasseva phāsuko hoti. Evaṁ manopi nānajjhāsayo bhavaṅgapaccayo, diṭṭhapubbepi nānārammaṇajjhāsayaṁ karotiyeva, mūlabhavaṅgaṁ panassa paccayo hotīti ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana āyatanānaṁ nānattaṁ Visuddhimagge āyatananiddese vuttameva.

**Taṁ cakkhu nāviñchatī**ti taṇhārajjukānaṁ āyatanapāṇakānaṁ kāyagatāsatithambhe baddhānaṁ nibbisevanabhāvaṁ āpannattā nākaḍḍhatīti imasmiṁ sutte pubbabhāgavipassanāva kathitā.

---

1. Heṭṭhā ṭhitānampi vā (Sī, Syā), hatthe ṭhitānampi vā phalānaṁ (Ka), hatthe ṭhapitānampi vā phalānaṁ (Abhi-Ṭṭha 1. 352 piṭṭhe)
2. Anupapīḷantena (Sī)

## 11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. Ekādasame **yavakalāpī**ti lāyitvā ṭhapitayavapuñjo. **Byābhaṅgihatthā**ti kājahatthā. **Chahi byābhaṅgīhi haneyyun**ti chahi puthulakājadaṇḍakehi potheyyuṁ. **Sattamo**ti tesu chasu janesu yave pothetvā[1] pasibbake pūretvā ādāya gatesu añño sattamo āgaccheyya. **Suhatatarā assā**ti yaṁ tattha avasiṭṭhaṁ atthi bhusapalāpamattampi, tassa gahaṇatthaṁ suṭṭhutaraṁ hatā.

**Evameva kho**ti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni, catumahāpathe nikkhittayavakalāpī viya satto, cha byābhaṅgiyo viya iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni, sattamā byābhaṅgī viya bhavapatthanā kilesā. Yathā catumahāpathe ṭhapitā yavakalāpī chahi byābhaṅgīhi haññati, evamime sattā aṭṭhārasahi ārammaṇadaṇḍakehi chasu āyatanesu haññanti. Yathā sattamena suhatatarā honti, evaṁ sattā bhavapatthanakilesehi suhatatarā honti bhavamūlakaṁ dukkhaṁ anubhavamānā.

Idāni nesaṁ taṁ bhavapatthanakilesaṁ dassetuṁ **bhūtapubbaṁ bhikkhave**ti-ādimāha. **Tatrā**ti Sudhammāyaṁ bhummaṁ, Sudhammāya devasabhāya dvāreti attho[2]. **Dhammikā kho devā**ti dhammikā ete devā nāma, yehi mādisaṁ asurādhipatiṁ gahetvā mayhaṁ bhedanamattampi na katanti sandhāya vadati. **Adhammikā devā**ti adhammikā ete devā nāma, ye mādisaṁ asurādhipatiṁ navagūthasūkaraṁ viya kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā nisīdāpenti. **Evaṁ sukhumaṁ kho bhikkhave vepacittibandhanan**ti taṁ kira padumanāḷasuttaṁ viya makkaṭajālasuttaṁ viya ca sukhumaṁ hoti, chettuṁ pana neva vāsiyā na pharasunā sakkā. Yasmā pana citteneva bajjhati, cittena muccati, tasmā "vepacittibandhanan"ti vuttaṁ.

**Tato sukhumataraṁ mārabandhanan**ti kilesabandhanaṁ panetaṁ tatopi sukhumataraṁ, neva cakkhussa āpāthaṁ gacchati, na iriyāpathaṁ nivāreti. Tena hi baddhā sattā pathavitalepi ākāsepi yojanasatampi

1. Lāyitvā (Sī, Syā), sāvetvā (Ṭīkā)
2. Tatra Sudhammaṁ devasabhanti bhummaṁ (Sī, Syā)

yojanasahassampi gacchantipi āgacchantipi. Chijjamānaṁ panetaṁ ñāṇeneva chijjati, na aññenāti "ñāṇamokkhaṁ bandhanan"tipi vuccati.

**Maññamāno**ti taṇhādiṭṭhimānānaṁ vasena khandhe maññanto. **Baddho mārassā**ti mārabandhanena baddho. Karaṇatthe vā etaṁ sāmivacanaṁ, kilesamārena baddhoti attho. **Mutto pāpimato**ti mārassa bandhanena mutto. Karaṇattheyeva vā idaṁ sāmivacanaṁ, pāpimatā kilesabandhanena muttoti attho.

**Asmī**ti padena taṇhāmaññitaṁ vuttaṁ. **Ayamahamasmī**ti diṭṭhimaññitaṁ. **Bhavissan**ti sassatavasena diṭṭhimaññitameva. **Na bhavissan**ti ucchedavasena. **Rūpī**ti-ādīni sassatasseva pabhedadīpanāni. **Tasmā**ti yasmā maññitaṁ ābādhaṁ antodosanikantanavasena rogo ceva gaṇḍo ca sallañca, tasmā. **Iñjitan**ti-ādīni yasmā imehi kilesehi sattā iñjanti ceva phandanti ca papañcitā ca honti pamattākārapattā, tasmā tesaṁ ākāradassanatthaṁ vuttāni.

Mānagatavāre pana mānassa gataṁ **mānagataṁ,** mānapavattīti attho. Mānoyeva mānagataṁ gūthagataṁ muttagataṁ viya. Tattha **asmī**ti idaṁ taṇhāya sampayuttamānavasena vuttaṁ. **Ayamahamasmī**ti diṭṭhivasena. Nanu ca diṭṭhisampayutto nāma māno natthīti? Āma natthi, mānassa pana appahīnattā diṭṭhi nāma hoti. Mānamūlakaṁ diṭṭhiṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Āsīvisavaggo catuttho.

Catuttho paṇṇāsako.

## Saḷāyatanasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 2. Vedanāsaṁyutta

## 1. Sagāthāvagga

### 1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. Vedanāsaṁyutte Sagāthāvaggassa paṭhame **samāhito**ti upacārena vā appanāya vā samāhito. **Vedanā ca pajānātī**ti vedanā dukkhasaccavasena pajānāti. **Vedanānañca sambhavan**ti tāsaṁ yeva sambhavaṁ samudayasaccavasena pajānāti. **Yattha cetā**ti yatthetā vedanā nirujjhanti, taṁ nibbānaṁ nirodhasaccavasena pajānāti. **Khayagāminan**ti tāsaṁ yeva vedanānaṁ khayagāminaṁ maggaṁ maggasaccavasena pajānāti. **Nicchāto parinibbuto**ti nittaṇho hutvā kilesaparinibbānena parinibbuto. Evamettha sutte sammasanacāravedanā kathitā. Gāthāsu dvīhi padehi samathavipassanā kathitā, sesehi catusaccaṁ kathitaṁ. Evamettha sabbasaṅgāhiko catubhūmakadhammaparicchedo vutto.

### 2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dutiye **adukkhamasukhaṁ sahā**ti adukkhamasukhañca sukhadukkhehi saha. **Ajjhattañca bahiddhā cā**ti attano ca parassa ca. **Mosadhamman**ti nassanasabhāvaṁ. **Palokinan**ti palujjanakaṁ bhijjanasabhāvaṁ. **Phussa phussa vayaṁ passan**ti ñāṇena phusitvā phusitva vayaṁ passanto[1]. **Evaṁ tattha virajjatī**ti evaṁ tāsu vedanāsu virajjati. Idhāpi Sutte sammasanacāravedanā kathitā, gāthāsu ñāṇaphusanaṁ.

### 3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. Tatiye **acchecchi taṇhan**ti sabbampi taṇhaṁ chindi samucchindi. **Vivattayi saṁyojanan**ti dasavidhampi saṁyojanaṁ parivattayi nimmūlamakāsi. **Sammā**ti hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṁ sampassati,

---

1. Phusanto (Ka)

ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṁ jīvitaṁ viya, ayamassa pahānābhisamayo.

**Antamakāsi dukkhassā**ti evaṁ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā ca pahīnattā ca ye ime "kāyabandhanassa anto jīrati[1] haritantaṁ vā"ti[2] evaṁ vutta-antimamariyādanto ca, "antamidaṁ bhikkhave jīvikānan"ti[3] evaṁ vuttalāmakanto ca, "sakkāyo eko anto"ti[4] evaṁ vuttakoṭṭhāsanto ca, "esevanto dukkhassa sabbapaccayasaṅkhayā"ti[5] evaṁ vuttakoṭanto[6] cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṁ catutthakoṭisaṅkhātaṁ antamakāsi, paricchedaṁ parivaṭumaṁ akāsi, antimasamussayamattāvasesaṁ dukkhamakāsīti vuttaṁ hoti.

**Sampajaññaṁ na riñcatī**ti sampajaññaṁ na jahati. **Saṅkhyaṁ nopetī**ti ratto duṭṭho mūḷhoti paññattiṁ na upeti, taṁ paññattiṁ pahāya khīṇāsavo nāma hotīti attho. Imasmiṁ sutte ārammaṇānusayo kathito.

### 4. Pātālasuttavaṇṇanā

252. Catutthe **pātālo**ti pātassa alaṁ pariyatto, natthi ettha patiṭṭhāti **pātālo. Asantaṁ avijjamānan**ti asambhūtattaṁ apaññāyamānattaṁ. **Evaṁ vācaṁ bhāsatī**ti "atthi mahāsamudde pātālo"ti evaṁ vācaṁ. So hi yaṁ taṁ balavāmukhaṁ mahāsamuddassa udakaṁ vegena pakkhanditvā cakkavāḷaṁ vā Sineruṁ vā āhacca yojanadviyojanadasayojanapamaṇampi uggantvā puna mahāsamudde patati, yassa patitaṭṭhāne mahānarakapapāto viya hoti, yaṁ loke balavāmukhanti vuccati, taṁ sandhāya evaṁ vadati.

Yasmā pana tattha tathārūpānaṁ macchakacchapadevadānavānaṁ patiṭṭhāpi hoti sukhanivāso pi, tasmā asantaṁ asaṁvijjamānaṁ taṁ taṁ vācaṁ bhāsati nāma. Yasmā pana sabbaputhujjanā sārīrikāya dukkhavedanāya patiṭṭhātuṁ na sakkonti, tasmā pātassa alanti atthena ayameva pātāloti dassento **sārīrikānaṁ kho etaṁ bhikkhave**ti-ādimāha.

---

1. Vi 4. 277 piṭṭhe.
2. Ma 1. 246 piṭṭhe.
3. Khu 1. 255; Saṁ 2. 76 piṭṭhesu.
4. Aṁ 2. 351; Khu 8. 44 piṭṭhesu.
5. Saṁ 1. 311; Saṁ 2. 270; Khu 1. 177 piṭṭhesu.
6. Vuttakoṇanto (Sī)

**Pātāle na paccuṭṭhāsī**ti pātālasmiṁ na patiṭṭhāsi. **Gādhan**ti patiṭṭhaṁ. **Akkandatī**ti anibaddhaṁ vippalāpaṁ vilapanto kandati. **Dubbalo**ti dubbalañāṇo. **Appathāmako**ti ñāṇathāmassa parittatāya parittathāmako. Imasmiṁ sutte ariyasāvakoti sotāpanno. Sotāpanno hi ettha dhuraṁ, balavavipassako pana tikkhabuddhi uppannaṁ vedanaṁ ananuvattitvā patiṭṭhātuṁ samattho yogāvacaropi vaṭṭati.

## 5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. Pañcame **dukkhato daṭṭhabbā**ti vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhābbā. **Sallato**ti dukkhāpanavinivijjhanaṭṭhena sallāti daṭṭhabbā. **Aniccato**ti adukkhamasukhā hutvā abhāvākārena aniccato daṭṭhabbā. **Addā**ti addasa. **Santan**ti santasabhāvaṁ.

## 6. Sallasuttavaṇṇanā

254. Chaṭṭhe **tatrā**ti tesu dvīsu janesu. **Anuvedhaṁ vijjheyyā**ti tasseva vaṇamukhassa aṅgulantare vā dvaṅgulantare vā āsannapadese anugatavedhaṁ. Evaṁ viddhassa hi sā anuvedhā vedanā paṭhamavedanāya balavatarā hoti, pacchā uppajjamānā domanassavedanāpi evameva purimavedanāya balavatarā hoti. **Dukkhāya vedanāya nissaraṇan**ti dukkhāya vedanāya hi samādhimaggaphalāni nissaraṇaṁ, taṁ so na jānāti, kāmasukhameva nissaraṇanti jānāti. **Tāsaṁ vedanānan**ti tāsaṁ sukhadukkhavedanānaṁ. **Saññutto naṁ vedayatī**ti kilesehi sampayuttova hutvā taṁ vedanaṁ vedayati, na vippayutto. **Saññutto dukkhasmā**ti karaṇatthe nissakkaṁ, dukkhena sampayuttoti attho. **Saṅkhātadhammassā**ti viditadhammassa tulitadhammassa. **Bahussutassā**ti pariyattibahussutassa paṭivedhabahussutassa ca. **Sammā pajānāti bhavassa pāragū**ti bhavassa pāraṁ nibbānaṁ gato tadeva nibbānaṁ sammā pajānāti. Imasmimpi Sutte ārammaṇānusayova kathito. Ariyasāvakesu ca khīṇāsavo ettha dhuraṁ, anāgāmīpi vaṭṭatīti vadanti.

### 7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Sattame **yena gilānasālā tenupasaṅkamī**ti "sadevake loke aggapuggalo Tathāgatopi gilānupaṭṭhānaṁ gacchati, upaṭṭhātabbayuttakā nāma gilānāti bhikkhū saddahitvā okappetvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantī"ti ca, "ye tattha kammaṭṭhānasappāyā, tesaṁ kammaṭṭhānaṁ kathessāmī"ti ca cintetvā upasaṅkami. **Kāye kāyānupassī**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato vakkhāma. **Aniccānupassī**ti aniccataṁ anupassanto. **Vayānupassī**ti vayaṁ anupassanto. **Virāgānupassī**ti virāgaṁ anupassanto. **Nirodhānupassī**ti nirodhaṁ anupassanto. **Paṭinissaggānupassī**ti paṭinissaggaṁ anupassanto.

Ettāvatā kiṁ dassitaṁ hoti? Imassa bhikkhuno āgamanīyapaṭipadā. Satipaṭṭhānāpi hi pubbabhāgā yeva, sampajaññepi aniccānupassanā vayānupassanā virāgānupassanāti ca imāpi tisso anupassanā pubbabhāgā yeva, nirodhānupassanāpi paṭinissaggānupassanāpi imā dve missakā. Ettāvatā imassa bhikkhuno bhāvanākālo dassitoti. Sesaṁ vuttanayameva.

### 8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. Aṭṭhame **imameva phassaṁ paṭiccā**ti vutte bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ, atthato panetaṁ ninnānākaraṇaṁ. Kāyova hi ettha phassoti vutto. Navamaṁ uttānameva.

### 10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Dasame **sukhavedaniyan**ti sukhavedanāya paccayabhūtaṁ. Sesesupi eseva nayo. Anupadavaṇṇanā panettha heṭṭhā vitthāritāva. Imasmiṁ suttadvaye sammasanacāravedanā kathitā.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

## 2. Rahogatavagga

### 1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. Rahogatavaggassa paṭhame **yaṁ kiñci vedayitaṁ, taṁ dukkhasmin**ti yaṁ kiñci vedayitaṁ, taṁ sabbaṁ dukkhanti attho. **Saṅkhārānaṁ yeva aniccatan**ti-ādīsu yā esā saṅkhārānaṁ aniccatā khayadhammatā vayadhammatā vipariṇāmadhammatā, etaṁ sandhāya yaṁ kiñci vedayitaṁ, taṁ dukkhanti mayā bhāsitanti dīpeti. Yā hi saṅkhārānaṁ aniccatā, vedanānampi sā aniccatā eva. Aniccatā ca nāmesā maraṇaṁ, maraṇato uttari dukkhaṁ nāma natthīti iminā adhippāyena sabbā vedanā dukkhāti vuttā. **Atha kho pana bhikkhu mayā**ti idaṁ na kevalaṁ ahaṁ vedanānaṁ yeva nirodhaṁ paññāpemi, imesampi dhammānaṁ nirodhaṁ paññāpemīti dassanatthaṁ āraddhaṁ. Vūpasamo ca passaddhiyo ca evarūpāya desanāya bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttā. Saññāvedayitanirodhaggahaṇena cettha cattāro āruppā gahitāva hontīti veditabbā.

### 2-3. Paṭhama-ākāsasuttādivaṇṇanā

260-261. Dutiye **puthū vāyanti mālutā**ti bahū vātā vāyanti. Sesaṁ uttānatthamevāti. Tatiyaṁ vinā gāthāhi bujjhantānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ.

### 4. Agārasuttavaṇṇanā

262. Catutthe **puratthimā**ti puratthimāya. Evaṁ sabbattha. **Sāmisāpi sukhā vedanā**ti-ādīsu **sāmisā sukhā** nāma kāmāmisapaṭisaṁyuttā vedanā, **nirāmisā sukhā** nāma paṭhamajjhānādivasena vipassanāvasena anussativasena ca uppannā vedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā dukkhā** nāma anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhā vedanā.

### 5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. Pañcamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva. Purimāni panettha dve paripuṇṇapassaddhikāni, pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni. Desanāya bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttāni.

### 9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. Navame **Pañcakaṅgo thapatī**ti **Pañcakaṅgo**ti tassa nāmaṁ, vāsipharasunikhādanadaṇḍamuggarakāḷasuttanāḷisaṅkhātehi vā pañcahi aṅgehi samannāgatattā so Pañcakaṅgoti paññāto. **Thapatī**ti vaḍḍhakījeṭṭhako. **Udāyī**ti paṇḍita-udāyitthero. **Pariyāyan**ti kāraṇaṁ. **Dvepānandā**ti dvepi Ānanda. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Ettha ca kāyikacetasikavasena dve veditabbā, sukhādivasena tisso pi, indriyavasena sukhindriyādikā pañca, dvāravasena cakkhusamphassajādikā cha, upavicāravasena "cakkhunā rūpaṁ disvā somanassaṭhāniyaṁ rūpaṁ upavicaratī"ti-ādikā aṭṭhārasa, cha gehasitāni somanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhammasitāti evaṁ chattiṁsa. Tā atīte chattiṁsa, anāgate chattiṁsa, paccuppanne chattiṁsāti evaṁ aṭṭhasataṁ vedanā veditabbā.

**Pañcime Ānanda kāmaguṇā**ti ayaṁ pāṭiyekko anusandhi. Na kevalañhi dve ādiṁ katvā vedanā Bhagavatā paññattā, pariyāyena ekāpi vedanā kathitā, taṁ dassento Pañcakaṅgassa thapatino vādaṁ upatthambhetuṁ imaṁ desanaṁ ārabhi. **Abhikkantataran**ti sundarataraṁ. **Paṇītataran**ti atappakataraṁ. Ettha ca catutthajjhānato paṭṭhāya adukkhamasukhā vedanā, sāpi santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhanti vuttā. Nirodho avedayitasukhavasena sukhaṁ nāma jāto. Pañcakāmaguṇavasena hi aṭṭhasamāpattivasena ca uppannaṁ vedayitaṁ sukhaṁ nāma, nirodho avedayitasukhaṁ nāma. Iti vedayitasukhaṁ vā hotu avedayitasukhaṁ vā, niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhena ekantasukhameva jātaṁ.

**Yattha yatthā**ti yasmiṁ yasmiṁ ṭhāne. **Sukhaṁ upalabbhatī**ti vedayitaṁ sukhaṁ vā avedayitaṁ sukhaṁ vā upalabbhati. **Taṁ taṁ Tathāgato sukhasmiṁ paññapeti,** taṁ sabbaṁ Tathāgato niddukkhabhāvaṁ sukhasmiṁyeva paññapetīti

idha Bhagavā nirodhasamāpattiṁ sīsaṁ katvā neyyapuggalassa vasena arahattanikūṭeneva desanaṁ niṭṭhāpesi. Dasamaṁ uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo dutiyo.

---

## 3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

### 1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Tatiyavaggassa paṭhame **Moḷiyasīvako**ti **Sīvako**ti tassa nāmaṁ. Cūḷā panassa atthi, tasmā Moḷiyasīvakoti vuccati. **Paribbājako**ti channaparibbājako. **Pittasamuṭṭhānānī**ti pittapaccayāni. **Vedayitānī**ti vedanā. Tattha pittapaccayā tisso vedanā uppajjanti. Kathaṁ? Ekacco hi "pittaṁ me kupitaṁ, dujjānaṁ kho pana jīvitan"ti dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, evamassa kusalavedanā uppajjati. Ekacco "pittabhesajjaṁ karissāmī"ti pāṇaṁ hanati, adinnaṁ ādiyati, musā bhaṇati, dasa dussīlyakammāni karoti, evamassa akusalavedanā uppajjati. Ekacco "ettakenapi me bhesajjakaraṇena pittaṁ na vūpasammati, alaṁ yaṁ hoti, taṁ hotū"ti majjhatto kāyikavedanaṁ adhivāsento nipajjati, evamassa abyākatavedanā uppajjati.

**Sāmampi kho etan**ti taṁ taṁ pittavikāraṁ disvā attanāpi etaṁ veditabbaṁ. **Saccasammatan**ti bhūtasammataṁ. Lokopi hissa sarīre sabalavaṇṇatādipittavikāraṁ disvā "pittamassa kupitan"ti jānāti. **Tasmā**ti yasmā sāmañca viditaṁ lokassa ca saccasammataṁ atidhāvanti, tasmā. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Ettha pana **sannipātikānī**ti tiṇṇampi pittādīnaṁ kopena samuṭṭhitāni. **Utupariṇāmajānī**ti visabhāga-ututo jātāni. Jaṅgaladesavāsīnaṁ hi anupadese[1] vasantānaṁ visabhāgo utu uppajjati, anupadesavāsīnañca jaṅgaladeseti evaṁ malayasamuddatīrādivasenāpi[2] utuvisabhāgatā uppajjati yeva. Tato jātāti utupariṇāmajātāni nāma.

---

1. Ānuppadese (Sī), anuppadese (Syā) 2. Maṇisamuddatīrādivasena (Sī, Syā)

**Visamaparihārajānī**ti mahābhāravahanasudhākoṭṭanādito[1] vā avelāya carantassa sappaḍaṁsakūpapātādito vā visamaparihārato jātāni. **Opakkamikānī**ti "ayaṁ coro vā pāradāriko vā"ti gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothana-upakkamaṁ paccayaṁ katvā uppannāni. Etaṁ bahi upakkamaṁ labhitvā koci vuttanayeneva kusalaṁ karoti, koci akusalaṁ, koci adhivāsento nipajjati. **Kammavipākajānī**ti kevalaṁ kammavipākatova jātāni. Tesupi hi uppannesu vuttanayeneva koci kusalaṁ karoti, koci akusalaṁ, koci adhivāsento nipajjati. Evaṁ sabbavāresu tividhāva vedanā honti.

Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṁ, kammavipākajānaṁ pana sabbabhesajjānipi sabbaparittānipi nālaṁ paṭighātāya. Imasmiṁ sutte lokavohāro nāma kathitoti.

## 2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Dutiye **aṭṭhasatapariyāyan**ti aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṁ. **Dhammapariyāyan**ti dhammakāraṇaṁ. **Kāyikā ca cetasikā cā**ti ettha kāyikā kāmāvacare yeva labbhanti, cetasikā catubhūmikā pi. **Sukhā**ti-ādīsu sukhā vedanā arūpāvacare natthi, sesāsu tīsu bhūmīsu labbhanti, dukkhā kāmāvacarāva, itarā catubhūmikā. Pañcake sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṁ tebhūmakaṁ, upekkhindriyaṁ catubhūmakaṁ. Chakke pañcasu dvāresu vedanā kāmāvacarāva, manodvāre catubhūmikā, aṭṭhārasake chasu iṭṭhārammaṇesu somanassena saha upavicarantīti **somanassūpavicārā.** Sesadvayepi eseva nayo. Iti ayaṁ desanā vicāravasena āgatā, taṁsampayuttānaṁ pana somanassādīnaṁ vasena idha aṭṭhārasa vedanā veditabbā.

**Cha gehasitāni somanassānī**ti-ādīsu "cakkhuviññeyyānaṁ rūpānaṁ iṭṭhānaṁ kantānaṁ manāpānaṁ manoramānaṁ lokāmisapaṭisaṁyuttānaṁ paṭilābhaṁ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṁ atītaṁ niruddhaṁ vipariṇataṁ samanussarato uppajjati somanassaṁ. Yaṁ evarūpaṁ somanassaṁ,

1. Mahābhāravahanesu ākoṭanādito (Sī, Syā)

idaṁ vuccati gehasitaṁ somanassan”ti[1] evaṁ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitāni somanassāni **cha gehasitasomanassāni** nāma.

“Rūpānaṁ tveva aniccataṁ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṁ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṁ. Yaṁ evarūpaṁ somanassaṁ, idaṁ vuccati nekkhammasitaṁ somanassan”ti[1] evaṁ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccatādivasena vipassanaṁ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṁ sakkontassa “ussukkitā me vipassanā”ti somanassajātassa uppannasomanassāni **cha nekkhammasitasomanassāni** nāma.

“Cakkhuviññeyyānaṁ rūpānaṁ iṭṭhānaṁ kantānaṁ manāpānaṁ manoramānaṁ lokāmisapaṭisaṁyuttānaṁ appaṭilābhaṁ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṁ atītaṁ niruddhaṁ vipariṇataṁ samanussarato uppajjati domanassaṁ. Yaṁ evarūpaṁ domanassaṁ, idaṁ vuccati gehasitaṁ domanassan”ti evaṁ chasu dvāresu “iṭṭhārammaṇaṁ nānubhavissāmi nānubhavāmī”ti vitakkayato uppannāni kāmaguṇanissitadomanassāni **cha gehasitadomanassāni** nāma.

“Rūpānaṁ tveva aniccataṁ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṁ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṁ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṁ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṁ. Yaṁ evarūpaṁ domanassaṁ, idaṁ vuccati nekkhammasitaṁ domanassan”ti evaṁ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṁ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccatādivasena vipassanaṁ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṁ asakkontassa “imampi pakkhaṁ imampi māsaṁ imampi saṁvaccharaṁ vipassanaṁ ussukkāpetvā ariyabhūmiṁ pāpuṇituṁ nāsakkhin”ti anusocato uppannāni domanassāni **cha nekkhammasitadomanassāni** nāma.

“Cakkhunā rūpaṁ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato

---

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṁ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī”ti evaṁ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannakāmaguṇanissitā upekkhā **cha gehasita-upekkhā** nāma.

“Rūpānaṁ tveva aniccataṁ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṁ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṁ yathābhūtaṁ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṁ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti evaṁ chasu dvāresu iṭṭhādi-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhane amuyhantassa uppannā vipassanāñāṇasampayuttā upekkhā **nekkhammasita-upekkhā** nāma. Imasmiṁ sutte sabbasaṅgāhako catubhūmakadhammaparicchedo kathito. Tatiyādīni uttānatthāneva.

### 11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ekādasame **sāmisā**ti kilesāmisena sāmisā. **Nirāmisatarā**ti nirāmisāyapi jhānapītiyā nirāmisatarāva. Nanu ca dvīsu jhānesu pīti mahaggatāpi hoti lokuttarā pi, paccavekkhaṇapīti lokiyāva, sā kasmā nirāmisatarā jātāti? Santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā. Yathā hi rājavallabho cūḷupaṭṭhāko appaṭihārikaṁ yathāsukhaṁ rājākulaṁ pavisanto seṭṭhisenāpati-ādayo pādena paharantopi na gaṇeti. Kasmā? Rañño āsannaparicārakattā. Iti so tehi uttaritaro hoti, evamayampi santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā lokuttarapītitopi uttaritarāti veditabbā. Sesavāresupi eseva nayo.

Vimokkhavāre pana rūpapaṭisaṁyutto vimokkho attano ārammaṇabhūtena rūpāmisavaseneva sāmiso nāma, arūpapaṭisaṁyutto rūpāmisābhāvena nirāmiso nāmāti.

## Vedanāsaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 3. Mātugāmasaṁyutta

## 1. Paṭhamapeyyālavagga

### 1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. Mātugāmasaṁyuttassa paṭhame **aṅgehī**ti aguṇaṅgehi. **Na ca rūpavā**ti na rūpasampanno[1] virūpo duddasiko. **Na ca bhogavā**ti na bhogasampanno niddhano. **Na ca sīlavā**ti na sīlasampanno[2] dussīlo. **Alaso cā**ti kantanapacanādīni kammāni kātuṁ na sakkoti, kusīto ālasiyo nisinnaṭṭhāne nisinnova, ṭhitaṭhāne ṭhitova niddāyati eva. **Pajañcassa na labhatī**ti assa purisassa kulavaṁsapatiṭṭhāpakaṁ puttaṁ na labhati, vañjhitthī nāma hoti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Dutiyaṁ paṭhame vuttanayeneva parivattetabbaṁ.

### 3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

282. Tatiye **āveṇikānī**ti pāṭipuggalikāni purisehi asādhāraṇāni. **Pāricariyan**ti paricārikabhāvaṁ.

### 4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. Catutthe **maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti pubbaṇhasamayasmiṁ hi mātugāmo khīradadhisaṅgopanarandhanapacanādīni kātuṁ āraddho puttakehipi yāciyamāno kiñci dātuṁ na icchati. Tenetaṁ vuttaṁ "pubbaṇhasamayaṁ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā"ti. Majjhanhikasamaye pana mātugāmo kodhābhibhūtova hoti, antoghare kalahaṁ alabhanto paṭivissakagharampi gantvā kalahaṁ karoti, sāmikassa ca ṭhitanisinnaṭṭhānāni vilokento vicarati. Tena vuttaṁ "majjhanhikasamayaṁ issāpariyuṭṭhitena cetasā"ti. Sāyanhe panassā asaddhammapaṭisevanāya cittaṁ namati. Tena vuttaṁ "sāyanhasamayaṁ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā"ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

---

1. Rūpavipanno (Sī, Syā) 2. Sīlavipanno (Sī, Syā)

## 3. Balavagga

### 1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. Dasame **rūpabalan**ti-ādīsu rūpasampatti **rūpabalaṁ,** bhogasampatti **bhogabalaṁ,** ñātisampatti **ñātibalaṁ,** puttasampatti **puttabalaṁ,** sīlasampatti **sīlabalaṁ.** Pañcasīladasasīlāni akhaṇḍāni katvā rakkhantassa hi sīlasampattiyeva sīlabalaṁ nāma hoti. **Imāni kho bhikkhave pañca balānī**ti imāni pañca upatthambhanaṭṭhena balāni nāma vuccanti.

### 2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Pasayhā**ti abhibhavitvā. **Abhibhuyya vattatī**ti abhibhavati ajjhottharati. **Neva rūpabalaṁ tāyatī**ti neva rūpabalaṁ tāyituṁ rakkhituṁ sakkoti. **Nāsenteva naṁ, kule na vāsentī**ti "dussīlā saṁbhinnācārā atikkantamariyādā"ti gīvāyaṁ gahetvā nīharanti, na tasmiṁ kule vāsenti. **Vāsenteva naṁ kule, na nāsentī**ti "kiṁ rūpena bhogādīhi vā, parisuddhasīlā esā ācārasampannā"ti ñatvā ñātakā tasmiṁ kule vāsentiyeva, na nāsenti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

## Mātugāmasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 4. Jambukhādakasaṁyutta

## 1. Nibbānapañhāsuttavaṇṇanā

314. Jambukhādakasaṁyutte **Jambukhādako paribbājako**ti evaṁnāmo therassa bhāgineyyo channaparibbājako. **Yo kho āvuso rāgakkhayo**ti nibbānaṁ āgamma rāgo khīyati, tasmā nibbānaṁ rāgakkhayoti vuccati. **Dosamohakkhayesupi** eseva nayo.

Yo pana imināva suttena kilesakkhayamattaṁ nibbānanti vadeyya, so vattabbo "kassa kilesānaṁ khayo, kiṁ attano, udāhu paresan"ti. Addhā "attano"ti vakkhati. Tato pucchitabbo "gotrabhuñāṇassa kiṁ ārammaṇan"ti. Jānamāno "nibbānan"ti vakkhati. Kiṁ pana gotrabhuñāṇakkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti. "Khīṇā"ti vā "khīyantī"ti vā na vattabbā, "khīyissantī"ti pana vattabbāti. Kiṁ pana tesu akhīṇesuyeva kilesesu gotrabhuñāṇaṁ kilesakkhayaṁ ārammaṇaṁ karotīti. Addhā evaṁ vutte niruttaro bhavissati.

Maggañāṇenāpi cetaṁ yojetabbaṁ. Maggakkhaṇepi hi kilesā "khīṇā"ti vā "khīyissantī"ti vā na vattabbā, "khīyantī"ti pana vattabbā[1], na ca akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayo ārammaṇaṁ hoti, tasmā sampaṭicchitabbametaṁ. Yaṁ āgamma rāgādayo khīyanti, taṁ nibbānaṁ. Taṁ panetaṁ "rūpino dhammā arūpino dhammā"ti-ādīsu[2] dukesu arūpino dhammāti saṅgahitattā na kilesakkhayamattamevāti.

## 2. Arahattapañhāsuttavaṇṇanā

315. Arahattapañhabyākaraṇe yasmā arahatthaṁ rāgadosamohānaṁ khīṇante uppajjati, tasmā "rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo"ti vuttaṁ.

---

1. Maggakkhaṇepi hi kilesā khīyantīti na vuccanti, na ca akhīṇesuyeva kilesesu (Sī)
2. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

### 3-15. Dhammavādīpañhāsuttādivaṇṇanā

316-328. **Te loke sugatā**ti te rāgādayo pahāya gatattā suṭṭhu gatāti sugatā. **Dukkhassa kho āvuso pariññatthan**ti vaṭṭadukkhassa parijānanatthaṁ. **Dukkhatā**ti dukkhasabhāvo. **Dukkhadukkhatā**ti-ādīsu dukkhasaṅkhātā dukkhasabhāvo dukkhadukkhatā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

### 16. Dukkarapañhāsuttavaṇṇanā

329. **Abhiratī**ti pabbajjāya anukkaṇṭhanatā. **Naciraṁ āvuso**ti āvuso dhammānudhammappaṭipanno bhikkhu "pāto anusiṭṭho sāyaṁ visesamadhigamissati, sāyaṁ anusiṭṭho pāto visesamadhigamissatī"ti[1] vuttattā ghaṭento vāyamanto nacirassaṁ lahuyeva arahaṁ assa, arahatte patiṭṭhaheyyāti dasseti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Jambukhādakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

### 5. Sāmaṇḍakasaṁyuttavaṇṇanā

330-331. Sāmaṇḍakasaṁyuttepi imināva nayena attho veditabbo.

## Sāmaṇḍakasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 2. 300 piṭṭhe.

# 6. Moggallānasaṁyutta

## 1-8. Paṭhamajhānapañhāsuttādivaṇṇanā

332-339. Moggallānasaṁyutte **kāmasahagatā**ti pañcanīvaraṇasahagatā. Tassa hi paṭhamajjhānavuṭṭhitassa pañca nīvaraṇāni santato upaṭṭhahiṁsu. Tenassa taṁ paṭhamajjhānaṁ hānabhāgiyaṁ nāma ahosi. Taṁ pamādaṁ ñatvā Satthā "mā pamādo"ti ovādaṁ adāsi. Dutiyajjhānādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ārammaṇasahagatameva hettha "sahagatan"ti vuttaṁ.

## 9. Animittapañhāsuttavaṇṇanā

340. **Animittaṁ cetosamādhin**ti niccanimittādīni pahāya pavattaṁ vipassanāsamādhiṁ yeva sandhāyetaṁ vuttanti. **Nimittānusāri viññāṇaṁ hotī**ti evaṁ iminā vipassanāsamādhivihārena viharato vipassanāñāṇe tikkhe sūre vahamāne. Yathā nāma purisassa tikhiṇena pharasunā rukkhaṁ chindantassa "suṭṭhu vata me pharasu vahatī"ti khaṇe khaṇe pharasudhāraṁ olokentassa chejjakiccaṁ na nipphajjati, evaṁ therassāpi "sūraṁ vata me hutvā ñāṇaṁ vahatī"ti vipassanaṁ ārabbha nikanti uppajjati, atha vipassanākiccaṁ sādhetuṁ nāsakkhi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "nimittānusāri viññāṇaṁ hotī"ti. **Sabbanimittānaṁ amanasikārā animittaṁ cetosamādhiṁ upasampajja vihāsin**ti sabbesaṁ niccasukha-attanimittānaṁ amanasikārena animittaṁ vuṭṭhānagāminivipassanāsampayuttaṁ cetosamādhiṁ nibbānārammaṇaṁ uparimaggaphalasamādhiṁ upasampajja vihāsiṁ.

## 10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti acalappasādena. **Dasahi ṭhānehī**ti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantī**ti abhibhavanti, atikkamitvā tiṭṭhanti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

## Moggallānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 7. Cittasaṁyutta

## 1. Saṁyojanasuttavaṇṇanā

343. Cittasaṁyuttassa paṭhame **Macchikāsaṇḍe**ti evaṁnāmake vanasaṇḍe. **Ayamantarākathā udapādī**ti porāṇakattherā atiracchānakathā honti, nisinnanisinnaṭṭhāne pañhaṁ samuṭṭhāpetvā ajānantā pucchanti, jānantā vissajjenti, tena nesaṁ ayaṁ kathā udapādi. **Migapathakan**ti evaṁnāmakaṁ attano bhogagāmaṁ. So kira Ambāṭakārāmassa piṭṭhibhāge hoti. **Tenupasaṅkamī**ti "therānaṁ pañhaṁ vissajjetvā phāsuvihāraṁ katvā dassāmī"ti cintetva upasaṅkami. **Gambhīre Buddhavacane**ti atthagambhīre ceva dhammagambhīre ca Buddhavacane. **Paññācakkhu kamatī**ti ñāṇacakkhu vahati pavattati.

## 2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. Dutiye **āyasmanaṁ theran**ti tesu theresu jeṭṭhakaṁ mahātheraṁ. **Tuṇhī ahosī**ti jānantopi avisāradattā na kiñci byāhari. **Byākaromahaṁ bhante**ti "ayaṁ thero neva attanā byākaroti, na aññe ajjhesati, upāsakopi bhikkhusaṁghaṁ viheseti, ahametaṁ byākaritvā phāsuvihāraṁ katvā dassāmī"ti cintetvā āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṁ gantvā evaṁ okāsamakāsi, katāvakāso pana attano āsane nisīditvā byākāsi.

**Sahatthā**ti sahatthena. **Santappesī**ti yāvadicchakaṁ dento suṭṭhu tappesi. **Sampavāresī**ti "alaṁ alan"ti hatthasaññāya ceva vācāya ca paṭikkhipāpesi. **Onītapattapāṇino**ti pāṇito apanītapattā dhovitvā thavikāya osāpetvā aṁse laggitapattāti attho.

## 3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. Tatiye **Avantiyā**ti Dakkhiṇāpathe Avantiraṭṭhe. **Kalyāṇaṁ vuccatī**ti "catūhi paccayehi paṭijaggissāmī"ti vacanaṁ niddosaṁ anavajjaṁ vuccati tayā upāsakāti adhippāyena vadati.

## 4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. Catutthe **sesakaṁ vissajjethā**ti tassa kira therehi saddhiṁyeva kaṁsathālaṁ pamajjitvā pāyāsaṁ vaḍḍhetvā adaṁsu, so bhuttapāyāso therehiyeva saddhiṁ gantukāmo cintesi "ghare tāva upāsikā sesakaṁ vicāreti, idha panime dāsakammakārā mayā avuttā na vicāressanti, evāyaṁ paṇītapāyāso nassissatī"ti tesaṁ anujānanto evamāha. **Kuthitan**ti kudhitaṁ[1], heṭṭhā santattāya vālikāya upari ātapena ca atitikhiṇanti attho. Idaṁ pana Tepiṭake Buddhavacane asambhinnapadaṁ. **Paveliyamānenā**ti paṭiliyamānena[2]. **Sādhu khvassa bhante**ti "phāsuvihāraṁ karissāmi nesan"ti cintetvā evamāha.

**Iddhābhisaṅkhāraṁ abhisaṅkharī**ti adhiṭṭhāniddhiṁ akāsi. Ettha ca "mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṁ[3] katvā devo ekamekaṁ phusāyatū"ti evaṁ nānāparikammaṁ "savāto devo vassatū"ti evaṁ adhiṭṭhānaṁ ekatopi hoti. "Savāto devo vassatū"ti ekatoparikammaṁ, "mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṁ katvā devo ekamekaṁ phusāyatū"ti evaṁ nānā-adhiṭṭhānaṁ hoti. Vuttanayeneva nānāparikammaṁ nānadhiṭṭhānaṁ, ekato parikammaṁ ekato adhiṭṭhānampi hotiyeva. Yathā tathā karontassa pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kataparikammassa parikammānantarena mahaggata-adhiṭṭhānacitteneva taṁ ijjhati. **Okāsesī**ti[4] vippakiri.

## 5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā

347. Pañcame **nelaṅgo**ti niddoso. **Setapacchādo**ti setapaṭicchādano. **Anīghan**ti niddukkhaṁ. **Muhuttaṁ tuṇhī hutvā**ti tassa atthapekkhanatthaṁ tīṇi piṭakāni kaṇṇe kuṇḍalaṁ viya sañcālento "ayaṁ imassa attho, ayaṁ imassa attho"ti upaparikkhaṇatthaṁ muhuttaṁ tuṇhī hutvā. **Vimuttiyā**ti arahattaphalavimuttiyā. Imaṁ pana pañhaṁ kathento upāsako dukkaraṁ akāsi. Sammāsambuddho hi "passatha no tumhe bhikkhave etaṁ

---

1. Kuṭṭhitanti kuthitaṁ (Sī, Syā)
2. Paṭilīyamānena (Sī, Syā)
3. Abbhāmaṇḍalaṁ (Sī, Syā)
4. Otāsedhīti (Sī)

bhikkhuṁ āgacchantaṁ odātakaṁ tanukaṁ tuṅganāsikan"ti[1] attano diṭṭhena kathesi. Ayaṁ pana nayaggāhena "arahato etaṁ adhivacanan"ti āha.

### 6. Dutiyakāmabhūsutta[2] vaṇṇanā

348. Chaṭṭhe **kati nu kho bhante saṅkhārā**ti ayaṁ kira gahapati nirodhaṁ valañjeti, tasmā "nirodhapādake saṅkhāre pucchissāmī"ti cintetvā evamāha. Theropissa adhippāyaṁ ñatvā puññābhisaṅkhārādīsu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhanto **tayo kho gahapatī**ti-ādimāha. Tattha kāyappaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati nibbattīyatīti **kāyasaṅkhāro.** Vācāya saṅkharoti nibbattetīti[3] **vacīsaṅkhāro.** Cittappaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati nibbattīyatīti **cittasaṅkhāro.**

**Katamo pana bhante**ti idha kiṁ pucchati? "Ime saṅkhārā aññamaññaṁ missā āluḷitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānaggahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṁ kusalākusalā vīsati cetanāpi, assāsapassāsāpi **kāyasaṅkhāro**tveva vuccanti. Vacīdvāre hanusañcopanaṁ vacībhedaṁ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi **vacīsaṅkhāro**tveva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṁ apatvā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatiṁsacetanāpi, saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi **cittasaṅkhāro**tveva vuccanti. Evaṁ ime saṅkhārā aññamaññaṁ missā āluḷitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmī"ti pucchi.

**Kasmā pana bhante**ti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṁ pucchati. Tassa vissajjane **kāyappaṭibaddhā**ti kāyanissitā. Kāye sati honti, asati na honti. **Cittappaṭibaddhā**ti cittanissitā. Citte sati honti, asati na honti.

---

1. Saṁ 1. 471 piṭṭhe.
2. Aṭṭhakathāsu vedallaṅgappakāsanaṭṭhāne "saṅkhārabhājanīyan"ti imassa nāmaṁ gahitaṁ. (Vi-Ṭṭha 1. 22; Dī-Ṭṭha 1. 25; Abhi-Ṭṭha 1. 27 piṭṭhesu)
3. Saṅkharīyati nibbattīyatīti (Sī) Ma-Ṭṭha 2. 263 piṭṭhepi passitabbaṁ.

Idāni "kiṁ nu kho esa saññāvedayitanirodhaṁ valañjeti, no valañjeti, ciṇṇavasī vā tattha[1] no ciṇṇavasī"ti jānanatthaṁ pucchanto **kathaṁ pana bhante saññāvedayitanirodhasamāpatti hotī**ti āha. Tassa vissajjane **samāpajjissan**ti vā **samāpajjāmī**ti vā padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito. **Samāpanno**ti padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo.

**Pubbeva tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva "ettakaṁ kālaṁ acittako bhavissāmī"ti addhānaparicchedaṁ cittaṁ bhāvitaṁ hoti. **Yaṁ taṁ tathattāya upanetī**ti yaṁ pana evaṁ bhāvitaṁ cittaṁ, taṁ puggalaṁ tathattāya acittakabhāvāya upaneti. **Vacīsaṅkhāro paṭhamaṁ nirujjhatī**ti sesasaṅkhārehi paṭhamaṁ dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṁ kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro**ti tato paraṁ cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ. **Viparibhinnānī**ti upahatāni vinaṭṭhāni.

Tattha keci "nirodhasamāpannassa 'cittasaṅkhāro ca niruddho'ti vacanato cittaṁ aniruddhaṁ hoti, tasmā sacittakāpi ayaṁ samāpattī"ti vadanti. Te vattabbā—"vacīsaṅkhāropissa niruddho"ti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhasamāpannena dhammampi kathentena sajjhāyampi karontena nisīditabbaṁ siyā. Yo cāyaṁ mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato cittaṁ aniruddhaṁ bhaveyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpentena ānantariyakammaṁ kataṁ bhaveyya. Iti byañjane abhinivesaṁ akatvā ācariyānaṁ naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇaṁ, na byañjanaṁ.

**Indriyāni vippassannānī**ti kiriyamayapavattasmiṁ hi vattamāne bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamanti, upahatāni makkhitāni viya[2] honti vātādīhi uṭṭhitarajena catumahāpathe ṭhapita-ādāso viya. Yathā pana thavikāya pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso

1. Ciṇṇavasī tattha (Sī, Syā) 2. Pakkhittāni viya (Ka)

antoyeva virocati, evaṁ nirodhasamāpannassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti. Tena vuttaṁ "indriyāni vippasannānī"ti.

**Vuṭṭhahissan**ti vā **vuṭṭhahāmī**ti vā padadvayena antonirodhakālo kathito, **vuṭṭhito**ti padena phalasamāpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṁ bhāvitaṁ hotī**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva "ettakaṁ kālaṁ acittako hutvā tato paraṁ sacittako bhavissāmī"ti addhānaparicchedaṁ cittaṁ[1] bhāvitaṁ hoti. **Yaṁ taṁ tathattāya upanetī**ti yaṁ evaṁ bhāvitaṁ cittaṁ, taṁ puggalaṁ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpannakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakathaṁ kathetuṁ kāloti nirodhakathā kathetabbā siyā. Sā panesā "dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca[2] saṅkhārānaṁ paṭipassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyaṁ ñāṇan"ti mātikaṁ ṭhapetvā sabbākārena Visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbā. Ko panāyaṁ nirodho nāma? Catunnaṁ khandhānaṁ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametaṁ samāpajjantīti? Saṅkhārānaṁ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṁ acittakā hutvā sukhaṁ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṁ nāmetaṁ yadidaṁ nirodhoti etadatthaṁ samāpajjanti.

**Cittasaṅkhāro paṭhamaṁ uppajjatī**ti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasamāpatticittaṁ paṭhamaṁ uppajjati, taṁsampayuttaṁ saññañca vedanañca sandhāya "cittasaṅkhāro paṭhamaṁ uppajjatī"ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṁ bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati.

Kiṁ pana phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasamāpatti, sā na samuṭṭhāpeti. Kiṁ vā etena, phalasamāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santasamāpattito vuṭṭhitassa bhikkhuno

---

1. Addhānaparicchedacittaṁ (Sī)
2. Tiṇṇaṁ (Sī, Syā, Ka) Visuddhi 2. 626 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

assāsapassāsā abbohārikā honti, tesaṁ abbohārikabhāvo **Sañjīvattheravatthunā** veditabbo. Sañjīvattherassa hi samāpattito[1] vuṭṭhāya kiṁsukapupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṁsumattampi na jhāyi, usmākāramattampi nāhosi. Samāpattibalaṁ nāmetanti vadanti. Evameva santāya phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti[2] bhavaṅgasamayenevetaṁ kathitanti veditabbaṁ.

**Tato vacīsaṅkhāro**ti tato paraṁ kiriyamayapavattavalañjanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṁ bhavaṅgaṁ vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṁsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācaṁ abhisaṅkhātuṁ na sakkontīti kiriyamayapavattavalañjanakālenevetaṁ kathitaṁ.

**Suññato phasso**ti-ādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. **Saguṇena** tāva suññatā nāma phalasamāpatti, tāya sahajātaphassaṁ sandhāya "suññato phasso"ti vuttaṁ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo. **Ārammaṇena** pana nibbānaṁ rāgādīhi suññattā suññatā nāma, rāganimittādīnaṁ abhāvā animittaṁ, rāgadosamohappaṇidhīnaṁ abhāvā appaṇihitaṁ, suññataṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā uppannaphalasamāpattisamphasso suññato nāma. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Aparā āgamaniyakathā nāma hoti. Suññata-animitta-appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā animittā nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa appaṇihitā nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa suññatā nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma, animittamaggassa phalaṁ animittaṁ nāma, animittaphalasamāpattisahajāte phasse phusante "animitto phasso phusatī"ti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamaniyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā

1. Paṭhamasamāpattito (Sī, Syā) 2. Honti (Sī, Syā)

saguṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṁ. Evaṁ hi tayo phassā phusantīti sameti.

**Vivekaninnan**ti-ādīsu nibbānaṁ viveko nāma, tasmiṁ viveke ninnaṁ onatanti vivekaninnaṁ. **Vivekapoṇan**ti aññato agantvā yena viveko, tena vaṅkaṁ viya hutvā ṭhitanti vivekapoṇaṁ. Yena viveko, tena patamānaṁ viya ṭhitanti **vivekapabbhāraṁ.**

## 7. Godattasuttavaṇṇanā

349. Sattame **nānatthā ceva nānābyañjanā cā**ti byañjanampi nesaṁ nānaṁ, atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭā. Attho[1] pana appamāṇā cetovimutti bhūmantarato mahaggatā hoti rūpāvacarā, ārammaṇato sattapaṇṇatti-ārammaṇā. Ākiñcaññā bhūmantarato mahaggatā arūpāvacarā, ārammaṇato navattabbārammaṇā. Suññatā bhūmantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhūmantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

**Rāgo kho bhante pamāṇakaraṇo**ti-ādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇakasaṭa-udakaṁ nāma hoti kāḷavaṇṇaṁ, olokentānaṁ byāmasatagambhīraṁ viya khāyati, yaṭṭhiṁ vā rajjuṁ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottharaṇamattampi na hoti, evameva yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṁ sañjānituṁ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te "ettako ayan"ti puggalassa pamāṇaṁ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

**Yāvatā kho bhante appamāṇā cetovimuttiyo**ti yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā cattāro maggā cattāri phalānīti dvādasa. Tatra brahmavihārā pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā, sesā pamāṇakārakānaṁ kilesānaṁ abhāvena nibbānampi appamāṇameva, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṁ. **Akuppā**ti arahattaphalacetovimutti. Sā hi tāsaṁ sabbajeṭṭhikā,

---

1. Atthato (?)

tasmā "aggamakkhāyatī"ti vuttā. **Rāgo kho bhante kiñcanan**ti rāgo uppajjitvā puggalaṁ kiñcati maddati palibundhati, tasmā kiñcananti vutto. Manussā kira goṇehi khalaṁ maddāpento "kiñcehi kapila kiñcehi kāḷakā"ti[1] vadanti. Evaṁ maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo. **Dosamohesupi** eseva nayo.

**Ākiñcaññā cetovimuttiyo** nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanaṁ maggaphalāni ca. Tattha ākiñcaññāyatanaṁ kiñcanaṁ ārammaṇaṁ assa natthīti **ākiñcaññaṁ.** Maggaphalāni kiñcanānaṁ maddanapalibundhanakilesānaṁ natthitāya ākiñcaññāni, nibbanampi ākiñcaññaṁ, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṁ.

**Rāgo kho bhante nimittakaraṇo**ti-ādīsu yathā nāma dvinnaṁ kulānaṁ sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesaṁ lakkhaṇaṁ na kataṁ hoti, tāva "ayaṁ asukakulassa vacchako, ayaṁ asukakulassā"ti na sakkā hoti jānituṁ. Yadā pana tesaṁ tisūlādīsu aññataraṁ lakkhaṇaṁ kataṁ hoti, tadā sakkā hoti jānituṁ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṁ "ariyo vā puthujjano vā"ti. Rāgo panassa uppajjamānova "sarāgo nāma ayaṁ puggalo"ti sañjānananimittaṁ[2] karonto viya uppajjati, tasmā nimittakaraṇoti vutto. **Dosamohesupi** eseva nayo.

**Animittā cetovimuttiyo** nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri phalāni. Tattha vipassanā niccanimittaṁ sukhanimittaṁ attanimittaṁ ugghāṭetīti **animittā** nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvā animittā nāma. Maggaphalāni nimittakarānaṁ kilesānaṁ abhāvena animittāni, nibbānampi animittameva, taṁ pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṁ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitāti? Sa "suññā rāgenā"ti-ādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visuṁ na gahitāti.

1. Kāpilāti (Sī)
2. Sañjānituṁ nimittaṁ (Sī)

**Ekatthā**ti ārammaṇavasena ekatthā "appamāṇaṁ ākiñcaññaṁ suññataṁ animittan"ti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni. Iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṁ pana ṭhāne appamāṇāpi hoti, aññasmiṁ ākiñcaññā, aññasmiṁ suññatā, aññasmiṁ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanāti.

## 8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. Aṭṭhame **tenupasaṅkamī**ti sayaṁ āgatāgamo viññātasāsano anāgāmī ariyasāvako samāno kasmā naggabhoggaṁ nissirikaṁ nigaṇṭhaṁ upasaṅkamīti? Upavādamocanatthañceva vādāropanatthañca. Nigaṇṭhā kira "samaṇassa Gotamassa sāvakā thaddhakhadirakhāṇukasadisā, kenaci saddhiṁ paṭisanthārampi na karontī"ti upavadanti, tassa upavādassa mocanatthañca, "vādañcassa āropessāmī"ti upasaṅkami. **Na khvāhaṁ ettha bhante Bhagavato saddhāya gacchāmī**ti yassa ñāṇena asacchikataṁ hoti, so "evaṁ kiretan"ti aññassa saddhāya gaccheyya, mayā pana ñāṇenetaṁ sacchikataṁ, tasmā nāhaṁ ettha Bhagavato saddhāya gacchāmīti dīpento evamāha.

**Ulloketvā**ti[1] kāyaṁ unnāmetvā kucchiṁ nīharitvā gīvaṁ paggayha sabbaṁ disaṁ[2] pekkhamāno ulloketvā. **Bādhetabbaṁ maññeyyā**ti yathā vinivijjhitvā na nikkhamati, evaṁ paṭibāhitabbaṁ maññeyya bandhitabbaṁ vā. **Sahadhammikā**ti sākāraṇā. **Atha maṁ paṭihareyyāsi saddhiṁ nigaṇṭhaparisāyā**ti etesaṁ atthe ñāte atha me nigaṇṭhaparisāya saddhiṁ abhigaccheyyāsi, patīhārassa me santikaṁ āgantvā attano āgatabhāvaṁ jānāpeyyāsīti attho. **Eko pañho**ti eko pañhamaggo, ekaṁ pañhagavesananti attho. **Eko uddeso**ti ekaṁ nāma kinti ayaṁ eko uddeso. **Ekaṁ veyyākaraṇan**ti "sabbe sattā āhāraṭṭhitikā"ti[3] idaṁ ekaṁ veyyākaraṇaṁ. Evaṁ sabbattha attho veditabbo.

---

1. Oloketvāti (Sī, Syā) 2. Sabbadisāsu (Sī, Syā) 3. Khu 1. 1; Aṁ 3. 297 piṭṭhesu.

## 9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Navame **kīvaciraṁ pabbajitassā**ti[1] kīvaciro kālo pabbajitassāti attho. **Uttari manussadhammā**ti manussadhammo nāma dasakusalakammapathā, tato manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanaviseso**ti ariyabhāvaṁ kātuṁ samatthatāya alamariyoti saṅkhāto ñāṇadassanaviseso. **Naggeyyā**ti naggabhāvato. **Muṇḍeyyā**ti muṇḍabhāvato. **Pāvaḷanipphoṭanāyā**ti pāvaḷanipphoṭanato[2], bhūmiyaṁ nisīdantassa ānisadaṭṭhāne[3] laggānaṁ paṁsurajavālikānaṁ phoṭanatthaṁ gahitamorapiñchamattatoti attho.

## 10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Dasame **ārāmadevatā**ti puppharāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadeto**ti vanasaṇḍesu adhivatthā devatā. **Rūkkhadevatā**ti Mattarājakāle Vessavaṇo ca devatāti evaṁ tesu tesu rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappatīsū**ti harītakāmalakī-ādīsu muñjapabbajādīsu vanajeṭṭharukkhesu ca adhivatthā devatā. **Saṁgammā**ti sannipatitvā. **Samāgammā**ti tato tato samāgantvā. **Paṇidhehī**ti patthanāvasena ṭhapehi. **Ijjhissati sīlavato cetopaṇidhī**ti samijjhissati sīlavantassa cittapatthanā[4]. **Dhammiko**ti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanarahito. **Dhammarājā**ti tasseva vevacanaṁ, dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Tasmā**ti yasmā "tena hi ayyaputta amhepi ovadāhī"ti vadatha[5], tasmā. **Appaṭivibhattan**ti "idaṁ bhikkhūnaṁ dassāma, idaṁ attanā bhuñjissāmā"ti evaṁ avibhattaṁ bhikkhūhi saddhiṁ sādhāraṇameva bhavissatīti.

# Cittasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pabbajitoti (Sī, Syā)
2. Vāḷinippothanāyāti vāḷinippothanato (Sī, Syā)
3. Āsanaṭṭhāne (Sī)
4. Cittathapanā (Sī, Syā)
5. Yasmā ayyaputta amhe ovādādīhi ovadatha (Sī, Syā)

# 8. Gāmaṇisaṁyutta

## 1. Caṇḍasuttavaṇṇanā

353. Gāmaṇisaṁyuttassa paṭhame **Caṇḍo gāmaṇī**ti dhammasaṅgāhakattherehi Caṇḍoti gahitanāmo eko gāmaṇi. **Pātukarotī**ti bhaṇḍantaṁ paṭibhaṇḍanto akkosantaṁ paccakkosanto paharantaṁ paṭipaharanto pākaṭaṁ karotīti dasseti. **Na pātukarotī**ti akkuṭṭhopi pahaṭopi kiñci paccanīkaṁ akarontoti dasseti.

## 2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Dutiye **Tālapuṭo**ti evaṁnāmako. Tassa kira bandhanā pamuttatālapakkavaṇṇo viya mukhavaṇṇo[1] vippasanno ahosi, tenassa Tālapuṭoti nāmaṁ akaṁsu. Svāyaṁ abhinīhārasampanno pacchimabhavikapuggalo. Yasmā pana paṭisandhi nāma aniyatā ākāse khittadaṇḍasadisā[2], tasmā esa naṭakule nibbatti. Vuḍḍhippatto pana naṭasippe aggo hutvā sakalajambudīpe pākaṭo jāto. Tassa pañca sakaṭasatāni pañca mātugāmasatāni parivāro, bhariyāyapissa tāvatakāvāti mātugāmasahassena ceva sakaṭasahassena ca saddhiṁ yaṁ yaṁ nagaraṁ vā nigamaṁ vā pavisati, tatthassa puretarameva satasahassaṁ denti. Samajjavesaṁ gaṇhitvā pana mātugāmasahassena saddhiṁ kīḷaṁ karontassa yaṁ hatthūpagapādūpagādi-ābharaṇajātaṁ khipanti, tassa pariyanto natthi. So taṁdivasaṁ mātugāmasahassaparivārito Rājagahe kīḷaṁ katvā paripakkañāṇattā saparivārova yena Bhagavā tenupasaṅkami.

**Saccālikenā**ti saccena ca alikena ca. **Tiṭṭhatetan**ti tiṭṭhatu etaṁ. **Rājanīyā**ti rāgappaccayā mukhato pañcavaṇṇasuttanīharaṇavātavuṭṭhidassanādayo aññe ca kāmassādasaṁyuttākāradassanakā abhinayā. **Bhiyyoso mattāyā**ti adhikappamāṇattāya. **Dosanīyā**ti dosappaccayā hatthapādacchedādidassanākārā. **Mohanīyā**ti mohappaccayā udakaṁ gahetvā telakaraṇaṁ, telaṁ gahetvā udakakaraṇanti evamādayo māyāpabhedā.

---

1. Pamuttassa tālapakkassa viya vaṇṇo (Sī, Syā)
2. Khittageṇḍusadisā (Sī)

**Pahāso nāma nirayo**ti visuṁ pahāsanāmako nirayo nāma natthi, Avīcisseva pana ekasmiṁ koṭṭhāse naccantā viya gāyantā viya ca naṭavesaṁ gahetvāva paccanti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Nāhaṁ bhante etaṁ rodāmī**ti ahaṁ bhante etaṁ Bhagavato byākaraṇaṁ na rodāmīti evaṁ sakammakavasenettha attho veditabbo, na assuvimocanamattena. "Mataṁ vā amma rodantī"ti-ādayo cettha aññepi vohārā veditabbā.

## 3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Tatiye **Yodhājīvo**ti yuddhena jīvikaṁ kappanako dhammasaṅgāhakattherehi evaṁ gahitanāmo. **Ussahati vāyamatī**ti ussāhaṁ vāyāmaṁ karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇaṁ paṭipajjāpenti. **Dukkaṭan**ti duṭṭhu kataṁ. **Duppaṇihitan**ti duṭṭhu ṭhapitaṁ. **Parajito**[1] **nāmanirayo**ti ayampi na visuṁ eko nirayo, Avīcisseva pana ekasmiṁ koṭṭhāse pañcāvudhasannaddhā phalakahatthā hatthi-assarathe āruyha saṅgāme yujjhantā viya paccanti, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Catutthapañcamesupi eseva nayo.

## 6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. Chaṭṭhe **pacchābhūmakā**ti pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukā**ti sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikā**ti pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhikabhāvajānanatthāya mālaṁ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakā**ti sāyaṁpātaṁ udakaṁ orohanakā. **Uyyāpentī**ti upari yāpenti. **Saññāpentī**ti sammā ñāpenti. **Saggaṁ nāma okkāmentī**ti parivāretvā ṭhitā "gaccha bho brahmalokaṁ, gaccha bho brahmalokan"ti vadantā saggaṁ pavesenti. **Anuparisakkeyyā**ti anuparigaccheyya. **Ummujjā**ti ummujja uṭṭhaha. **Thalamuplavā**ti thalamabhiruha. **Tatra yāssā**ti tatra yā bhaveyya. **Sakkharā vā kaṭhalā vā**ti sakkharā ca kaṭhalā ca. **Sā adhogāmī assā**ti sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adhogacchā**ti heṭṭhā gaccha.

---

1. Sarajito (Sī, Syā)

## 7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. Sattame **jaṅgalan**ti thaddhaṁ na mudu. **Ūsaranti**[1] sañjātaloṇaṁ. **Pāpabhūmī**ti lāmakabhūmibhāgaṁ. **Maṁdīpā**ti-ādīsu ahaṁ dīpo patiṭṭhā etesanti maṁdīpā. Ahaṁ leṇo allīyanaṭṭhānaṁ etesanti **maṁleṇā.** Ahaṁ tāṇaṁ rakkhā etesanti **maṁtāṇā.** Ahaṁ saraṇaṁ bhayanāsanaṁ etesanti **maṁsaraṇā. Viharantī**ti maṁ evaṁ katvā viharanti.

**Gobhattampī**ti dhaññaphalassa abhāvena lāyitvā kalāpakalāpaṁ bandhitvā ṭhapitaṁ gimhakāle gunnampi khādanaṁ bhavissatīti attho. **Udakamaṇiko**ti kucchiyaṁ maṇikamekhalāya evaṁ laddhanāmo bhājanaviseso. **Ahārī aparihārī**ti udakaṁ na harati na pariharati, na pariyādiyatīti attho. Iti imasmiṁ sutte sakkaccadhammadesanāva kathitā. Buddhānaṁ hi asakkaccadhammadesanā nāma natthi. Sīhasamānavuttino hi Buddhā, yathā sīho pabhinnavaravāraṇassapi sasabiḷārādīnampi gahaṇatthāya ekasadisameva vegaṁ karoti, evaṁ Buddhāpi ekassa desentāpi dvinnaṁ bahūnaṁ bhikkhuparisāya bhikkhuni-upāsaka-upāsikāparisāyapi titthiyānampi desentā sakkaccameva desenti. Catasso pana parisā saddahitvā okappetvā suṇantīti tāsaṁ desanā sakkaccadesanā nāma jātā.

## 8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. Aṭṭhame **yaṁbahulaṁ yaṁbahulan**ti iminā nigaṇṭho attanāva attano vādaṁ bhindati. Tasmā Bhagavā **evaṁ sante na koci āpāyiko**ti-ādimāha. Purimāni pana cattāri padāni diṭṭhiyā paccayā honti. Tasmā tesupi ādīnavaṁ dassento **idha Gāmaṇi ekacco Satthā evaṁvādī hotī**ti-ādimāha. Tattha **ahampamhī**ti ahampi amhi.

**Mettāsahagatenā**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi Gāmaṇi balavā saṅkhadhamo**ti-ādi pana idha apubbaṁ. Tattha **balavā**ti balasampanno. **Saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Appakasirenā**ti akicchena adukkhena. Dubbalo hi saṅkhadhamo saṅkhaṁ

---

1. Osaranti (Sī, Syā)

dhamantopi na sakkoti catasso disā sarena viññāpetuṁ, nāssa saṅkhasaddo sabbato pharati, balavato pana vipphāriko[1] hoti, tasmā "balavā"ti āha.

**Mettāya cetomuttiyā**ti ettha "mettā"ti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, "cetovimuttī"ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṁ pamāṇakataṁ kamman**ti pamāṇakataṁ kammaṁ nāma kāmāvacaraṁ vuccati, appamāṇakataṁ kammaṁ nāma rūpāvacaraṁ. Taṁ hi pamāṇaṁ atikkamitvā odhisaka-anodhisaka[2]disāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati.

**Na taṁ tatrāvasissati, na taṁ tatrāvatiṭṭhatī**ti taṁ kāmāvacarakammaṁ tasmiṁ rūpārūpāvacarakamme na ohīyati na tiṭṭhati. Kiṁ vuttaṁ hoti? Taṁ kāmāvacarakammaṁ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggituṁ vā ṭhātuṁ vā rūpārūpāvacarakammaṁ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṁ gahetvā patiṭṭhātuṁ vā na sakkoti, atha kho rūpārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṁ mahogho viya parittaṁ udakaṁ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṁ katvā tiṭṭhati, tassa vipākaṁ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṁ upanetīti. Iti idaṁ suttaṁ ādimhi kilesavasena vuṭṭhāya avasāne brahmavihāravasena gahitattā yathānusandhināva gataṁ.

## 9. Kulasuttavaṇṇanā

361. Navame **dubbhikkhā**ti dullabhabhikkhā. **Dvīhitikā**ti "jīvissāma nu kho na nu kho"ti evaṁ pavatta-īhitikā. "Duhitikā"tipi pāṭho. Ayameva attho. Dukkhā īhiti[3] ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā.** Tattha tattha matamanussānaṁ vippakiṇṇāni setāni aṭṭhikāni etthāti **setaṭṭhikā. Salākāvuttā**ti salākamattavuttā, yaṁ tattha vuttaṁ vāpitaṁ, taṁ salākamattameva ahosi, phale na janayatīti attho.

---

1. Khippapharaṇo (Sī), vippakārako (Syā), khippakārako (Ka)
2. Odissaka-ano dissaka (Sī, Syā)
3. Dukkhaṁ īhati (Sī), dukkhaṁ īhāmīti (Syā)

**Uggilitun**ti dve ante mocetvā kathetuṁ asakkonto uggilituṁ bahi nīharituṁ na sakkhiti. **Ogilitun**ti pucchāya dosaṁ disvā hāretuṁ asakkonto ogilituṁ anto pavesetuṁ na sakkhiti.

**Ito so Gāmaṇi ekanavutikappe**ti Bhagavā kathayamānova yāva nikkhanto nāsikavāto na puna pavisati, tāvatakena kālena ekanavutikappe anussari "atthi nu kho kiñci kule pakkabhikkhādānena upahatapubban"ti[1] parijānanatthaṁ. Athekampi apassanto "ito so Gāmaṇī"ti-ādimāha. Idāni dānādīnaṁ ānisaṁsaṁ kathento **atha kho yāni tāni kulāni aḍḍhānī**ti dhammadesanaṁ ārabhi. Tattha **dānasambhūtānī**ti dānena sambhūtāni nibbattāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha pana **saccaṁ nāma** saccavāditā. **Sāmaññaṁ nāma**[2] sesasīlaṁ. **Vikiratī**ti ayogena vaḷañjento vippakirati. **Vidhamatī**ti dhamento viya nāseti. **Viddhaṁsetī**ti nāseti. **Aniccatā**ti hutvā abhāvo[3] bahunāpi kālena saṅgatānaṁ[4] khaṇeneva antaradhānaṁ.

## 10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. Dasame **taṁ parisaṁ etadavocā**ti tassa kira evaṁ ahosi "kulaputtā pabbajantā puttadārañceva jātarūparajatañca pahāyeva pabbajanti, na ca sakkā yaṁ pahāya pabbajitā, taṁ tehi gahetun"ti nayaggāhe ṭhatvā "mā ayyo"ti-ādivacanaṁ avoca. **Ekaṁsenetan**ti etaṁ pañcakāmaguṇakappanaṁ assamaṇadhammo asakyaputtiyadhammoti ekaṁsena dhāreyyāsi.

**Tiṇan**ti senāsanacchadanatiṇaṁ. **Pariyesitabban**ti tiṇacchadane vā iṭṭhakacchadane vā gehe palujjante yahi taṁ kāritaṁ, tesaṁ santikaṁ gantvā "tumhehi kāritasenāsanaṁ ovassati[5], na sakkā tattha vasitun"ti ācikkhitabbaṁ. Manussā sakkontā karissanti, asakkontā "tumhe vaḍḍhakiṁ gahetvā kārāpetha, mayaṁ te saññāpessāmā"ti vakkhanti. Evaṁ vutte kāretvā tesaṁ ācikkhitabbaṁ. Manussā vaḍḍhakīnaṁ dātabbaṁ dassanti. Sace āvāsasāmikā natthi, aññesampi bhikkhācāravattena ārocetvā kāretuṁ vaṭṭati. Idaṁ sandhāya "pariyesitabban"ti vuttaṁ.

---

1. Upagatapubbanti (Sī) 2. Saññamaṁ nāma (Sī, Syā) 3. Abhāve vā (Sī, Syā)
4. Sambhatānaṁ (Sī), sambhattānaṁ (Syā) 5. Ovassissati (Sī, Syā)

**Dārun**ti senāsane gopānasi-ādīsu palujjamānesu tadatthāya dāruṁ. **Sakaṭan**ti gihivikataṁ katvā tāvakālikasakaṭaṁ. Na kevalañca sakaṭameva, aññampi vāsipharasukuddālādi-upakaraṇaṁ evaṁ pariyesituṁ vaṭṭati. **Puriso**ti hatthakammavasena puriso pariyesitabbo. Yaṁkiñci hi purisaṁ "hatthakammaṁ āvuso katvā dassasī"ti vatvā "dassāmi bhante"ti vutte "idañcidañca karohī"ti yaṁ icchati, taṁ kāretuṁ vaṭṭati. **Na tvevāhaṁ Gāmaṇi kenaci pariyāyenā**ti jātarūparajataṁ panāhaṁ kenacipi kāraṇena pariyesitabbanti na vadāmi.

## 11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. Ekādasame **Mallesū**ti evaṁnāmake janapade. **Vadhenā**ti māraṇena. **Jāniyā**ti dhanajāniyā. **Akālikena pattenā**ti na kālantarena pattena, kālaṁ anatikkamitvāva pattenāti attho. **Ciravāsī nāma kumāro**ti evaṁnāmako tassa putto. **Bahi āvasathe**[1] **paṭivasatī**ti bahinagare kiñcideva sippaṁ uggaṇhanto vasati. Imasmiṁ sutte vaṭṭadukkhaṁ kathitaṁ.

## 12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. Dvādasame **Rāsiyo**ti rāsiṁ katvā pañhassa pucchitattā Rāsiyoti evaṁ dhammasaṅgāhakattherehi gahitanāmo. **Tapassin**ti tapanissitakaṁ. **Lūkhajīvin**ti lūkhajīvikaṁ. **Antā**ti koṭṭhāsā. **Gāmo**ti gāmmo. Gammotipi pāṭho, gāmavāsīnaṁ dhammoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathānuyogo, sarīradukkhakaraṇanti attho.

Kasmā panettha kāmasukhallikānuyogo gahito, kasmā attakilamathānuyogo, kasmā majjhimā paṭipadāti? Kāmasukhallikānuyogo tāva kāmabhogīnaṁ[2] dassanatthaṁ gahito, attakilamathānuyogo tapanissitakānaṁ, majjhimā paṭipadā tiṇṇaṁ nijjaravatthūnaṁ dassanatthaṁ gahitā. Kiṁ etesaṁ dassane payojananti? Ime dve ante pahāya Tathāgato majjhimāya paṭipadāya sammāsambodhiṁ patto, so kāmabhoginopi na sabbe garahati na pasaṁsati, tapanissitakepi na sabbe garahati

---

1. Āvāsake (Sī), āvāsathe (Syā)  2. Janānaṁ kāmabhogīnaṁ (Sī, Syā)

na pasaṁsati, garahitabbayuttakeyeva garahati, pasaṁsitabbayuttake pasaṁsatīti imassatthassa pakāsanaṁ etesaṁ dassane payojananti veditabbaṁ.

Idāni tamatthaṁ pakāsento **tayo khome Gāmaṇi kāmabhogino**ti-ādimāha. Tattha **sāhasenā**ti sāhasikakammena. **Na saṁvibhajatī**ti mittasahāyasandiṭṭhasambhattānaṁ saṁvibhāgaṁ na karoti. **Na puññāni karotī**ti anāgatabhavassa paccayabhūtāni puññāni na karoti. **Dhammādhammenā**ti dhammena ca adhammena ca. **Ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Sacchikarotī**ti kathaṁ attānaṁ ātāpento paritāpento sacchikaroti? Caturaṅgavīriyavasena ca dhutaṅgavasena ca. **Tisso sandiṭṭhikā nijjarā**ti ettha ekopi maggo tiṇṇaṁ kilesānaṁ nijjaraṇatāya tisso nijjarāti vuttoti.

## 13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. Terasame **dūteyyānī**ti dūtakammāni paṇṇāni ceva mukhasāsanāni ca. **Pāṇātipātañcāhan**ti idaṁ kasmā āraddhaṁ? Na kevalaṁ ahaṁ māyaṁ jānāmi, aññampi idañcidañca jānāmīti Sabbaññubhāvadassanatthaṁ āraddhaṁ. **Santi hi Gāmaṇi eke samaṇabrāhmaṇā**ti idaṁ sesasamaṇabrāhmaṇānaṁ laddhiṁ dassetvā tassā pajahāpanatthaṁ āraddhaṁ.

**Mālī kuṇḍalī**ti mālāya mālī, kuṇḍalehi kuṇḍalī. **Itthikāmehī**ti itthīhi saddhiṁ kāmā itthikāmā, tehi itthikāmehi. **Āvasathāgāran**ti kulagharassa ekasmiṁ ṭhāne ekekasseva sukhanivāsatthāya kataṁ vāsāgāraṁ. **Tenāhaṁ yathāsatti yathābalaṁ saṁvibhajāmī**ti tassāhaṁ attano satti-anurūpena ceva balānurūpena ca saṁvibhāgaṁ karomi. **Alan**ti yuttaṁ. **Kaṅkhaniye ṭhāne**ti kaṅkhitabbe kāraṇe. **Cittasamādhin**ti tasmiṁ dhammasamādhismiṁ ṭhito tvaṁ saha vipassanāya catunnaṁ maggānaṁ vasena cittasamādhiṁ sace paṭilabheyyāsīti dasseti. **Apaṇṇakatāya mayhan**ti ayaṁ paṭipadā mayhaṁ apaṇṇakatāya anaparādhakatāya eva saṁvattatīti attho. **Kaṭaggāho**ti jayaggāho.

**Ayaṁ kho Gāmaṇi dhammasamādhi, tatra ce tvaṁ cittasamādhiṁ paṭilabheyyāsī**ti ettha **dhammasamādhī**ti dasakusalakammapathadhammā, **cittasamādhī**ti saha

vipassanāya cattāro maggā. Atha vā "pāmojjaṁ jāyati, pamuditassa pīti jāyatī"ti[1] evaṁ vuttā pāmojjapītipassaddhisukhasamādhisaṅkhātā pañca dhammā dhammasamādhi nāma, cittasamādhi pana saha vipassanāya cattāro maggāva. Atha vā dasakusalakammapathā cattāro brahmavihārā cāti ayaṁ dhammasamādhi nāma, taṁ dhammasamādhiṁ pūrentassa uppannā cittekaggatā cittasamādhi nāma. **Evaṁ tvaṁ imaṁ kaṅkhādhammaṁ pajaheyyāsī**ti evaṁ tvaṁ imasmiṁ vuttappabhede dhammasamādhismiṁ ṭhito sace evaṁ cittasamādhiṁ paṭilabheyyāsi, ekaṁsenetaṁ kaṅkhaṁ pajaheyyāsīti attho. Sesaṁ sabbattha vuttanayamevāti.

## Gāmaṇisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Aṁ 2. 18 piṭṭhe.

# 9. Asaṅkhatasaṁyutta

## 1. Paṭhamavagga

### 1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. Asaṅkhatasaṁyutte[1] **asaṅkhatan**ti akataṁ. **Hitesinā**ti hitaṁ esantena. **Anukampakenā**ti anukampamānena. **Anukampaṁ upādāyā**ti anukampaṁ cittena pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṁ hoti. **Kataṁ vo taṁ mayā**ti taṁ mayā imaṁ asaṅkhatañca asaṅkhatamaggañca desentena tumhākaṁ kataṁ. Ettakameva hi anukampakassa Satthu kiccaṁ, yadidaṁ aviparītadhammadesanā. Ito paraṁ pana paṭipatti nāma sāvakānaṁ kiccaṁ. Tenāha **etāni bhikkhave rukkhamūlāni -pa- amhākaṁ anusāsanī**ti. Iminā rukkhamūlasenāsanaṁ dasseti, **suññāgārānī**ti iminā janavivittaṁ ṭhānaṁ. Ubhayena ca yogānurūpaṁ senāsanaṁ ācikkhati, dāyajjaṁ niyyāteti.

**Jhāyathā**ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatiṁsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṁ hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle arogakāle sattasappāyādisampattikāle Satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikārarahitā rattindivaṁ maṅkulabhattaṁ[2] hutvā seyyasukhaṁ middhasukhaṁ anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle Satthu parinibbutakāle ca taṁ pubbe pamādavihāraṁ anussarantā sappaṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṁ sampassamānā vippaṭisārino honti, tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti dassento āha "mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā"ti.

**Ayaṁ vo amhākaṁ anusāsanī**ti ayaṁ amhākaṁ santikā "jhāyatha mā pamādatthā"ti tumhākaṁ anusāsanī, ovādoti vuttaṁ hoti.

---

1. Asaṅkhatasaṁyuttassa paṭhame (Sī)
2. Maṅkuṇabhattaṁ (Sī, Syā)

## 2. Dutiyavagga

### 1-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. **Kāye kāyānupassī**ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ parato vakkhāma.

**Anatan**ti-ādīsu taṇhānatiyā[1] abhāvena anataṁ. Catunnaṁ āsavānaṁ abhāvena **anāsavaṁ.** Paramatthasaccatāya **saccaṁ.** Vaṭṭassa parabhāgaṭṭhena **pāraṁ.** Saṇhaṭṭhena **nipuṇaṁ.** Suṭṭhu duddasatāya **sududdasaṁ.** Jarāya ajaritattā **ajajjaraṁ**[2]. Thiraṭṭhena **dhuvaṁ.** Apalujjanatāya **apalokitaṁ.** Cakkhuviññāṇena apassitabbattā **anidassanaṁ.** Taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṁ abhāvena **nippapañcaṁ.**

Santabhāvaṭṭhena **santaṁ.** Maraṇābhāvena **amataṁ.** Uttamaṭṭhena **paṇītaṁ.** Sassirikaṭṭhena **sivaṁ.** Nirupaddavatāya **khemaṁ.** Taṇhakkhayassa paccayattā **taṇhakkhayaṁ.**

Vimhāpanīyaṭṭhena accharaṁ paharitabbayuttakanti **acchariyaṁ.** Abhūtameva bhūtaṁ[3], ajātaṁ hutvā atthīti[4] **abbhutaṁ.** Niddukkhattā **anītikaṁ.** Niddukkhasabhāvattā **anītikadhammaṁ.** Vānābhāvena **nibbānaṁ.** Byābajjhābhāveneva **abyābajjhaṁ.** Virāgādhigamassa paccayato **virāgaṁ.** Paramatthasuddhitāya **suddhi.** Tīhi bhavehi muttatāya **mutti.** Kāmālayānaṁ abhāvena **anālayaṁ.** Patiṭṭhaṭṭhena **dīpaṁ.** Allīyitabbayuttaṭṭhena **leṇaṁ.** Tāyanaṭṭhena **tāṇaṁ.** Bhayasaraṇaṭṭhena **saraṇaṁ,** bhayanāsananti attho. Paraṁ ayanaṁ gati patiṭṭhāti **parāyaṇaṁ.** Sesamettha vuttanayamevāti.

## Asaṅkhatasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Taṇhāratiyā (Sī, Syā)
2. Ajajjaritattā ajaraṁ (Sī), ajjajjaritattā ajajjaraṁ (Syā)
3. Abbhutaṁ (Sī, Syā)
4. Atthīti vā (Sī)

# 10. Abyākatasaṁyutta

## 1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. Abyākatasaṁyuttassa paṭhame **Khemā**ti gihikāle Bimbisārassa upāsikā[1] saddhāpabbajitā mahātherī "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvikānaṁ bhikkhunīnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Khemā"ti[2] evaṁ Bhagavatā mahāpaññatāya etadagge ṭhapitā. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Viyattā**ti[3] veyyattiyena samannāgatā. **Medhāvinī**ti medhāya paññāya samannāgatā. **Bahussutā**ti pariyattibāhusaccenapi paṭivedhabāhusaccenapi samannāgatā.

**Gaṇako**ti acchiddakagaṇanāya[4] kusalo. **Muddiko**ti aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo. **Saṅkhāyako**ti piṇḍagaṇanāya kusalo. **Gambhīro**ti caturāsītiyojanasahassagambhīro. **Appameyyo**ti āḷhakagaṇanāya appameyyo. **Duppariyogāho**ti āḷhakagaṇanāya pamāṇagahaṇatthaṁ durogāho. **Yena rūpena Tathāgatan**ti yena rūpena dīgho rasso sāmo odātoti sattasaṅkhātaṁ Tathāgataṁ paññapeyya. **Taṁ rūpaṁ Tathāgatassa pahīnan**ti taṁ vuttappakārarūpaṁ samudayappahānena Sabbaññutathāgatassa pahīnaṁ. **Rūpasaṅkhāya vimutto**ti[5] āyatiṁ rūpassa anuppattiyā[6] rūpārūpakoṭṭhāsenapi evarūpo nāma bhavissatīti vohārassapi paṭipassaddhattā rūpapaṇṇattiyāpi vimutto. **Gambhīro**ti ajjhāsayagambhīratāya ca guṇagambhīratāya ca gambhīro. Tassa evaṁ guṇagambhīrassa sato Sabbaññutathāgatassa yaṁ upādāya sattasaṅkhāto Tathāgatoti paññatti hoti, tadabhāvena tassā paññattiyā abhāvaṁ passantassa ayaṁ sattasaṅkhāto **hoti Tathāgato paraṁ maraṇā**ti idaṁ vacanaṁ na upeti na yujjati, **na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā**ti-ādivacanampi na upeti na yujjatīti attho.

**Saṁsandissatī**ti ekaṁ bhavissati. **Samessatī**ti nirantaraṁ bhavissati. **Na virodhayissatī**ti na viruddhaṁ padaṁ[7] bhavissati. **Aggapadasmin**ti desanāya. Desanā hi idha aggapadanti adhippetā.

---

1. Mahesī upāsikā (Sī)
2. Aṁ 1. 26 piṭṭhe.
3. Byattāti (Sī, Syā)
4. Acchindakāya gaṇanāya (Ka)
5. Rūpasaṅkhayā vimuttoti (Sī, Syā)
6. Anumatiyā (Sī, Syā)
7. Na vihāyissatīti na viruddhasaddaṁ (Sī, Syā)

## 2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. Dutiyaṁ Khandhiyavagge vitthāritameva, abyākatādhikārato pana idha vuttaṁ.

## 3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. Tatiye **rūpagatametan**ti rūpamattametaṁ[1]. Ettha rūpato añño koci satto nāma na upalabbhati, rūpe pana sati nāmamattaṁ etaṁ hotīti dasseti. **Vedanāgatametan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Ayaṁ kho āvuso hetū**ti ayaṁ rūpādīni muñcitvā anupalabbhiyasabhāvo hetu, yenetaṁ abyākataṁ Bhagavatāti. Catutthādīni uttānatthāneva.

## 9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. Navame **kutūhalasālāyan**ti kutūhalasālā nāma paccekasālā natthi, yattha pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṁ kathaṁ pavattenti, sā bahūnaṁ "ayaṁ kiṁ vadati, ayaṁ kiṁ vadatī"ti kutūhaluppattiṭṭhānato kutūhalasālāti vuccati. **Dūrampi gacchatī**ti yāva ābhassarabrahmalokā gacchati. **Imañca kāyaṁ nikkhipatī**ti cuticittena nikkhipati. **Anupapanno hotī**ti cutikkhaṇeyeva paṭisandhicittassa anuppannattā anupapanno hoti.

## 10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. Dasame **tesametaṁ saddhiṁ abhavissā**ti tesaṁ laddhiyā saddhiṁ etaṁ abhavissa. **Anulomaṁ abhavissa ñāṇassa uppādāya sabbe dhammā anattā**ti yaṁ etaṁ "sabbe dhammā anattā"ti vipassanāñāṇaṁ uppajjati, api nu me tassa anulomaṁ abhavissāti[2] attho.

---

1. Rūpamattameva (Sī) 2. Bhavissatīti (Sī)

### 11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Ekādasame **etamettakena ettakamevā**ti āvuso yassāpi etaṁ ettakena kālena "hetumhi sati rūpīti-ādi paññāpanā hoti, asati na hotī"ti byākaraṇaṁ bhaveyya, tassa ettakameva bahu. **Ko pana vādo atikkante**ti atikkante pana atimanāpe dhammadesanānaye vādoyeva ko, natthi vādo, chinnā kathāti.

## Abyākatasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sāratthappakāsiniyā Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

## Saḷāyatanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

# Mahāvagga

# Saṁyuttaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

## 1. Maggasaṁyutta

### 1. Avijjāvagga

#### 1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. Mahāvaggassa paṭhame **pubbaṅgamā**ti sahajātavasena ca upanissayavasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamā. **Samāpattiyā**ti samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, uppattiyāti attho. **Anvadeva ahirikaṁ anottappan**ti sā panesā yadetaṁ alajjanākārasaṇṭhikaṁ ahirikaṁ, abhāyanākārasaṇṭhitañca anottappaṁ, etaṁ anudeva saheva ekatova, na vinā tena uppajjatīti attho. **Avijjāgatassā**ti avijjāya upagatassa samannāgatassa. **Micchādiṭṭhī**ti ayāthāvadiṭṭhi aniyyānikadiṭṭhi. **Pahotī**ti hoti uppajjati. **Micchāsaṅkappā**dīsupi ayāthāva-aniyyānikavaseneva micchābhāvo veditabbo. Iti imāni aṭṭhapi akusaladhammasamāpattiyā micchatta-aṅgāni nāma honti. Tāni pana na ekekkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhanti.

Kathaṁ? Yadā hi diṭṭhisampayuttacittaṁ kāyaviññattiṁ samuṭṭhāpentaṁ uppajjati, tadā micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsati

micchāsamādhi micchākammantoti cha aṅgāni honti. Yadā diṭṭhivippayuttaṁ, tadā micchādiṭṭhivajjāni pañca. Yadā tāneva dve vacīviññattiṁ samuṭṭhāpenti, tadā micchākammantaṭṭhāne micchāvācāya saddhiṁ tāneva[1] cha vā pañca vā. Ayaṁ ājīvo nāma kuppamāno kāyavacīdvāresuyeva aññatarasmiṁ kuppati, na manodvāre. Tasmā yadā ājīvasīsena tāneva cittāni kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpenti, tadā kāyakammaṁ micchājīvo nāma hoti, tathā vacīkammanti micchājīvassa vasena tāneva cha vā pañca vā. Yadā pana viññattiṁ asamuṭṭhāpetvā tāni cittāni uppajjanti, tadā micchādīṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvāyāmamicchāsatimicchāsamādhivasena pañca vā, micchāsaṅkappādivasena cattāri vā hontīti evaṁ na ekakkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhantīti.

Sukkapakkhe **vijjā**ti kammassakatāñāṇaṁ. Ihāpi sahajātavasena ca upanissayavasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamatā veditabbā. **Hirottappan**ti hirī ca ottappañca. Tattha lajjanākārasaṇṭhitā hirī, bhāyanākārasaṇṭhitaṁ ottappaṁ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge vuttova. **Vijjāgatassā**ti vijjāya upagatassa samannāgatassa. **Viddasuno**ti viduno paṇḍitassa. **Sammādiṭṭhī**ti yāthāvadiṭṭhi niyyānikadiṭṭhi. **Sammākammantā**dīsupi eseva nayo. Iti kusaladhammasamāpattiyā imāni aṭṭhaṅgāni honti, tāni lokiyamaggakkhaṇe na ekato sabbāni[2] labbhanti, lokuttaramaggakkhaṇe pana labbhanti. Tāni ca kho paṭhamajjhānikamagge, dutiyajjhānikādīsu pana sammāsaṅkappavajjāni satteva honti.

Tattha yo evaṁ vadeyya "yasmā Majjhimanikāyamhi Mahāsaḷāyatanikasutte[3] 'yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtassa saṅkappo, svāssa hoti sammāsaṅkappo. Yo tathābhūtassa vāyāmo, svāssa hoti sammāvāyāmo. Yā tathābhūtassa sati, sāssa hoti sammāsati. Yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo ca suparisuddho'ti vuttaṁ. Tasmā pañcaṅgikopi lokuttaramaggo hotī"ti. So vattabbo—tasmiṁyeva sutte "evamassāyaṁ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṁ gacchatī"ti[3] idaṁ kasmā na

1. Micchāvācāya saṇṭhitāneva (Sī, Syā) 2. Aṭṭhapi (Sī, Syā) 3. Ma 3. 337 piṭṭhe.

passasi. Yaṁ panetaṁ "pubbeva kho panassā"ti vuttaṁ, taṁ pabbajitadivasato paṭṭhāya parisuddhabhāvadassanatthaṁ. Pabbajitadivasato paṭṭhāya hi parisuddhāni kāyakammādīni lokuttaramaggakkhaṇe atiparisuddhāni hontīti ayamattho dīpito.

Yampi abhidhamme vuttaṁ "tasmiṁ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hotī"ti[1], taṁ ekaṁ kiccantaraṁ dassetuṁ vuttaṁ. Yasmiṁ hi kāle micchākammantaṁ pahāya sammākammantaṁ pūreti, tasmiṁ kāle micchāvācā vā micchājīvo vā na hoti, diṭṭhi saṅkappo vāyāmo sati samādhīti imesuyeva pañcasu kārakaṅgesu sammākammanto pūrati. Virativasena hi sammākammanto pūrati nāma. Sammāvācāsammā-ājīvesupi eseva nayo. Iti imaṁ kiccantaraṁ dassetuṁ evaṁ vuttaṁ. Lokiyamaggakkhaṇe ca pañceva honti, virati pana aniyatā. Tasmā "cha-aṅgiko"ti avatvā "pañcaṅgiko"tveva vuttaṁ. "Yā ca bhikkhave ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṁ bhāvayato tīhi kāyaduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṁ, ayaṁ bhikkhave sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaramaggo"ti[2] evaṁ pana mahācattālīsakasuttādīsu anekesu suttesu sammākammantādīnañca lokuttaramaggassa aṅgabhāvasiddhito aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggo hotīti veditabboti. Imasmiṁ sutte ayaṁ aṭṭhaṅgiko maggo lokiyalokuttaramissakova kathito. Dutiyaṁ Kosalasaṁyutte vuttameva.

## 3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **sakalamidaṁ bhante**ti Ānandatthero sāvakapāramīñāṇassa matthakaṁ appattatāya sakalampi maggabrahmacariyaṁ kalyāṇamittasannissayena labbhatīti na aññāsi, Dhammasenāpati pana sāvakapāramīñāṇassa matthake ṭhitattā aññāsi, tasmā evamāha. Tenevassa Bhagavā **sādhū sādhū**ti sādhukāramadāsi.

1. Abhi 2. 117 piṭṭhe. 2. Ma 3. 119 piṭṭhe.

## 4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **sabbasetena vaḷavābhirathenā**ti sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena. So kira sabbo sacakkapañjarakubbaro[1] rajataparikkhitto hoti. Ratho ca nāmesa duvidho hoti yodharatho alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṇṭhāno hoti nātimahā dvinnaṁ tiṇṇaṁ vā janānaṁ gahaṇasamattho, alaṅkāraratho mahā hoti dīghato dīgho puthulato puthulo ca, tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti[2] evaṁ aṭṭha vā dasa vā sukheneva ṭhātuṁ vā nisīdituṁ vā nipajjituṁ vā sakkonti, ayampi alaṅkārarathoyeva.

**Setā sudaṁ assā**ti tā vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. **Setālaṅkārā**ti pasādhanaṁ tāsaṁ rajatamayaṁ ahosi. **Seto ratho**ti rathopi vuttanayeneva rajataparikkhittattā tattha tattha dantakammakhacitattā ca setova. **Setaparivāro**ti yathā aññe rathā sīhacammaparivārāpi honti, byagghacammaparivārāpi Paṇḍukambalaparivārāpi honti, na evaṁ esa. Esa pana ghanadukūlena parivārito ahosi. **Setā rasmiyo**ti rasmiyopi rajatapanāḷisuparikkhittā[3]. **Setā patodalaṭṭhī**ti patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā.

**Setaṁ chattan**ti rathamajjhe ussāpitachattampi setameva ahosi. **Setaṁ uṇhīsan**ti aṭṭhaṅgulavitthāro rajatamayo uṇhīsapaṭṭo seto. **Setāni vatthānī**ti vatthānipi setāni pheṇapuñjavaṇṇāni. Tesu nivāsanaṁ pañcasatagghanakaṁ, uttarāsaṅgo sahassagghanako. **Setā upāhanā**ti upāhanā nāma maggāruḷhassa vā honti aṭaviṁ vā pavisantassa. Ayaṁ pana rathaṁ abhiruḷho, tenassa tadanucchaviko rajatapaṭisevito pādālaṅkāro nāma esa evaṁ vuttoti veditabbo. **Setāya sudaṁ vālabījaniyā**ti phalikamayadaṇḍāya setacamaravālabījaniyā. Na kevalañca ettakamevassa setaṁ ahosi, so pana brāhmaṇo setavilepanaṁ vilimpi, setamālaṁ piḷandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi alaṅkāropissa rajatamayova

---

1. Sakaṭapañjarakubbaro (Ka)
2. Tālapaṇṇagāhakoti (Sī, Syā)
3. Rajatanāḷiparikkhittā (Sī), rajatapavāḷāsu parikkhittā (Syā)

ahosi. Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavatthavilepanamālālaṅkārā ahesuṁ.

Yaṁ panetaṁ **Sāvatthiyā niyyāyantan**ti vuttaṁ, tatrāyaṁ niyyāyanavibhāvanā—so kira channaṁ channaṁ māsānaṁ ekavāraṁ nagaraṁ padakkhiṇaṁ karoti, "ito ettakehi divasehi nagaraṁ padakkhiṇaṁ karissatī"ti puretarameva ghosanā kayirati. Taṁ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti[1]. Yepi pakkantā, tepi "puññavato sirisampattiṁ passissāmā"ti āgacchanti. Yaṁ divasaṁ brāhmaṇo nagaraṁ anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṁ okiritvā lājapañcamehi pupphehi vippakiritvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaraṁ dhūpitavāsitaṁ karonti.

Brāhmaṇo pātova sīsaṁ nhāyitvā purebhattaṁ bhuñjitvā vuttanayeneva setavatthādīhi attānaṁ alaṅkaritvā pāsādā oruyha rathaṁ abhiruhati. Atha naṁ te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālaṅkārā setacchattāni gahetvā parivārenti. Tato mahājanassa sannipātatthaṁ paṭhamaṁyeva taruṇadārakānaṁ phalāphalāni[2] vikiranti, tadanantaraṁ māsakarūpādīni[3], tadanantaraṁ kahāpaṇe vikiranti. Mahājano sannipatati, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca vattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva suvatthiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaraṁ anuvicarati. Puññavantā manussā ekabhūmikādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṭāni vivaritvā olokenti. Brāhmaṇopi attano yasasirisampattiyā nagaraṁ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

**Tamenaṁ jano disvā**ti mahājano taṁ rathaṁ disvā. **Brahman**ti seṭṭhādhivacanametaṁ. **Brahmaṁ vata bho yānan**ti seṭṭhayānasadisaṁ vata bho yānanti ayamettha attho. **Imasseva kho etan**ti Ānanda manussā nāma[4] vaṇṇabhāṇakānaṁ dhanaṁ datvā attano dārikānaṁ[4] vaṇṇagītaṁ gāyāpenti "abhirūpo hoti dassanīyo mahaddhano mahābhogo"ti, na ca tena vaṇṇabhaṇanamattena abhirūpā vā honti mahaddhanā vā, evameva

1. Te upasaṅkamanti (Ka) 2. Mālāmūlaphalāni (Ka) 3. Māsakarūpiyādīni (Sī)
4-4. Vaṇṇabhaṇanaṭṭhānaṁ patvā attano dāyakānaṁ (Sī)

mahājano brāhmaṇassa rathaṁ disvā "brahmaṁ vata bho yānan"ti kiñcāpi evaṁ vaṇṇaṁ bhaṇati, na panetaṁ yānaṁ vaṇṇabhaṇanamatteneva brahmayānaṁ nāma hoti. Lāmakaṁ hi etaṁ chavaṁ. Paramatthena pana imasseva kho etaṁ Ānanda ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṁ. Ayaṁ hi sabbadosavigamena seṭṭho, iminā ca ariyā nibbānaṁ yantīti **brahmayānaṁ** itipi, dhammabhūtattā yānattā ca **dhammayānaṁ** itipi, anuttarattā kilesasaṅgāmassa ca vijitattā **anuttaro saṅgāmavijayo** itipi vattuṁ vaṭṭati.

Idānissa niddosabhāvañceva saṅgāmavijayabhāvañca dassento **rāgavinayapariyosānā**ti-ādimāha. Tattha rāgaṁ vinayamānā pariyosāpeti pariyosānaṁ gacchati nipphajjatīti rāgavinayapariyosānā. Esa nayo sabbattha.

**Yassa saddhā ca paññā cā**ti yassa ariyamaggayānassa[1] saddhānusārivasena saddhā, dhammānusārivasena paññāti ime dve dhammā sadā dhuraṁ yuttā[2], tatramajjhattatāyuge yuttāti attho. **Hirī īsā**ti attanā saddhiṁ adhiviṭṭhena[3] bahiddhāsamuṭṭhānena ottappena saddhiṁ ajjhattasamuṭṭhānā hirī yassa maggarathassa īsā. **Mano yottan**ti vipassanācittañca maggacittañca yottaṁ. Yathā hi rathassa vākādimayaṁ yottaṁ goṇe ekābaddhe karoti ekasaṅgahite, evaṁ maggarathassa lokiyavipassanācittaṁ atirekapaññāsa, lokuttaravipassanācittaṁ atirekasaṭṭhi kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahe karoti. Tena vuttaṁ "mano yottan"ti. **Sati ārakkhasārathī**ti maggasampayuttā sati ārakkhasārathi. Yathā hi rathassa ārakkho sārathi nāma yoggiyo. Dhuraṁ vāheti yojeti[4] akkhaṁ abbhañjati rathaṁ peseti rathayuttake nibbisevane karoti, evaṁ maggarathassa sati. Ayaṁ hi ārakkhapaccupaṭṭhānā ceva kusalākusalānañca dhammānaṁ gatiyo samanvesatīti vuttā.

**Ratho**ti ariya-aṭṭhaṅgikamaggaratho. **Sīlaparikkhāro**ti catupārisuddhisīlālaṅkāro. **Jhānakkho**ti vipassanāsampayuttānaṁ pañcannaṁ jhānaṅgānaṁ vasena jhānamaya-akkho. **Cakkavīriyo**ti vīriyacakko, kāyikacetasikasaṅkhātāni dve vīriyāni assa cakkānīti attho. **Upekkhā**

1. Ariyamaggañāṇassa (Ka)
2. Saddhādhurayuttā (Sī, Syā), saddhādhuraṁyuttā (Ka)
3. Anuyuttena (Sī, Syā)
4. Yo dhuragāhe yojeti (Sī, Syā)

**dhurasamādhī**ti dhurassa samādhi[1], unnatonatākārassa abhāvena dvinnampi yugapadesānaṁ samatāti attho. Ayaṁ hi tatramajjhattupekkhā cittuppādassa līnuddhaccabhāvaṁ haritvā payogamajjhatte cittaṁ ṭhapeti, tasmā imassa maggarathassa "dhurasamādhī"ti vuttā. **Anicchā parivāraṇan**ti bāhirakarathassa sīhacammādīni viya imassāpi ariyamaggarathassa alobhasaṅkhātā anicchā parivāraṇaṁ nāma.

**Abyāpādo**ti mettā ca mettāpubbabhāgo ca. **Avihiṁsā**ti karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca. **Viveko**ti kāyavivekādi tividhaviveko. **Yassa āvudhan**ti yassa ariyamaggarathe ṭhitassa kulaputtassa etaṁ pañcavidhaṁ āvudhaṁ. Yathā hi rathe ṭhito pañcahi āvudhehi sapatte vijjhati, evaṁ yogāvacaropi imasmiṁ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito mettāya dosaṁ vijjhati, karuṇāya vihiṁsaṁ, kāyavivekena gaṇasaṅgaṇikaṁ, cittavivekena kilesasaṅgaṇikaṁ, upadhivivekena sabbākusalaṁ vijjhati. Tenassetaṁ pañcavidhaṁ "āvudhan"ti vuttaṁ. **Titikkhā**ti duruttānaṁ durāgatānaṁ vacanapathānaṁ adhivāsanakkhanti. **Cammasannāho**ti sannaddhacammo. Yathā hi rathe ṭhito rathiko paṭimukkacammo āgatāgate sare khamati, na naṁ te vijjhanti, evaṁ adhivāsanakkhantisamannāgato bhikkhu āgatāgate vacanapathe khamati, na naṁ te vijjhanti. Tasmā "titikkhā cammasannāho"ti vutto. **Yogakkhemāya vattatī**ti catūhi yogehi khemāya nibbānāya vattati, nibbānābhimukho gacchatiyeva, na tiṭṭhati na bhijjatīti attho.

**Etadattani sambhūtan**ti etaṁ maggayānaṁ attano purisakāraṁ nissāya laddhattā attani sambhūtaṁ nāma hoti. **Brahmayānaṁ anuttaran**ti asadisaṁ seṭṭhayānaṁ. **Niyyanti dhīrā lokamhā**ti yesaṁ etaṁ yānaṁ atthi, te dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti. **Aññadatthū**ti ekaṁsena. **Jayaṁ jayan**ti rāgādayo sapatte jinantā jinantā.

## 5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. Pañcame **ayamevā**ti evasaddo niyamattho, tena aññaṁ maggaṁ paṭikkhipati. Imasmiṁ sutte vaṭṭadukkhañceva missakamaggo ca kathito. Chaṭṭhaṁ uttānameva.

1. Dhurassa samādhi dhurasamādhi (Sī, Syā)

## 7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. Sattame **nibbānadhātuyā kho etaṁ bhikkhu adhivacanan**ti asaṅkhatāya amatāya nibbānadhātuyā etaṁ adhivacanaṁ. **Āsavānaṁ khayo tena vuccatī**ti apica tena rāgādivinayena āsavānaṁ khayotipi vuccati. Āsavakkhayo nāma arahattaṁ, arahattassāpi etaṁ rāgavinayoti-ādi nāmamevāti dīpeti. **Etadavocā**ti "Satthārā nibbānadhātūti[1] vadantena amataṁ[2]nibbānaṁ kathitaṁ, maggopanassa na kathito. Taṁ kathāpessāmī"ti anusandhikusalatāya pucchanto etaṁ avoca.

## 8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhī**ti ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṁ vibhajitvā puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo idaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **dukkhe ñāṇan**ti savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena catūhākārehi uppannaṁ ñāṇaṁ. Samudayepi eseva nayo. Sesesu pana dvīsu sammasanassa abhāvā tividhameva vaṭṭati. Evametaṁ "dukkhe ñāṇan"ti-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṁ dassitaṁ.

Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṁ, pacchimāni vivaṭṭaṁ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni "pañcakkhandhā dukkhaṁ, taṇhā samudayo"ti evaṁ saṅkhepena ca, "katame pañcakkhandhā rūpakkhandho"ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyasantike uggaṇhitvā vācāya punappunaṁ parivattento yogāvacaro kammaṁ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu "nirodhasaccaṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpaṁ, maggasaccaṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpan"ti evaṁ savaneneva kammaṁ karoti. So evaṁ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṁ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṁ pahānapaṭivedhena, nirodhaṁ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṁ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṁ pariññābhisamayena -pa- maggaṁ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge

---

1. Dhātūti (Sī, Syā)    2. Mayhaṁ (Sī, Syā)

tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti[1]. Imassa bhikkhuno pubbe pariggahato "dukkhaṁ parijānāmi, samudayaṁ pajahāmi, nirodhaṁ sacchikaromi, maggaṁ bhāvemī"ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṁ pariññātameva -pa- maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhirāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccaṁ hi uppattito pākaṭaṁ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu "aho dukkhan"ti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṁ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṁ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṁ dvinnaṁ dassanatthāya payogo Bhavaggaggahaṇatthaṁ hatthapasāraṇaṁ viya Avīciphusanatthaṁ pādapasāraṇaṁ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṁ paṭipādanaṁ[2] viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṁ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena idaṁ "dukkhe ñāṇan"ti-ādi vuttaṁ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva[3] taṁ ñāṇaṁ hoti.

**Nekkhammasaṅkappā**dīsu kāmapaccanīkaṭṭhena kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṁ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṁ kāmavūpasamaṁ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo.** Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepi ca te nekkhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṁ sāviramaṇasaññānaṁ[4] nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṁ **sammāsaṅkappo** nāma.

**Musāvādā veramaṇī**-ādayopi musāvādādīhi viramaṇasaññānaṁ[4] nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu

---

1. Paccavekkhaṇena pana catusaccassa paṭivedho hoti, no pubbe pariggaho (Sī, Syā)
2. Koṭiyā koṭipātanaṁ (Sī, Syā)
3. Evameva (Sī, Syā)
4. ...viramaṇapaññānaṁ (Ka)

uppannāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī[1] uppajjati. Ayaṁ **sammāvācā** nāma.

**Pāṇātipātā veramaṇī-**ādayopi pāṇātipātādīhi viramaṇasaññānaṁ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṁ **sammākammanto** nāma.

**Micchā-ājīvan**ti khādanīyabhojanīyādīnaṁ atthāya pavattitaṁ kāyavacīduccaritaṁ. **Pahāyā**ti vajjetvā. **Sammā-ājīvenā**ti Buddhapasatthena ājīvena. **Jīvikaṁ kappetī**ti jīvitavuttiṁ[2] pavatteti. Sammājīvopi kuhanādīhi viramaṇasaññānaṁ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṁ **sammā-ājīvo** nāma.

**Anuppannānan**ti ekasmiṁ bhave tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṁ, parassa pana uppajjamāne disvā "aho vata me evarūpā pāpakā dhammā na uppajjeyyun"ti evaṁ anuppannānaṁ pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ anuppādāya. **Chandan**ti tesaṁ akusalānaṁ anuppādakapaṭipattisādhakaṁ vīriyacchandaṁ janeti. **Vāyamatī**ti vāyāmaṁ karoti. **Vīriyaṁ ārabhatī**ti vīriyaṁ pavatteti. **Cittaṁ paggaṇhātī**ti vīriyena cittaṁ paggahitaṁ karoti. **Padahatī**ti "kāmaṁ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū"ti[3] padhānaṁ pavatteti. **Uppannānan**ti samudācāravasena attano uppannapubbānaṁ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesaṁ pahānāya chandaṁ janeti.

**Anuppannānaṁ kusalānan**ti apaṭiladdhānaṁ paṭhamajjhānādīnaṁ. **Uppannānan**ti tesaṁyeva paṭiladdhānaṁ. **Ṭhitiyā**ti punappunaṁ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṁ. **Asammosāyā**ti avināsatthaṁ. **Bhiyyobhāvāyā**ti uparibhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti bhāvanāya paripūraṇatthaṁ. Ayampi

---

1. Akusalaveramaṇī (Sī) 2. Jīvitaṁ (Ka) 3. Ma 2. 146 piṭṭhe.

sammāvāyāmo anuppannānaṁ akusalānaṁ anuppādanādicittanānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamānaṁ ekameva kusalavīriyaṁ uppajjati. Ayaṁ **sammāvāyāmo** nāma.

**Sammāsati**pi kāyādipariggāhakacittānaṁ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṁ pūrayamānā ekā sati uppajjati. Ayaṁ **sammāsati** nāma.

Jhānādīni[1] pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṁ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṁ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṁ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṁ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti. Pādakajjhānaniyamena hi paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgabojjhaṅgāni[2] panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṁ uppajjati, tañca lokuttaraṁ, no lokiyanti vuttaṁ, ettha[3] kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṁ paṭilabhitvā arūpasamāpattiṁ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṁjhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṁ pādakajjhānameva niyameti. Keci pana therā "vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī"ti

---

1. Jhānādīsu (Sī, Syā) 2. Maggabojjhaṅgajhānaṅgāni (Sī, Syā) 3. Tattha (Sī, Syā)

vadanti. Keci "puggalajjhāsayo niyametī"ti vadanti. Keci "vuṭṭhānagāminīvipassanā niyametī"ti vadanti. Tesaṁ vādavinicchayo Visuddhimagge vuṭṭhānagāminīvipassanādhikāre vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṁ vuccati bhikkhave sammāsamādhī**ti ayaṁ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

## 9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. Navame **micchāpaṇihitan**ti sūkaṁ nāma uddhaggaṁ katvā ṭhapitaṁ hatthaṁ vā pādaṁ vā bhindati, tathā aṭṭhapitaṁ pana micchāpaṇihitaṁ nāma. **Micchāpaṇihitāya diṭṭhiyā**ti micchāṭhapitāya kammassakatapaññāya. **Avijjaṁ bhindissatī**ti[1] catusaccapaṭicchādakaṁ avijjaṁ bhindissati. **Vijjaṁ uppādessatī**ti arahattamaggavijjaṁ uppādessati. **Micchāpaṇihitattā bhikkhave diṭṭhiyā**ti kammassakatapaññāya ceva maggabhāvanāya ca micchā ṭhapitattā, appavattitattāti attho. Imasmiṁ sutte kammassakatañāṇaṁ magganissitaṁ katvā missakamaggo kathito.

## 10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paribbājako**ti channaparibbājako. Sesamettha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

---

# 2. Vihāravagga

## 1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame **icchāmahaṁ bhikkhave aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyitun**ti ahaṁ bhikkhave ekaṁ aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyituṁ nilīyituṁ ekova hutvā viharituṁ icchāmīti attho. **Namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā**ti yo attanā payuttavācaṁ akatvā

---

1. Chejjatīti (Sī, Syā)

mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattaṁ piṇḍapātaṁ nīharitvā mayhaṁ upanāmeyya, taṁ piṇḍapātanīhārakaṁ ekaṁ bhikkhuṁ ṭhapetvā namhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā pana evamāhāti? Tasmiṁ kira aḍḍhamāse vinetabbo satto nāhosi. Atha Satthā "imaṁ aḍḍhamāsaṁ phalasamāpattisukheneva vītināmessāmi, iti mayhañceva sukhavihāro bhavissati, anāgate ca pacchimā janatā 'Satthāpi gaṇaṁ vihāya ekako vihāsi, kimaṅgaṁ pana mayan'ti diṭṭhānugatiṁ āpajjissati, tadassā bhavissati dīgharattaṁ hitāya sukhāyā"ti iminā kāraṇena evamāha. Bhikkhusaṁghopi Satthu vacanaṁ sampaṭicchitvā ekaṁ bhikkhuṁ adāsi, so pātova gandhakuṭipariveṇasammajjanamukhodakadantakaṭṭhadānādīni sabbakiccāni tasmiṁ khaṇe katvā apagacchati.

**Yena svāhan**ti yena so ahaṁ. **Paṭhamābhisambuddho**ti abhisambuddho hutvā paṭhamaṁyeva ekūnapaññāsadivasabbhantare. **Viharāmī**ti idaṁ atītatthe vattamānavacanaṁ. **Tassa padesena vihāsin**ti tassa paṭhamābhisambuddhavihārassa padesena. Tattha padeso nāma khandhapadeso āyatanadhātusacca-indriyapaccayākārasatipaṭṭhānajhānanāmarūpapadeso dhammapadesoti[1] nānāvidho, taṁ sabbampi sandhāya "tassa padesena vihāsin"ti āha. Bhagavā hi paṭhamabodhiyaṁ ekūnapaññāsadivasabbhantare yathā nāma pattarajjo rājā attano vibhavasāradassanatthaṁ taṁ taṁ gabbhaṁ vivarāpetvā suvaṇṇarajatamuttāmaṇi-ādīni ratanāni paccavekkhanto vihareyya[2], evameva pañcakkhandhe nippadese katvā sammasanto paccavekkhanto vihāsi. Imasmiṁ pana aḍḍhamāse tesaṁ khandhānaṁ padesaṁ vedanākkhandhameva paccavekkhanto vihāsi. Tassa "ime sattā evarūpaṁ nāma sukhaṁ paṭisaṁvedenti, evarūpaṁ dukkhan"ti olokayato yāva Bhavaggā pavattā sukhavedanā, yāva Avīcito pavattā dukkhavedanā sabbā sabbākārena upaṭṭhāsi. Atha naṁ "micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitan"ti-ādinā nayena pariggaṇhanto vihāsi.

Tathā paṭhamabodhiyaṁ dvādasāyatanāni nippadesāneva katvā vihāsi, imasmiṁ pana aḍḍhamāse tesaṁ āyatanānaṁ padesaṁ vedanāvasena dhammāyatanekadesaṁ, dhātūnaṁ padesaṁ vedanāvasena dhammadhātu-ekadesaṁ, saccānaṁ padesaṁ vedanākkhandhavaseneva dukkhasaccekadesaṁ, paccayānaṁ padesaṁ

1. ...nāmarūpapadesoti (Sī) 2. Vicareyya (Ka)

phassapaccayā vedanāvasena paccayekadesaṁ, jhānānaṁ padesaṁ vedanāvaseneva jhānaṅgekadesaṁ, nāmarūpānaṁ padesaṁ vedanāvaseneva nāmekadesaṁ paccavekkhanto vihāsi. Paṭhamabodhiyañhi ekūnapaññāsadivasabbhantare kusalādidhamme nippadese katvā anantanayāni satta pakaraṇāni paccavekkhanto vihāsi, imasmiṁ pana aḍḍhamāse sabbadhammānaṁ padesaṁ vedanāttikameva paccavekkhanto vihāsi. Tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne sā sā ca vihārasamāpatti vedanānubhāvena jātā.

Idāni yenākāna vihāsi, taṁ dassento **micchādiṭṭhipaccayāpī**ti-ādimāha. Tattha **micchādiṭṭhipaccayāpī**ti diṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, diṭṭhiṁ upanissayaṁ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vaṭṭati vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhisampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṁ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṁ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, addhikādīnaṁ vaṭṭaṁ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālaṁ karonti, pokkharaṇiñca khaṇāpenti, devakulādīsu mālāgacchaṁ[1] ropenti, nadīviduggādīsu setuṁ attharanti, visamaṁ samaṁ karonti, iti nesaṁ kusalavedanā uppajjati. Micchādiṭṭhiṁ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, vadhabandhanādīni karonti, pāṇaṁ vadhitvā devatānaṁ upahāraṁ upaharanti, iti nesaṁ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṁyeva hoti.

**Sammādiṭṭhipaccayā**ti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, sammādiṭṭhiṁ upanissayaṁ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṁ pana upanissāya Buddhapūjaṁ dīpamālaṁ mahādhammassavanaṁ appatiṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññāni karonti, iti nesaṁ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhiṁyeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṁ ukkaṁsenti, paraṁ vambhenti, iti nesaṁ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṁyeva hoti. **Micchāsaṅkappapaccayā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Chandapaccayā**ti-ādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā,

---

1. Mālāvacchaṁ (Ka)

vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāva. Saññā paccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṁ sesā cha saññāsamāpattivedanā.

**Chando ca avūpasanto**ti-ādīsu tiṇṇaṁ avūpasame aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā hoti, chandamattassa vūpasame paṭhamajjhānavedanāva. Chandavitakkānaṁ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā, tiṇṇampi vūpasame nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Appattassa pattiyā**ti arahattaphalassa pattatthāya. **Atthi āyāmanti**[1] atthi vīriyaṁ. **Tasmimpi ṭhāne anuppatte**ti tassa vīriyārambhassa vasena tassa arahattaphalassa kāraṇe anuppatte. **Tappaccayāpi vedayitan**ti arahattassa ṭhānapaccayā vedayitaṁ. Etena catumaggasahajātā nibbattitalokuttaravedanāva gahitā.

## 2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Dutiye paṭisallānakāraṇaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ, **micchādiṭṭhivūpasamapaccayā**ti micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Tasmā yaṁ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṁ vuttaṁ, tadeva micchādiṭṭhivūpasamapaccayā veditabbaṁ. Imasmiṁ pana sutte vipākavedanaṁ atidūreti[2] maññamānā na gaṇhantīti vuttaṁ. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Yassa yassa hi vūpasamapaccayāti vuccati, tassa tassa paṭipakkhadhammapaccayāva taṁ taṁ vedayitaṁ adhippetaṁ. **Chandavūpasamapaccayā**ti-ādīsu pana chandavūpasamapaccayā tāva paṭhamajjhānavedanā veditabbā, **vitakkavūpasamapaccayā** dutiyajjhānavedanā, **saññāpaccayā** chasamāpattivedanā, **saññāvūpasamapaccayā** nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Chando ca vūpasanto**ti-ādīni vuttatthāneva.

## 3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tatiye **sekkho**ti sikkhanasīlo. Kiṁ sikkhatīti? Tisso sikkhā. **Sekkhāyā**ti tīhi phalehi catūhi ca maggehi saddhiṁ uppannāya. Sāpi hi aniṭṭhitakiccattā attano kiccaṁ sikkhatevāti sekkhā. Catutthapañcamachaṭṭhasattamāni uttānatthānevāti.

---

1. Vāyāmanti (Sī, Syā)
2. Atidūre (Sī, Syā)

### 8-10. Paṭhamakukkuṭārāmasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame **ummaṅgo**ti paññā-ummaṅgo, saññāvīmaṁsanaṁ paññāgavesananti attho. **Evaṁ hi tvaṁ āvuso**ti idaṁ tassa pucchāpatiṭṭhāpanatthāya āha. Navamadasamāni uttānatthānevāti.

Dutiyo vaggo.

---

### 3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. Tatiyavaggassa paṭhame **micchattan**ti micchāsabhāvaṁ. **Sammattan**ti sammāsabhāvaṁ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti micchāpaṭipattikaraṇahetu. Yasmā micchāpaṭipattiṁ karoti, tasmāti attho. **Nārādhako**ti na sampādako. **Ñāyaṁ dhamman**ti ariyamaggadhammaṁ. **Micchāñāṇī**ti micchāviññāṇo[1] micchāpaccavekkhaṇo. **Micchāvimuttī**ti ayāthāvavimutti aniyyānikavimutti. Imesu tatiyādīsu catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭaṁ kathitaṁ, pacchimesu panettha dvīsu puggalo pucchito dhammo vibhatto, evaṁ dhammena puggalo dassitoti. **Suppavattiyo**ti suppavattaniyo. Yathā icchiticchitaṁ disaṁ pavattento dhāvati, evaṁ pavattetuṁ sakkā[2] hotīti attho. **Sa-upanisaṁ saparikkhāran**ti sappaccayaṁ saparivāraṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Tatiyo vaggo.

---

### 4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. Catutthe **micchāpaṭipattin**ti ayāthāvapaṭipattiṁ. **Micchāpaṭipannan**ti ayāthāvapaṭipannaṁ. Iti ekaṁ suttaṁ dhammavasena kathitaṁ, ekaṁ puggalavasena. **Apārā pāran**ti vaṭṭato nibbānaṁ. **Pāragāmino**ti ettha yepi pāraṅgatā, yepi gacchanti, yepi gamissanti, sabbe pāragāminotveva veditabbā.

**Tīramevānudhāvatī**ti vaṭṭameva anudhāvati, vaṭṭe vicarati. **Kaṇhan**ti akusaladhammaṁ. **Sukkan**ti kusaladhammaṁ. **Okā anokan**ti vaṭṭato nibbānaṁ.

---

1. Micchāñāṇo (Sī, Syā) Ṭīkā pana passitabbā. 2. Sakko (Sī, Syā)

**āgammā**ti ārabbha sandhāya paṭicca. **Pariyodapeyyā**ti parisuddhaṁ kareyya. **Cittaklesehī**ti cittaṁ kilissāpentehi nīvaraṇehi. **Sambodhiyaṅgesū**ti sattasu bojjhaṅgesu.

**Sāmaññatthan**ti nibbānaṁ. Taṁ hi sāmaññena upagantabbato sāmaññatthoti vuccati. **Brahmaññan**ti seṭṭhabhāvaṁ. **Brahmaññatthan**ti nibbānaṁ brahmaññena upagantabbato. Yattha yattha pana heṭṭhā ca imesu ca tīsu suttesu "rāgakkhayo"ti āgataṁ, tattha tattha arahattampi vaṭṭatiyevāti vadanti.

Catuttho vaggo.

---

## 5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aññatitthiyapeyyāle **addhānapariññatthan**ti saṁsāraddhānaṁ nibbānaṁ patvā pariññātaṁ nāma hoti, tasmā nibbānaṁ "addhānapariññā"ti vuccati, tadatthanti attho. **Anupādāparinibbānatthan**ti apaccayaparinibbānatthaṁ. Iti imasmiṁ peyyāle vijjāvimuttiphalena arahattaṁ kathitaṁ, ñāṇadassanena paccavekkhaṇā, sesehi nibbānanti.

Aññatitthiyapeyyālavaggo.

---

## 6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Sūriyapeyyāle aruṇuggaṁ viya kalyāṇamittatā, kalyāṇamittatāya ṭhatvā nibbattito savipassana-ariyamaggo sūriyapātubhāvo viyāti evaṁ sabbattha attho veditabbo. **Sīlasampadā**ti catupārisuddhisīlaṁ. **Chandasampadā**ti kusalakattukamyatāchando[1]. **Attasampadā**ti sampannacittatā. **Diṭṭhisampadā**ti ñāṇasampatti. **Appamādasampadā**ti kārāpaka-appamādasampatti. **Yonisomanasikārasampadā**ti upāyamanasikārasampatti. Puna **kalyāṇamittatā**ti-ādīni sammādiṭṭhi-ādīnaṁ aññenapi

---

1. Kattukamyatākusalacchando (Sī)

ākārena bhāvadassanatthaṁ[1] vuttāni. Sabbāneva cetāni suttāni pāṭiyekkaṁ puggalajjhāsayavasena vuttānīti.

Sūriyapeyyālavaggo.

---

### 7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. Ekadhammapeyyālopi Gaṅgāpeyyālopi pāṭiyekkaṁ puggalajjhāsayavaseneva tathā tathā vutte bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena kathito.

---

## 5. Appamādapeyyālavagga

### 1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. Appamādapeyyāle **evameva kho**ti ettha yathā sabbasattānaṁ Sammāsambuddho aggo, evaṁ sabbesaṁ kusaladhammānaṁ kārāpaka-appamādo aggoti daṭṭhabbo. Nanu cesa lokiyova, kusaladhammā pana lokuttarāpi. Ayañca kāmāvacarova, kusaladhammā pana catubhūmakā, kathamesa tesaṁ aggoti? Paṭilābhakaṭṭhena. Appamādena hi te paṭilabbhanti, tasmā so tesaṁ aggo. Tenetaṁ vuttaṁ **sabbe te appamādamūlakā**ti-ādi.

### 2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalānan**ti pathavītalavāsīnaṁ[2]. **Pāṇānan**ti sapādakapāṇānaṁ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṁ gacchantī**ti odhānaṁ upakkhepaṁ gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhaṁ akkhāyati. **Yadidaṁ mahantattenā**ti mahantabhāvena aggamakkhāyati, na guṇavasenāti attho.

### 3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. **Vassikan**ti sumanapupphaṁ. Imaṁ kira suttaṁ sutvā bhātiyamahārājā vīmaṁsitukāmatāya ekasmiṁ gabbhe catujātigandhehi paribhaṇḍaṁ

---

1. Bhāvanādassanatthaṁ (Ka)
2. Jaṅgamānanti paṭhavītale vicarantānaṁ (Sī), jaṅgalānanti paṭhavītalavicarantānaṁ (Syā)

kāretvā sugandhāni pupphāni āharāpetvā ekassa samuggassa majjhe sumanapupphamuṭṭhiṁ ṭhapetvā sesāni tassa samantato muṭṭhimuṭṭhiṁ katvā ṭhapetvā dvāraṁ pidhāya bahi nikkhanto, athassa muhuttaṁ vītināmetvā dvāraṁ vivaritvā pavisantassa sabbapaṭhamaṁ sumanapupphagandho ghānaṁ pahari. So mahātalasmiṁyeva mahācetiyābhimukho nipajjitvā "vassikaṁ tesaṁ agganti kathentena sukathitaṁ Sammāsambuddhenā"ti cetiyaṁ vandi. **Kuṭṭarājāno**ti khuddakarājāno. "Khuddarājāno"tipi[1] pāṭho. **Tantāvutānan**ti tante āvutānaṁ, tantaṁ āropetvā vāyitānanti attho. Idañca paccatte sāmivacanaṁ. Yāni kānici tantāvutāni vatthānīti ayaṁ hettha attho. Atha vā tantāvutānaṁ vatthānaṁ[2] yāni kānici vatthānīti evaṁ sāvasesapāṭhanayenapettha attho daṭṭhabbo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Appamādavaggo.

---

## 6. Balakaraṇīyavagga

### 1. Balasuttavaṇṇanā

149. Balakaraṇīyavagge **balakaraṇīyā**ti ūrubalabāhubalena kattabbā dhāvanalaṅghanatāpanavahanādayo[3] kammantā. **Sīle patiṭṭhāyā**ti catupārisuddhisīle ṭhatvā. **Aṭṭhaṅgikaṁ maggan**ti sahavipassanaṁ ariyamaggaṁ.

### 2. Bījasuttavaṇṇanā

150. **Bījagāmabhūtagāmā**ti ettha pañcavidhampi bījaṁ bījagamo nāma, tadeva paṇṇasampannaṁ[4] nīlabhāvato paṭṭhāya bhūtagāmoti veditabbaṁ.

### 3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṁ gāhentī**ti balaṁ gaṇhanti, gahitabalā thirasarīrā honti. **Kusobbhe otarantī**ti-ādīsu ayamanupubbikathā—nāginiyo kira

---

1. Kūṭarājānotipi (Sī)
2. Tantāvutānaṁ āvutāni (Sī, Syā)
3. Bādhanalaṅghanahāsanavasanādayo (Ka)
4. Palāsasampannaṁ (Ka), sampannaṁ (Ṭīkā)

utusamaye patiṭṭhitagabbhā cintenti "sace mayaṁ idha vijāyissāma, evaṁ no dārakā ūmivegañca[1] supaṇṇassa ca pakkhanditvā āgatassa vegaṁ sahituṁ na sakkhissantī"ti tā mahāsamudde nimujjitvā sambhajjamukhadvāraṁ patvā pañca mahānadiyo pavisitvā Himavantaṁ gacchanti. Tattha supaṇṇehi apakkhandanīyāsu suvaṇṇarajatamaṇiguhāsu vasamānā[2] vijāyitvā nāgapotake gopphakādipamāṇesu udakesu otāretvā udakataraṇaṁ sikkhāpenti.

Atha yadā anukkamena te nāgā Gaṅgādīnaṁ nadīnaṁ orimatīrato paratīraṁ, paratīrato orimatīranti taraṇapaṭitaraṇaṁ kātuṁ sakkonti, tadā "idāni no dārakā ūmivegañca garuḷavegañca sahituṁ sakkhissantī"ti ñatvā attano ānubhāvena mahāmeghaṁ samuṭṭhāpetvā sakalahimavantaṁ[3] ekodakaṁ viya kurumānā devaṁ vassāpetvā suvaṇṇarajatādimayā nāvā māpetvā upari suvaṇṇatārakavicittaṁ samosaritagandhapupphadāmaṁ celavitānaṁ bandhitvā surabhicandanagandhapupphādīni[4] ādāya tāhi nāvāhi pañca mahānadiyo ogāhitvā anukkamena mahāsamuddaṁ pāpuṇanti. Tattha ca vasantā dasabyāmasatabyāmasahassabyāmasatasahassabyāmapamāṇataṁ āpajjantā mahantattaṁ vepullattaṁ āpajjanti nāma.

**Evameva kho**ti ettha Himavantapabbato viya catupārisuddhisīlaṁ daṭṭhabbaṁ, nāgapotakā viya yogāvacarā, kusobbhādayo viya ariyamaggo, mahāsamuddo viya nibbānaṁ. Yathā nāgapotakā Himavante patiṭṭhāya kusobbhādīhi mahāsamuddaṁ patvā kāyamahantattaṁ āpajjanti, evaṁ yogino sīlaṁ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyamaggena nibbānaṁ patvā arahattamaggeneva āgatesu chasu abhiññādhammesu guṇasarīramahantattaṁ pāpuṇantīti.

## 5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Kumbho**ti udakaghaṭo. **No paccāvamatī**ti na pati-āvamati, na anto pavesetīti attho.

---

1. Ūmivegassa ca (Sī, Syā)
2. Pavisamānā (Ka)
3. Himagabbhaṁ (Ka)
4. Surābhattagandhapupphādīni (Sī, Syā)

## 7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Puratthimā**ti puratthimadisato āgatavātā. **Pacchimadisā**dīsupi eseva nayo. **Cattāropi satipaṭṭhānā**ti yatheva hi etesaṁ puratthimādibhedānaṁ vātānaṁ sannipāto ākāse ijjhati, evaṁ idhāpi "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā nayena vuttā bodhipakkhiyadhammā sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṁ vuttaṁ.

## 8-9. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-157. **Gimhānaṁ pacchime māse**ti āsāḷhamāse. **Ūhatan**ti dvipadacatuppadānaṁ pādappahārena[1] pathavītale uṭṭhahitvā uddhaṁ gataṁ vaṭṭivaṭṭi hutvā ākāse pakkhantaṁ. **Rajojallan**ti paṁsurajojallaṁ.

## 10. Nāvāsuttavaṇṇanā

158. **Sāmuddikāya nāvāyā**ti-ādi heṭṭhā vāṇijakopame vitthāritameva.

## 11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. **Āgantukāgāran**ti puññatthikehi nagaramajjhe kataṁ āgantukagharaṁ, yattha rājarājamahāmattehipi sakkā hoti nivāsaṁ upagantuṁ. **Abhiññā pariññeyyā**ti yatheva hi tesaṁ puratthimadisādīhi āgatānaṁ khattiyādīnaṁ vāso āgantukāgāre ijjhati, evaṁ imesaṁ abhiññāpariññeyyāti-ādīnaṁ dhammānaṁ abhiññāparijānanādīhi sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṁ vuttaṁ. Nadīsuttaṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Balakaraṇīyavaggo.

---

1. Pādappahāragataṁ (Ka)

## 7. Esanāvagga

### 1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. Esanāvagge **kāmesanā**ti kāmānaṁ esanā gavesanā magganā patthanā. **Bhavesanā**ti bhavānaṁ esanā. **Brahmacariyesanā**ti micchādiṭṭhisaṅkhātassa brahmacariyassa esanā.

### 2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. **Vidhā**ti mānakoṭṭhāsā mānaṭhapanā vā. **Seyyohamasmīti vidhā**ti ahamasmi seyyoti evaṁ mānakoṭṭhāso mānaṭhapanā vā. **Nīghā**ti dukkhā. Vacanattho panettha yassa uppajjanti, taṁ purisaṁ nīhanantīti nīghā. Sesamettha uttānamevāti.

Esanāvaggo.

---

## 8. Oghavagga

### 1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Oghavagge **kāmogho**ti pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo. **Bhavogho**ti rūpārūpabhavesu chandarāgo. **Diṭṭhogho**ti dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. **Avijjogho**ti catūsu saccesu aññāṇaṁ. **Kāmayogā**dīsupi eseva nayo.

### 3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. **Kāmupādānan**ti kāmaggahaṇaṁ. **Diṭṭhupādānā**dīsupi eseva nayo. **Ganthā**ti ganthanā ghaṭanā. **Kāyagantho**ti nāmakāyassa gantho ganthanaghaṭanakileso. **Idaṁsaccābhiniveso**ti antaggāhikadiṭṭhivasena uppannā “idameva saccan”ti evaṁ abhiniveso.

## 5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Kāmarāgānusayo**ti thāmagataṭṭhena kāmarāgova anusayo kāmarāgānusayo. Sesesupi eseva nayo. **Orambhāgiyānī**ti heṭṭhākoṭṭhāsiyāni. **Saṁyojanānī**ti bandhanāni. **Uddhambhāgiyānī**ti uparikoṭṭhāsiyāni. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Oghavaggo.

# Maggasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 2. Bojjhaṅgasaṁyutta

## 1. Pabbatavagga

### 1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bojjhaṅgasaṁyuttassa paṭhame **nāgā**ti imepi mahāsamuddapiṭṭhe ūmi-antaravāsinova, na vimānaṭṭhakanāgā. Tesaṁ himavantaṁ nissāya kāyavaḍḍhanādisabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. **Bojjhaṅge**ti ettha bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā.** Kiṁ vuttaṁ hoti—yāhi ayaṁ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana kāmasukhatta kilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicaya vīriya pītipassaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṁ hoti. Yathāha "satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho"ti[1]. Tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgāti **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa[2] yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā "bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā"ti.

Apica "bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṁvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā" iccādinā[3] paṭisambhidānayenāpi bojjhaṅgattho veditabbo.

**Satisambojjhaṅgan**ti-ādīsu pana pasattho sundaro ca bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo,** taṁ satisambojjhaṅganti evaṁ sabbattha attho veditabbo. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti,

---

1. Saṁ 3. 139; Dī 3. 83 piṭṭhesu.
2. Yo ca (Sī, Syā), yo panesa (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe.)
3. Khu 9. 302 piṭṭhe.

attano cittasantāne punappunaṁ janeti, abhinibbattetīti attho. **Vivekanissitan**ti-ādīni kosalasaṁyutte "sammādiṭṭhiṁ bhāveti vivekanissitan"ti ettha vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṁ pana viseso—tattha tadaṅgavivekanissitaṁ samucchedavivekanissitaṁ nissaraṇavivekanissitanti vivekattayameva vuttaṁ, bojjhaṅgabhāvanaṁ patvā pana pañcavidhavivekanissitampi eke vaṇṇayanti. Te hi na kevalaṁ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhāna-ānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā Aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṁ matena etesaṁ jhānānaṁ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṁ. Yathā ca vipassanākkhaṇe "ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitan"ti vuttaṁ, evaṁ paṭipassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vattuṁ vaṭṭati. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

## 2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Dutiye **āhāraṭṭhitiko**ti paccayaṭṭhitiko. **Āhāraṁ paṭiccā**ti paccayaṁ paṭicca. **Subhanimittan**ti subhampi subhanimittaṁ,subhassa ārammaṇampi subhanimittaṁ. **Ayonisomanasikāro**ti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce "niccan"ti vā dukkhe "sukhan"ti vā anattani "attā"ti vā asubhe "subhan"ti vā manasikāro, taṁ tasmiṁ subhārammaṇe bahulaṁ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tena vuttaṁ "atthi bhikkhave subhanimittan"ti-ādi. Evaṁ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā.

**Paṭighanimittan**ti-ādīsu pana paṭighopi paṭighanimittaṁ paṭighārammaṇampi. **Aratī**ti ukkaṇṭhitā[1], yaṁ sandhāya vuttaṁ "tattha katamā arati, pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati aratitā anabhirati anabhiramanā ukkaṇṭhitā paritassitā, ayaṁ vuccati aratī"ti[2].

**Tandī**ti atisītādipaccayā uppannaṁ āgantukakāyālasiyaṁ, yasmiṁ uppanne "atisītaṁ ati-uṇhaṁ aticchātosmi atidhātosmi[3] atidūramaggaṁ gatosmī"ti vadati, yaṁ sandhāya vuttaṁ "tattha katamā

---

1. Ukkaṇṭhikā (Sī, Syā) 2. Abhi 2. 365 piṭṭhe. 3. Atipātosmi (Syā, Ka)

tandi, yā tandī tandiyanā tandimanakatā ālasyaṁ ālasyāyanā ālasyāyitattaṁ, ayaṁ vuccati tandī”ti[1].

**Vijambhitā**ti kilesavasena kāyavinamanā, yaṁ sandhāya vuttaṁ “tattha katamā vijambhitā, yā kāyassa jambhanā vijambhanā ānamanā vinamanā sannamanā paṇamanā byādhiyakaṁ, ayaṁ vuccati vijambhitā”ti[1].

**Bhattasammado**ti bhattapariḷāho, yaṁ sandhāya vuttaṁ “tattha katamo bhattasammado, yā bhuttāvissa bhattamucchā bhattakilamatho bhattapari ḷāho kāyaduṭṭhullaṁ, ayaṁ vuccati bhattasammado”ti[1].

**Cetaso ca līnattan**ti cittassa līyanākāro, yaṁ sandhāya vuttaṁ “tattha katamaṁ cetaso līnattaṁ, yā cittassa akalyatā akammaññatā olīyanā sallīyanā līnaṁ līyanā līyitattaṁ thinaṁ thiyanā thiyitattaṁ cittassa, idaṁ vuccati cetaso līnattan”ti[1].

**Cetaso avūpasamo**ti yathā nāma vītaccikopi aṅgāro neva tāva sannisīdati patāpaṁ karotiyeva, yathā ca pattapacanaṭṭhāne neva tāva sannisīdati patāpaṁ karotiyeva, evaṁ cittassa avūpasantākāro, atthato panetaṁ uddhaccakukkuccameva hoti.

**Vicikicchaṭṭhānīyā dhammā**ti vicikicchāya ārammaṇadhammā. **Ayonisomanasikāro** sabbattha vuttanayova. Evamettha kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā, byāpādo ārammaṇena ca upanissayena ca, sesā sahajātena ca upanissayena cāti.

**Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā**ti satiyā ārammaṇadhammā sattatiṁsa bodhipakkhiyā ca nava lokuttaradhammā ca. **Tattha yonisomanasikārabahulīkāro**ti tattha upāyamanasikārassa punappunaṁ karaṇaṁ.

**Kusalākusalā dhammā**ti-ādīsu **kusalā**ti kosallasambhūtā anavajjasukhavipākā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā sāvajjadukkhavipākā. **Sāvajjā**ti akusalā. **Anavajjā**ti kusalā. **Hīnapaṇītakaṇhasukkesu**pi eseva nayo. **Sappaṭibhāgā**ti kaṇhasukkāyeva. Kaṇhā hi

---

1. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

kaṇhavipākadānato, sukkā ca sukkavipākadānato sappaṭibhāgā nāma, sadisavipākakoṭṭhāsāti attho. Paṭipakkhabhūtassa vā bhāgassa atthitāya sappaṭibhāgā. Kaṇhānañhi sukkā paṭipakkhabhāgā, sukkānañca kaṇhā paṭipakkhabhāgāti evampi sappaṭibhāgā. Sappaṭibāhitaṭṭhena vā sappaṭibhāgā. Akusalañhī kusalaṁ paṭibāhitvā attano vipākaṁ deti, kusalañca akusalaṁ paṭibāhitvāti evampi kaṇhasukkā sappaṭibhāgā.

**Ārambhadhātū**ti paṭhamārambhavīriyaṁ[1]. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhantattā tato balavataraṁ. **Parakkamadhātū**ti paraṁ paraṁ ṭhānaṁ akkamanatāya tatopi balavataranti tīhipi padehi vīriyameva kathitaṁ.

**Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**ti pītiyā ārammaṇadhammā. **Kāyapassaddhī**ti tiṇṇaṁ khandhānaṁ darathapassaddhi[2]. **Cittapassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi[2]. **Samathanimittan**ti samathopi samathanimittaṁ, ārammaṇampi. **Abyagganimittan**ti tasseva vevacanaṁ.

**Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā**ti upekkhāya ārammaṇadhammā, atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo. Evamettha satidhammavicaya-upekkhāsambojjhāṅgā ārammaṇena kathitā, sesā ārammaṇenapi upanissayenapi.

## 3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Tatiye **sīlasampannā**ti ettha khīṇāsavassa lokiyalokuttarasīlaṁ kathitaṁ, tena sampannāti attho. **Samādhipaññāsu**pi eseva nayo. **Vimutti** pana phalavimuttiyeva, **vimuttiñāṇadassanaṁ** paccavekkhaṇañāṇaṁ. Evamettha sīlādayo tayo lokiyalokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiñāṇadassanaṁ lokiyameva.

**Dassanampāhan**ti dassanampi ahaṁ. Taṁ panetaṁ dassanaṁ cakkhudassanaṁ ñāṇadassananti duvidhaṁ. Tattha pasannehi cakkhūhi ariyānaṁ dassanaṁ olokanaṁ cakkhudassanaṁ nāma. Ariyehi pana diṭṭhassa lakkhaṇassa dassanaṁ, paṭividdhassa ca paṭivijjhanaṁ jhānena vā vipassanāya vā maggaphalehi vā ñāṇadassanaṁ nāma. Imasmiṁ panettha cakkhudassanaṁ adhippetaṁ. Ariyānaṁ hi pasannehi cakkhūhi

---

1. Paṭhamavīriyaṁ (Sī, Syā)　　2. Paṭipassaddhi (Sī, Syā)

olokanampi bahukārameva. **Savanan**ti “asuko nāma khīṇāsavo asukasmiṁ nāma raṭṭhe vā janapade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasatī”ti kathentānaṁ sotena savanaṁ, etampi bahukārameva. **Upasaṅkamanan**ti “dānaṁ vā dassāmi, pañhaṁ vā pucchissāmi, dhammaṁ vā sossāmi, sakkāraṁ vā karissāmī”ti evarūpena cittena ariyānaṁ upasaṅkamanaṁ. **Payirupāsanan**ti pañhāpayirupāsanaṁ. Ariyānaṁ guṇe sutvā te upasaṅkamitvā nimantetvā dānaṁ datvā “kiṁ bhante kusalan”ti-ādinā nayena pañhapucchananti attho.

**Anussatin**ti rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa “idāni ariyā leṇaguhamaṇḍapādīsu jhānavipassanāmaggaphalasukhehi vītināmentī”ti anussaraṇaṁ. Yo vā tesaṁ santike ovādo laddho hoti, taṁ āvajjitvā “imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitaṁ, imasmiṁ samādhi, imasmiṁ vipassanā, imasmiṁ maggo, imasmiṁ phalan”ti evaṁ anussaraṇaṁ. **Anupabbajjan**ti ariyesu cittaṁ pasādetvā gharā nikkhamma tesaṁ santike pabbajjaṁ. Ariyānaṁ hi santike cittaṁ pasādetvā tesaṁyeva santike pabbajitvā tesaṁyeva ovādānusāsaniṁ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma. Ariyesu pasādena aññattha pabbajitvā ariyānaṁ santike ovādānusāsaniṁ paccāsīsamānassa carato pabbajjāpi anupabbajjā nāma. Aññesu pana pasādena aññesaṁyeva santike pabbajitvā aññesaṁyeva ovādānusāsaniṁ paccāsīsamānassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti.

Evaṁ pabbajitesu pana Mahākassapattherassa tāva anupabbajjaṁ pabbajitā satasahassamattā ahesuṁ, tathā therasseva saddhivihārikassa ca Candaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Assaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa Yonakadhammarakkhitattherassa, tassa pana saddhivihāriko Asokarañño kaniṭṭhābhātā Tissatthero nāma ahosi, tassa anupabbajjaṁ pabbajitā aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṁ. Mahindattherassa anupabbajitānaṁ gaṇanaparicchedo[1] natthi, yāvajjadivasā Laṅkādīpe Satthari pasādena pabbajantā Mahindattherasseva pabbajjaṁ anupabbajanti nāma.

1. Pamāṇaparicchedo (Ka)

**Taṁ dhamman**ti taṁ tesaṁ ovādānusāsanīdhammaṁ. **Anussaratī**ti sarati. **Anuvitakketī**ti vitakkāhataṁ karoti. **Āraddho hotī**ti paripuṇṇo hoti. **Pavicinatī**ti-ādi sabbaṁ tattha ñāṇacāravaseneva vuttaṁ. Atha vā **pavicinatī**ti tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ lakkhaṇaṁ vicinati. **Pavicaratī**ti tattha ñāṇaṁ carāpeti. **Parivīmaṁsamāpajjatī**ti vīmaṁsanaṁ olokanaṁ gavesanaṁ āpajjati.

**Satta phalā sattānisaṁsā**ti ubhayampetaṁ atthato ekaṁ. **Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṁ ārādhetī**ti arahattaṁ ārādhento imasmiṁyeva attabhāve ārādheti, tañca kho paṭikacca, asampatteyeva maraṇakāleti attho. **Atha maraṇakāle**ti atha maraṇassa āsannakāle.

**Antarāparinibbāyī**ti yo āyuvemajjhaṁ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva avihesu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṁ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti. Ayameko antarāparinibbāyī. Aparo evaṁ asakkonto dvīnnaṁ kappasatānaṁ matthake pāpuṇāti, ayaṁ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṁ kappasatānaṁ matthake pāpuṇāti, ayaṁ tatiyo antarāparinibbāyī.

Pañcamaṁ pana kappasataṁ atikkamitvā arahattaṁ patto **upahaccaparinibbāyī** nāma hoti. Atappādīsupi eseva nayo. Yattha katthaci uppanno pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṁ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma, asaṅkhārena appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Avihādīsupi nibbatto tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṁ patto **uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmī** nāma.

Imasmiṁ pana ṭhāne **aṭṭhacattārīsa anāgāmino** kathetabbā. Avihesu hi tayo antarāparinibbāyī, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmīti pañca honti, te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti, tathā atappādīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṁsoto natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭhāti evaṁ aṭṭhacattālīsa honti. Tesaṁ uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmī sabbajeṭṭho ceva

hoti sabbakaniṭṭho ca. Kathaṁ? So hi soḷasakappasahassāyukattā āyunā sabbesaṁ jeṭṭho, sabbapacchā arahattaṁ pāpuṇīti sabbesaṁ kaniṭṭho. Imasmiṁ sutte apubbaṁ acarimaṁ ekacittakkhaṇikā nānālakkhaṇā arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā.

## 4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. Catutthe **satisambojjhaṅgo iti ce me hotī**ti satisambojjhaṅgoti evaṁ ce mayhaṁ hoti. **Appamāṇoti me hotī**ti appamāṇoti evaṁ me hoti. **Susamāraddho**ti suparipuṇṇo. **Tiṭṭhatī**ti[1] ettha aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati—uppādaṁ anāvajjitattā anuppādaṁ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṁ, appavattaṁ, nimittaṁ, animittaṁ, saṅkhāre anāvajjitattā, visaṅkhāraṁ[2] āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhatīti. Imehi aṭṭhahākārehi tiṭṭhatīti thero jānāti, vuttākāraviparīteheva aṭṭhahākārehi cavantaṁ cavatīti[3] pajānāti. Sesabojjhaṅgesupi eseva nayo.

Iti imasmiṁ sutte therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṁ sīsaṁ katvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, tadā itare cha tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṁ, tadāpi sesā tadanvayā hontīti evaṁ phalasamāpattiyaṁ attano ciṇṇavasitaṁ dassento thero imaṁ suttaṁ kathesīti.

## 5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Pañcame **bodhāya saṁvattantī**ti bujjhanatthāya saṁvattanti. Kiṁ bujjhanatthāya? Maggena asaṅkhataṁ nibbānaṁ, paccavekkhaṇāya katakiccataṁ, maggena vā kilesaniddāto[4] pabujjhanatthāya, phalena pabujjhanabhāvatthāyātipi[5] vuttaṁ hoti. Tenevettha nsibbānasacchikiriyā kilesapahānapaccavekkhaṇāti sabbaṁ dassitaṁ.

---

1. Tiṭṭhantanti (Sī, Syā) 2. Asaṅkhāre (Sī, Syā) 3. Carantaṁ caratīti (Sī, Syā)
4. Kilesacchindanato ca (Sī, Syā) 5. Buddhabhāvatthāyātipi (Sī, Syā)

## 6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Chaṭṭhe **ārāmanissayī**ti[1] ārāmaṁ nissāya vasanabhāvena ārāmanissayī. **Parisāvacaro**ti parisāya avacaro. Parisaṁ nāma bālāpi paṇḍitāpi osaranti, yo pana parappavādaṁ madditvā attano vādaṁ dīpetuṁ sakkoti, ayaṁ parisāvacaro nāma. **Ārāmena ārāman**ti ārāmeneva ārāmaṁ anucaṅkamāmi, na bāhirenāti attho. **Uyyānena uyyānan**ti etthāpi eseva nayo. Aññena vā ārāmena pavisitvā aññaṁ ārāmaṁ, aññena uyyānena aññaṁ uyyānanti ayamettha attho. **Itivādappamokkhānisaṁsan**ti "evaṁ pucchā hoti, evaṁ vissajjanaṁ, evaṁ gahaṇaṁ, evaṁ nibbeṭhanan"ti iminā nayena itivādo hoti itivādappamokkhoti etaṁ ānisaṁsaṁ. **Upārambhānisaṁsan**ti "ayaṁ pucchāya doso, ayaṁ vissajjane"ti evaṁ vādadosānisaṁsaṁ.

**Kathaṁ bhāvito ca Kuṇḍaliya indriyasaṁvaro**ti Satthā "ettakaṁ ṭhānaṁ paribbājakena pucchitaṁ, idāni pucchituṁ na sakkotī"ti ñatvā "na tāva ayaṁ desanā yathānusandhiṁ gatā, idāni naṁ yathānusandhiṁ pāpessāmī"ti sayameva pucchanto imaṁ desanaṁ ārabhi. Tattha **manāpaṁ nābhijjhatī**ti[2] iṭṭhārammaṇaṁ nābhijjhāyati. **Nābhihaṁsatī**ti na sāmisāya tuṭṭhiyā abhihaṁsati. **Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṁ cittaṁ ajjhattan**ti tassa nāmakāyo ca cittañca gocarajjhatte ṭhitaṁ hoti. **Susaṇṭhitan**ti kammaṭṭhānavasena suṭṭhu saṇṭhitaṁ. **Suvimuttan**ti kammaṭṭhānavimuttiyā suvimuttaṁ. **Amanāpan**ti aniṭṭhārammaṇaṁ. **Na maṅku hotī**ti tasmiṁ na maṅku hoti. **Appatiṭṭhitacitto**ti kilesavasena aṭṭhitacitto. **Adīnamānaso**ti[3] domanassavasena adīnacitto[4]. **Abyāpannacetaso**ti dosavasena apūticitto[5].

**Evaṁ bhāvito kho Kuṇḍaliya indriyasaṁvaro evaṁ bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūretī**ti ettha evaṁ sucaritapūraṇaṁ veditabbaṁ—imesu tāva chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti. Kathaṁ? Cakkhudvāre

---

1. Ārāmanisādīti (Sī), ārāmaniyādīti (Syā)
2. Nābhijjhāyatīti (Sī, Syā)
3. Ādinnamānasoti (Syā)
4. Ādinnacitto (Syā)
5. Apaduṭṭhacitto (Sī), appatiṭṭhacitto (Syā)

tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā tasmiṁ ārammaṇe lobhaṁ uppādentassa manoduccaritaṁ hoti, lobhasahagatena cittena "aho vatidaṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpan"ti bhaṇantassa vacīduccaritaṁ, tadeva hatthena parāmasantassa kāyaduccaritaṁ. Sesadvāresupi eseva nayo.

Ayaṁ pana viseso—sotadvārasmiṁ hi saddārammaṇassa vatthubhūtaṁ saṅkhapaṇavāditūriyabhaṇḍaṁ anāmāsaṁ āmasantassa, ghānadvāre gandhārammaṇassa vatthubhūtaṁ gandhamālādiṁ, jivhādvāre rasārammaṇassa vatthubhūtaṁ macchamaṁsādiṁ, kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇassa vatthubhūtaṁ vatthatūlakapāvārādiṁ[1], manodvāre paññattivasena dhammārammaṇabhūtaṁ sappitelamadhuphāṇitādiṁ āmasantassa kāyaduccaritaṁ veditabbaṁ. Saṅkhepato panettha chasu dvāresu kāyavītikkamo kāyaduccaritaṁ, vacīvītikkamo vacīduccaritaṁ, manovītikkamo manoduccaritanti tīṇeva duccaritāni honti.

Ayaṁ pana bhikkhu attano bhāvanāpaṭisaṅkhāne ṭhito imāni duccaritāni[2] sucaritaṁ katvā vipariṇāmeti[3]. Kathaṁ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acāletvā rūpārammaṇaṁ vipassanaṁ paṭṭhāpayato manosucaritaṁ hoti, vipassanāsahagatena cittena khayadhammaṁ vayadhammanti bhaṇantassa vacīsucaritaṁ, "anāmāsabhaṇḍaṁ etan"ti anāmasantassa kāyasucaritaṁ. Sesadvāresupi eseva nayo. Evaṁ imāni vitthārato aṭṭhārasa sucaritāni honti. Saṅkhepato panetthāpi chasu dvāresu kāyasaṁvaro kāyasucaritaṁ, vacīsaṁvaro vacīsucaritaṁ, manosaṁvaro manosucaritanti tīṇeva sucaritāni honti, evaṁ indriyasaṁvaro tīṇi sucaritāni paripūretīti veditabbo. Ettāvatā sīlānurakkhitaṁ indriyasaṁvarasīlaṁ kathitaṁ.

**Kāyaduccaritaṁ pahāyā**ti-ādīsu tividhaṁ kāyaduccaritaṁ, catubbidhaṁ vacīduccaritaṁ, tividhaṁ manoduccaritaṁ. Tassa paṭipakkhavasena kāyasucaritādīni veditabbāni. Ettāvatā kāyasaṁvaravacīsaṁvarehi pātimokkhasīlaṁ, manosaṁvarena tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṁ kathitaṁ hoti. Sakale pana imasmiṁ sutte sucaritamūlakā satipaṭṭhānā lokuttaramissakā, sattannaṁ

---

1. Cīvarādiṁ (Sī, Syā) 2. Sucaritāni (Sī, Syā) 3. Carati (Sī, Syā)

bojjhaṅgānaṁ mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttimūlakā pana lokuttarāva kathitāti veditabbā. Sattamaṁ uttānameva.

### 8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. Aṭṭhame **paccattan**ti attanāva. **Yonisomanasikārā**ti yoniso manasikārena. **Ārabbhamānovā**ti kurumānoyeva. **Suvimuttan**ti kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttaṁ. **Aṭṭhiṁkatvā**ti atthaṁ karitvā, atthiko hutvāti vuttaṁ hoti.

### 9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā

190. Navame **nāññatra Tathāgatassa pātubhavā**ti Tathāgatassa pātubhāvaṁ vinā, na aññasmiṁ kāle uppajjantīti attho.

### 10. Dutiya-uppannasuttavaṇṇanā

191. Dasame **nāññatra Sugatavinayā**ti Sugatovādaṁ vinā na uppajjantīti.

Pabbatavaggo.

---

## 2. Gilānavagga

### 1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. Dutiyavaggassa paṭhame **cattāro iriyāpathe kappentī**ti yesaṁ cattāro iriyāpathā atthi, tesaṁyeva vasenetaṁ vuttaṁ. **Sīlaṁ nissāyā**ti catupārisuddhisīlaṁ nissayaṁ katvā. **Satta bojjhaṅge**ti sahavipassanake maggabojjhaṅge. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

### 4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. Catutthe **tathā pahīno cāyasmato Mahākassapassa so ābādho ahosī**ti therassa kira imaṁ bojjhaṅgabhāvanaṁ

sādhukaṁ suṇantassa etadahosi "mayhaṁ pabbajitadivasato sattame divase saccāni paṭivijjhantassa ime bojjhaṅgā pātubhūtā"ti. Athassa "niyyānikaṁ vata Satthusāsanan"ti cintayato lohitaṁ pasīdi, upādārūpaṁ visuddhaṁ ahosi, pokkharapatte patita-udakabindu[1] viya sarīrato rogo vinivattitvā gato. Tena vuttaṁ "tathā pahīno cāyasmato Mahākassapassa so ābādho ahosī"ti. Pañcamachaṭṭhesupi eseva nayo. Imesaṁ pana tiṇṇampi janānaṁ pabbatapāde pupphitavisarukkhavātasamphassena uppanno mandasītajaro[2] ābādhoti veditabbo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Gilānavaggo.

---

## 3. Udāyivagga

### 1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. Tatiyavaggassa paṭhame **kattāvatā nu kho bhante bojjhaṅgāti vuccantī**ti bhante kittakena nu kho bujjhanaka-aṅgā nāma vuccantīti pucchati. **Bodhāya saṁvattantī**ti bujjhanatthāya saṁvattanti. Imasmiṁ sutte missakabojjhaṅgā kathitā. Dutiye dhammaparicchedo kathito.

### 3-5. Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā

204-206. Tatiye **kāmarāgaṭṭhāniyānan**ti kāmarāgassa kāraṇabhūtānaṁ ārammaṇadhammānaṁ. **Byāpādaṭṭhāniyā**dīsupi eseva nayo. Sakalañhi idaṁ suttaṁ ārammaṇeneva kathitaṁ. Paṭhamavaggassa dutiyasutte vuttaparicchedopettha labbhateva. Catutthe missakabojjhaṅgā kathitā. Pañcame **aparihāniye dhamme**ti aparihānikare sabhāvadhamme[3].

### 6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. Chaṭṭhe **etadavocā**ti "imissaṁ parisati nisinno Udāyitthero nāma anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṁ pucchissatīti

---

1. Pakkhitta-udakabindu (Ka) 2. Maddasītajaro (Sī, Syā) 3. Satta dhamme (Ka)

Bhagavatā osāpitadesanaṁ ñatvā desanānusandhiṁ ghaṭessāmī"ti pucchanto etaṁ avoca. **Vipulan**ti-ādi sabbaṁ subhāvitattaṁ sandhāya vuttaṁ. Subhāvito hi satisambojjhaṅgo vipulo ca mahaggato ca appamāṇo ca abyāpajjo ca nāma hoti. So hi patthaṭattā **vipulo,** mahantabhāvaṁ gatattā **mahaggato,** vaḍḍhipamāṇattā **appamāṇo,** nīvaraṇānaṁ dūrībhāvena byāpādarahitattā **abyāpajjo** nāma hoti. **Taṇhāya pahānā kammaṁ pahīyatī**ti yaṁ taṇhāmūlakaṁ kammaṁ uppajjeyya, taṁ taṇhāpahānena pahīyati. **Kammassa pahānā dukkhan**ti yampi kammamūlakaṁ vaṭṭadukkhaṁ uppajjeyya, taṁ kammapahānena pahīyati. Taṇhakkhayādayo taṇhādīnaṁyeva khayā, atthato panetehi nibbānaṁ kathitanti veditabbaṁ. Sattamaṁ uttānameva.

## 8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Aṭṭhame **nibbedhabhāgiyan**ti nibbijjhanakoṭṭhāsiyaṁ. **Satisambojjhaṅgaṁ bhāvitenā**ti satisambojjhaṅgena[1] bhāvitena, satisambojjhaṅgaṁ vā bhāvetvā ṭhitena, evamettha maggabojjhaṅgā missakā. Tehi bhāvitaṁ, te vā bhāvetvā ṭhitaṁ cittaṁ[2] nibbattitalokuttarameva. Tampi pana magganissitaṁ katvā missakameva kathetuṁ vaṭṭati.

## 9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. Navame **saṁyojanavinibandhā**ti saṁyojanasaṅkhātā vinibandhā. **Ajjhosānā**ti pariniṭṭhapetvā gahaṇā.

## 10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Dasame **abahukato**ti akatabahumāno. **Ukkujjāvakujjan**ti ettha ukkujjaṁ vuccati udayo, avakujjaṁ vayoti udayabbayavasena parivattento sammasantoti dīpeti. **Dhammo ca me bhante abhisamito**ti vipassanādhammo abhisamāgato. **Maggo**ti vipassanāmaggova. Sace hi thero tasmiṁ samaye sotāpanno, upari tiṇṇaṁ maggānaṁ atthāya,

---

1. Satisambojjhaṅge (Ka)
2. Ṭhitaṁ cittaṁ nipphittitaṁ cittaṁ (Ka)

sace anāgāmī, arahattamaggassa atthāya ayaṁ vipassanā veditabbā. **Tathā tathā viharantan**ti tena tenākārena viharantaṁ. **Tathattāyā**ti tathābhāvāya[1]. **Khīṇā jātī**ti-ādīhi tathattāyāti adhippetaṁ tathābhāvaṁ dasseti. Paccavekkhaṇatthāya upanīyatīti hi ettha adhippāyo, taṁ dassento evamāha. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Udāyivaggo.

---

## 4. Nīvaraṇavagga

### 3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Catutthavaggassa tatiye **na ca pabhassaran**ti na ca pabhāvantaṁ. **Pabhaṅgu cā**ti pabhijjanasabhāvaṁ. **Ayo**ti kāḷalohaṁ. **Ṭha**petvā idha vuttāni cattāri avasesaṁ **lohaṁ** nāma. **Sajjhū**ti rajataṁ. **Cittassā**ti catubhūmakacittassa[2]. Lokiyassa[3] tāva upakkileso hotu, lokuttarassa kathaṁ hotīti? Uppajjituṁ appadānena. Yadaggena hi uppajjituṁ na denti, tadaggeneva te lokiyassāpi lokuttarassāpi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cā**ti ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpagamanena bhijjanasabhāvaṁ. **Anāvaraṇā anīvaraṇā**ti kusaladhamme na āvarantīti anāvaraṇā, na nīvaranti na paṭicchādentīti anīvaraṇā. **Cetaso anupakkilesā**ti catubhūmakacittassa anupakkilesā.

### 8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Aṭṭhame **paññāya dubbalīkaraṇā**ti paññāya mandabhāvakarā. Nīvaraṇānañhi abhiṇhūppāde sati antarantarā uppajjamānā paññā dubbalā hoti mandā avisadā.

**Pañca[4] nīvaraṇā tasmiṁ samaye na honti. Sattabojjhaṅgā tasmiṁ samaye bhāvanāpāripūriṁ gacchantī**ti ariyasāvakassa hi sappāyadhammasāvanaṁ

---

1. Tathabhāvāya (Ka)
2. Catubhūmikakusalacittassa (Sī, Syā)
3. Tebhūmikassa (Syā)
4. Pañcassa (Sī, Syā)

suṇantassa pañca nīvaraṇā dūre honti. So sace tasmiṁyeva ṭhāne visesaṁ nibbattetuṁ sakkoti, evamassa satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṁ gacchanti. No ce sakkoti, tato vuṭṭhāya[1] rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṁ gato tameva pītiṁ avijahanto pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā visesaṁ nibbattessati, tattha asakkontopi yāva sattadivasabbhantarā tameva pītiṁ avijahanto nīvaraṇe vikkhambhetvā visesaṁ nibbattessatīti idaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Dhammassavanavasena sakiṁpītipāmojjapakkhiyā paṭiladdhabojjhaṅgā hi kammārāmatādīni āgamma nassanti, tathārūpaṁ pana utusappāyādiṁ labhitvā puna uppajjantāpi tasmiṁ samaye bhāvanāpāripūriṁ gacchanti icceva vuccati.

### 9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. Navame **ajjhāruhā**ti abhiruhanakā. **Kacchako**ti aṭṭhikacchako. **Kapitthano**ti makkaṭathanasadisaphalo vijātapilakkho.

### 10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Dasame **andhakaraṇā**ti andhabhāvakaraṇā. **Acakkhukaraṇā**ti paññācakkhussa akaraṇā. **Paññānirodhikā**ti paññāya nirodhanā. **Vighātapakkhiyā**ti dukkhapakkhikā. **Anibbānasaṁvattanikā**ti nibbānatthāya asaṁvattanikā. Sesaṁ sabbattha uttānatthameva. Sakalepi imasmiṁ vagge missakabojjhaṅgāva kathitāti.

Nīvaraṇavaggo.

---

## 5. Cakkavattivagga

### 1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Pañcamavaggassa paṭhame **tisso vidhā**ti tayo mānakoṭṭhāsā, mānoyeva vā. Tathā tathā vidahanato hi mānova vidhāti vuccati.

---

1. Paṭṭhāya (Sī, Syā)

## 2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Dutiye **rañño bhikkhave cakkavattissā**ti ettha attano sirisampattiyā rājati[1], catūhi vā saṅgahavatthūhi lokaṁ rañjetīti rājā, tassa **rañño.** "Pavattatu bhavaṁ cakkaratanan"ti puññānubhāvena abbhuggatāya vācāya codento cakkaṁ vattetīti cakkavattī, tassa **cakkavattissa. Pātubhāvā**ti pātubhāvena. **Sattannan**ti gaṇanaparicchedo. **Ratanānan**ti paricchinna-atthadassanaṁ. Vacanattho panettha ratijananaṭṭhena **ratanaṁ.** Apica—

Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatīti.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṁ devaṭṭhānaṁ nāma na hoti, sabbeva gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti **cittīkataṭṭhena** ratanaṁ. Cakkaratanassa ca "ettakaṁ nāma dhanaṁ agghatī"ti aggho natthi, iti **mahagghaṭṭhenāpi** ratanaṁ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti **atulaṭṭhena** ratanaṁ. Yasmā pana yasmiṁ kappe Buddhā uppajjanti, tasmiṁyeva cakkavattino, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā **dullabhadassanaṭṭhena** ratanaṁ. Tadetaṁ jātirūpakula-issariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassāti **anomasattaparibhogaṭṭhenāpi** ratanaṁ. Yathā ca cakkaratanaṁ, evaṁ sesānipīti. Tena vuttaṁ—

"Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī"ti.

**Pātubhāvo hotī**ti nibbatti hoti. Tatrāyaṁ yojanā—cakkavattissa pātubhāvā sattannaṁ ratanānaṁ pātubhāvoti ayuttaṁ. Uppannaṁ hi cakkaṁ vattetvā so cakkavattī nāma hotīti nāyuttaṁ[2], kasmā? Cakkavattananiyamāpekkhatāya[3]. Yo hi niyamena cakkaṁ vattessati, so paṭisandhito pabhuti "cakkavatti pātubhūto"ti vattabbataṁ āpajjati. Laddhanāmassa ca purisassa mūluppattivacanatopi yuttamevetaṁ. Yo hi esa

---

1. Rañjati (Sī, Syā) 2. Yuttaṁ (Sī, Syā) 3. Cakkavattiniyamāpekkhatāya (Sī, Syā)

cakkavattīti laddhanāmo sattaviseso, tassa paṭisandhisaṅkhāto pātubhāvoti ayamettha attho. Tassa hi pātubhāvā ratanāni pātubhavanti. Pātubhūtehi pana tehi saddhiṁ paripakke puññasambhāre so saṁyujjati, tadā lokassa tesu pātubhāvacittaṁ uppajjati. Bahulavacanato cāpi yuttamevetaṁ. Yadā hi lokassa tesu pātubhāvasaññā uppajjati, tadā ekameva paṭhamaṁ, pacchā itarāni cha pātubhavantīti bahulavacanato cāpi etaṁ yuttaṁ. Pātubhāvassa ca atthabhedatopi yuttamevetaṁ. Na kevalaṁ hi pātubhūtameva[1] pātubhāvo, pātubhāvayatīti pātubhāvo. Ayaṁ pātubhāvassa atthabhedo. Yasmā yo so puññasambhāro rājānaṁ cakkavattiṁ paṭisandhivasena pātubhāvayati, tasmā rañño cakkavattissa pātubhāvā. Na kevalaṁ hi cakkavattiyeva, imāni pana satta ratanānipi pātubhavantīti ayamettha attho. Yatheva hi so puññasambhāro rañño janakahetu, evaṁ ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti yuttamevetaṁ "rañño bhikkhave cakkavattissa pātubhāvā sattannaṁ ratanānaṁ pātubhāvo hotī"ti.

Idāni tesaṁ ratanānaṁ sarūpavasena dassanatthaṁ **katamesaṁ sattannaṁ cakkaratanassā**ti-ādimāha. Tattha **cakkaratanassā**ti-ādīsu ayaṁ saṅkhepādhippāyo—dvisahassadīpaparivārānaṁ catunnaṁ mahādīpānaṁ sirivibhavaṁ gahetvā dātuṁ samatthassa **cakkaratanassa** pātubhāvo hoti, tathā purebhattameva sāgarapariyantaṁ pathaviṁ anupariyāyanasamatthassa[2] vehāsaṅgamassa **hatthiratanassa,** tādisasseva **assaratanassa,** caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yojanappamāṇaṁ andhakāraṁ vidhamitvā ālokadassanasamatthassa **maṇiratanassa,** chabbidhaṁ dosaṁ vivajjetvā manāpacārino **itthiratanassa,** yojanappamāṇe padese antopathavigatānaṁ nidhīnaṁ dassanasamatthassa **gahapatiratanassa,** aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā sakalarajjānusāsanasamatthassa jeṭṭhaputtasaṅkhātassa **pariṇāyakaratanassa** ca pātubhāvo hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana tesaṁ cakkaratanādīnaṁ pātubhāvavidhānaṁ Mahāsudassanādīsu suttesu āgatameva, atthopissa tesaṁ vaṇṇanāya saṁvaṇṇitoyeva.

---

1. Pātubhāvameva (Sī, Syā)
2. Anuyāyanasamatthassa (Sī, Syā)

**Satisambojjhaṅgaratanassā**ti-ādīsu sarikkhakatā evaṁ veditabbā—yatheva hi cakkavattino cakkaratanaṁ sabbaratanānaṁ purecaraṁ, evaṁ **satisambojjhaṅgaratanaṁ** sabbesaṁ catubhūmakadhammānaṁ purecaranti[1] purecaraṇaṭṭhena cakkavattirañño cakkaratanasadisaṁ hoti. Cakkavattino ca ratanesu mahākāyūpapannaṁ accuggataṁ vipulaṁ mahantaṁ hatthiratanaṁ, idampi **dhammavicayasambojjhaṅgaratanaṁ** mahantaṁ dhammakāyūpapannaṁ accuggataṁ vipulaṁ mahantanti hatthiratanasadisaṁ hoti. Cakkavattino assaratanaṁ sīghaṁ lahu javaṁ, idampi **vīriyasambojjhaṅgaratanaṁ** sīghaṁ lahu javanti imāya sīghalahujavatāya assaratanasadisaṁ hoti. Cakkavattino maṇiratanaṁ andhakāraṁ vidhamati, ālokaṁ dasseti, idampi **pītisambojjhaṅgaratanaṁ** tāya[2] ekantakusalattā kilesandhakāraṁ vidhamati, sahajātapaccayādivasena ñāṇālokaṁ dassetīti iminā andhakāravidhamana-ālokadassanabhāvena maṇiratanasadisaṁ hoti.

Cakkavattino itthiratanaṁ kāyacittadarathaṁ paṭipassambheti, pariḷāhaṁ vūpasameti, idampi **passaddhisambojjhaṅgaratanaṁ** kāyacittadarathaṁ paṭipassambheti, pariḷāhaṁ vūpasametīti itthiratanasadisaṁ hoti. Cakkavattino gahapatiratanaṁ icchiticchitakkhaṇe dhanadānena vikkhepaṁ pacchinditvā cittaṁ ekaggaṁ karoti, idampi **samādhisambojjhaṅgaratanaṁ** yathicchitādivasena appanaṁ sampādeti, vikkhepaṁ pacchinditvā cittaṁ ekaggaṁ karotīti gahapatiratanasadisaṁ hoti. Cakkavattino ca pariṇāyakaratanaṁ sabbatthakiccasampādanena appossukkataṁ karoti, idampi **upekkhāsambojjhaṅgaratanaṁ** cittuppādaṁ līnuddhaccato mocetvā payogamajjhatte ṭhapayamānaṁ appossukkataṁ karotīti pariṇāyakaratanasadisaṁ hoti. Iti imasmiṁ sutte catubhūmako sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo kathitoti veditabbo.

## 4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Catutthe **eḷamūgo**ti mukhena vācaṁ nicchāretuṁ sakkontopi dosehi mūgo asampannavacano. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Cakkavattivaggo.

---

1. Pure carati (Syā)
2. Mahantaṁ dhammakāyūpapannaṁ (Sī, Syā)

## 6. Sākacchavagga

### 1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāyā**ti-ādīsu ayaṁ purimanayato viseso. Na kevalañhi satisambojjhaṅgādīnaṁ ete vuttappakārāva uppādāya, uppannānaṁ vā bhāvanāya pāripūriyā paccayā honti, aññepi pana evaṁ veditabbā. Aparepi hi cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattanti satisampajaññaṁ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, Tissadattatthera-abhayattherādisadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṁ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **dhammavicayasambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti—paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātu-āyatana-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṁ atthasannissitaparipucchābahulatā.

**Vatthuvisadakiriyā**ti ajjhattikabāhirānaṁ vatthūnaṁ visadabhāvakaraṇaṁ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṁ vā ussannadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikavatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ. Yadā pana cīvaraṁ jiṇṇaṁ kiliṭṭhaṁ duggandhaṁ hoti, senāsanaṁ vā uklāpaṁ, tadā bāhiravatthu avisadaṁ hoti aparisuddhaṁ. Tasmā kesādichedanena uddhaṁvirecana-adhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṁ kātabbaṁ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṁ kātabbaṁ. Etasmiṁ hi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi avisadaṁ aparisuddhaṁ hoti aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya

obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṁ hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṁ "vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṁvattatī"ti.

**Indriyasamattapaṭipādanā** nāma saddhādīnaṁ indriyānaṁ samabhāvakaraṇaṁ. Sace hissa saddhindriyaṁ balavaṁ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṁ paggahakiccaṁ, satindriyaṁ upaṭṭhānakiccaṁ, samādhindriyaṁ avikkhepakiccaṁ, paññindriyaṁ dassanakiccaṁ kātuṁ na sakkoti. Tasmā taṁ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṁ jātaṁ, tathā amanasikaraṇena hāpetabbaṁ. **Vakkalittheravatthu** cettha nidassanaṁ. Sace pana vīriyindriyaṁ balavaṁ hoti, atha neva saddhindriyaṁ adhimokkhakiccaṁ kātuṁ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṁ. Tasmā taṁ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṁ. Tatthāpi **Soṇattherassa vatthu** dassetabbaṁ. Evaṁ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṁ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṁ samādhivīriyānañca samataṁ pasaṁsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno[1] hoti, avatthusmiṁ pasīdati. Balavapañño pana mandasaddho kerāṭikapakkhaṁ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṁ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṁ samatāya vatthusmiṁyeva pasīdati. Balavasamādhiṁ pana mandavīriyaṁ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṁ abhibhavati. Balavavīriyaṁ mandasamādhiṁ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṁ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṁyojito kosajje patituṁ na labhati, vīriyaṁ samādhinā saṁyojitaṁ uddhacce patituṁ na labhati. Tasmā tadubhayaṁ samaṁ kātabbaṁ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṁ saddahanto okappento appanaṁ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evaṁ hi so appanaṁ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evaṁ hi so lakkhaṇapaṭivedhaṁ pāpuṇāti.

---

1. Muddhappasanno (Sī, Syā)

ubhinnaṁ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṁ uddhaccapakkhikānaṁ saddhāvīriyapaññānaṁ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṁ viya sabbabyañjanesu, sabbakammika-amacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha "sati ca pana sabbatthikā vuttā Bhagavatā, kiṁ kāraṇā? Cittaṁ hi satipaṭisaraṇaṁ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī"ti.

**Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṁ dummedhapuggalānaṁ ārakā parivajjanaṁ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhirañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti— apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṁsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā Satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha "nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṁ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṁ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṁ Buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, Kālakañcika-asuresu saṭṭhihattha-asītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṁ uppādetuṁ, ayameva te bhikkhu kālo"ti evaṁ **apāyabhayaṁ paccavekkhantassāpi** vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

"Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṁ laddhuṁ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṁso vīriyassā"ti evaṁ **ānisaṁsadassāvinopi** uppajjati.

"Sabbabuddha[1]paccekabuddhamahāsāvakeheva gatamaggo te gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantun"ti evaṁ **gamanavīthiṁ paccavekkhantassāpi** uppajjati.

"Ye taṁ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi 'taṁ nissāya jīvissāmā'ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti. Atha kho attano kārānaṁ mahapphalataṁ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi 'ayaṁ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhibahulo sukhaṁ viharissatī'ti na evaṁ sampassatā tuyhaṁ paccayā anuññātā, atha kho 'ayaṁ ime paribhuñjamānova samaṇadhammaṁ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī'ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṁ kusīto viharanto na taṁ piṇḍaṁ apacāyissasi, āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṁ nāma hotī"ti evaṁ **piṇḍapātāpacāyanaṁ paccavekkhantassāpi** uppajjati **Mahāmittattherassa** viya.

Thero kira Kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tasseva gocaragāme ekā mahā-upāsikā theraṁ puttaṁ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṁ araññaṁ gacchantī dhītaraṁ āha "amma asukasmiṁ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṁ khīraṁ, asukasmiṁ sappi, asukasmiṁ phāṇitaṁ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṁ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṁ dehi, tvañca bhuñjeyyāsi, ahaṁ pana hiyyo pakkaṁ pārivāsikabhattaṁ kañjiyena bhuttāmhī"ti. Divā kiṁ bhuñjissasi ammāti. Sākapaṇṇaṁ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṁ pacitvā ṭhapehi ammāti.

Thero cīvaraṁ pārupitvā pattaṁ nīharantova taṁ saddaṁ sutvā attānaṁ ovadi "mahā-upāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṁ bhuñjitvā divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṁ[2] bhuñjissati, tuyhaṁ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṁ nissāya kho panesā neva khettaṁ na vatthuṁ na bhattaṁ na vatthaṁ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṁ etissā tā sampattiyo dātuṁ sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṁ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitun"ti[3] pattaṁ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṁ muñcitvā nivattitvā Kassakaleṇameva gantvā pattaṁ heṭṭhāmañce, cīvaraṁ cīvaravaṁse ṭhapetvā

1. Sabbaññubuddha (Ka) 2. Sākapaṇṇambilayāguṁ (Sī, Syā) 3. Bhuñjitunti (Ka)

"arahattaṁ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī"ti vīriyaṁ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṁ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṁ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṁ patvā vikasamānamiva[1] padumaṁ mahākhīṇāsavo sitaṁ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā—

Namo te purisājañña, namo te purisuttama.
Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisāti—

udānaṁ udānetvā "bhante piṇḍāya paviṭṭhānaṁ tumhādisānaṁ arahantānaṁ bhikkhaṁ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī"ti āha. Thero uṭṭhahitvā dvāraṁ vivaritvā kālaṁ olokento "pātoyevā"ti ñatvā pattacīvaraṁ ādāya gāmaṁ pāvisi.

Dārikāpi bhattaṁ sampādetvā "idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī"ti dvāraṁ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṁ sampatte pattaṁ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero "sukhaṁ hotū"ti anumodanaṁ katvā pakkāmi. Sāpi taṁ olokayamānāva aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṁ bandhanā muttatālapakkaṁ viya ativiya virocittha.

Mahā-upāsikā araññato āgantvā "kiṁ amma bhātiko te āgato"ti pucchi. Sā sabbaṁ taṁ pavattiṁ ārocesi. Upāsikā "ajja me puttassa pabbajitakiccaṁ matthakaṁ pattan"ti ñatvā "abhiramati te amma bhātā Buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī"ti āha.

"Mahantaṁ kho panetaṁ Satthudāyajjaṁ, yadidaṁ satta ariyadhanāni nāma, taṁ na sakkā kusītena gahetuṁ. Yathā hi vippaṭipannaṁ puttaṁ mātāpitaro 'ayaṁ amhākaṁ aputto'ti paribāhiraṁ karonti, so tesaṁ accayena dāyajjaṁ na labhati, evaṁ kusītopi idaṁ ariyadhanadāyajjaṁ na labhati, āraddhavīriyova labhatī"ti **dāyajjamahattaṁ paccavekkhatopi** uppajjati.

---

1. Vikasitamiva (Ka)

“Mahā kho pana te Satthā, Satthuno hi te mātukucchismiṁ paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohana-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha, yuttaṁ nu kho te evarūpassa Satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitun”ti evaṁ **Satthumahattaṁ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Jātiyāpi tvaṁ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgata-ukkākarājavaṁse jātosi, Suddhodanamahārājassa ca Mahāmāyādeviyā ca nattā, Rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena Jinaputtena hutvā na yuttaṁ kusītena viharitun”ti evaṁ **jātimahattaṁ paccavekkhatopi** uppajjati.

“Sāriputtamoggallānā ceva asīti mahāsāvakā ca vīriyeneva lokuttaradhammaṁ paṭivijjhiṁsu, tvaṁ pana etesaṁ sabrahmacārīnaṁ maggaṁ paṭipajjasi, na paṭipajjasī”ti evaṁ **sabrahmacārimahattaṁ paccavekkhatopi** uppajjati.

Kucchiṁ pūretvā ṭhita-ajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **pītisambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti—Buddhānussati dhamma, saṁgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṁ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṁghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṁ akhaṇḍaṁ katvā rakkhitaṁ catupārisuddhisīlaṁ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapañcasīlāni paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṁ bhojanaṁ sabrahmacārīnaṁ datvā “evaṁ nāma adamhā”ti cāgaṁ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṁ dinnadānaṁ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devattaṁ pattā, tathārūpānaṁ attani atthitaṁ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi

vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṁsūcitalūkhabhāve[1] Buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭharajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, Buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pīti-uppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **passaddhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti—paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Paṇītaṁ hi siniddhaṁ bhojanaṁ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṁ utuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabba-utu-iriyāpathakkhamova hoti, na taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utu-iriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṁ viheṭhayamānova vicarati, evarūpaṁ sāraddhakāyapuggalaṁ parivajjentassāpi, saṁyatapādapāṇiṁ passaddhakāyaṁ puggalaṁ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhi-uppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Dasa dhammā[2] **samādhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti—vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye sampahaṁsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā tadadhimuttatāti[3]. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

---

1. Saṁsappitalūkhabhāve (Syā)
2. Ekādasa dhammā (Sī, Syā, Ka, Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu)
3. Jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti (Dī-Ṭṭha 2. 383; Ma-Ṭṭha 1. 301 piṭṭhesu)

**Nimittakusalatā** nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṁ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṁ cittaṁ hoti, tasmiṁ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṁ. **Samaye cittassa niggaṇhanatā**ti yasmiṁ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhataṁ cittaṁ hoti, tasmiṁ samaye passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṁ. **Samaye sampahaṁsanatā**ti yasmiṁ samaye cittaṁ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṁ vigamena vā nirassādaṁ hoti, tasmiṁ samaye aṭṭhasaṁvegavatthupaccavekkhaṇena saṁvejeti. **Aṭṭha saṁvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṁ janeti, ayaṁ vuccati "samaye sampahaṁsanatā"ti.

**Samaye ajjhupekkhanatā** nāma yasmiṁ samaye sammāpaṭipattiṁ āgamma alīnaṁ anuddhataṁ anirassādaṁ[1] ārammaṇe samappavattaṁ samathavīthipaṭipannaṁ cittaṁ hoti, tadāssa paggahaniggaha-sampahaṁsanesu na byāpāraṁ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṁ vuccati "samaye ajjhupekkhanatā"ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṁ vā appanaṁ vā appattānaṁ vikkhittacittānaṁ puggalānaṁ ārakā parivajjanaṁ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṁ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhi-uppādanatthameva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṁ hi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Pañca dhammā **upekkhāsambojjhaṅgassa** uppādāya saṁvattanti—sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattasaṅkhārakelāyanapuggala-parivajjanatā sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṁ** samuṭṭhāpeti "tvaṁ attanova kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvaṁ kaṁ kelāyasī"ti evaṁ kammassakatapaccavekkhaṇena ca, "paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṁ kaṁ kelāyasī"ti evaṁ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṁ** samuṭṭhāpeti

1. Nirassādaṁ (Sī, Syā)

"idaṁ cīvaraṁ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṁ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṁ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāyaṁ evaṁ vinassituṁ dadeyyā"ti evaṁ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, "anaddhaniyaṁ idaṁ tāvakālikan"ti evaṁ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṁ pattādīsupi yojanā kātabbā.

**Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā**ti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahatthāva nesaṁ kesacchedanasūcikammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto "asuko sāmaṇero kuhiṁ, asuko daharo kuhin"ti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṁ atthāya "muhuttaṁ tāva asukaṁ pesethā"ti yāciyamānopi "amhepi taṁ attano kammaṁ na kārema, tumhe naṁ gahetvā kilamessathā"ti na deti, ayaṁ **sattakelāyano** nāma. Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhi-ādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṁ yācitopi "mayampi imaṁ dhanāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṁ kiṁ dassāmā"ti vadati, ayaṁ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṁ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṁ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṁ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṁ ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṁ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṁ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṁ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hoti.

**Asubhanimittan**ti uddhumātakādibhedā dasa asubhārammaṇā dhammā. **Yonisomanasikārabahulīkāro**ti ettha pana yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro uppādakamanasikāro. Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattanti—asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Dasavidhañhi asubhanimittaṁ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu guttadvārassāpi, catunnaṁ pañcannaṁ ālopānaṁ

okāse sati udakaṁ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṁ vuttaṁ—

> “Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṁ pive.
> Alaṁ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti[1].

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasa-asubhanimittāya sappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ “cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṁ anuppādo hoti.

**Mettā cetovimuttī**ti ettha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāyeva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Apica cha dhammā **byāpādassa** pahānāya saṁvattanti—mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇatā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Odissaka-anodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṁ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, tathā odhiso-anodhisodisāpharaṇavasena mettaṁ bhāventassāpi, “tvaṁ etassa kuddho kiṁ karissasi, kimassa sīlādīni nāsetuṁ sakkhissasi, nanu tvaṁ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kkujjhanaṁ nāma vītaccikaṅgāratatta-ayasalākagūthādīni gahetvā paraṁ paharitukāmatāsadisaṁ hoti[2]. Esopi tava kuddhokiṁ karissati, kiṁ tesīlādīni vināsetuṁ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṁ[3] viya paṭivātaṁ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī”ti evaṁ attano ca parassa ca kammassakataṁ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṁ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, Assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati, ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ “cha dhammā byāpādassa pahānāya

---

1. Khu 2. 343 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.
2. Hoti, paṭivātaṁ khittarajova (Ka)
3. Appaṭicchitapahāraṇakaṁ (Sī, Syā)

saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo hoti.

**Atthi bhikkhave aratī**ti-ādi vuttatthameva. Api ca cha dhammā **thinamiddhassa** pahānāya saṁvattanti—atibhojane nimittaggāho iriyāpathasamparivattanatā ālokasaññāmanasikāro abbhokāsavāso kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravaṭṭaka alaṁsāṭaka kāka māsakabhojanaṁ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṁ karoto thinamiddhaṁ mahāhatthī viya ottharantaṁ āgacchati, catupañca-ālopa-okāsaṁ[1] pana ṭhapetvā pānīyaṁ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṁ na hotīti evaṁ atibhojane nimittaṁ gaṇhantassapi thinamiddhaṁ pahīyati. Yasmiṁ iriyāpathe thinamiddhaṁ okkamati, tato aññaṁ parivattentassāpi, rattiṁ candālokadīpāloka-ukkāloke divā sūriyālokaṁ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, Mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṁ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ “cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṁvattantī”ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṁ anuppādo hoti.

**Atthi bhikkhave cetaso vūpasamo**ti-ādīni vuttatthāneva. Apica cha dhammā **uddhaccakukkuccassa** pahānāya saṁvattanti—bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṁ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṁ pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṁ[2] ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, Upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṁ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ “cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṁvattantī”ti.

---

1. Catupañca-ālopakoṭṭhāsaṁ (Ka) 2. Vinayapakatiyaṁ (Ka)

Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṁ anuppādo hotīti.

**Kusalākusalā dhammā**ti-ādīnipi vuttatthāneva. Apica cha dhammā **vicikicchāya** pahānāya saṁvattanti—bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā adhimokkhabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṁ vā -pa- pañca vā nikāye Pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhāta-adhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte Vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṁ ratanānaṁ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṁ "cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṁvattantī"ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṁ anuppādo hoti. Iti Bhagavā imasmiṁ sutte desanaṁ tīhi bhavehi nivattetvā[1] arahattena kūṭaṁ gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṁ pāpuṇiṁsu.

## 2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sambahulā**ti vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṁ saṁgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṁ sambahulā. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pavisiṁsū**ti piṇḍāya paviṭṭhā. Te pana na tāva paviṭṭhā, "pavisissāmā"ti nikkhantattā pana pavisiṁsūti vuttā. Yathā kiṁ? Yathā "gāmaṁ gamissāmī"ti nikkhantapuriso taṁ gāmaṁ apattopi "kahaṁ itthannāmo"ti vutte "gāmaṁ gato"ti vuccati, evaṁ. **Paribbājakānaṁ ārāmo**ti Jetavanassa avidūre aññatitthiyānaṁ paribbājakānaṁ ārāmo atthi, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Samaṇo āvuso**ti āvuso tumhākaṁ Satthā samaṇo Gotamo.

**Mayampi kho āvuso sāvakānaṁ evaṁ dhammaṁ desemā**ti titthiyānaṁ samaye "pañca nīvaraṇā pahātabbā, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā"ti etaṁ

1. Ṭhānehi vinivaṭṭetvā (Sī, Syā)

natthi. Te pana ārāmaṁ gantvā parisapariyante ṭhatvā aññaṁ olokentā viya aññavihitakā viya hutvā Bhagavato dhammadesanaṁ suṇanti. Tato "samaṇo Gotamo 'idaṁ pajahatha idaṁ bhāvethā'ti vadatī"ti sallakkhetvā attano ārāmaṁ gantvā ārāmamajjhe āsanaṁ paññāpetvā upaṭṭhāyaka-upaṭṭhāyikāhi parivutā sīsaṁ ukkhipitvā kāyaṁ unnāmetvā[1] attano sayambhūñāṇena paṭividdhākāraṁ dassentā "pañca nīvaraṇā nāma pahātabbā, satta bojjhaṅgā nāma bhāvetabbā"ti kathenti.

**Idha no āvuso**ti ettha **idhā**ti imasmiṁ paññāpane. **Ko viseso**ti kiṁ adhikaṁ. **Ko adhippayāso**ti ko adhikappayogo. **Kiṁ nānākaraṇan**ti kiṁ nānattaṁ. **Dhammadesanāya vā dhammadesanan**ti yadidaṁ samaṇassa vā Gotamassa dhammadesanāya saddhiṁ amhākaṁ dhammadesanaṁ, amhākaṁ vā dhammadesanāya saddhiṁ samaṇassa Gotamassa dhammadesanaṁ ārabbha nānākaraṇaṁ vucceyya, taṁ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadepi eseva nayo.

**Neva abhinandiṁsū**ti "evamevan"ti na sampaṭicchiṁsu. **Nappaṭikkosiṁsū**ti "nayidaṁ evan"ti na paṭisedhiṁsu. Kiṁ pana te pahontā evaṁ akaṁsu, udāhu appahontāti? Pahontā. Na hi te ettakaṁ kathaṁ kathetuṁ na sakkonti "āvuso tumhākaṁ samaye pañca nīvaraṇā pahātabbā nāma natthi, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā nāma natthī"ti. Evaṁ pana tesaṁ ahosi "atthi no etaṁ kathāpābhataṁ, mayaṁ etaṁ Satthu ārocessāma, atha no Satthā madhuradhammadesanaṁ desessatī"ti.

**Pariyāyo**ti kāraṇaṁ. **Na ceva sampāyissantī**ti sampādetvā kathetuṁ na sakkhissanti. **Uttariñca vighātan**ti asampāyanato uttarimpi dukkhaṁ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṁ asakkontānaṁ hi dukkhaṁ uppajjati. **Yathā taṁ bhikkhave avisayasmin**ti ettha **ta**nti nipātamattaṁ, **yathā**ti kāraṇavacanaṁ, yasmā avisaye pañho pucchitoti attho. **Sadevake**ti saha devehi sadevake. **Samārakā**dīsupi eseva nayo. Evaṁ tīṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajāyāti pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmiṁ sadevakādibhede

---

1. Paṇāmetvā (Sī), upaṇāmetvā (Syā)

loke devaṁ vā manussaṁ vā na samanupassāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvā**ti ito vā pana mama sāsanato sutvā. Ito sutvā hi Tathāgato[1] Tathāgatasāvakopi ārādheyya, paritoseyya, aññathā ārādhanā nāma natthīti dasseti.

Idāni attano tesaṁ pañhānaṁ veyyākaraṇena cittārādhanaṁ dassento **katamo ca bhikkhave pariyāyo**ti-ādimāha. Tattha **ajjhattaṁ kāmacchando**ti attano pañcakkhandhe ārabbha uppannachandarāgo. **Bahiddhā kāmacchando**ti paresaṁ pañcakkhandhe ārabbha uppannachandarāgo. **Uddesaṁ gacchatī**ti gaṇanaṁ gacchati. **Ajjhattaṁ byāpādo**ti attano hatthapādādīsu uppannapaṭigho. **Bahiddhā byāpādo**ti paresaṁ tesu uppannapaṭigho. **Ajjhattaṁ dhammesu vicikicchā**ti attano khandhesu vimati. **Bahiddhā dhammesu vicikicchā**ti bahiddhā aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchā. **Ajjhattaṁ dhammesu satī**ti ajjhattike saṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhā saṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** eseva nayo.

**Kāyikan**ti caṅkamaṁ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṁ. **Cetasikan**ti "na tāvāhaṁ imaṁ pallaṅkaṁ bhindissāmi, yāva me anupādāya āsavehi cittaṁ vimuccissatī"ti evaṁ kāyapayogaṁ vinā uppannavīriyaṁ. **Kāyappassaddhī**ti tiṇṇaṁ khandhānaṁ darathapassaddhi. **Cittappassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. **Upekkhāsambojjhaṅge** satisambojjhaṅgasadisova vinicchayo.

Imasmiṁ sutte missakasambojjhaṅgā kathitā. Etesu hi ajjhattadhammesu sati, pavicayo, upekkhāti ime attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti, tathā maggaṁ apattaṁ kāyikavīriyaṁ. Avitakka-avicārā pana pītisamādhī kiñcāpi rūpāvacarā honti, rūpāvacare[2] pana bojjhaṅgā na labbhantīti lokuttarāva honti. Ye ca therā brahmavihāravipassanāpādakajjhānādīsu bojjhaṅge uddharanti, tesaṁ matena rūpāvacarāpi arūpāvacarāpi honti. Bojjhaṅgesu hi arūpāvacare pītiyeva ekantena na labbhati, sesā cha missakāva hontīti. Desanāpariyosāne keci bhikkhū sotāpannā jātā, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahantoti.

---

1. Atathāgatopi (Sī), Tathāgatopi (Syā)
2. Arūpāvacare (Sī, Syā)

## 3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Tatiye **satiṁ ca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī**ti loṇadhūpanaṁ viya sabbakammikāmaccaṁ viya ca sabbattha icchitabbaṁ vadāmīti attho. Yathā hi loṇadhūpanaṁ sabbabyañjanesupi nivisati, yathā ca sabbakammiko amacco yodhakammampi karoti mantakammampi[1] paṭihārakammampīti sabbakiccāni sādheti, evaṁ uddhatassa cittassa niggaṇhanaṁ, līnassa paggaṇhananti sabbametaṁ satiyā ijjhati, na sakkā vinā satiyā etaṁ sampādetuṁ, tasmā evamāha. Imasmiṁ sutte pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā.

## 4. Mettāsahagatasutta[2] vaṇṇanā

235. Catutthe **mettāsahagatena cetasā**ti-ādi sabbaṁ sabbākārena Visuddhimagge[3] vitthāritameva. **Mayampi kho āvuso sāvakānaṁ evaṁ dhammaṁ desemā**ti idampi te purimanayeneva Satthu dhammadesanaṁ sutvā vadanti. Titthiyānañhi samaye pañcanīvaraṇappahānaṁ vā mettādibrahmavihārabhāvanā vā natthi. **Kiṁgatikā hotī**ti kiṁnipphatti hoti. **Kiṁparamā**ti kiṁuttamā. **Kiṁphalā**ti kiṁānisaṁsā. **Kiṁpariyosānā**ti kiṁniṭṭhā. **Mettāsahagatan**ti mettāya sahagataṁ saṁsaṭṭhaṁ sampayuttaṁ. Eseva nayo sabbattha. **Vivekanissitā**dīni vuttatthāneva.

**Appaṭikūlan**ti duvidhaṁ appaṭikūlaṁ satta-appaṭikūlañca saṅkhāra-appaṭikūlañca. Tasmiṁ appaṭikūle iṭṭhe vatthusminti attho. **Paṭikūlasaññī**ti aniṭṭhasaññī. Kathaṁ panettha[4] evaṁ viharati? Asubhapharaṇaṁ vā aniccanti manasikāraṁ vā karonto. Vuttañhetaṁ paṭisambhidāyaṁ "kathaṁ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Iṭṭhasmiṁ vatthusmiṁ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṁharatī"ti[5]. Paṭikūle pana aniṭṭhe vatthusmiṁ mettāpharaṇaṁ vā dhātumanasikāraṁ vā karonto **appaṭikūlasaññī viharati** nāma. Yathāha "kathaṁ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Aniṭṭhasmiṁ vatthusmiṁ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṁharatī"ti[5]. Ubhayamissakapadesupi eseva nayo. Appaṭikūlappaṭikūlesu hi tadeva asubhapharaṇaṁ vā aniccanti

---

1. Mantikammampi (Sī, Syā) 2. Haliddavasanasutta (Visuddhi 1. 317 piṭṭhe.)
3. Visuddhi 1. 287 piṭṭhe. 4. Panesa (Sī), panetaṁ (Syā) 5. Khu 9. 390 piṭṭhe.

manasikāraṁ vā karonto **paṭikūlasaññī viharati** nāma. Paṭikūlāpaṭikūlesu ca tadeva mettāpharaṇaṁ vā dhātumanasikāraṁ vā karonto **appaṭikūlasaññī viharati** nāma. "Cakkhunā rūpaṁ disvā neva sumano hotī"ti-ādinā[1] nayena vuttaṁ pana chaḷaṅgupekkhaṁ pavattayamāno "appaṭikūle ca paṭikūle ca[2] tadubhayaṁ abhinivajjetvā upekkhako tattha viharati sato sampajāno"ti veditabbo.

Ettāvatā ca imassa bhikkhuno mettāya tikacatukkajjhānaṁ nibbattetvā tadeva pādakaṁ katvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattassa saha vipassanāya maggasambojjhaṅgānaṁ ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā siyā. Idaṁ pana mettājhānaṁ pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasantopi yo arahattaṁ pāpuṇituṁ na sakkoti, yasmā tassa arahattaparamā mettā na hoti. Yaṁparamā pana hoti, taṁ dassetabbaṁ. Tasmā tassa dassanatthaṁ ayaṁ desanā āraddhā. Parato **sabbaso vā pana rūpasaññānaṁ samatikkamā**ti-ādīsupi iminā nayena puna desanārambhapayojanaṁ veditabbaṁ.

**Subhaparaman**ti subhaniṭṭhaṁ subhakoṭikaṁ subhanipphattiṁ. **Idhapaññassā**ti idheva paññā assa, nayimaṁ lokaṁ atikkamatīti idhapañño, tassa idhapaññassa, lokiyapaññassāti attho. **Uttarivimuttiṁ appaṭivijjhato**ti lokuttaradhammaṁ appaṭivijjhantassa. Yo pana paṭivijjhituṁ sakkoti, tassa arahattaparamāva mettā hotīti attho. **Karuṇā**dīsupi eseva nayo.

Kasmā panetāsaṁ mettādīnaṁ subhaparamāditā vuttā Bhagavatāti? Sabhāgavasena tassa tassa upanissayattā. Mettāvihārissa hi sattā appaṭikūlā honti, athassa appaṭikūlaparicayā appaṭikūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsu cittaṁ upasaṁharato appakasireneva tattha cittaṁ pakkhandati, iti mettā subhavimokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṁ, tasmā **subhaparamā**ti vuttā.

Karuṇāvihārissa uṇhābhighātādirūpanimittaṁ sattadukkhaṁ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito[3]

1. Khu 9. 390 piṭṭhe. 2. Appaṭikūle paṭikūle vā (Sī, Syā) 3. Paricito (Ka)

hoti, athassa parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu[1] aññataraṁ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṁ upasaṁharato appakasireneva tattha cittaṁ pakkhandati, iti karuṇā ākāsānañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṁ, tasmā **ākāsānañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Muditāvihārissa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṁ viññāṇaṁ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṁ hoti, athassa anukkamādhigataṁ ākāsānañcāyatanaṁ atikkamma ākāsanimittagocare viññāṇe cittaṁ upasaṁharato appakasireneva tattha cittaṁ pakkhandati, iti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṁ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihārissa pana "sattā sukhitā vā hontu, dukkhato vā vimuccantu, sampattasukhato vā mā vigacchantū"ti[2] ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavimukhasambhavato avijjamānaggahaṇadukkhacittaṁ[3] hoti, athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa[4] paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa[5] ca anukkamādhigataṁ viññāṇañcāyatanaṁ samatikkamma sambhavato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṁ upasaṁharato appakasireneva tattha cittaṁ pakkhandati, iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṁ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamā**ti vuttā. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṁ pattāti.

## 5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. Pañcame **pagevā**ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyuṭṭhitenā**ti kāmarāgagahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇan**ti tividhaṁ kāmarāgassa nissaraṇaṁ vikkhambhananissaraṇaṁ tadaṅganissaraṇaṁ

---

1. Paṭividitarūpādīnavassa catūsu pathavīkasiṇādīsu (Sī), paraviditarūpādīnaṁ catūsu pathavīkasiṇādīsu (Syā)
2. Viyujjiṁsūti (Sī, Syā)
3. Avijjamānaggahaṇena muttaṁ cittaṁ (Sī), avijjamānaggahaṇena dukkhacittaṁ (Ka)
4. Paramatthagāhavimukhabhāvato pavivittacittassa (Sī)
5. ...muttacittassa (Sī)

samucchedanissaraṇanti. Tattha asubhe paṭhamajjhānaṁ vikkhambhananissaraṇaṁ nāma, vipassanā tadaṅganissaraṇaṁ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṁ nāma. Taṁ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampī**ti-ādīsu arahattasaṅkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṁ attho parattho nāma, sveva duvidhopi ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṁ pana viseso—**byāpādassa nissaraṇan**ti-ādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇañca samucchedanissaraṇañca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṁ vikkhambhananissaraṇaṁ, anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṁ. Thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṁ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṁ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṁ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṁ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṁ vikkhambhananissaraṇaṁ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṁ.

Yā panettha **seyyathāpi brāhmaṇa udapatto saṁsaṭṭho lākhāya vā**ti-ādikā upamā vuttā, tāsu **udapatto**ti udakabharitā pāti. **Saṁsaṭṭho**ti vaṇṇabhedakaraṇavasena saṁsaṭṭho. **Pakkuthito**ti kuthito. **Usmudakajāto**ti[1] usumajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddho**ti tilabījakādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā[2]udakapiṭṭhiṁ chādetvā nibbattapaṇakena pariyonaddho. **Vāterito**ti vātena erito kampito. **Āvilo**ti appasanno. **Luḷito**ti asannisinno. **Kalalībhūto**ti kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhitto**ti koṭṭhantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmiṁ sutte Bhagavā tīhi bhavehi[3] desanaṁ nivattetvā arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhāpesi, brāhmaṇo pana saraṇamatte patiṭṭhito.

## 6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Chaṭṭhe **aññāṇāya adassanāyā**ti aññāṇatthāya adassanatthāya. **Taggha Bhagavā nīvaraṇā**ti ekaṁsena Bhagavā nīvaraṇā.

---

1. Ussadakajātoti (Sī), usmādakajātoti (Syā) 2. Nīlavaṇṇena pītavaṇṇena vā (Sī)
3. Saccehi (Ka)

**kāyakilamatho**ti kāyadaratho. **Cittakilamatho**ti cittadaratho. **Sopi me paṭippassaddho**ti tassa kira Satthu santike sītalaṁ utusappāyaṭṭhānaṁ pavisitvā nisinnassa kāyadaratho paṭipassambhi, tasmiṁ paṭipassaddhe tadanvayeneva cittadarathopi. Apica maggenevassa etaṁ ubhayampi passaddhanti veditabbaṁ.

---

## 7. Ānāpānavagga

### 1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Sattamādīsu **aṭṭhikasaññā**ti aṭṭhikaṁ aṭṭhikanti bhāventassa uppannasaññā. Taṁ panetaṁ bhāvayato yāva nimittaṁ na uppajjati, tāva chavipi cammampi upaṭṭhāti. Nimitte pana uppanne chavicammāni neva upaṭṭhahanti, saṅkhavaṇṇo suddha-aṭṭhikasaṅghāṭova upaṭṭhāti hatthikkhandhagataṁ Dhammikatissarājānaṁ olokentassa sāmaṇerassa viya, paṭimagge hasamānaṁ itthiṁ olokentassa cetiyapabbatavāsino Tissattherassa viya cāti. Vatthūni Visuddhimagge[1] vitthāritāni. **Sati vā upādisese**ti gahaṇasese upādānasese vijjamānamhi.

### 2-10. Puḷavakasuttādivaṇṇanā

239-247. **Puḷavakasaññā**ti puḷavaṁ puḷavanti bhāventassa uppannasaññā. **Vinīlakasaññā**dīsupi eseva nayo. Vinicchayakathā panettha saddhiṁ bhāvanānayena Visuddhimagge[2] vuttā. **Mettā**dayo tikacatukkajjhānavasena veditabbā, **upekkhā** catutthajjhānavaseneva.

---

## 8. Nirodhavagga

### 1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Asubhasaññā**ti asubhe paṭhamajjhānasaññā. **Maraṇasaññā**ti "avassaṁ maritabbaṁ, maraṇapaṭibaddhaṁ me jīvitan"ti abhiṇhaṁ paccavekkhantassa

---

1. Visuddhi 1. 20 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 173 piṭṭhe.

uppannasaññā. **Āhāre paṭikūlasaññā**ti odanakummāsādimhi ajjhoharaṇīye[1] paṭikūlasaññā. **Sabbaloke anabhiratisaññā**ti sakalalokasmiṁ anabhiratiṁ uppādentassa uppannasaññā. **Pahānasaññāvirāgasaññā**ti dve pubbabhāgā, **nirodhasaññā** missakā. Evametāni aṭṭhikasaññādīni vīsati kammaṭṭhānāni niddiṭṭhāni. Tesaṁ navasu appanā honti, ekādasa upacārajjhānikā. Sesā panettha vinicchayakathā Visuddhimagge[2] āgatāva. Gaṅgāpeyyālādayo Maggasaṁyutte vuttanayeneva veditabbā.

## Bojjhaṅgasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Odanakummāsādiṁ ajjhoharantasseva (Sī, Syā)

2. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.

# 3. Satipaṭṭhānasaṁyutta

## 1. Ambapālivagga

### 1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. Satipaṭṭhānasaṁyuttassa paṭhame **Ambapālivane**ti Ambapāliyā nāma rūpūpajīviniyā ropite ambavane. Taṁ kira tassā uyyānaṁ ahosi, sā Satthu dhammadesanaṁ sutvā pasannacittā tattha vihāraṁ kāretvā Tathāgatassa niyyātesi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Ekāyanvāyan**ti ekāyano ayaṁ. Tattha **ekāyano**ti ekamaggo. Maggassa hi—

> "Maggo pantho patho pajjo, añjasaṁ vaṭumāyanaṁ.
> Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo"ti[1]—

bahūni nāmāni. Svāyaṁ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyanvāyaṁ bhikkhave maggo**ti ettha ekamaggo ayaṁ bhikkhave maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. **Maggo**ti kenaṭṭhena maggo. Nibbānagamanaṭṭhena[2], nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca.

**Sattānaṁ visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi saṁkiliṭṭhacittānaṁ sattānaṁ visuddhatthāya. **Sokaparidevānaṁ samatikkamāyā**ti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. **Dukkhadomanassānaṁ atthaṅgamāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṁ dvinnaṁ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. **Ñāyassa adhigamāyā**ti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya pattiyāti vuttaṁ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṁvattati. Tenāha "ñāyassa adhigamāyā"ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhāyāti vuttaṁ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṁ sādheti. Tenāha "nibbānassa sacchikiriyāyā"ti.

---

1. Khu 8. 201 piṭṭhe Cūḷaniddese.
2. Nibbānamagganaṭṭhena (Sī), nibbānaṁ magganaṭṭhena (Ka)

Evaṁ Bhagavatā sattahi padehi ekāyanamaggassa vaṇṇo bhāsito, so kasmāti ce? Bhikkhūnaṁ ussāhajananatthaṁ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū "ayaṁ kira maggo hadayasantāpabhūtaṁ sokaṁ, vācāvippalāpabhūtaṁ paridevaṁ, kāyika-asātabhūtaṁ dukkhaṁ, cetasika-asātabhūtaṁ domanassanti cattāro upaddave harati, visuddhiṁ, ñāyaṁ, nibbānanti tayo visese āvahatī"ti ussāhajātā imaṁ desanaṁ uggahetabbaṁ pariyāpuṇitabbaṁ dhāretabbaṁ, imañca maggaṁ bhāvetabbaṁ maññissanti. Iti tesaṁ bhikkhūnaṁ ussāhajananatthaṁ vaṇṇaṁ abhāsi kambalavāṇijādayo kambalādīnaṁ vaṇṇaṁ viya.

**Yadidan**ti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena "na tato heṭṭhā, na uddhan"ti satipaṭṭhānaparicchedaṁ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. "Catunnaṁ bhikkhave satipaṭṭhānānaṁ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṁ suṇātha, ko ca bhikkhave kāyassa samudayo, āhārasamudayā kāyasamudayo"ti-ādīsu[1] hi satigocaro satipaṭṭhānanti vutto. Tathā "kāyo upaṭṭhānaṁ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā"ti-ādīsupi[2]. Tassa attho—patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṁ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṁ **satipaṭṭhānaṁ.** Padhānaṁ ṭhānanti vā paṭṭhānaṁ. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ hatthiṭṭhāna-assaṭṭhānādīni viya.

"Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsitumarahatī"ti[3] ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho—paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṁ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānanti.

"Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī"ti-ādīsu[4] pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṁ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho.

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.
2. Khu 9. 406 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
3. Ma 3. 263 piṭṭhe.
4. Ma 3. 124; Saṁ 3. 287 piṭṭhesu.

satiyeva paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṁ, iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṁ. Idamidha adhippetaṁ.

Yadi evaṁ kasmā "satipaṭṭhānā"ti bahuvacanaṁ katanti? Satīnaṁ bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā satiyo. Atha "maggo"ti kasmā ekavacananti? Magganaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo magganaṭṭhena ekattaṁ gacchanti. Vuttaṁ hetaṁ "maggoti kenaṭṭhena maggo, nibbānamagganaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena cā"ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṁ sādhayamānā nibbānaṁ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyantīti tasmā catassopi eko maggoti vuttā. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti.

**Katame cattāro**ti kathetukamyatāpucchā. **Kāye**ti rūpakāye. **Kāyānupassī**ti kāyaṁ anupassanasīlo, kāyaṁ vā anupassamāno. Ayaṁ hi bhikkhu imaṁ kāyaṁ aniccānupassanādīnaṁ sattannaṁ anupassanānaṁ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṁ aniccato anupassanto niccasaññaṁ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṁ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṁ pajahati, nibbindanto nandiṁ pajahati, virajjanto rāgaṁ pajahati, nirodhento samudayaṁ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṁ pajahatīti veditabbo.

**Viharatī**ti irīyati. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātapatīti ātāpo, vīriyassetaṁ nāmaṁ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṁ pana yasmā satiyā ārammaṇaṁ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha "satiñca khvāhaṁ bhikkhave sabbatthikaṁ vadāmī"ti[1]. Tasmā ettha "kāye kāyānupassī viharatī"ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ vuttaṁ hoti. Atha vā yasmā

---

1. Saṁ 3. 100 piṭṭhe.

anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe[1] ca asamattho hoti, tenassa taṁ kammaṭṭhānaṁ na sampajjati, tasmā yesaṁ dhammānaṁ ānubhāvena taṁ sampajjati, tesaṁ dassanatthaṁ "ātāpī sampajāno satimā"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṁ dassetuṁ **vineyya loke abhijjhādomanassan**ti vuttaṁ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti tasmiṁyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena[2] lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṁ pahīyati, vedanādīsupi pahīyati eva. Tasmā "pañcapi upādānakkhandhā loko"ti Vibhaṅge[3] vuttaṁ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṁ dhammānaṁ atthuddhāranayenetaṁ vuttaṁ. Yaṁ panāha "tattha katamo loko, sveva kāyo loko"ti[4], ayamevettha attho. Tasmiṁ loke abhijjhādomanassaṁ vineyyāti evaṁ sambandho daṭṭhabbo.

**Vedanāsū**ti ettha tisso vedanā, tā ca[5] lokiyā eva, cittampi lokiyaṁ, tathā dhammā. Yathā pana vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto esa **vedanānupassī**ti veditabbo. Esa nayo **cittadhammesu.** Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha—

"Yo sukhaṁ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṁ santaṁ, addakkhi naṁ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī"ti[6].

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttaṁ hetaṁ "yaṁkiñci vedayitaṁ, sabbaṁ taṁ dukkhasminti vadāmī"ti[7]. Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā,

---

1. Anupāyapariccāge upāyapariggahe (Sī, Syā)
2. Lujjanaṭṭhena (Sī, Syā)
3. Abhi 2. 202 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 409 piṭṭhe.
5. Tāva (Sī, Syā)
6. Parijānāti vedanāti (Ka)
7. Saṁ 2. 417 piṭṭhe.

yathāha "sukhā kho āvuso Visākha vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā"ti[1] sabbaṁ vitthāretabbaṁ. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenapi anupassitabbā.

Cittadhammesupi cittaṁ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṁ aniccādi-anupassanānaṁ sarāgādīnañca bhedānaṁ vasena anupassitabbaṁ, dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṁ suññatadhammassa aniccādisatta-anupassanānaṁ "santaṁ vā ajjhattaṁ kāmacchandan"ti-ādīnañca pabhedānaṁ vasena anupassitabbā. Sesaṁ vuttanayameva. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Dīghamajjhimaṭṭhakathāsu[2] Satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbo.

## 2. Satisuttavaṇṇanā

368. Dutiye **sato**ti kāyādi-anupassanāsatiyā samannāgato. **Sampajāno**ti catusampajaññapaññāya samannāgato. **Abhikkante paṭikkante**ti ettha abhikkantaṁ vuccati gamanaṁ, paṭikkantaṁ nivattanaṁ[3], tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṁ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṁ purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purima-aṅgābhimukho saṁsaranto abhikkamati nāma, pacchima-aṅgappadesaṁ paccāsaṁsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjanepi eseva nayo.

**Sampajānakārī hotī**ti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṁ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti.

Tattha sātthakasampajaññaṁ sappāyasampajaññaṁ gocarasampajaññaṁ asammohasampajaññanti catubbidhaṁ sampajaññaṁ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā "kiṁ nu me ettha gatena attho atthi, natthī"ti atthānatthaṁ pariggaṇhitvā attapariggaṇhanaṁ **sātthakasampajaññaṁ.** Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasaṁghadassanatheradassana-asubhadassanādivasena dhammato

---

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 2. 334; Ma-Ṭṭha 1. 231 piṭṭhesu.
3. Paṭinivattanaṁ (Sī, Syā)

vaḍḍhi. Cetiyaṁ disvāpi hi Buddhārammaṇaṁ, saṁghadassanena saṁghārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti. Mahāvihārasmiṁ hi dakkhiṇadvāre ṭhatvā mahācetiyaṁ olokentā tiṁsasahassabhikkhū arahattaṁ pāpuṇiṁsu, tathā pacchimadvāre uttaradvāre pācīnadvāre ca[1], tathā pañhamaṇḍapaṭṭhāne Abhayavāpipāḷiyaṁ, Thūpārāmadvāre nagarassa dakkhiṇadvāre Anurādhavāpipāḷiyaṁ.

Mahā-ariyavaṁsabhāṇakatthero panāha "kiṁ tumhe vadatha, mahācetiyassa samantā kucchivedikāya heṭṭhimabhāgato paṭṭhāya paññāyanaṭṭhāne yattha yattha dve pādā sakkā honti samaṁ patiṭṭhāpetuṁ, tattha tattha ekapaduddhāre[2] tiṁsatiṁsa bhikkhusahassāni arahattaṁ pāpuṇiṁ sūti sakkā vattun"ti. Aparo pana mahāthero āha "Mahācetiyatale ākiṇṇavālikāya bahutarā bhikkhū arahattaṁ pattā"ti. There disvā tesaṁ ovāde patiṭṭhāya asubhaṁ disvā tattha paṭhamaṁ jhānaṁ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṁ pāpuṇāti. Tasmā etesaṁ dassanaṁ sātthaṁ. Keci pana "āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva taṁ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā"ti vadanti.

Tasmiṁ[3] pana gamane sappāyāsappāyaṁ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṁ **sappāyasampajaññaṁ.** Seyyathidaṁ? Cetiyadassanaṁ tāva sātthaṁ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpā itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane[4] moho uppajjati, kāyasaṁsagge kāyasaṁsaggāpattiṁ āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṁ vā antarāyo ca hoti. Evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ hoti, vuttappakāra-antarāyābhāve sappāyaṁ. Saṁghadassanampi sātthaṁ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṁ kāretvā sabbarattiṁ dhammassavanaṁ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṁ taṁ ṭhānaṁ asappāyaṁ, antarāyābhāve sappāyaṁ. Mahāparivārānaṁ therānaṁ dassanepi eseva nayo.

---

1. Pacchimadvāre pācīnadvāre ca (Ka)
2. Ekapadavāre (Ka)
3. Tasmiṁ tasmiṁ (Sī)
4. Asamapekkhanena (Sī, Syā)

Asubhadassanampi sātthaṁ. Tadatthadīpanatthañca idaṁ vatthu—eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṁ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato, sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṁ disvā paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā tadeva pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṁ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṁ apassanto "sāmaṇerā"ti pakkosi. So "mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṁ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmimpi divase uparivisesaṁ nibbattessāmī"ti cintetvā "kiṁ bhante"ti paṭivacanaṁ adāsi. "Ehī"ti vutte ekavacaneneva āgantvā "bhante iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṁ puratthābhimukhā hutvā olokethā"ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṁ ekaṁ asubhaṁ dvinnaṁ janānaṁ atthāya jātaṁ. Evaṁ sātthampi panetaṁ purisassa mātugāmāsubhaṁ asappāyaṁ, mātugāmassa ca purisāsubhaṁ, sabhāgameva sappāyanti evaṁ sappāyapariggaṇhanaṁ sappāyasampajaññaṁ.

Evaṁ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatiṁsakammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṁ kammaṭṭhānasaṅkhātaṁ gocaraṁ uggahetvā bhikkhācāragocare taṁ gahetvāva gamanaṁ **gocarasampajaññaṁ** nāma.

Tassavibhāvatthaṁ idaṁ catukkaṁ veditabbaṁ—idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṁ caṅkamena nisajjāya ca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamaṁ yāmaṁ majjhimayāme seyyaṁ kappetvā pacchimayāmepi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṁ katvā Bodhirukkhe udakaṁ āsiñcitvā pāṇīyaṁ paribhojanīyaṁ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni samādāya vattati, so sarīraparikammaṁ katvā senāsanaṁ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṁ gāhāpento kammaṭṭhānamanuyuñjitvā bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṁ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṁ gantvā sace Buddhānussatikammaṭṭhānaṁ hoti, taṁ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṁ pavisati. Aññaṁ ce kammaṭṭhānaṁ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṁ viya taṁ ṭhapetvā

Buddhārammaṇaṁ pītiṁ gahetvā cetiyaṅgaṇaṁ āruyha mahantaṁ cetiyaṁ ce, tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṁ, khuddakaṁ ce, tatheva padakkhiṇaṁ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṁ. Cetiyaṁ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṁ pattenāpi Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṁ[1] dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṁ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṁ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṁ hatthena gaṇhanto viya nikkhittakammaṭṭhānaṁ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṁ pārupitvā gāmaṁ piṇḍāya pavisati.

Atha naṁ manussā disvā "ayyo no āgato"ti paccuggantvā pattaṁ gahetvā āsanasālāya gā gehe vā nisīdāpetvā yāguṁ datvā yāva bhattaṁ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā makkhetvā purato nisīditvā pañhaṁ vā pucchanti, dhammaṁ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahaṇatthaṁ dhammakathā nāma kātabbāyevāti Aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṁ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṁ paribhuñjitvā anumodanaṁ katvā nivattiyamānehipi[2] manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṁ paṭipajjati.

Atha naṁ puretaraṁ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū[3] disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira na "amhākaṁ upajjhāyo ācariyo"ti mukhaṁ oloketvā vattaṁ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṁ pucchanti "bhante ete manussā tumhākaṁ kiṁ honti, mātipakkhato sambandhā pitipakkhato"ti. Kiṁ disvā pucchathāti. Tumhesu etesaṁ pemaṁ bahumānanti. "Āvuso yaṁ mātāpitūhipi dukkarataraṁ, taṁ ete amhākaṁ karonti, pattacīvarampi no etesaṁ santakameva, etesaṁ ānubhāvena neva bhaye bhayaṁ, na chātake chātakaṁ jānāma, edisā nāma amhākaṁ upakārino natthī"ti tesaṁ guṇe kathayanto gacchati. Ayaṁ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṁ vattapaṭipattiṁ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṁ muñcitvā upādiṇṇakaṁ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṁ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva

---

1. Nipaccākāraṁ (Sī) 2. Anivattayamānehipi (Ka) 3. Sāmaṇerādayo (Ka)

cetiyaṁ vanditvā gorūpānaṁ nikkhamanavelāyameva gāmaṁ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṁ labhitvā āsanasālaṁ gantvā pivati. Athassa dvittikkhattuṁ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādiṇṇakaṁ muñcitvā anupādiṇṇanaṁ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṁ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṁ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṁ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṁ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṁ upaṭṭhahamānaṁ kammaṭṭhānaṁ gahetvāva āgacchati. Ayaṁ vuccati **paccāharati na haratī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṁ pivitvā vipassanaṁ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṁ pattā nāma gaṇanapathaṁ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṁ na taṁ āsanamatthi, yattha yāguṁ pivitvā arahattaṁ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhittadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetovinibandhabaddhacitto viharanto "kammaṭṭhānaṁ nāma atthī"tipi saññaṁ akatvā gāmaṁ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṁsaggena saṁsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṁ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṁ **harati ca paccāharati cā**ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā[1] hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṁ katvā viharanti "āvuso tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvikāpakatā[2] pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṁ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṁ sayaneyeva niggaṇhathā"ti. Te evaṁ katikavattaṁ katvā bhikkhācāraṁ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṁ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṁ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati, so "ayaṁ bhikkhu tuyhaṁ uppannavitakkaṁ jānāti, ananucchavikaṁ te etan"ti attānaṁ paṭicodetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṁ okkamati,

---

1. Atthakāmā (Sī, Syā, Ka)    2. Ājīvikapakatā (Sī), jīvitappakatā (Ka)

tathā asakkonto nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṁ okkamituṁ asakkontopi taṁ kilesaṁ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṁ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṁ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṁyeva[1] eti Ālindakavāsī **Mahāphussadevatthero** viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatikavattaṁ pūrento eva vihāsi[2]. Manussāpi sudaṁ[3] antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṁ tathā gacchantaṁ disvā "ayaṁ thero punappunaṁ nivattitvā gacchati, kinnu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho"ti samullapanti. So taṁ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṁ karonto vīsativassabbhantare arahattaṁ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṁ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṁ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṁ āgamaṁsu. Tañca obhāsaṁ disvā Vanavāsīmahātissatthero taṁ dutiyadivase pucchi "rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṁ so obhāso"ti. Thero vikkhepaṁ karonto "obhāso nāma dīpobhāsopi hoti maṇi-obhāsopī"ti evamādimāha. Tato "paṭicchādetha tumhe"ti nibaddho[4] āmāti paṭijānitvā ārocesi.

**Kāḷavallimaṇḍapavāsīmahānāgatthero** viya ca. Sopi kira gatapaccāgatikavattaṁ pūrento paṭhamaṁ tāva "bhagavato mahāpadhānaṁ pūjessāmī"ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṁ pūretvā arahattaṁ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto vippayuttena uddhaṭe paṭinivattanto gāmasamīpaṁ gantvā "gāvī nu pabbajito nū"ti āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaraṁ pārupitvā kacchakarakato[5] udakena pattaṁ dhovitvā udakagaṇḍūsaṁ karoti. Kiṁ kāraṇā? "Mā me bhikkhaṁ dātuṁ vā vandituṁ vā āgate manusse 'dīghāyukā hothā'ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī"ti. "Ajja bhante katimī"ti divasaṁ vā bhikkhugaṇanaṁ vā pañhaṁ vā

---

1. Purimapādesuyeva (Ka) 2. Agamāsi (Ka) 3. Addasaṁsu (Syā)
4. Nibaddhito (Sī, Syā), nibbuddho (Ka) 5. Kacchakantarato (Ka)

pucchito pana udakaṁ galitvā āroceti. Sace divasādipucchakā[1] na honti, nikkhamanavelāyaṁ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

**Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū** viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇamiyaṁ katikavattaṁ akaṁsu "arahattaṁ apatvā aññamaññaṁ nālapissāmā"ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṁ katvā pavisiṁsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṁsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṁ disvā jāniṁsu "ajjeko āgato, ajja dve"ti. Evañca cintesuṁ "kiṁ nu kho ete amheheva saddhiṁ na sallapanti, udāhu aññamaññampi. Yadi aññamaññaṁ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṁ khamāpessāmā"ti sabbe vihāraṁ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṁsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha "na bho kalahakārakānaṁ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṁ cetiyaṅgaṇaṁ bodhiyaṅgaṇaṁ, sunikkhittā sammajjaniyo, supaṭṭhitaṁ pānīyaṁ paribhojanīyan"ti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṁ patvā mahāpavāraṇāyaṁ visuddhipavāraṇaṁ pavāresuṁ.

Evaṁ Kāḷavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya, Kalambatitthavihāre vassūpagatā bhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto gāmasamīpaṁ gantvā[2] udakagaṇḍūsaṁ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṁ vīthiṁ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapātikadhutaṅgaṁ[3] nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgapattaṁ pana udakasakaṭaṁ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṁ paviṭṭho ca dātukāmaṁ vā adātukāmaṁ vā sallakkhetuṁ tadanurūpaṁ kālaṁ āgamento bhikkhaṁ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṁ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṁsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṁ āhāraṁ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya -pa- bhuttāvī ca udakakiccaṁ katvā muhuttaṁ bhattakilamathaṁ paṭipassambhetvā yathā

1. Divasapucchakā (Ka) 2. Patvā (Sī, Syā)
3. Javanapiṇḍapātiyadhutaṅgaṁ (Sī, Syā)

purebhattaṁ, evaṁ pacchābhattaṁ purimayāmaṁ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṁ vuccati **harati ca paccāharati cā**ti.

Imaṁ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṁ gatapaccāgatikavattaṁ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṁ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye pāpuṇāti, no ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne Buddhe nibbatto paccekabodhiṁ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṁ sacchikaroti, atha Buddhānaṁ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo, mahāpañño vā, seyyathāpi thero Sāriputto, mahiddhiko vā, seyyathāpi thero Mahāmoggallāno, dhutavādo vā, seyyathāpi thero Mahākassapo, dibbacakkhuko vā, seyyathāpi thero Anuruddho, vinayadharo vā, seyyathāpi thero Upāli, dhammakathiko vā, seyyathāpi thero Puṇṇo Mantāṇiputto, āraññiko vā, seyyathāpi thero revato, bahussuto vā, seyyathāpi thero Ānando, sikkhākāmo vā, seyyathāpi thero Rāhulo Buddhaputtoti. Iti imasmiṁ catukke yvāyaṁ harati paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṁ sikhāpattaṁ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṁ **asammohasampajaññaṁ.** Taṁ evaṁ veditabbaṁ—idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu "attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito"ti vā "ahaṁ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito"ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayaṁ kāyasammato aṭṭhisaṅghāṭo abhikkamati. Tassevaṁ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiharaṇesu, vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā

honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā sannikkhepanasannirumbhanesu[1].

Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṁ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṁ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṁ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṁ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṁ na pāpuṇanti, tattha tattheva pabbapabbaṁ sandhisandhi odhi-odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya taṭataṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṁ. Paramatthato hi dhātūnaṁyeva gamanaṁ dhātūnaṁ ṭhānaṁ dhātūnaṁ nisajjā dhātūnaṁ sayanaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ hi koṭṭhāse saddhiṁ rūpena—

Aññaṁ uppajjate cittaṁ, aññaṁ cittaṁ nirujjhati.
Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evaṁ abhikkamādīsu asammuyhanaṁ asammohasampajaññaṁ nāmāti.

Niṭṭhito "abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī"tipadassa attho.

**Ālokite vilokite**ti ettha pana ālokitaṁ nāma purato pekkhanaṁ, vilokitaṁ nāma anudisāpekkhanaṁ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato anupekkhanavasena olokita-ullokitāpalokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni, sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha "ālokessāmī"ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṁ sātthakasampajaññaṁ. Taṁ āyasmantaṁ Nandaṁ kāyasakkhiṁ katvā veditabbaṁ. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā—

"Sace bhikkhave Nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetasā samannāharitvā Nando puratthimaṁ disaṁ āloketi 'evaṁ me puratthimaṁ disaṁ ālokayato

1. ...sannirujjhanesu (Ka)

nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāsavissantī'ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace bhikkhave nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṁ, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṁ cetasā samannāharitvā Nando anudisaṁ āloketi 'evaṁ me anudisaṁ ālokayato -pa- sampajāno hotī"ti[1].

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṁ, tasmā khandhadhātu-āyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanaṁ kātabbaṁ.

"Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, 'ālokessāmī'ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṁ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṁ akkhidalaṁ adho sīdati, uparimaṁ uddhaṁ laṅgheti[2], koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ sādhentaṁ uppajjatī"ti evaṁ pajānanaṁ panettha asammohasampajaññaṁ nāma.

Apica mūlapariññā-āgantukatāvakālikabhāvavasenapettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ. Mūlapariññāvasena tāva—

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṁ sampaṭicchanaṁ.
Santīraṇaṁ voṭṭhabbanaṁ, javanaṁ bhavati sattamaṁ.

Tattha bhavaṅgaṁ upapattibhavassa aṅgakiccaṁ sādhayamānaṁ pavattati, taṁ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuviññāṇaṁ dassanakiccaṁ sādhayamānaṁ, tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṁ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṁ javanaṁ javati. Tattha paṭhamajavanepi

---

1. Aṁ 3. 14 piṭṭhe.

2. Paleti (Sī, Syā)

"ayaṁ itthī, ayaṁ puriso"ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṁ na hoti, dutiyajavanepi -pa- sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu "ayaṁ itthī ayaṁ puriso"ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṁ hoti. Evaṁ tāvettha **mūlapariññāvasena** asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthamāgate bhavaṅgacalanato uddhaṁ sakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṁ uppajjati, taṁ pubbe uppannānaṁ āvajjanādīnaṁ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṁ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṁ na yuttaṁ, evaṁ āvajjanādīnaṁ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṁ ayuttanti evaṁ **āgantukabhāvavasena** asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṁ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṁ na passanti, ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṁ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaṁyeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṁyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṁ **tāvakālikabhāvavasena** asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṁ veditabbaṁ. Ettha hi cakkhu ceva rūpā ca[1] rūpakkhandho, dassanaṁ viññāṇakkhandho, taṁsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārā saṅkhārakkhandho, evametesaṁ pañcannaṁ khandhānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhāyatanaṁ, rūpaṁ rūpāyatanaṁ, dassanaṁ manāyatanaṁ, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṁ, evametesaṁ catunnaṁ āyatanānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi,

---

1. Rūpañca (Sī)

ko viloketi. Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṁ rūpadhātu, dassanaṁ cakkhuviññāṇadhātu, taṁsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu, evametesaṁ catunnaṁ dhātūnaṁ[1] samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi. Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṁ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṁ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātapaccayo[2]. Evametesaṁ paccayānaṁ samavāye ālokanavilokanaṁ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

**Samiñjite pasārite**ti pabbānaṁ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṁ akatvā hatthapādānaṁ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṁ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṁ sātthakasampajaññaṁ. Tattha hatthapāde aticiraṁ samiñjitvā vā pasāretvā vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ na labhati, kammaṭṭhānaṁ paripatati, visesaṁ nādhigacchati. Kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ phātiṁ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṁ atthānatthapariggaṇhanaṁ veditabbaṁ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṁ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṁ sappāyasampajaññaṁ. Tatrāyaṁ nayo—mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṁ gaṇhanti, tesaṁ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṁ suṇanti, tattheko daharo hatthaṁ pasārento kāyasaṁsaggaṁ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṁ pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhiṁ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṁ maṇisappo ḍaṁsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṁ. Idamettha sappāyasampajaññaṁ.

Gocarasampajaññaṁ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṁ—mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṁ kathayamāno sahasā

---

1. Catassannaṁ dhātūnaṁ (Sī)

2. Sahajātādipaccayā (Sī, Syā)

hatthaṁ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṁ samiñjesi. Taṁ antevāsikā pucchiṁsu "kasmā bhante sahasā hatthaṁ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṁ samiñjitthā"ti. Yato paṭṭhāyāhaṁ āvuso kammaṭṭhānaṁ manasikātuṁ āraddho, na me kammaṭṭhānaṁ muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhiṁ kathayamānena kammaṭṭhānaṁ muñcitvā samiñjito, tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesinti. Sādhu bhante bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjanto vā pasārento vā natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa[1] hatthapādalaḷanaṁ[2] viya samiñjanapasāraṇaṁ hotīti parijānanaṁ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṁ.

**Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe**ti ettha saṅghāṭicīvarānaṁ nivāsanapārupanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṁ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, "sītassa paṭighātāyā"ti-ādinā nayena Bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṁ sukhumaṁ sappāyaṁ, sītālukassa ghanaṁ dupaṭṭaṁ. Vīparītaṁ asappāyaṁ. Yassa kassaci jiṇṇaṁ asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa taṁ palibodhakaraṁ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṁ lobhanīyacīvaraṁ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṁ jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṁ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṁ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṁ asappāyaṁ. Viparītaṁ sappāyaṁ, tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṁ pārupanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṁ hoti. Tattha

1. Rūpayantassa (Ka)  2. Hatthapādākaḍḍhanaṁ (Sī, Syā), hatthapādaloḷanaṁ (Ka)

cīvarampi acetanaṁ, kāyopi acetano. Cīvaraṁ na jānāti “mayā kāyo pārupito”ti. Kāyopi na jānāti “ahaṁ cīvarena pārupito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṁ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṁ cīvaraṁ labhitvā somanassaṁ kātabbaṁ, na asundaraṁ labhitvā domanassaṁ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavatthādīhi sakkāraṁ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthapahārādīhi asakkāraṁ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṁ vā karonti domanassaṁ vā. Evamevaṁ neva sundaraṁ cīvaraṁ labhitvā somanassaṁ kātabbaṁ, na asundaraṁ labhitvā domanassanti evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Pattadhāraṇepi pattaṁ sahasāva aggahetvā “imaṁ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṁ labhissāmī”ti evaṁ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabba-atthavasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṁ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho, pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṁ ekanta-asappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṁ gaṇhanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattaggahaṇaṁ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti “ahaṁ hatthehi gahito”ti. Hatthāpi na jānanti “patto amhehi gahito”ti. Dhātuyova dhātusamūhaṁ gaṇhanti saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāya anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṁ vaṇapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi bhesajjāni ca upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti, bhesajjakapālānipi kesañci susaṇṭhānāni

kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena bhesajjapaṭiggahamatteneva ca kapālakena tesaṁ attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṁ viya cīvaraṁ, bhesajjakapālakaṁ viya ca pattaṁ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkhaṁ sallakkheti, ayaṁ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

**Asitā**dīsu **asite**ti piṇḍapātabhojane. **Pīte**ti yāgu-ādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha "neva davāyā"ti-ādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma, tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṁ tassa asappāyaṁ. Yaṁ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṁ, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṁ ekanta-asappāyameva. Viparītaṁ sappāyaṁ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattapaṭiggahaṇaṁ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṁ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṁ ālopuddharaṇaṁ mukhavivaraṇañca hoti. Na koci kuñcikāya na yantakena hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṁ uparidantānaṁ musalakiccasādhanaṁ heṭṭhādantānaṁ udukkhalakiccasādhanaṁ jivhāya hatthakiccasādhanañca hoti. Iti naṁ tattha aggajivhāya tanukakheḷo, mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṁ heṭṭhādanta-udukkhale jivhāhatthaparivattitaṁ kheḷa-udakatemitaṁ uparidantamusalasañcuṇṇitaṁ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṁ paviṭṭhaṁ koci palālasantharaṁ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṁ ṭhitaṁ koci uddhanaṁ katvā aggiṁ jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkaṁ pakkaṁ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati

ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca, pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca, āpodhātu sineheti ca allattañca anupāleti, tejodhātu antopaviṭṭhaṁ paripāceti, ākāsadhātu añjaso hoti, viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Apica gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhanatoti evaṁ dasavidhaṁ paṭikūlabhāvaṁ paccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ. Vitthārakathā panettha Visuddhimagge[1] āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

**Uccārapassāvakamme**ti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṁ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṁ na ekaggaṁ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṁ taṁ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṁ veditabbaṁ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṁ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyopi hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṁ taṁ na hotīti idamettha sappāyaṁ, tassa vasena sappāyasampajaññaṁ, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññaṁ veditabbaṁ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṁ karonto natthi, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṁ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṁ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṁ akāmatāya nikkhamati, evaṁ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṁ evaṁ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṁ sarīranissandova hoti. Yathā kiṁ? Yathā udakatumbato purāṇa-udakaṁ chaḍḍentassa neva taṁ attano hoti na paresaṁ, kevalaṁ paṭijagganamattameva hoti. Evaṁ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṁ veditabbaṁ.

---

1. Visuddhi 1. 336 piṭṭhe.

**Gatā**dīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. **Jāgarite**ti jāgaraṇe. **Bhāsite**ti kathane. **Tuṇhībhāve**ti akathane. Ettha ca yo ciraṁ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisañcikkhati "caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ gate sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyaṁ vā karonto pañhaṁ vā vissajjento kammaṭṭhānaṁ vā manasikaronto ciraṁ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisañcikkhati "ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ ṭhite sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva[1] ciraṁ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisañcikkhati "nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ nisinne sampajānakārī nāma.

Yo pana nipannakova sajjhāyaṁ karonto kammaṭṭhānaṁ vā manasikaronto niddaṁ okkamitvā aparabhāge vuṭṭhāya iti paṭisañcikkhati "sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyamayacittānañhi appavattaṁ suttaṁ nāma, pavattaṁ jāgaritaṁ nāmāti.

Yo pana bhāsamāno "ayaṁ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluñca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṁ payogaṁ paṭicca jāyatī"ti sato sampajāno bhāsati, ciraṁ vā pana kālaṁ sajjhāyaṁ katvā dhammaṁ vā kathetvā kammaṭṭhānaṁ vā parivattetvā pañhaṁ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati "bhāsitakāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti, ayaṁ bhāsite sampajānakārī nāma.

Yo tuṇhībhūto ciraṁ dhammaṁ vā kammaṭṭhānaṁ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati "tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā"ti. Upādārūpapavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhī bhavati nāmāti, ayaṁ tuṇhībhāve sampajānakārī nāmāti. Evamettha asammohasampajaññaṁ, tassa vasena sampajānakāritā veditabbā. Imasmiṁ sutte satipaṭṭhānamissakasampajaññaṁ pubbabhāgaṁ kathitaṁ.

---

1. Sajjhāyādigahitavaseneva (Ka)

### 3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Tatiye **evameva panidhekacce**ti so kira bhikkhu kammaṭṭhānaṁ kathāpetvā ito cito ca āhiṇḍati, kāyavivekaṁ nānuyuñjati. Tena naṁ Bhagavā niggaṇhanto evamāha. **Tasmā**ti yasmā saṁkhittena desanaṁ yācasi, tasmā. **Diṭṭhī**ti kammassakatādiṭṭhi.

### 4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Catutthe **dhammavinayo**ti dhammoti vā vinayoti vā ubhayametaṁ Satthusāsanasseva nāmaṁ. **Samādapetabbā**ti gaṇhāpetabbā. **Ekodibhūtā**ti khaṇikasamādhinā ekaggabhūtā. **Samāhitā ekaggacittā**ti upacārappanāvasena sammā ṭhapitacittā ca ekaggacittā ca. Imasmiṁ sutte navakabhikkhūhi ceva khīṇāsavehi ca bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā, sattahi sekhehi bhāvitā missakā.

### 6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Chaṭṭhe **sakuṇagghī**ti sakuṇaṁ hanatīti sakuṇagghi, senassetaṁ adhivacanaṁ. **Sahasā ajjhapattā**ti lobhasāhasena pattā. **Alakkhikā**ti nissirikā. **Appapuññā**ti parittapuññā. **Sacejja mayan**ti sace ajja mayaṁ. **Naṅgalakaṭṭhakaraṇan**ti naṅgalena kasikaraṇaṁ, adhunā kaṭṭhaṁ khettaṭṭhānanti attho. **Leḍḍuṭṭhānan**ti leḍḍūnaṁ ṭhānaṁ[1]. **Saṁvadamānā**ti sammā vadamānā, attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṁ vadamānāti attho. **Mahantaṁ leḍḍuṁ abhiruhitvā**ti uddhanasaṇṭhānena ṭhitesu tīsu leḍḍūsu "ito sene āgacchante ito nikkhamissāmi, ito āgacchante ito"ti sallakkhetvā tesu ekaṁ leḍḍuṁ abhiruhitvā aṭṭhāsi avadamāno[2]. **Sannayhā**ti khurappaṁ sannayhamāno[3] viya sannayhitvā suṭṭhu ṭhapetvā. **Bahu-āgato kho myāyan**ti "mayhaṁ atthāya ayaṁ bahutaṁ ṭhānaṁ[4] āgato, appaṁ avasiṭṭhaṁ, idāni maṁ gaṇhissatī"ti ñatvā dāruguḷo[5] viya vinivattitvā tasseva leḍḍussa antare paccupādi, paṭipanno paviṭṭhoti attho. **Uraṁ paccatāḷesī**ti "ekappahāreneva lāpassa sīsaṁ chinditvā

1. Leḍḍuṭṭhānanti bhejjaṭṭhānaṁ (Sī, Syā) 2. Vadamāno (Ka)
3. Sandahamāno (Sī, Syā) 4. Dūrataraṭṭhānaṁ (Sī, Syā) 5. Dārucūḷāya (Ka)

gahessāmī"ti pakkhandattā vegaṁ sandhāretuṁ asakkonto tasmiṁ leḍḍusmiṁ uraṁ patāḷesi. Tāvadevassa hadayamaṁsaṁ phāliyittha. Atha lāpo "diṭṭhā vata sattuno piṭṭhī"ti haṭṭhatuṭṭho tassa hadaye aparāparaṁ caṅkami.

## 7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. Sattame **duggā**ti duggamā. **Cārī**ti sañcāro. **Lepaṁ oḍḍentī**ti vaṭarukkhakhīrādīhi yojetvā lepaṁ karonti, taṁ makkaṭānaṁ dhuvagamanaṭṭhānanti sallakkhetvā rukkhasākhādīsu ṭhapenti. **Pañcoḍḍito**ti pañcasu ṭhānesu kājadaṇḍakaṁ pavesetvā gahetabbā kājasikkā viya oḍḍito. **Thunaṁ setī**ti thunanto sayati.

## 8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Aṭṭhame **sūdo**ti bhattakārako. **Nānaccayehī**ti nānācayehi, nānāvidhehīti attho. Ayameva vā pāṭho. **Ambilaggehī**ti ambilakoṭṭhāsehi. Eseva nayo sabbattha. **Abhiharatī**ti gahaṇatthāya hatthaṁ pasāreti. **Bahuṁ gaṇhātī**ti ekaggahaṇena bahuṁ gaṇhantopi punappunaṁ gaṇhantopi bahuṁ gaṇhateva. **Abhihārānan**ti sataṁ vā sahassaṁ vā ukkhipitvā abhihaṭānaṁ dāyānaṁ. **Upakkilesā**ti pañca nīvaraṇā. **Nimittaṁ na uggaṇhātī**ti "idaṁ me kammaṭṭhānaṁ anulomaṁ vā gotrabuṁ vā āhacca ṭhitan"ti na jānāti, attano cittassa nimittaṁ gaṇhituṁ na sakkoti. Imasmiṁ sutte pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā.

## 9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. Navame **Veḷuvagāmake**ti Vesāliyā samīpe evaṁnāmako pādagāmo[1] atthi, tasmiṁ. **Yathāmittan**ti-ādīsu **mittā**ti mittāva. **Sandiṭṭhā**ti tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidaḷhamittā. **Sambhattā**ti suṭṭhu bhattā sinehavanto daḷhamittā. Yesaṁ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te tattha tattha vassaṁ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesaṁ phāsuvihāratthāya. Tesaṁ kira Veḷuvagāmake senāsanaṁ nappahoti,

---

1. Dvāragāmo (Sī)

bhikkhāpi mandā. Samantā Vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā. Tasmā evamāha.

Atha kasmā "yathāsukhaṁ gacchathā"ti na vissajjesi? Tesaṁ anukampāya. Evaṁ kirassa ahosi "ahaṁ dasamāsamattaṁ ṭhatvā parinibbāyissāmi. Sace ime dūraṁ gacchissanti, maṁ parinibbānakāle daṭṭhuṁ na sakkhissanti. Atha nesaṁ 'Satthā parinibbāyanto amhākaṁ satimattampi na adāsi. Sace jāneyyāma, na evaṁ dūre vaseyyāmā'ti vippaṭisāro bhaveyya. Vesāliyā samantā pana vassaṁ vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṁ suṇissanti, Sugatovādaṁ labhissantī"ti na vissajjesi.

**Kharo**ti pharuso. **Ābādho**ti visabhāgarogo. **Bāḷhā**ti balavatiyo. **Māraṇantikā**ti maraṇantaṁ maraṇasantikaṁ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesī**ti satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamāno**ti vedanānuvattanavasena aparāparaṁ parivattanaṁ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno ca[1] adhivāsesi. **Anāmantetvā**ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā**ti ajānāpetvāva[2], ovādānusāsaniṁ adatvāti vuttaṁ hoti. **Vīriyenā**ti pubbabhāgavīriyena ceva phalasamāpattivīriyena ca. **Paṭipaṇāmetvā**ti vikkhambhetvā. **Jīvitasaṅkhāran**ti ettha jīvitampi jīvitasaṅkhāro. Yena jīvitaṁ saṅkharīyati chijjamānaṁ ghaṭetvā ṭhapīyati, so phalasamāpattidhammopi jīvitasaṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā[3] jīvitaṭhapanasamatthaṁ phalasamāpattiṁ samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kiṁ pana Bhagavā ito pubbe phalasamāpattiṁ na samāpajjatīti? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyaṁyeva vedanaṁ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṁ, puna sarīraṁ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṁ arūpasattakañca niggumbaṁ nijjaṭaṁ katvā mahāvipassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaṇiṁ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu

---

1. Surakkhiyamānova (Ka)
2. Anāṇāpetvā (Sī), na apaloketvā (Dī-Ṭṭha 2. 137 piṭṭhe)
3. Pavatte (Sī, Syā)

apabyuḷhasevālo[1] cirena udakaṁ ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti Bhagavā taṁdivasaṁ Mahābodhipallaṅke abhinavaṁ[2] vipassanaṁ paṭṭhapento viya rūpasattakaṁ arūpasattakañca niggumbaṁ nijjaṭaṁ katvā cuddasahākārehi sannetvā[3] mahāvipassanāya vedanaṁ vikkhambhetvā "dasa māse mā uppajjitthā"ti samāpattiṁ samāpajji, samāpattivikkhambhitā vedanā dasa māse na uppajjiyeva.

**Gilānā vuṭṭhito**ti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitapuriso viya[4]. **Na pakkhāyantī**ti na pakāsanti[5], nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṁ nappaṭibhantī**ti satipaṭṭhānadhammā mayhaṁ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa suppaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchima-ovādaṁ na deti, taṁ sandhāya vadati.

**Anantaraṁ abāhiran**ti dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṁ akatvā. "Ettakaṁ dhammaṁ parassa na desessāmī"ti hi cintento dhammaṁ abbhantaraṁ karoti nāma, "ettakaṁ parassa desessāmī"ti cintento bāhiraṁ karoti nāma. "Imassa puggalassa desessāmī"ti cintento pana puggalaṁ abbhantaraṁ karoti nāma, "imassa na desessāmī"ti cintento puggalaṁ bāhiraṁ karoti nāma. Evaṁ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhī**ti yathā bāhirakānaṁ ācariyamuṭṭhi nāma hoti, daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṁ Tathāgatassa "idaṁ mahallakakāle pacchimaṭhāne[6] kathessāmī"ti muṭṭhiṁ katvā pariharitvā ṭhapitaṁ kiñci natthīti dasseti.

**Ahaṁ bhikkhusaṁghan**ti ahameva bhikkhusaṁghaṁ pariharissāmīti vā, **mamuddesiko**ti ahaṁ uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko, mameva uddisitvā maṁ paccāsīsamāno bhikkhusaṁgho hotu, mama accayena mā vā ahosi, yaṁ vā taṁ vā hotūti iti vā pana yassa assāti attho. **Na evaṁ hotī**ti Bodhipallaṅkeyeva issāmaccherānaṁ

---

1. Abbhuḷhasevālo (Ka)
2. Adhigataṁ (Sī)
3. Santetvā (Sī), sanditvā (Syā), sannayhitvā (Ka)
4. Uttāsitasadiso viya (Sī, Syā)
5. Pakāsayanti (Sī, Syā)
6. Pacchimaddhāne (Ka)

vigatattā evaṁ na hoti. **Sakin**ti so kiṁ. **Āsītiko**ti asītisaṁvacchariko, idaṁ pacchimavayaṁ anuppattabhāvadīpanatthaṁ vuttaṁ. **Veṭhamissakenā**ti[1] bāhabandhacakkabandhādinā paṭisaṅkharaṇena[2] veṭhamissakena. **Maññe**ti jarasakaṭaṁ viya veṭhamissakena maññe yāpeti, arahattaphalaveṭhanena catu-iriyāpathakappanaṁ Tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṁ pakāsento **yasmiṁ Ānanda samaye**ti-ādimāha. Tattha **sabbanimittānan**ti rūpanimittādīnaṁ. **Ekaccānaṁ vedanānan**ti lokiyānaṁ vedanānaṁ. **Tasmātihānandā**ti yasmā iminā phalasamāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṁ viharathāti dasseti. **Attadīpā**ti mahāsumuddagatā[3] dīpaṁ viya attānaṁ dīpaṁ patiṭṭhaṁ katvā viharatha. **Attasaraṇā**ti attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇa**padesupi eseva nayo. Ettha ca dhammoti navavidho lokuttaradhammo veditabbo. **Tamatagge**ti[4] tama-agge, majjhe ta-kāro padasandhivasena vutto, idaṁ vuttaṁ hoti—ime aggatamāti tamataggāti. Evaṁ[5] sabbaṁ tamasotaṁ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete Ānanda mama bhikkhū bhavissanti, tesaṁ[6] agge bhavissanti. Yekeci sikkhākāmā, sabbesaṁ tesaṁ[7] catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanaṁ gaṇhīti.

### 10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. Dasame **tenupasaṅkamī**ti tasmiṁ upassaye kammāṭṭhānakammikā bhikkhuniyo atthi, tāsaṁ ussukkāpetvā kammaṭṭhānaṁ kathessāmīti upasaṅkami. **Uḷāraṁ pubbenāparaṁ visesan**ti pubbavisesato aparaṁ uṭṭhāravisesaṁ. Tattha mahābhūtapariggaho pubbaviseso, upādārūpapariggaho aparaviseso nāma. Tathā sakalarūpapariggaho pubbaviseso, arūpapariggaho aparaviseso nāma. Rūpārūpapariggaho pubbaviseso,

---

1. Vekhamissakenāti (Ka)
2. Paṭisaṅkhārakena (Ka)
3. Mahāsamuddagataṁ (Ka)
4. Tamatagge meteti (Sī, Syā, Ka)
5. Ime aggatamā evaṁ (Sī)
6. Kesaṁ (?)
7. Sabbete (Sī, Syā, Ka)

paccayapariggaho aparaviseso nāma. Sappaccayanāmarūpadassanaṁ pubbaviseso, tilakkhaṇāropanaṁ aparaviseso nāma. Evaṁ pubbenāparaṁ uḷāravisesaṁ jānātīti attho.

**Kāyārammaṇo**ti yaṁ kāyaṁ anupassati, tameva ārammaṇaṁ katvā uppajjati kilesapariḷāho. **Bahiddhā vā cittaṁ vikkhipatī**ti bahiddhā vā puthuttārammaṇe cittuppādo vikkhipati. **Kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṁ paṇidahitabban**ti evaṁ kilesapariḷāhe ca līnatte ca bahiddhāvikkhepe ca uppanne kilesānurañjitena na vattitabbaṁ, kismiñcideva pasādanīye pasādāvahe Buddhādīsu aññatarasmiṁ ṭhāne kammaṭṭhānacittaṁ ṭhapetabbaṁ. **Cittaṁ samādhiyatī**ti ārammaṇe[1] sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhapitaṁ[2] ṭhapiyati. **Paṭisaṁharāmī**ti pasādanīyaṭṭhānato paṭisaṁharāmi, mūlakammaṭṭhānābhimukhaṁyeva naṁ karomīti attho. **So paṭisaṁharati cevā**ti mūlakammaṭṭhānābhimukhañca peseti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesavitakkaṁ na vitakketi, kilesavicāraṁ na vicāreti. **Avitakkomhi avicāro**ti kilesavitakkavicārehi avitakkāvicāro. **Ajjhattaṁ satimā sukhamasmī**ti gocarajjhatte pavattāya satiyā "satimāhamasmi sukhito cā"ti pajānāti.

**Evaṁ kho Ānanda paṇidhāya bhāvanā hotī**ti evaṁ Ānanda ṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa mahantaṁ ucchubhāraṁ ukkhipitvā yantasālaṁ nentassa kilantakilantakāle bhūmiyaṁ ṭhapetvā ucchukhaṇḍaṁ khāditvā puna ukkhipitvā gamanaṁ hoti, evameva ttaṁ pāpuṇituṁ uggahitakammaṭṭhānassa kāyapariḷāhādīsu uppannesu taṁ kammaṭṭhānaṁ ṭhapetvā Buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṁ pasādetvā kammaniyaṁ katvā bhāvanā pavattā, tasmā "paṇidhāya bhāvanā hotī"ti vuttaṁ. Tassa pana purisassa taṁ ucchubhāraṁ yantasālaṁ netvā pīḷetvā rasapānaṁ viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetvā arahattaṁ pattassa phalasamāpattisukhānubhavanaṁ veditabbaṁ.

**Bahiddhā**ti mūlakammaṭṭhānaṁ pahāya bahi aññasmiṁ ārammaṇe. **Appaṇidhāyā**ti aṭṭhapetvā. **Atha pacchā pure asaṁkhittaṁ vimuttaṁ appaṇihitanti pajānātī**ti ettha kammaṭṭhānavasena vā sarīravasena vā desanāvasena vā attho veditabbo.

---

1. Ārammaṇaṁ (Sī, Syā) 2. Suṭṭhapitaṁ (Sī)

Tattha kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṁ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhānaṁ gahetvā kilesapariḷāhassa vā līnattassa vā bahiddhāvikkhepassa vā uppajjituṁ okāsaṁ adento sudantagoṇe yojetvā sārento viya caturassacchidde sutacchitaṁ caturassaghaṭikaṁ pakkhipanto viya vipassanaṁ paṭṭhapetvā atiṭṭhanto alagganto arahattaṁ pāpuṇāti, so puresaṅkhātassa kammaṭṭhānābhinivesassa pacchāsaṅkhātassa arahattassa ca vasena pacchā pure asaṁkhittaṁ vimuttaṁ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Sarīre pana pādaṅgulīnaṁ aggapabbāni pure nāma, sīsakaṭāhaṁ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu pādaṅgulīnaṁ aggapabba-aṭṭhikesu abhinivisitvā byābhaṅgiyā yavakalāpaṁ mocento viya[1] vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena aṭṭhīni pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṁ uppattiṁ vāretvā yāva sīsakaṭāhā bhāvanaṁ pāpeti, so puresaṅkhātānaṁ aggapādaṅgulipabbānaṁ pacchāsaṅkhātassa sīsakaṭāhassa ca vasena pacchā pure asaṁkhittaṁ vimuttaṁ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Desanāyapi dvattiṁ sākāradesanāya kesā pure nāma, matthaluṅgaṁ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṇṭhānadisokāsavasena kesādayo pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṁ uppattiṁ vāretvā yāva matthaluṅgā bhāvanaṁ pāpeti, so puresaṅkhātānaṁ kesānaṁ pacchāsaṅkhātassa matthaluṅgassa ca vasena pacchā pure asaṁkhittaṁ vimuttaṁ appaṇihitanti pajānāti nāma.

**Evaṁ kho Ānanda appaṇidhāya bhāvanā hotī**ti evaṁ Ānanda aṭṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa guḷabhāraṁ labhitvā attano gāmaṁ atiharantassa antarā aṭṭhapetvāva uccaṅge pakkhittāni guḷakhaṇḍādīni khādanīyāni khādantassa attano gāmeyeva otaraṇaṁ hoti, evameva arahattaṁ pāpuṇituṁ āraddhabhāvanassa kāyapariḷāhādīnaṁ uppattiṁ vāretvā kammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā "appaṇidhāya bhāvanā"ti vuttā. Tassa pana purisassa taṁ guḷabhāraṁ attano gāmaṁ netvā ñātīhi saddhiṁ paribhogo viya imassa

1. Vebhaṅgiyā yavakālāpiṁ pothento viya (Sī, Syā)

bhikkhuno kammaṭṭhānaṁ matthakaṁ pāpetvā arahattaṁ pattassa phalasamāpattisukhānubhavanaṁ veditabbaṁ. Imasmiṁ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Ambapālivaggo paṭhamo.

## 2. Nālandavagga

### 2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavaggassa dutiye **Nālandāyan**ti Nālandāti evaṁnāmake[1] nagare, taṁ nagaraṁ gocaragāmaṁ katvā. **Pāvārikambavane**ti Dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṁ kira tassa uyyānaṁ ahosi. So Bhagavato dhammadesanaṁ sutvā Bhagavati pasanno tasmiṁ uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṁ Bhagavato vihāraṁ katvā niyyātesi, so vihāro jīvakambavanaṁ viya pāvārikambavanantveva saṅkhaṁ gato, tasmiṁ pāvārikambavane viharatīti attho.

**Evaṁpasanno**ti evaṁ uppannasaddho[2], evaṁ saddahāmīti attho. **Bhiyyobhiññataro**ti bhiyyataro abhiññāto bhiyyatarābhiñño vā[3], uttaritarañāṇoti attho. **Sambodhiyan**ti sabbaññutaññāṇe arahattamaggañāṇe vā. Arahattamaggeneva hi Buddhaguṇā nippadesā gahitā honti, dvepi aggasāvakā arahattamaggeneva sāvakapāramīñāṇaṁ paṭilabhanti, Paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṁ, Buddhā sabbaññutaññāṇañceva sakale ca Buddhaguṇe. Sabbampi nesaṁ arahattamaggeneva ijjhati. Tasmā srahattamaggañāṇaṁ sambodhi nāma hoti. Tena uttaritaro ca Bhagavatā natthi. Tenāha "Bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṁ sambodhiyan"ti.

**Uḷārā**ti seṭṭhā. Ayañhi uḷārasaddo "uḷārāni khādanīyāni khādantī"ti-ādīsu[4] madhure āgacchati. "Uḷārāya khalu bhavaṁ vacchāyano samaṇaṁ Gotamaṁ pasaṁsāya pasaṁsatī"ti-ādīsu[5] seṭṭhe. "Appamāṇo

1. Nālandāyanti evaṁnāmake (Sī)
2. Evaṁ sampannasaddho (Sī, Syā)
3. Bhiyyo abhiññāto bhiyyatarābhiññā vā (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 3. 62 piṭṭhepi passitabbaṁ.
4. Ma 1. 301 piṭṭhe.
5. Ma 1. 233 piṭṭhe.

uḷāro obhāso”ti-ādīsu[1] vipule. Svāyamidha seṭṭhe āgato. Tena vuttaṁ “uḷārāti seṭṭhā”ti. **Āsabhī**ti usabhassa vācāsadisī acalā asampavedhī. **Ekaṁso gahito**ti anussavena vā ācariyaparamparāya vā itikirāya vā piṭakasampadānena vā ākāraparivitakkena vā diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā takkahetu vā nayahetu vā akathetvā paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viya ekaṁso gahito, sanniṭṭhānakathāva kathitāti attho. **Sīhanādo**ti seṭṭhanādo, vane unnādayantena[2] sīhena viya uttamanādo naditoti attho.

**Kiṁ nu te Sāriputtā**ti imaṁ desanaṁ kasmā ārabhi? Anuyogadāpanatthaṁ. Ekacco hi sīhanādaṁ naditvā attano sīhanāde anuyogaṁ dātuṁ na sakkoti, nighaṁsanaṁ na khamati, silese patitamakkaṭo viya hoti. Yathā dhamamānaṁ aparisuddhaṁ lohaṁ jhāyitvā aṅgāro hoti, evaṁ jhāmaṅgāro viya hoti. Eko sīhanāde anuyogaṁ dāpiyamāno dātuṁ sakkoti, nighaṁsanaṁ khamati, dhamamānaṁ niddosajātarūpaṁ viya adhikataraṁ sobhati, tādiso thero. Tena naṁ Bhagavā “anuyogakkhamo ayan”ti ñatvā sīhanāde anuyogadāpanatthaṁ imaṁ desanaṁ ārabhi.

Tattha **sabbe te**ti sabbe te tayā. **Evaṁsīlā**ti maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṁsīlā. **Evaṁdhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarena samādhinā evaṁsamādhīti attho. **Evaṁpaññā**ti maggapaññādivaseneva evaṁpaññā. **Evaṁvihārino**ti ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṁ dhammānaṁ gahitattā vihāro gahitopi puna kasmā gahitameva gaṇhatīti ce. Therena idaṁ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṁ vuttaṁ, tasmā evaṁ nirodhasamāpattivihārino te Bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

**Evaṁvimuttā**ti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭipassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayaṁ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhaṁ gacchanti.

---

1. Dī 2. 13; Ma 3. 161 piṭṭhesu.
2. Neva davāyantena na tatrāyantena (Sī, Syā)

aniccānupassanādikā satta anupassanā sayaṁ tassa tassa paccanīkavasena pariccattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkhaṁ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayaṁ samucchinnehi kilesehi[1] vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhaṁ gacchanti. Cattāri sāmaññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṁ paṭipassaddhante uppannattā **paṭipassaddhivimuttī**ti saṅkhaṁ gacchanti. Nibbānaṁ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhaṁ gataṁ. Iti imāsaṁ pañcannaṁ vimuttīnaṁ vasena evaṁ vimuttāti ettha attho daṭṭhabbo.

**Kiṁ pana te Sāriputta ye te bhavissantī**ti atītā tāva niruddhā apaṇṇattikabhāvaṁ gatā dīpasikhā viya nibbutā, evaṁ niruddhe apaṇṇattikabhāvaṁ gate tvaṁ kathaṁ jānissasi, anāgatabuddhānaṁ pana guṇā kiṁ tayā attano cittena paricchinditvā viditāti pucchanto evamāha.

**Kiṁ pana tyāhaṁ Sāriputta etarahī**ti anāgatāpi Buddhā ajātā anibbattā anuppannā, te kathaṁ jānissasi. Tesaṁ hi jānanaṁ apade ākāse padadassanaṁ viya hoti. Idāni mayā saddhiṁ ekavihāre vasasi, ekato bhikkhāya carasi, dhammadesanākāle dakkhiṇapasse nisīdasi, kiṁ pana mayhaṁ guṇā attano cetasā paricchinditvā viditā tayāti anuyuñjanto evamāha. Thero pana pucchitapucchite "no hetaṁ bhante"ti paṭikkhipati.

Therassa ca viditampi atthi, aviditampi, kiṁ so attano viditaṭṭhāne paṭikkhepaṁ karoti, aviditaṭṭhāneti? Viditaṭṭhāne na karoti, aviditaṭṭhāneyeva karoti. Thero kira anuyoge āraddhe evaṁ aññāsi "nāyaṁ anuyogo sāvakapāramīñāṇe, sabbaññutaññāṇe pana ayaṁ anuyogo"ti attano sāvakapāramīñāṇe paṭikkhepaṁ akatvāva aviditaṭṭhāne sabbaññutaññāṇe paṭikkhepaṁ karoti. Tena idampi dīpeti—Bhagavā mayhaṁ atītānāgatapaccuppannānaṁ Buddhānaṁ sīlasamādhipaññāvimuttikāraṇajānanasamatthaṁ sabbaññutaññāṇaṁ natthīti.

**Etthā**ti etesu atītādibhedesu Buddhesu. **Atha kiñcarahī**ti atha kasmā evaṁ ñāṇe asati tayā evaṁ kathitanti vadati. **Dhammanvayo**ti dhammassa paccakkhato ñāṇassa[2] anuyogaṁ anugantvā uppannaṁ anumānañāṇaṁ

1. Paccanīkakilesehi (Sī)
2. Ñātassa (Sī)

nayaggāho vidito, sāvakapāramīñāṇe ṭhatvāva iminā ākārena jānāmi Bhagavāti vadati. Therassa hi nayaggāho appamāṇo apariyanto. Yathā ca sabbaññutaññāṇassa pamāṇaṁ vā pariyanto vā natthi, evaṁ Dhammasenāpatino nayaggāhassa. Tena so "iminā evaṁvidho iminā evaṁvidho, iminā anuttaro iminā anuttaro Satthā"ti[1] jānāti. Therassa hi nayaggāho sabbaññutaññāṇagatiko eva.

Idāni taṁ nayaggāhaṁ pākaṭaṁ kātuṁ upamaṁ dassento **seyyathāpi bhante**ti-ādimāha. Tattha yasmā Majjhimadese nagarassa uddhāpapākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corānaṁ āsaṅkā na hoti. Tasmā taṁ aggahetvā **paccantimaṁ nagaran**ti āha. **Daḷhuddhāpan**ti thiramūlapākāraṁ. **Daḷhapākāratoraṇan**ti thirapākārañceva thirapiṭṭhasaṅghāṭañca. **Ekadvāran**ti kasmā āha? Bahudvāre hi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṁ, ekadvāreva eko vaṭṭati. Therassa ca paññāya sadiso añño natthi, tasmā attano paṇḍitabhāvassa opammatthaṁ ekaṁyeva dovārikaṁ dassetuṁ "ekadvāran"ti āha.

**Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato visadañāṇo. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupariyāyapathan**ti anupariyāyanāmakaṁ[2] pākāramaggaṁ. **Pākārasandhin**ti dvinnaṁ iṭṭhakānaṁ apagataṭṭhānaṁ. **Pākāravivaran**ti pākārassa chinnaṭṭhānaṁ. **Cetaso upakkilese**ti pañcanīvaraṇā cittaṁ upakkilissanti kiliṭṭhaṁ karonti upatāpenti viheṭhenti, tasmā "cetaso upakkilesā"ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṁ na denti, tasmā "paññāya dubbalīkaraṇā"ti vuccanti. **Supatiṭṭhitacittā**ti catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā hutvā. **Satta bojjhaṅge yathābhūtan**ti satta bojjhaṅge yathāsabhāvena bhāvetvā. **Anuttaraṁ sammāsambodhin**ti arahattaṁ sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhiṁsūti dasseti.

Apicettha satipaṭṭhānāti vipassanā, bojjhaṅgā maggo, anuttarasammāsambodhi arahattaṁ. Satipaṭṭhānāti vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā

---

1. Iminā evaṁvidho anuttaro Satthāti (Sī)
2. Anupariyāyananāmakaṁ (Sī)

sammāsambodhi arahattameva. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero panāha "satipaṭṭhāne vipassanaṁ gahetvā bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyya, na panevaṁ gahitan"ti. Iti thero sabbabuddhānaṁ nīvaraṇappahāne satipaṭṭhānabhāvanāya sambodhiyañca majjhe bhinnasuvaṇṇarajatānaṁ[1] viya nānattābhāvaṁ dasseti.

Idha ṭhatvā upamā saṁsandetabbā—āyasmā hi Sāriputto paccantanagaraṁ dassesi, pākāraṁ dassesi, anupariyāyapathaṁ dassesi, dvāraṁ dassesi, paṇḍitadovārikaṁ dassesi, nagaraṁ pavisanakanikkhamanake oḷārike pāṇe dassesi, dovārikassa tesaṁ pāṇānaṁ pākaṭabhāvaṁ dassesi. Tattha kiṁ kena sadisanti ce. Nagaraṁ viya hi nibbānaṁ, pākāro viya sīlaṁ, anupariyāyapatho viya hirī, dvāraṁ viya ariyamaggo, paṇḍitadovāriko viya Dhammasenāpati, nagaraṁ pavisanakanikkhamanakā oḷārikapāṇā viya atītānāgatapaccuppannā Buddhā, dovārikassa tesaṁ pāṇānaṁ pākaṭabhāvo viya āyasmato Sāriputtassa atītānāgatapaccuppannānaṁ Buddhānaṁ sīlasamathādīhi pākaṭabhāvo. Ettāvatā therena Bhagavato "evamahaṁ sāvakapāramīñāṇe ṭhatvā dhammanvayena nayaggāhena jānāmī"ti attano sīhanādassa anuyogo dinno hoti.

**Tasmā**ti yasmā "na kho metaṁ bhante atītānāgatapaccuppannesu Arahantesu Sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṁ atthi, apica dhammanvayo vidito"ti vadasi, tasmā. **Abhikkhaṇaṁ bhāseyyāsī**ti punappunaṁ bhāseyyāsi, "pubbaṇhe me kathitan"ti mā majjhanhikādīsu na kathayittha, "ajja vā me kathitan"ti mā paradivasādīsu[2] na kathayitthāti attho. **Sā pahīyissatī**ti "Sāriputtasadisopi nāma ñāṇajavanasampanno sāvako Buddhānaṁ cittācāraṁ jānituṁ na sakkoti, evaṁ appameyyā Tathāgatā"ti cintentānaṁ yā Tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, sā pahīyissatīti.

## 3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Tatiye **Magadhesū**ti evaṁnāmake janapade. **Nālakagāmake**ti Rājagahassa avidūre attano kulasantake evaṁnāmake gāme. **Cundo**

---

1. Bhinnasuvaṇṇarajatāni (Sī, Syā) 2. Aparajjadivasādīsu (Ka)

**samaṇuddeso**ti ayaṁ thero Dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko, taṁ bhikkhū anupasampannakāle "Cundo samaṇuddeso"ti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācariṁsu. Tena vuttaṁ "Cundo samaṇuddeso"ti. **Upaṭṭhāko hotī**ti mukhodakadantakaṭṭhadānena ceva pariveṇasammajjanapiṭṭhiparikammakaraṇapattacīvaraggahaṇena ca upaṭṭhānakaro hoti. **Parinibbāyī**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Katarasmiṁ kāleti? Bhagavato parinibbānasaṁvacchare.

Tatrāyaṁ anupubbikathā—Bhagavā kira vutthavasso Veḷuvagāmakā nikkhamitvā "Sāvatthiṁ gamissāmī"ti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena Sāvatthiṁ patvā Jetavanaṁ pāvisi. Dhammasenāpati Bhagavato vattaṁ dassetvā divāṭṭhānaṁ gato, so tattha antevāsikesu vattaṁ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṁ sammajjitvā cammakhaṇḍaṁ paññāpetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṁ ābhujitvā phalasamāpattiṁ pāvisi. Athassa yathā paricchedena[1] tato vuṭṭhitassa ayaṁ parivitakko udapādi "Buddhā nu kho paṭhamaṁ parinibbāyanti[2], udāhu aggasāvakāti, tato "aggasāvakā paṭhaman"ti ñatvā attano āyusaṅkhāraṁ olokesi. So "sattāhameva me āyusaṅkhārā pavattissantī"ti ñatvā "kattha parinibbāyissāmī"ti cintesi.

Tato "**Rāhulo** Tāvatiṁsesu parinibbuto, **Aññāsikoṇḍaññatthero** Chaddantadahe, ahaṁ kattha parinibbāyissāmī"ti punappunaṁ cintento mātaraṁ ārabbha satiṁ[3] uppādesi "mayhaṁ mātā sattannaṁ arahantānaṁ mātā hutvāpi Buddhadhammasaṁghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho"ti. Sotāpattimaggassa upanissayaṁ disvā "kassa desanāya abhisamayo bhavissatī"ti olokento "mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāhaṁ appossukko bhaveyyaṁ, bhavissanti me vattāro 'Sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa Samacittasuttantadesanādivase[4] koṭisatasahassadevatā arahattaṁ pattā, tayo magge paṭividdhadevatānaṁ gaṇanā natthi, aññesu ca ṭhānesu anekā

1. Addhāparicchedena (Ka)
2. Parinibbāyissanti (Sī, Syā)
3. Saṁvegaṁ (Sī, Syā)
4. Aṁ 1. 64 piṭṭhe.

abhisamayā dissanti, there ca cittaṁ pasādetvā sagge nibbattāneva asīti kulasahassāni, so dāni sakamātumicchādassanamattampi harituṁ nāsakkhī'ti. Tasmā mātaraṁ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmī"ti sanniṭṭhānaṁ katvā "ajjeva Bhagavantaṁ anujānāpetvā nikkhamissāmī"ti Cundattheraṁ āmantesi "āvuso Cunda amhākaṁ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṁ dehi 'gaṇhathāvuso pattacīvarāni, Dhammasenāpati Nālakagāmaṁ gantukāmo'ti". Thero tathā akāsi.

Bhikkhū senāsanaṁ saṁsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṁ agamaṁsu. Thero senāsanaṁ saṁsāmetvā divāṭṭhānaṁ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṁ oloketvā "idaṁ dāni pacchimadassanaṁ, puna āgamanaṁ natthī"ti pañcasatabhikkhūhi parivuto Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā vanditvā Bhagavantaṁ etadavoca "anujānātu me bhante Bhagavā, anujānātu Sugato. Parinibbānakālo me, ossaṭṭho me āyusaṅkhāro"ti. Buddhā pana yasmā "parinibbāhī"ti vutte maraṇavaṇṇaṁ saṁvaṇṇentīti, "mā parinibbāhī"ti vutte vaṭṭassa guṇaṁ kathentīti micchādiṭṭhikā dosaṁ āropessanti[1], tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṁ Bhagavā "kattha parinibbāyissati Sāriputtā"ti vatvā "atthi bhante Magadhesu Nālakagāme jātovarako, tatthāhaṁ parinibbāyissāmī"ti vutte "yassa dāni tvaṁ Sāriputta kālaṁ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṁ tādisassa bhikkhuno dassanaṁ dullabhaṁ bhavissati, desehi nesaṁ dhamman"ti āha.

Thero "satthā mayhaṁ iddhivikubbanapubbaṅgamaṁ dhammadesanaṁ paccāsīsatī"ti ñatvā Bhagavantaṁ vanditvā tālappamāṇaṁ ākāsaṁ abbhuggantvā oruyha Dasabalassa pāde vandi, puna dvitālappamāṇaṁ abbhuggantvā oruyha Dasabalassa pāde vandi, etenupāyena sattatālappamāṇaṁ abbhuggantvā anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṁ ārabhi. Dissamānenapi kāyena katheti, adissamānenapi. Uparimena vā heṭṭhimena vā upaḍḍhakāyena katheti adissamānenapi dissamānenapi, kālena candavaṇṇaṁ dasseti, kālena sūriyavaṇṇaṁ, kālena pabbatavaṇṇaṁ, kālena samuddavaṇṇaṁ, kālena cakkavattirājā hoti, kālena Vessavaṇamahārājā, kālena

---

1. Āropenti (Sī, Syā)

Sakko Devarājā, kālena Mahābrahmāti evaṁ anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṁ kathesi. Sakalanagaraṁ sannipati. Thero oruyha Dasabalassa pāde vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṁ Satthā āha "ko nāmo ayaṁ Sāriputta dhammapariyāyo"ti. Sīhavikīḷito nāma[1] bhanteti. Taggha Sāriputta sīhavikīḷito taggha Sāriputta sīhavikīḷitoti.

Thero alattakavaṇṇe hatthe pasāretvā Satthu suvaṇṇakacchapasadise pāde gopphakesu gahetvā "bhante imesaṁ pādānaṁ vandanatthāya kappasatasahassādhikaṁ asaṅkhyeyyaṁ pāramiyo pūritā, so me manoratho matthakaṁ patto, ito dāni paṭṭhāya paṭisandhivasena na puna ekaṭṭhāne sannipāto samāgamo atthi, chinno esa vissāso, anekehi Buddhasatasahassehi paviṭṭhaṁ ajaraṁ amaraṁ khemaṁ sukhaṁ sītalaṁ abhayaṁ nibbānapuraṁ pavisissāmi, sace me kiñci kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā na rocetha, khamatha taṁ Bhagavā, gamanakālo mayhan"ti. Khamāmi te Sāriputta, na kho pana te kiñci kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā mayhaṁ aruccanakaṁ atthi, yassa dāni tvaṁ Sāriputta kālaṁ maññasīti.

Iti Bhagavatā anuññātasamanantaraṁ Satthu pāde vanditvā uṭṭhitamatte āyasmante Sāriputte Sinerucakkavāḷahimavantaparibhaṇḍapabbate dhārayamānāpi "ajja imaṁ guṇarāsiṁ dhāretuṁ na sakkomī"ti vadantī viya ekappahāreneva viravamānā mahāpathavī yāva udakapariyantā akampi, ākāse devadundubhiyo phaliṁsu, mahāmegho uṭṭhahitvā pokkharavassaṁ vassi.

Satthā "Dhammasenāpatiṁ paṭipādessāmī"ti dhammāsanā vuṭṭhāya Gandhakuṭi-abhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā "Bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari Anomadassīsammāsambuddhassa pādamūle nipajjitvā tumhākaṁ dassanaṁ patthesiṁ, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṁ paṭhamadassanaṁ, idaṁ pacchimadassanaṁ. Puna tumhākaṁ dassanaṁ natthī"ti vatvā dasanakhasamodhānasamujjalaṁ añjaliṁ paggayha yāva dassanavisayā abhimukhova

---

1. Sīhanikīḷito nāma (Sī, Syā)

paṭikkamitvā vanditvā pakkāmi. Puna mahāpathavī dhāretuṁ asakkontī udakapariyantaṁ katvā akampi.

Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha "anugacchatha bhikkhave tumhākaṁ jeṭṭhabhātikan"ti. Tasmiṁ khaṇe catassopi parisā Sammāsambuddhaṁ ekakaṁyeva Jetavane ohāya niravasesā nikkhamiṁsu. Sāvatthinagaravāsinopi "Sāriputtatthero kira Sammāsambuddhaṁ āpucchitvā parinibbāyitukāmo nikkhanto, passissāma nan"ti nagaradvārāni nirokāsāni karontā nikkhamitvā gandhamālādihatthā kese vikiritvā "Idāni mayaṁ kahaṁ mahāpañño nisinno, kahaṁ Dhammasenāpati nisinno"ti pucchantā "kassa santikaṁ gamissāma, kassa hatthe Satthāraṁ ṭhapetvā thero pakkanto"ti-ādinā nayena paridevantā rodantā theraṁ anubandhiṁsu.

Thero mahāpaññāya ṭhitattā "sabbesaṁ anatikkamanīyo esa maggo"ti mahājanaṁ ovaditvā "tumhepi āvuso tiṭṭhatha, mā Dasabale pamādaṁ āpajjitthā"ti bhikkhusaṁghampi nivattetvā attano parisāyeva saddhiṁ pakkāmi. Yepi manussā "pubbe ayyo paccāgamanacārikaṁ carati, idaṁ idāni gamanaṁ na puna paccāgamanāyā"ti paridevantā anubandhiṁsuyeva, tepi "appamattā āvuso hotha, evaṁbhāvino nāma saṅkhārā"ti nivattesi.

Atha kho āyasmā Sāriputto sabbattha ekarattivāsena antarāmagge sattāhaṁ manussānaṁ saṅgahaṁ karonto sāyaṁ Nālakagāmaṁ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha Uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṁ gacchanto theraṁ disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero taṁ āha "atthi gehe te ayyikā"ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākaṁ idhāgatabhāvaṁ ārocehi, "kasmā āgato"ti ca vutte "ajja kira ekadivasaṁ antogāme vasissati, jātovarakaṁ paṭijaggatha, pañcannañca kira bhikkhusatānaṁ vasanaṭṭhānaṁ jānāthā"ti. So gantvā "ayyike mayhaṁ mātulo āgato"ti āha. Idāni kuhinti. Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti. Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kiṁkāraṇā āgatoti. So taṁ pavattiṁ ārocesi. Brāhmaṇī "kiṁ nu kho ettakānaṁ vasanaṭṭhānaṁ

paṭijaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo”ti cintentī jātovarakaṁ paṭijjaggāpetvā pañcasatānaṁ vasanaṭṭhānaṁ kāretvā daṇḍadīpikā jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhiṁ pāsādaṁ āruyha jātovarakaṁ pavisitvā nisīdi, nisīditvā “tumhākaṁ vasanaṭṭhānaṁ gacchathā”ti bhikkhū uyyojesi, tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā māraṇantikā vedanā vattanti. Ekaṁ bhājanaṁ pavisati, ekaṁ nikkhamati. Brāhmaṇī “mama puttassa pavatti mayhaṁ na ruccatī”ti attano vasanagabbhadvāraṁ nissāya aṭṭhāsi.

Cattāro mahārājāno “Dhammasenāpati kuhiṁ viharatī”ti olokentā Nālakagāme jātovarake parinibbānamañce nipanno, pacchimadassanaṁ gamissāmā”ti āgamma vanditvā aṭṭhaṁsu. Ke tumheti. Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgatatthāti. Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. “Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumhe”ti uyyojesi. Tesaṁ gatāvasāne teneva nayena Sakko Devānamindo. Tasmiṁ gate Mahābrahmā ca āgamiṁsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇī devatānaṁ āgamanañca gamanañca disvā “ke nu kho ete mama puttaṁ vanditvā gacchantī”ti therassa gabbhadvāraṁ gantvā “tāta Cunda kā pavattī”ti pucchi. So taṁ pavattiṁ ācikkhitvā “mahā-upāsikā bhante āgatā”ti āha. Thero “kasmā avelāya āgatā”ti pucchi. Sā “tuyhaṁ tāta dassanatthāyā”ti vatvā “tāta paṭhamaṁ ke āgatā”ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta tvaṁ catūhi mahārājehi mahantataroti. Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṁ Satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkhaṁ akaṁsūti. Tesaṁ tāta gatāvasāne ko āgatoti. Sakko Devānamindoti. Devarājatopi tvaṁ tāta mahantataroti. Bhaṇḍaggāhakasāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākaṁ Satthu Tāvatiṁsato otaraṇakāle pattacīvaraṁ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotayamāno viya ko āgatoti. Upāsike tuyhaṁ Bhagavā ca satthā ca Mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṁ

bhagavato Mahābrahmatopi tvaṁ tāta mahantataroti. Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṁ Satthu jātadivase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṁ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṁsūti.

Atha brāhmaṇiyā "puttassa tāva me ayaṁ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṁ puttassa Bhagavato Satthu ānubhāvo bhavissatī"ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīraṁ phari. Thero "uppannaṁ me mātu pītisomanassaṁ, ayaṁ dāni kālo dhammadesanāyā"ti cintetvā "kiṁ cintesi mahā-upāsike"ti āha. Sā "puttassa tāva me ayaṁ guṇo, Satthu panassa kīdiso bhavissatīti idaṁ tāta cintemī"ti āha. Mahā-upāsike mayhaṁ Satthu jātakkhaṇe mahābhinikkhamane sambodhiyaṁ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha. Sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so Bhagavāti vitthāretvā Buddhaguṇapaṭisaṁyuttaṁ dhammadesanaṁ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya puttaṁ āha "tāta Upatissa kasmā evamakāsi, evarūpaṁ nāma amataṁ mayhaṁ ettakaṁ kālaṁ na adāsī"ti. Thero "dinnaṁ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṁ, ettakena vaṭṭissatī"ti cintetvā "gaccha mahā-upāsike"ti brāhmaṇiṁ uyyojetvā "Cunda kā velā"ti āha. Balavapaccūsakālo bhanteti. Bhikkhusaṁghaṁ sannipātehīti. Sannipatito bhante bhikkhusaṁghoti. "Maṁ ukkhipitvā nisīdāpeti Cundā"ti ukkhipitvā nisīdāpesi.

Thero bhikkhū āmantesi "āvuso catucattālīsaṁ vo vassāni mayā saddhiṁ vicarantānaṁ yaṁ me kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā na rocetha, taṁ khamatha āvuso"ti. Ettakaṁ bhante amhākaṁ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṁ aruccanakaṁ nāma natthi[1], tumhe pana amhākaṁ khamathāti. Atha thero mahācīvaraṁ saṅkaḍḍhitvā mukhaṁ pidhāya dakkhiṇena passena nipanno Satthā viya nava anupubbasamāpattiyo anulomapaṭilomato samāpajjitvā puna paṭhamajjhānaṁ ādiṁ katvā yāva catutthajjhānā

1. Aruccanakaṁ nāma no natthi (Ka)

samāpajji, tato vuṭṭhāya anantaraṁyeva mahāpathaviṁ unnādento anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Upāsikā "kiṁ nu kho me putto, na kiñci kathetī"ti uṭṭhāya piṭṭhipāde parimajjantī parinibbutabhāvaṁ ñatvā mahāsaddaṁ kurumānā pādesu nipatitvā "tāta mayaṁ ito pubbe tava guṇaṁ na jānimhā, idāni pana taṁ ādiṁ katvā anekasate anekasahasse anekasatasahasse bhikkhū imasmiṁ nivesane nisīdāpetvā bhojetuṁ na labhimhā, cīvarehi acchādetuṁ na labhimhā, vihārasataṁ vihārasahassaṁ kāretuṁ na labhimhā"ti yāva aruṇuggamanā paridevi. Aruṇe uggatamatteyeva suvaṇṇakāre pakkosāpetvā suvaṇṇagabbhaṁ vivarāpetvā suvaṇṇaghaṭiyo mahātulāya tulāpetvā "pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni karothā"ti dāpeti[1].

Sakkopi devarājā Vissakammadevaputtaṁ āmantetvā "tāta Dhammasenāpati parinibbuto, pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni ca māpehī"ti āha. Iti upāsikāya kāritāni ca Vissakammena nimmitāni ca sabbānipi dvesahassāni ahesuṁ. Tato nagaramajjhe sāramayaṁ mahāmaṇḍapaṁ kāretvā maṇḍapamajjhe mahākūṭāgāraṁ ṭhapetvā sesāni parivārasaṅkhepena ṭhapetvā sādhukīḷikaṁ ārabhiṁsu. Devānaṁ antare manussā, manussānaṁ antare devā ahesuṁ.

Revatī nāma ekā therassa upaṭṭhāyikā "ahaṁ therassa pūjaṁ karissāmī"ti suvaṇṇapupphānaṁ tayo kumbhe kāresi. "Therassa pūjaṁ karissāmī"ti Sakko Devarājā aḍḍhateyyakoṭināṭakehi[2] parivārito otari. "Sakko otaratī"ti mahājano pacchāmukho paṭikkami. Tattha sāpi upāsikā paṭikkamamānā garubhārattā ekamantaṁ apasakkituṁ asakkontī manussānaṁ antare pati, manussā apassantā taṁ madditvā agamiṁsu, sā tattheva kālaṁ katvā Tāvatiṁsabhavane kanakavimāne nibbatti. Nibbattakkhaṇeyevassā ratanakkhandho viya tigāvutappamāṇo attabhāvo ahosi saṭṭhisakaṭapūrappamāṇa-alaṅkārapaṭimaṇḍitā accharāsahassaparivāritā. Athassā dibbaṁ sabbakāyikādāsaṁ purato

1. Pesesi (Sī, Syā)
2. ...nāṭikāhi (Sī)

ṭhapayiṁsu. Sā **attano** sirisampattiṁ disvā "uḷārā ayaṁ sampatti, kiṁ nu kho me kammaṁ katan"ti cintayamānā addasa "mayā Sāriputtattherassa parinibbutaṭṭhāne tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi pūjā katā, mahājano maṁ madditvā gato, sāhaṁ tattha kālaṁ katvā idhūpapannā, theraṁ nissāya laddhaṁ idāni puññavipākaṁ manussānaṁ kathessāmī"ti saha vimāneneva otari.

Mahājano dūratova disvā "kiṁ nu kho dve sūriyā uṭṭhitā"ti[1] olokento "vimāne āgacchante kūṭāgārasaṇṭhānaṁ paññāyati, nāyaṁ sūriyo, vimānametaṁ ekan"ti āha. Tampi vimānaṁ tāvadeva āgantvā therassa dārucitakamatthake vehāsaṁ aṭṭhāsi. Devadhītā vimānaṁ ākāseyeva ṭhapetvā pathaviṁ otari. Mahājano "kā tvaṁ ayye"ti pucchi. "Na maṁ tumhe jānātha, Revatī nāmāhaṁ, tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi theraṁ pūjaṁ katvā manussehi madditā kālaṁ katvā Tāvatiṁsabhavane nibbattā, passatha me sirisampattiṁ, tumhepi dāni dānāni detha, puññāni karothā"ti kusalakiriyāya vaṇṇaṁ kathetvā therassa citakaṁ padakkhiṇaṁ katvā vanditvā attano devaṭṭhānaṁyeva gatā.

Mahājanopi sattāhaṁ sādhukīḷikaṁ kīḷitvā sabbagandhehi citakaṁ akāsi, citakā ekūnaratanasatikā ahosi. Therassa sarīraṁ citakaṁ āropetvā usīrakalāpakehi ālimpesuṁ. Āḷāhane sabbarattiṁ dhammassavanaṁ pavatti. Anuruddhatthero sabbagandhodakena therassa citakaṁ nibbāpesi. Cundatthero dhātuyo parissāvane pakkhipitvā "na dāni mayā idheva sakkā ṭhātuṁ[2], mayhaṁ jeṭṭhabhātikassa Dhammasenāpatisāriputtattherassa parinibbutabhāvaṁ Sammāsambuddhassa ārocessāmī"ti dhātuparissāvanaṁ therassa ca pattacīvaraṁ gahetvā Sāvatthiṁ agamāsi, ekaṭṭhānepi ca dve rattiyo avasitvā sabbattha ekarattivāseneva Sāvatthiṁ pāpuṇi. Tamatthaṁ dassetuṁ **atha kho Cundo samaṇuddeso**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **yenāyasmā Ānando**ti yena attano upajjhāyo dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā Ānando, tenupasaṅkami. Kasmā panesa

---

1. Uditāti (Sī, Syā) 2. Sandhāretuṁ (Ka)

ujukaṁ Satthu santikaṁ agantvā therassa santikaṁ agamāsīti? Satthari ca there ca gāravena. Jetavanamahāvihāre pokkharaṇiyaṁ kirassa nhatvā paccuttaritvā sunivatthasupārutassa etadahosi "Buddhā nāma mahāpāsāṇacchattaṁ viya garuno, phaṇakatasappa[1] sīhabyagghamattavaravāraṇādayo viya ca durāsadā, na sakkā mayā ujukameva Satthu santikaṁ gantvā kathetuṁ, kassa nu kho santikaṁ gantabban"ti. Tato cintesi "upajjhāyo me dhammabhaṇḍāgāriko Jeṭṭhabhātikattherassa uttamasahāyo, tassa santikaṁ gantvā taṁ ādāya Satthārā saddhiṁ kathessāmī"ti[2] Satthari ceva there ca gāravena upasaṅkami.

**Idamassa pattacīvaran**ti "ayamassa paribhogapatto, idaṁ dhātuparissāvanan"ti evaṁ ekekaṁ ācikkhi. Pāḷiyaṁ pana "idamassa pattacīvaran"ti ettakameva vuttaṁ. **Kathāpābhatan**ti kathāmūlaṁ. Mūlañhi **pābhatan**ti vuccati. Yathāha—

"Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo.
Samuṭṭhāpeti attānaṁ, aṇuṁ aggiṁva sandhaman"ti[3].

**Bhagavantaṁ dassanāyā**ti Bhagavantaṁ dassanatthāya. Kiṁ paniminā Bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo. Ayaṁ hi āyasmā divā nava vāre, rattiṁ nava vāreti ekāhaṁ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satavāraṁ sahassavāraṁ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṁ pañhadvāraṁ[4] gahetvāva gacchati. So taṁdivasaṁ tena kathāpābhatena gantukāmo evamāha. **Idamassa pattacīvaran**ti theropi "idaṁ tassa pattacīvaraṁ, idañca dhātuparissāvanan"ti pāṭiyekkaṁyeva dassetvā ācikkhi.

Satthā hatthaṁ pasāretvā dhātuparissāvanaṁ gahetvā hatthatale ṭhapetvā bhikkhū āmantesi "yo so bhikkhave bhikkhu purimadivase anekāni pāṭihāriyasatāni katvā parinibbānaṁ anujānāpesi, tassa idāni imā saṅkhavaṇṇasannibhā[5] dhātuyova paññāyanti, kappasatasahassādhikaṁ asaṅkhyeyyaṁ pūritapāramī esa bhikkhave bhikkhu, mayā pavattitaṁ

---

1. Pāvakapabbata (Sī) 2. Taṁ ādāya Satthu santikaṁ upasaṅkamissāmīti (Sī)
3. Khu 5. 2 piṭṭhe. 4. Pañhavāraṁ (Sī) 5. Saṅkhavaṇṇapaṭibhāgā (Sī, Syā)

dhammacakkaṁ anupavattako[1] esa bhikkhu, paṭiladdhadutiya-āsano[2] esa bhikkhu, pūritasāvakasannipāto esa bhikkhu, ṭhapetvā maṁ dasasu cakkavāḷasahassesu paññāya asadiso esa bhikkhu, mahāpañño esa bhikkhu, puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño esa bhikkhu, appiccho esa bhikkhu, santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho āraddhavīriyo codako pāpagarahī esa bhikkhu, pañca jātisatāni paṭiladdhamahāsampattiyo pahāya pabbajito esa bhikkhu, mama sāsane pathavīsamakhantiko esa bhikkhu, chinnavisāṇa-usabhasadiso esa bhikkhu, caṇḍālaputtasadisanīcacitto esa bhikkhu, passatha bhikkhave mahāpaññassa dhātuyo, passatha bhikkhave puthupaññassa hāsapaññassa javanapaññassa tikkhapaññassa nibbedhikapaññassa appicchassa santuṭṭhassa pavivittassa asaṁsaṭṭhassa āraddhavīriyassa codakassa passatha bhikkhave pāpagarahissa dhātuyoti.

Yo pabbajī jātisatāni pañca,
Pahāya kāmāni manoramāni.
Taṁ vītarāgaṁ susamāhitindriyaṁ,
Parinibbutaṁ vandatha Sāriputtaṁ.

Khantibalo pathavisamo na kuppati,
Na cāpi cittassa vasena vattati.
Anukampako kāruṇiko ca nibbuto,
Parinibbutaṁ vandatha Sāriputtaṁ.

Caṇḍālaputto yathā nagaraṁ paviṭṭho,
Nīcamano carati kaḷopihattho[3].
Tathā ayaṁ viharati[4] Sāriputto,
Parinibbutaṁ vandatha Sāriputtaṁ.

Usabho yathā chinnavisāṇako[5],
Aheṭhayanto carati purantare vane.
Tathā ayaṁ viharati Sāriputto,
Parinibbutaṁ vandatha Sāriputtan"ti.

---

1. Anupavattito (Ka)
2. Paṭiladdhadutiyakasāsano (Sī, Syā)
3. Kapālahattho (Sī, Syā)
4. Vicarati (Sī)
5. Chinnavisāṇasoto (Syā), chinnavisāṇasoneko (Ka)

Iti Bhagavā pañcahi gāthāsatehi therassa vaṇṇaṁ kathesi. Yathā yathā Bhagavā therassa vaṇṇaṁ kathesi, tathā tathā Ānandatthero sandhāretuṁ[1] na sakkoti, biḷāramukhe pakkhantakukkuṭo viya pavedhati. Tenāha **apica me bhante madhurakajāto viya kāyo**ti sabbaṁ vitthāretabbaṁ. Tattha **madhurakajāto**ti-ādīnaṁ attho vuttoyeva. Idha pana **dhammā**ti uddesaparipucchādhammā adhippetā. Tassa hi uddesaparipucchādhamme agahite vā gahetuṁ, gahite vā sajjhāyaṁ kātuṁ cittaṁ na pavattati. Atha Satthā pañcapasādavicitrāni akkhīni ummīletvā theraṁ olokento "assāsessāmi nan"ti assāsento **kiṁ nu kho te Ānanda Sāriputto**ti-ādimāha.

Tattha **sīlakkhandhan**ti lokiyalokuttarasīlaṁ. **Samādhipaññāsu**pi eseva nayo. **Vimutti** pana lokuttarāva. **Vimuttiñāṇadassanaṁ** paccavekkhaṇañāṇaṁ, taṁ lokiyameva. **Ovādako**ti ovādadāyako. [2]**Otiṇṇo**ti otiṇṇesu vatthūsu nānappakārena otaraṇasīlo[2]. **Viññāpako**ti dhammakathākāle[3] atthañca kāraṇañca viññāpetā. **Sandassako**ti khandhadhātu-āyatanavasena tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ dassetā. **Samādapako**ti "idañcidañca gaṇhathā"ti evaṁ gaṇhāpako. **Samuttejako**ti abbhussāhako. **Sampahaṁsako**ti paṭiladdhaguṇehi modāpako jotāpako.

**Akilāsu dhammadesanāyā**ti dhammadesanaṁ ārabhitvā "sīsaṁ vā me rujjati, hadayaṁ vā kucchi vā piṭṭhi vā"ti evaṁ osakkanākāravirahito nikkilāsu visārado ekassāpi dvinnampi sīhavegeneva pakkhandati. **Anuggāhako sabrahmacārīnan**tipadassa attho Khandhakavagge vitthāritova. **Dhammojaṁ dhammabhogan**ti ubhayenapi dhammaparibhogova kathito. **Dhammānuggahan**ti dhammena anuggahaṇaṁ.

Satthā "ativiya ayaṁ bhikkhu kilamatī"ti puna taṁ assāsento **nanu taṁ Ānanda mayā**ti-ādimāha. Tattha **piyehi manāpehī**ti mātāpitābhātābhaginī-ādikehi jātiyā nānābhāvo, maraṇena vinābhāvo, bhavena aññathābhāvo. **Taṁ kutettha Ānanda labbhā**ti

---

1. Saṇṭhātuṁ (Ka)
2-2. Otiṇṇotiṇṇesu vatthūsu nānappakārena ovadanasīlo (Sī, Syā)
3. Dhammakathākālaṁ (Ka)

**tan**ti tasmā[1]. Yasmā sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi sambodhiṁ patvāpi dhammacakkaṁ pavattetvāpi yamakapāṭihāriyaṁ dassetvāpi devorohanaṁ katvāpi yaṁ taṁ jātaṁ bhūtaṁ saṅkhataṁ palokadhammaṁ, taṁ Tathāgatassāpi sarīraṁ mā palujjīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati, rodantenapi kandantenapi na sakkā taṁ kāraṇaṁ laddhunti. **So palujjeyyā**ti so bhijjeyya.

**Evameva kho**ti ettha yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṁgho, tassa dakkhiṇadisaṁ gato paññāsayojaniko mahākhandho viya Dhammasenāpati, tasmiṁ mahākhandhe bhinne tato paṭṭhāya[2] anupubbena vaḍḍhitvā pupphaphalādīhi taṁ ṭhānaṁ pūretuṁ samatthassa aññassa khandhassa abhāvo viya there parinibbute soḷasannaṁ paññānaṁ matthakaṁ pattassa aññassa dakkhiṇāsane nisīdanasamatthassa Sāriputtasadisassa bhikkhuno abhāvo, tāya paribhinnāya[3] so rukkho viya bhikkhusaṁgho khandhotveva[4] jātoti veditabbo. **Tasmā**ti yasmā sabbaṁ saṅkhataṁ palokadhammaṁ, taṁ mā palujjīti na sakkā laddhuṁ, tasmā.

## 4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. Catutthe **aciraparinibbutesu Sāriputtamoggallānesū**ti naciraparinibbutesu dvīsu aggasāvakesu. Tesañhi Dhammasenāpati kattikamāsapuṇṇamāya parinibbuto, Mahāmoggallāno tato aḍḍhamāsaṁ atikkamma amāvasuposathe. Satthā dvīsu aggasāvakesu parinibbutesu mahābhikkhusaṁghaparivāro mahāmaṇḍale cārikaṁ caramāno anupubbena Ukkacelanagaraṁ patvā tattha piṇḍāya caritvā Gaṅgāpiṭṭhe rajatapaṭṭavaṇṇavālikāpuline vihāsi. Tena vuttaṁ "aciraparinibbutesu Sāriputtamoggallānesū"ti. **Ye mahantatarā khandhā te palujjeyyun**ti idhāpi yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṁgho, tassa dakkhiṇato ca uttarato ca gatā paṇṇāsayojanikā dve mahākhandhā viya dve aggasāvakāti. Sesaṁ purimanayeneva yojetabbaṁ. Pañcame **diṭṭhī**ti kammassakatadiṭṭhi.

1. Labbhā yaṁ tanti kasmā (Sī) 2. Uṭṭhāya (Ka) 3. Tāya pana dissāya (Sī, Syā)
4. Naṭṭhotveva (Sī), khaṇḍotveva (Ka)

## 6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. Chaṭṭhe **maccudheyyassa pāran**ti tebhūmakavaṭṭassa pārabhūtaṁ nibbānaṁ.

## 8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. Aṭṭhame **kāye vā bhikkhū**ti tasmiṁ kāle bhikkhuyeva natthi, evaṁ santepi yo satipaṭṭhāne bhāveti, so kilesabhindanena bhikkhuyevāti dassento evamāha. **Ekāyanan**ti ekamaggaṁ. **Jātikkhayantadassī**ti jātiyā khayoti ca antoti ca nibbānaṁ, taṁ passatīti attho. **Maggaṁ pajānātī**ti ekāyanasaṅkhātaṁ ekamaggabhūtaṁ maggaṁ pajānāti. Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo, taṁ pajānātīti attho.

## 9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. Navame **Sumbhesū**ti evaṁnāmake janapade. **Medakathālikā**ti evaṁ itthiliṅgavasena laddhanāmaṁ. **Mamaṁ rakkha, ahaṁ taṁ rakkhissāmī**ti ettha ayaṁ tassa laddhi—ācariyo ukkhittavaṁsaṁ suggahitaṁ agaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisaṁ agacchanto, sabbakālañca vaṁsaggaṁ anullokento[1] antevāsikaṁ na rakkhati nāma, evaṁ arakkhito antevāsiko patitvā cuṇṇavicuṇṇaṁ hoti[2]. Vaṁsaṁ pana suggahitaṁ gaṇhanto, tena pakkhantapakkhantadisaṁ gacchanto, sabbakālañca vaṁsaggaṁ ullokento[3] taṁ rakkhati nāma. Antevāsikopi ito cito ca pakkhanditvā migo viya kīḷanto ācariyaṁ na rakkhati nāma. Evañhi sati tikhiṇavaṁsakoṭi ācariyassa galavāṭake vā nalāṭe vā ṭhapitā ṭhitaṭṭhānaṁ bhinditvā gaccheyya. Ācārasampannatāya pana yato vaṁso namati[4], tato anāmento taṁ ākaḍḍhento viya ekatobhāgiyaṁ katvā vātūpathambhaṁ gāhāpetvā satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā niccalova nisīdanto ācariyaṁ rakkhati nāmāti.

**Tvaṁ ācariya attānaṁ rakkha, ahaṁ attānaṁ rakkhissāmī**ti ettha ayamadhippāyo—ācariyo vaṁsaṁ suggahitaṁ gaṇhanto, antevāsikena

---

1. Anavalokento (Sī, Syā) 2. Cuṇṇaṁ hoti (Sī, Syā) 3. Olokento (Sī, Syā)
4. Ākārasampannatāya vaṁso namati (Sī, Syā)

pakkhantapakkhantadisaṁ gacchanto, sabbakālañca vaṁsaggaṁullokento attānameva rakkhati, na antevāsikaṁ. Antevāsikopi kāyampi ekatobhāgiyaṁ katvā vātūpathambhaṁ gāhāpetvā satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā niccalova nisīdamāno attānaṁyeva rakkhati nāma, na ācariyaṁ.

**So tattha ñāyo**ti yaṁ medakathālikā āha, so tattha ñāyo, so upāyo, taṁ kāraṇanti attho. **Satipaṭṭhānaṁ sevitabban**ti catubbidhaṁ satipaṭṭhānaṁ sevitabbaṁ. **Āsevanāyā**ti kammaṭṭhānāsevanāya. **Evaṁ kho bhikkhave attānaṁ rakkhanto paraṁ rakkhatī**ti yo bhikkhu kammārāmatādīni[1] pahāya rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu mūlakammaṭṭhānaṁ āsevanto bhāvento arahattaṁ pāpuṇāti, atha naṁ paro disvā "bhaddako vatāyaṁ bhikkhu sammāpaṭipanno"ti tasmiṁ cittaṁ pasādetvā saggaparāyaṇo hoti, ayaṁ attānaṁ rakkhanto paraṁ rakkhati nāma.

**Khantiyā**ti adhivāsanakhantiyā. **Avihiṁsāyā**ti sapubbabhāgāya karuṇāya. **Mettacittatāyā**ti sapubbabhāgāya mettāya. **Anudayatāyā**ti anuvaḍḍhiyā[2], sapubbabhāgāya muditāyāti attho. **Paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhatī**ti ettha yo bhikkhu rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṁ gato tīsu[3] brahmavihāresu tikacatukkajjhānāni nibbattetvā jhānaṁ pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasanto vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayaṁ paraṁ rakkhanto attānaṁ rakkhati nāmāti veditabbo.

## 10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. Dasame **janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā, nātikisā nātithūlā, nātikāḷā nāccodātā, atikkantā mānusavaṇṇaṁ appattā dibbavaṇṇaṁ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṁ maṁsakalyāṇaṁ nhārukalyāṇaṁ aṭṭhikalyāṇaṁ vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇehi samannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṁ natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṁ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti, suvaṇṇasāmā vā, ayamassā chavikalyāṇatā. Cattāro panassā

---

1. Kāmarāgādīni (Sī, Syā) 2. Anuddayatāyāti anuddayāya (Sī) 3. Imesu (Ka)

hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṁ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṁ hoti, ayamassā maṁsakalyāṇatā. Vīsati pana nakhapattāni maṁsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā nhārukalyāṇatā. Dvattiṁsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā aṭṭhikalyāṇatā. Vīsativassasatikāpi pana samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā vayakalyāṇatā.

**Paramapāsāvinī**ti ettha pasavanaṁ pasāvo, pavattīti attho. Pasāvo eva pāsāvo. Paramo pāsāvo paramapāsāvo, so assā atthīti paramapāsāvinī. Nacce ca gīte ca uttamapavatti seṭṭhakiriyā, uttamameva naccaṁ nacati, gītaṁ vā gāyatīti vuttaṁ hoti. Sesaṁ sabbattha uttānatthameva. Imesu pana dvīsu suttesu pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Nālandavaggo dutiyo.

---

## 3. Sīlaṭṭhitivagga

### 1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. Tatiyavaggassa paṭhame **sīlānī**ti catupārisuddhisīlāni. Dutiye **ummaṅgo**ti pañhamaggo pañhagavesanaṁ[1].

### 3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. Tatiye **parihānaṁ hotī**ti puggalavasena parihānaṁ hoti. Yo hi Buddhesu dharantesupi cattāro satipaṭṭhāne na bhāveti, tassa Saddhammo antarahito nāma hoti Devadattādīnaṁ viya. Iti imasmiṁ sutte tassa puggalasseva dhammantaradhānaṁ kathitaṁ. Catutthapañcamesu sabbaṁ uttānameva.

---

1. Ummaggoti paññānaṁ maggo paññāgavesanaṁ (Sī)

## 6. Padesasuttavaṇṇanā

392. Chaṭṭhe **padesaṁ bhāvitattā**ti padesato bhāvitattā. Cattāro hi magge tīṇi ca phalāni nibbattentena satipaṭṭhānā padesaṁ bhāvitā nāma honti.

## 7. Samattasuttavaṇṇanā

393. Sattame **samattaṁ bhāvitattā**ti samattā bhāvitattā. Arahattaphalaṁ uppādentena hi satipaṭṭhānā samattaṁ bhāvitā nāma honti.

## 8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Aṭṭhame **mahābhiññatan**ti[1] channaṁ abhiññānaṁ vasena vuttaṁ. **Sahassaṁ lokaṁ abhijānāmī**ti satatavihāravaseneva vuttaṁ. Thero kira pātova uṭṭhāya mukhaṁ dhovitvā senāsane nisinno atīte kappasahassaṁ, anāgate kappasahassaṁ anussarati, paccuppannepi sahassaṁ cakkavāḷānaṁ tassāvajjanassa gatiṁ anubandhati. Iti so dibbena cakkhunā sahassaṁ lokaṁ abhijānāti, ayamassa satatavihāro. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Sīlaṭṭhitivaggo tatiyo.

---

## 4. Ananussutavaggavaṇṇanā

401-406. Catutthavaggassa pañcame **viditā vedanā**ti yā vedanā sammasitvā arahattaṁ patto, tāvassa viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṁ gacchanti nāma. Yā ca pana pariggahitesu vatthārammaṇesu pavattā vedanā, tāpi viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṁ gacchanti nāma. **Vitakkā**dīsupi eseva nayo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Ananussutavaggo catuttho.

---

1. Mahābhiññānanti (Sī), mahābhiññātanti (Syā)

## 5. Amatavagga

### 2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. Pañcamavaggassa dutiye **āhārasamudayā kāyassa samudayo**ti āhārasamudayena kāyasamudayo. Eseva nayo sesesu. **Manasikārasamudayā**ti ettha pana yonisomanasikārasamudayā bojjhaṅgadhammānaṁ samudayo, ayonisomanasikārasamudayā nīvaraṇadhammānaṁ. Iti imasmiṁ sutte sārammaṇasatipaṭṭhānā kathitā.

### 4. Satisuttavaṇṇanā

410. Catutthaṁ suddhikaṁ katvā samudaye kathite bujjhanakānaṁ ajjhāsayena vuttaṁ.

### 6. Pātimokkhasaṁvarasuttavaṇṇanā

412. Chaṭṭhe **pātimokkhasaṁvarasaṁvuto**ti catunnaṁ sīlānaṁ jeṭṭhakasīlaṁ dassento evamāha. Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha "pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ, itarāni tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṁ nāma natthī"ti. Vatvā taṁ anujānanto[1] āha "indriyasaṁvaro nāma chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammeneva samena paccayuppattimattakaṁ, paccayasannissitaṁ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṁ. Nippariyāyena pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ. Yassa so bhinno, ayaṁ chinnasīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṁ acchinnasīso viya puriso jīvitaṁ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitumpi sakkotī"ti. Tasmā pātimokkhasaṁvarova sīlaṁ, tena pātimokkhasaṁvarena saṁvutoti pātimokkhasaṁvarasaṁvuto, upeto samannāgatoti attho.

**Ācāragocarasampanno**ti ācārena ca gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassī. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhassu sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu taṁ taṁ sikkhāpadaṁ samādiyitvā sikkha,

---

1. Vatvā ananujānantova (Sī, Syā)

yaṁ yaṁ pana kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṁ kāyikaṁ vā vācasikaṁ vā, taṁ taṁ sabbaṁ sammā ādāya sikkhassūti ayamettha saṅkhepattho. Vitthāro pana Visuddhimagge[1] vutto. Iti imasmiṁ sutte pātimokkhasaṁvarasīlameva kathitaṁ.

### 7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Sattame kāyasucaritavacīsucaritāni pātimokkhasaṁvarasīlaṁ, manosucaritaṁ itarāni tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṁ kathitaṁ hoti. Iminā nayena pañcasattanavadasasu[2] kusalakammapathesu pacchimāpi tayo sīlaṁ hotīti veditabbā. Sesaṁ uttānamevāti. Chaṭṭhasattamesu[3] heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Amatavaggo pañcamo.

## Satipaṭṭhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 1. 19 piṭṭhe.
2. Papañcasutte navasu (Sī, Syā)
3. Chaḷavaggesu (Sī, Syā)

# 4. Indriyasaṁyutta

## 1. Suddhikavagga

### 1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. Indriyasaṁyuttassa paṭhame **saddhindriyaṁ satindriyaṁ paññindriyan**ti imāni tīṇi catūbhūmakakusalavipākesu ceva kiriyāsu ca labbhanti. **Vīriyindriyasamādhindriyāni** catubhūmakakusale akusale vipāke kiriyāyāti sabbattha labbhanti. Iti idaṁ suttaṁ catubhūmakasabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena vuttanti veditabbaṁ.

### 7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. Sattame **saddhindriyaṁ nappajānantī**ti dukkhasaccavasena na pajānanti. **Saddhindriyasamudayaṁ nappajānantī**ti samudayasaccavasena na pajānanti. Evaṁ nirodhaṁ nirodhasaccavasena, paṭipadaṁ maggasaccavasenāti. Sesesupi eseva nayo.

Sukkapakkhe pana adhimokkhavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, paggahavasena āvajjanasamudayā vīriyindriyasamudayo, upaṭṭhānavasena āvajjanasamudayā satindriyasamudayo, avikkhepavasena āvajjanasamudayā samādhindriyasamudayo, dassanavasena āvajjanasamudayā paññindriyasamudayo hoti. Tathā chandavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, chandavasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hoti, manasikāravasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hotīti evampi attho veditabbo. Imesu paṭipāṭiyā chasu suttesu catusaccameva kathitaṁ.

### 8. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

478. Aṭṭhame **kattha ca bhikkhave saddhindriyaṁ daṭṭhabbaṁ, catūsu sotāpattiyaṅgesū**ti-ādi imesaṁ indriyānaṁ savisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcamesu sahāyesu

"nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti vīthiṁ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti. Dutiyassa, tatiyassa, catutthassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṁ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṁ pana kāle attano geheyeva "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti. Evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṁ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṁ saddhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṁ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṁ satindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṁ samādhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṁ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṁ paññindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni hontīti.

### 9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Navame **satinepakkenā**ti ettha nipakassa bhāvo nepakkaṁ, paññāyetaṁ nāmaṁ. Kasmā pana satibhājane paññā vuttāti? Satiyā balavabhāvadassanatthaṁ. Balavasati hi idha adhippetā. Sā ca paññāsampayuttāva balavatī hoti, na vippayuttāti paññāsampayuttasatiṁ

dassento evamāha. **Cirakatan**ti cirakālaṁ kataṁ dānaṁ vā sīlaṁ vā uposathakammaṁ vā. **Cirabhāsitan**ti "asukasmiṁ ṭhāne asukaṁ nāma bhāsitan"ti evaṁ cirakāle bhāsitaṁ. **Vossaggārammaṇaṁ katvā**ti nibbānārammaṇaṁ katvā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthañca gacchantiyā, udayabbayapariggahikāyāti attho. Imasmiṁ sutte saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni, vīriyindriyaṁ missakaṁ, samādhindriyaṁ nibbattitalokuttarameva kathitaṁ. Dasamepi ayameva dhammaparicchedoti.

Suddhikavaggo paṭhamo.

---

## 2. Mudutaravagga

### 1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. Dutiyavaggassa paṭhame **sammappadhāne ārabbhā**ti sammappadhāne paṭicca, sammappadhāne bhāventoti attho. **Satindriye**pi eseva nayo.

### 2. Paṭhamasaṁkhittasuttavaṇṇanā

482. Dutiye **tato**ti vipassanāmaggaphalavasena nissakkaṁ[1] veditabbaṁ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti. **Tato mudutarehī**ti tehi arahattamaggassa vipassanindriyehi mudutarāni anāgāmimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggassa, tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggassa, tato mudutarāni saddhānusārimaggassa vipassanindriyāni nāma honti.

Tathā samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sotāpattimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni, tato mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni nāma honti.

---

1. Missakaṁ (Sī, Syā)

Samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni nāma honti. Dhammānusārisaddhānusārino pana dvepi sotāpattimaggaṭṭhapuggalā, maggaṭṭhapuggalavasena nesaṁ nānattaṁ jātanti āgamanenapi maggenapi. Saddhānusārī puggalo hi uddisāpento paripucchanto anupubbena maggaṁ pāpuṇāti, dhammānusārī ekena vā dvīhi vā savanehi. Evaṁ tāva nesaṁ āgamane nānattaṁ veditabbaṁ.

Dhammānusārissa pana maggo tikkho hoti, sūraṁ ñāṇaṁ vahati, asaṅkhārena appayogena kilese chindati kadalikkhandhaṁ viya tikhiṇā asidhārā. Saddhānusārissa na tassa viya maggo tikkho hoti, na sūraṁ ñāṇaṁ vahati, sasaṅkhārena sappayogena kilese chindati kadalikkhandhaṁ viya atikhiṇā asidhārā. Kilesakkhaye pana tesaṁ nānattaṁ natthi. Avasesā ca kilesā khīyanti.

## 3. Dutiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā

483. Tatiye **tato**ti phalavasena nissakkaṁ[1] veditabbaṁ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, arahattaphalena samannāgato puggalo arahā nāma hoti. Arahattaphalato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni, sotāpattiphalena samannāgato puggalo sotāpanno nāma hoti. **Indriyavemattatā phalavemattatā hotī**ti indriyanānattena phalanānattaṁ, phalanānattena puggalanānattanti.

## 4. Tatiyasaṁkhittasuttavaṇṇanā

484. Catutthe **paripūraṁ paripūrakārī ārādhetī**ti paripūraṁ arahattamaggaṁ karonto arahattaphalaṁ ārādheti. **Padesaṁ padesakārī**ti avasese tayo padesamagge karonto padesaṁ phalattayamattameva ārādheti. Iti imesu catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitāni.

1. Missakaṁ (Sī, Syā)

## 5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. Pañcame **tato mudutarehī**ti vipassanāvasena nissakkaṁ[1] veditabbaṁ. Paripuṇṇāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni honti, tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṁsota-akaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni nāma honti.

Imasmiṁ pana ṭhāne arahattamaggeyeva ṭhatvā pañca nissakkāni[2] nīharitabbāni. Arahattamaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni paṭhama-antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni dutiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni tatiya-antarāparinibbāyissa, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṁsota-akaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni. Asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā[3].

Idāni tīṇi nissakkāni. Sakadāgāmimaggassa hi indriyehi mudutarāni sotāpattimaggindriyāni, sotāpattimaggeyeva indriyehi mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni. Tehipi mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni. Chaṭṭhasattamāni vuttanayāneva. Imesu pana tīsupi suttesu pubbabhāgavipassanindriyāneva kathitāni.

## 8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. Aṭṭhame **tato mudutarehī**ti maggaphalavasena nissakkaṁ veditabbaṁ. Taṁ Pāḷiyaṁ vuttameva. **Bāhiro**ti imehi aṭṭhahi puggalehi bahibhūto. **Puthujjanapakkhe ṭhito**ti puthujjanakoṭṭhāse ṭhito. Imasmiṁ sutte lokuttarāneva indriyāni kathitāni.

---

1. Missakaṁ (Sī, Syā) 2. Missakāni (Sī, Syā) 3. Etāva pañca yojanā (Sī)

### 9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. Navame **indriyasampanno**ti paripuṇṇindriyo. Dasamaṁ uttānameva. Imasmiṁ suttadvaye missakāni indriyāni kathitānīti.

Mudutaravaggo dutiyo.

---

## 3. Chaḷindriyavagga

### 2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. Tatiyavaggassa dutiye **itthindriyan**ti-ādīsu itthibhāve indaṭṭhaṁ karotīti **itthindriyaṁ.** Purisabhāve indaṭṭhaṁ karotīti **purisindriyaṁ.** Jīvite indaṭṭhaṁ karotīti **jīvitindriyaṁ.** Atthuppattikaṁ kiretaṁ suttaṁ. Saṁghamajjhasmiṁ hi "kati nu kho vaṭṭindriyānī"ti kathā udapādi, atha Bhagavā vaṭṭindriyāni dassento **tīṇimāni bhikkhave**ti-ādimāha.

### 3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. Tatiye **anaññātaññassāmītindriyan**ti "anamatagge saṁsāre ajānitapubbaṁ dhammaṁ jānissāmī"ti paṭipannassa sotāpattimaggakkhaṇe uppannaṁ indriyaṁ. **Aññindriyan**ti tesaṁyeva ñātadhammānaṁ[1] ājānanākārena sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu uppannaṁ indriyaṁ. **Aññātāvindriyan**ti aññātāvīsu arahattaphaladhammesu uppannaṁ indriyaṁ. Tattha tattha tena tenākārena uppannassa ñāṇassevetaṁ adhivacanaṁ. Idampi suttaṁ atthuppattikameva. Saṁghamajjhasmiṁ hi "kati nu kho lokuttarindriyānī"ti kathā udapādi, atha Bhagavā tāni dassento **tīṇimāni bhikkhave indriyānī**ti-ādimāha.

### 4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. Catutthe **tato mudutarehī**ti vipassanato nissakkaṁ veditabbaṁ. Samattāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti,

---

1. Aññātadhammānaṁ (Sī, Syā)

tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṁsota-akaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni nāma. Idhāpi purimanayeneva arahattamagge ṭhatvā pañca nissakkāni nīharitabbāni.

Yathā pana purimanaye[1] sakadāgāmimagge ṭhatvā tīṇi nissakkāni, evamidha pañca nīharitabbāni. Sakadāgāmimaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni, sotāpattimaggassa ca tehi vipassanindriyehi mudutarāni ekabīji-ādīnaṁ maggassa vipassanindriyāni.

Ettha ca **ekabījī**ti-ādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṁ janetvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayaṁ **ekabījī** nāma. Yathāha "katamo ca puggalo ekabījī, idhekacco puggalo tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so ekaññeva mānusakaṁ bhavaṁ sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ vuccati puggalo ekabījī"ti[2].

Yo pana dve tayo bhave saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ **kolaṁkolo** nāma. Yathāha "katamo ca puggalo kolaṁkolo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ vuccati puggalo kolaṁkolo"ti[3]. Tattha kulānīti bhavā veditabbā. "Dve vā tīṇi vā"ti idaṁ cettha desanāmattameva, yāva chaṭṭhabhavā saṁsaranto pana kolaṁkolova hoti.

Yassa sattakkhattuṁ paramā upapatti, aṭṭhamaṁ bhavaṁ nādiyati, ayaṁ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha "katamo ca puggalo sattakkhattuparamo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so sattakkhattuṁ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ vuccati puggalo sattakkhattuparamo"ti[3].

---

1. Purimanayeneva (Sī, Syā) 2. Abhi 3. 119 piṭṭhe. 3. Abhi 3. 118 piṭṭhe.

Bhagavatā gahitanāmavaseneva cetāni tesaṁ nāmāni[1]. Ettakaṁ hi ṭhānaṁ gato ekabījī nāma hoti, "ettakaṁ kolaṁkolo, ettakaṁ sattakkhattuparamo"ti Bhagavatā etesaṁ nāmaṁ gahitaṁ. Niyamato pana "ayaṁ ekabījī, ayaṁ kolaṁkolo, ayaṁ sattakkhattuparamo"ti natthi.

Ko pana nesaṁ etaṁ pabhedaṁ niyametīti? Keci pana therā "pubbahetu niyametī"ti vadanti, keci "paṭhamamaggo", keci "upari tayo maggā", keci "tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā"ti. Tattha "pubbahetu niyametī"ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā anupanissayā uppannāti vacanaṁ āpajjati. "Paṭhamamaggo niyametī"ti vāde upari tiṇṇaṁ maggānaṁ niratthakatā āpajjati. "Upari tayo maggā niyamentī"ti vāde paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjati. "Tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā niyametī"ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṁkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, Visākhā upāsikā, Cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, Sakko Devarājā, Nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā Akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcime, yopi manussesuyeva sattakkhattuṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṁ aparāparaṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Kālena deve, kālena manusse saṁsaritvā pana arahattaṁ pāpuṇantova idha gahito. Tasmā sattakkhattuparamoti idaṁ idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassa nāmaṁ kathitanti veditabbaṁ.

**Dhammānusārī saddhānusārī**ti ettha pana imasmiṁ sāsane lokuttaradhammaṁ nibbattentassa dve dhurāni dve sīsāni dve abhinivesā—saddhādhuraṁ

1. Ṭhānāni (Sī, Syā)

paññādhuraṁ saddhāsīsaṁ paññāsīsaṁ saddhābhiniveso paññābhinivesoti. Tattha yo bhikkhu "sace saddhāya sakkā nibbattetuṁ, nibbattessāmi lokuttaramaggan"ti saddhaṁ dhuraṁ katvā sotāpattimaggaṁ nibbatteti, so maggakkhaṇe saddhānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā ekabījī kolaṁkolo sattakkhattuparamoti tividho hoti, tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṁ āpajjatīti saddhādhurena dvādasa janā honti.

Yo pana "sace paññāya sakkā nibbattetuṁ, nibbattessāmi lokuttaramaggan"ti paññaṁ dhuraṁ katvā sotāpattimaggaṁ nibbatteti, so maggakkhaṇe dhammānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana paññāvimutto nāma hutvā ekabīji-ādibhedena dvādasabhedova hoti. Evaṁ dve maggaṭṭhā phalakkhaṇe catuvīsati sotāpannā hontīti.

Tipiṭakatissatthero kira "tīṇi piṭakāni sodhessāmī"ti paratīraṁ gato, taṁ eko kuṭumbiko catūhi paccayehi upaṭṭhāsi, thero āgamanakāle "gacchāmi upāsakā"ti āha. Kahaṁ bhanteti. Amhākaṁ ācariyupajjhāyānaṁ santikanti. Na sakkā bhante mayā gantuṁ, bhaddantaṁ pana nissāya mayā sāsanassa guṇo ñāto, tumhākaṁ parammukhā kīdisaṁ bhikkhuṁ upasaṅkamāmīti. Atha naṁ thero āha "yo bhikkhu catuvīsati sotāpanne dvādasa sakadāgāmī aṭṭhacattālīsa anāgāmī dvādasa arahante dassetvā dhammakathaṁ kathetuṁ sakkoti, evarūpaṁ bhikkhuṁ upaṭṭhātuṁ vaṭṭatī"ti. Imasmiṁ sutte vipassanā kathitāti.

## 5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Pañcame cakkhu ca taṁ cakkhudvāre nibbattānaṁ dhammānaṁ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **cakkhundriyaṁ. Sotindriyā**dīsupi eseva nayo. Sesaṁ sabbattha uttānameva. Imasmiṁ vagge paṭhamasuttañceva chaṭṭhādīni ca pañcāti cha suttāni catusaccavasena kathitānīti.

Chaḷindriyavaggo tatiyo.

## 4. Sukhindriyavagga

### 1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Catutthavaggassa paṭhame sukhañca taṁ sahajātānaṁ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **sukhindriyaṁ. Dukkhindriyā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṁ ṭhapetvā arūpāvacaraṁ sesaṁ tibhūmakaṁ, upekkhindriyaṁ catubhūmakaṁ. Dutiyādīni cattāri catusaccavaseneva kathitāni.

### 6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. Chaṭṭhe **kāyikan**ti kāyapasādavatthukaṁ. **Sukhan**ti ayamassa sarūpaniddeso. **Sātan**ti tasseva vevacanaṁ, madhuranti vuttaṁ hoti. **Kāyasamphassajan**ti kāyasamphassato jātaṁ. **Sukhaṁ sātan**ti vuttanayameva. **Vedayitan**ti ayamassa sabbavedanāsādhāraṇo aññadhammavisiṭṭho sabhāvaniddeso. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Kāyikaṁ vā cetasikaṁ vā**ti ettha pana cakkhādayo cattāro pasādakāye vatthuṁ katvā uppattivasena kāyikanti vuttaṁ. Kāyapasādavatthukaṁ pana adukkhamasukhaṁ nāma natthi.

### 9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. Navame **dvinnaṁ kaṭṭhānan**ti dvinnaṁ araṇīnaṁ. **Saṁghaṭṭanasamodhānā**ti saṁghaṭṭanena ceva samodhānena ca. **Usmā**ti usumākāro. **Tejo**ti aggidhūmo. Ettha ca adharāraṇī viya vatthārammaṇaṁ, uttarāraṇī viya phasso, saṁghaṭṭo viya phassasaṁghaṭṭanaṁ, aggi viya vedanā daṭṭhabbā. Vatthārammaṇaṁ vā uttarāraṇī viya, phasso adhararaṇī viya daṭṭhabbo.

### 10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Dasamaṁ yathādhammarasena paṭipāṭiyā vuttampi imasmiṁ Indriyavibhaṅge sesasuttāni viya adesitattā uppaṭipāṭikasuttaṁ nāmāti veditabbaṁ. Tattha **nimittan**ti-ādīni sabbāni paccayavevacanāneva. **Dukkhindriyañca pajānātī**ti dukkhasaccavaseneva pajānāti. **Dukkhindriyasamudayan**ti kaṇṭakena vā viddhassa

maṅkulena vā daṭṭhassa paccattharaṇe vā valiyā phuṭṭhassa dukkhasahagataṁ kāyaviññāṇaṁ uppajjati, taṁ etassa samudayoti pajānāti.

Parato **domanassindriyasamudayan**ti-ādīsupi tesaṁ tesaṁ kāraṇavaseneva samudayo veditabbo. Pattacīvarādīnaṁ vā hi saṅkhārānaṁ[1] saddhivihārikādīnaṁ vā sattānaṁ vināsena domanassindriyaṁ uppajjatīti tesaṁ vināsaṁ tassa samudayoti pajānāti. Subhojanaṁ bhuñjitvā varasayane nipannassa hatthapādasambāhanatālavaṇṭavātādisamphassena sukhindriyaṁ uppajjati, taṁ phassaṁ tassa samudayoti pajānāti. Vuttappakārānaṁ pana sattasaṅkhārānaṁ manāpānaṁ paṭilābhavasena somanassindriyaṁ uppajjati, taṁ paṭilābhaṁ tassa samudayoti pajānāti. Majjhattākārena pana upekkhindriyaṁ uppajjati, taṁ sattasaṅkhāresu majjhattākāraṁ tassa samudayoti pajānāti.

**Kattha cuppannaṁ dukkhindriyaṁ aparisesaṁ nirujjhati, idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehī**ti-ādīsu pana ayaṁ ekatova vinicchayakathā—dukkhindriyaṁ hi paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeyeva nirujjhati pahīnaṁ hoti, domanassādīni dutiyajjhānādīnaṁ. Evaṁ santepi tesaṁ atisayanirodhattā ayaṁ jhānesuyeva nirodho vutto. Atisayanirodho hi tesaṁ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva, nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṁsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṁ. Upacāre vā niruddhampetaṁ na suṭṭhu niruddhaṁ hoti paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṁ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṁ hoti dukkhindriyaṁ paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmā etaṁ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti. Na tveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa

1. Bāhirasaṅkhārānaṁ (Sī, Syā)

paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā "ettha cuppannaṁ dukkhindriyaṁ aparisesaṁ nirujjhatī"ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṁ kataṁ.

Yaṁ panettha **tadatthāya**[1] **cittaṁ upasaṁharatī**ti vuttaṁ, tattha alābhī samāno uppādanatthāya cittaṁ upasaṁharati, lābhī samāno samāpajjanatthāyāti evamattho veditabbo. Imesu dvīsupi suttesu sammasanavārova[2] kathitoti.

Sukhindriyavaggo catuttho.

---

## 5. Jarāvagga

### 1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pañcamavaggassa paṭhame **pacchātape**ti[3] pāsādacchāyāya puratthimadisaṁ paṭicchannattā pāsādassa pacchimadisābhāge ātapo hoti, tasmiṁ ṭhāne paññattavarabuddhāsane nisinnoti attho. **Piṭṭhiṁ otāpayamāno**ti yasmā Sammāsambuddhassapi upādinnakasarīre uṇhakāle uṇhaṁ hoti, sītakāle sītaṁ, ayañca himapātasītasamayo, tasmā mahācīvaraṁ otāretvā sūriyarasmīhi piṭṭhiṁ otāpayamāno nisīdi.

Kiṁ pana Buddharasmiyo madditvā sūriyarasmi anto pavisituṁ sakkotīti. Na sakkoti. Evaṁ sante kiṁ tāpetīti. Rasmitejaṁ. Yatheva hi ṭhitamajjhanhike parimaṇḍalāya chāyāya rukkhamūle nisinnassa kiñcāpi sūriyarasmiyo sarīraṁ na phusanti, sabbadisāsu pana tejo pharati, aggijālāhi parikkhitto viya hoti, evaṁ sūriyarasmīsu Buddharasmiyo madditvā anto pavisituṁ asakkuṇantīsupi Satthā tejaṁ tāpento nisinnoti veditabbo.

**Anomajjanto**ti piṭṭhiparikammakaraṇavasena anumajjanto. **Acchariyaṁ bhante**ti thero Bhagavato piṭṭhito mahācīvaraṁ otāretvā nisinnassa

---

1. Tathattāya (Sī, Syā, Ṭīkāyaṁ ca)
2. Sammasanavāro ca (Syā)
3. Pacchātapaketi (Sī, Syā)

dvinnaṁ aṁsakūṭānaṁ antare suvaṇṇāvaṭṭaṁ viya kesaggappamāṇaṁ valiyāvaṭṭaṁ disvā "evarūpepi nāma sarīre jarā paññāyatī"ti sañjātasaṁvego jaraṁ garahanto evamāha. Garahanacchariyaṁ nāma kiretaṁ.

**Na cevaṁ dāni bhante Bhagavato tāva parisuddho**ti yathā pakatiyā chavivaṇṇo parisuddho, na evametarahīti dīpento evamāha. Tathāgatassa hi daharakāle saṅkusatasamabbhāhataṁ usabhacammaṁ viya[1] vihatavaliko kāyo hoti, tasmiṁ ṭhapito[2] hattho bhassateva, na santiṭṭhati, telapuñchanākārappatto viya hoti. Mahallakakāle pana sirājālā milāyanti[3], sandhipabbāni sithilāni[4] honti, maṁsaṁ aṭṭhito muccitvā sithilabhāvaṁ āpajjitvā tattha tattha olambati. Buddhānaṁ pana evarūpaṁ na hoti. Aññesaṁ apākaṭaṁ, santikāvacarattā Ānandattherasseva pākaṭaṁ hoti, tasmā evamāha.

**Sithilāni ca gattānī**ti aññesaṁ mukhe aṁsakūṭantareti tesu tesu ṭhānesu[5] valiyo santiṭṭhanti, Satthu panetaṁ natthi, thero ca dvinnaṁ aṁsakūṭānaṁ antare valiyāvaṭṭakaṁ disvā evamāha. **Sabbāni valiyajātānī**ti idampi attano pākaṭavasena evamāha, Satthu pana aññesaṁ viya valiyo nāma natthi. **Purato pabbhāro ca kāyo**ti Satthā brahmujugatto, devanavare samussitasuvaṇṇatoraṇaṁ viyassa kāyo ujukameva uggato. Mahallakakāle pana kāyo purato vaṅko hoti, svāyaṁ aññesaṁ apākaṭo, santikāvacarattā pana therasseva pākaṭo, tasmā evamāha. **Dissati ca indriyānaṁ aññathattan**ti indriyāni nāma na cakkhuviññeyyāni. Yato pana pakatiyā parisuddho chavivaṇṇo, idāni na tathā parisuddho, aṁsakūṭantare vali paññāyati, brahmujukāyo purato vaṅko, imināva kāraṇena cakkhādīnaṁ ca indriyānaṁ aññathattena bhavitabbanti nayaggāhato evamāha. **Dhī taṁ jammi jare atthū**ti lāmake jare dhī taṁ tuyhaṁ hotu, dhikkāro taṁ phusatu. **Bimban**ti attabhāvo.

---

1. Usabhacammiṁ viya (Sī) 2. Tasmiṁ ca patito (Sī, Syā) 3. Sirājālāpi jāyanti (Sī)
4. Viraḷāni (Syā) 5. Mukhe ca aṁsakūṭantarādīsu ca (Ka)

## 2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. Dutiye **gocaravisayan**ti gocarabhūtaṁ visayaṁ. **Aññamaññassā**ti cakkhu sotassa, sotaṁ vā cakkhussāti evaṁ ekaṁ ekassa gocaravisayaṁ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedaṁ rūpārammaṇaṁ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya—iṅgha tvaṁ tāva naṁ vavatthapehi vibhāvehi[1] "kinnāmetaṁ ārammaṇan"ti[2]. Cakkhuviññāṇaṁ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṁ vadeyya "are andhabāla vassasatampi vassasahassampi vassasatasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṁ etassa jānanakaṁ labhissasi, taṁ āhara, cakkhupasāde upanehi, ahametaṁ ārammaṇaṁ jānissāmi yadi vā nīlaṁ yadi vā pītakaṁ. Na hi eso aññassa visayo, mayhameveso visayo"ti. Sesadvāresupi eseva nayo. Evametāni aññamaññassa gocaravisayaṁ na paccanubhonti nāma.

**Kiṁ paṭisaraṇan**ti etesaṁ kiṁ paṭisaraṇaṁ, kiṁ etāni paṭisarantīti pucchati. **Mano paṭisaraṇan**ti javanamano paṭisaraṇaṁ. **Manova nesan**ti manodvārikajavanamanova etesaṁ gocaravisayaṁ rajjanādivasena anubhoti. Cakkhuviññāṇaṁ hi rūpadassanamattameva, ettha rajjanaṁ vā dussanaṁ vā muyhanaṁ vā natthi. Ekasmiṁ pana dvāre javanaṁ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo.

Tatrāyaṁ upamā—pañca kira dubbalabhojakā rājānaṁ sevitvā kicchena kasirena ekasmiṁ pañcakulike gāme parittakaṁ āyaṁ labhiṁsu. Tesaṁ tattha macchabhāgo maṁsabhāgo addukahāpaṇo vā yottakahāpaṇo vā māsakahāpaṇo vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavatthukaṁ pañcasatavatthukaṁ sahassavatthukaṁ mahābaliṁ rājāva gaṇhāti.

Tattha pañcakulikagāmā viya pañcapasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañcaviññāṇāni, rājā viya javanaṁ, dubbalabhojakānaṁ parittaka-āyapāpuṇanaṁ viya cakkhuviññāṇādīnaṁ rūpadassanādimattaṁ, rajjanādi pana etesu

1. Vibhāvehīti (Ka) 2. Kinnāmetaṁ ārammaṇanti. Rūpārammaṇaṁ nāmetanti (Ka)

natthi. Raññno mahābaliggahaṇaṁ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni. Evamettha **mano**ti kusalākusalajavanaṁ vuttaṁ.

**Sati paṭisaraṇan**ti maggasati paṭisaraṇaṁ. Javanamano hi maggasatiṁ paṭisarati. **Vimuttī**ti phalavimutti. **Paṭisaraṇan**ti[1] phalavimuttiyā nibbānaṁ paṭisaraṇaṁ. Tañhi sā paṭisarati. **Nāsakkhi pañhassa pariyantaṁ gahetun**ti pañhassa paricchedaṁ pamāṇaṁ gahetuṁ nāsakkhi, appaṭisaraṇaṁ dhammaṁ "sappaṭisaraṇan"ti pucchi. Nibbānaṁ nāmetaṁ appaṭisaraṇaṁ, na kiñci paṭisarati. **Nibbānogadhan**ti nibbānabbhantaraṁ nibbānaṁ anupaviṭṭhaṁ. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. **Nibbānaparāyaṇan**ti nibbānaṁ paraṁ ayanamassa parā gati, na tato paraṁ gacchatīti attho. Nibbānaṁ pariyosānaṁ avasānaṁ assāti **nibbānapariyosānaṁ.**

**Mūlajātā patiṭṭhitā**ti maggena āgatasaddhā vuccati. **Imamhi ce bhikkhave samaye**ti kiṁ sandhāyāha? Jhāna-anāgāmitaṁ. Tasmiṁ hi samaye brāhmaṇassa paṭhamamaggena pañca akusalacittāni pahīnāni, paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇānīti jhāna-anāgāmiṭṭhāne ṭhito, so aparihīnajjhāno kālaṁ katvā tattheva parinibbāyeyya. Sace panassa puttadāraṁ anusāsantassa kammante vicārentassa jhānaṁ nassati, naṭṭhe jhāne gati anibaddhā hoti, anaṭṭhe pana nibaddhāti imaṁ jhāna-anāgāmitaṁ sandhāya evamāha.

## 3. Sāketasuttavaṇṇanā

513. Tatiye **añjanavane**ti añjanavaṇṇapupphānaṁ rukkhānaṁ ropitavane. **Yaṁ bhikkhave saddhindriyaṁ, taṁ saddhābalan**ti taṁ hi adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhena saddhindriyaṁ, assaddhiye akampanena saddhābalaṁ. Itaresaṁ paggaha-upaṭṭhāna-avikkhepapajānanalakkhaṇesu indaṭṭhena indriyabhāvo, kosajjamuṭṭhasaccavikkhepāvijjāsu akampanena balabhāvo veditabbo. **Evameva kho**ti tassā nadiyā ekasotaṁ viya saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena etesaṁ[2] ninnānākaraṇaṁ veditabbaṁ, dve sotāni viya indaṭṭha-akampanaṭṭhehi indriyabalavasena nānākaraṇaṁ veditabbaṁ.

---

1. Nibbānanti (Sī, Syā) 2. Ekassa (Ka)

### 4. Pubbakoṭṭhakasuttavaṇṇanā

514. Catutthe **amatogadhan**ti amatabbhantaraṁ. **Amataparāyaṇan**ti amatanibbattikaṁ. **Amatapariyosānan**ti amataniṭṭhaṁ. **Sādhu sādhū**ti therassa byākaraṇaṁ pasaṁsanto sādhukāraṁ deti.

### 5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pañcame **tadanvayā**ti taṁ anugacchamānā, anuvattamānāti attho. Pubbakoṭṭhakaṁ ādiṁ katvā paṭipāṭiyā chasu suttesu phalindriyāneva[1] kathitāni.

### 10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. Dasame **ime kho te dhammā**ti upari saha vipassanāya tato maggā. **Ye me pubbe sutāva**[2] **ahesun**ti ye dhammā mayā pubbe "arahattaphalindriyaṁ nāma atthī"ti kathentānaṁyeva[3] sutā ahesuṁ. **Kāyena ca phusitvā**ti nāmakāyena ca phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāya ca ativijjha passāmī**ti paccavekkhaṇapaññāya ca ativijjhitvā passāmi. **Yā hissa bhante saddhā**ti ayaṁ katarasaddhā? Catūhi indriyehi sampayuttā saddhā heṭṭhā kathitāva, ayaṁ pana paccavekkhaṇasaddhā. Sampayuttasaddhā hi missakā, paccavekkhaṇasaddhā lokiyāva. Sesaṁ sabbaṁ uttānamevāti.

Jarāvaggo pañcamo.

---

## 6. Sūkarakhatavagga

### 1. Sālasuttavaṇṇanā

521. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **sūrenā**ti sūrabhāvena. **Bodhāyā**ti bujjhanatthāya.

---

1. Chaḷindriyāneva (Sī), balindriyāneva (Ka) 2. Sutavā (Ka) 3. Kathentasseva (Ka)

## 2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. Dutiye **Mallesūti**[1] evaṁnāmake janapade. Imasmiṁ sutte cattāri indriyāni missakāni, ariyañāṇaṁ lokuttaraṁ. Tampi pana catukkindriyanissitaṁ[2] katvā missakanti bhājetuṁ vaṭṭati.

## 3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. Tatiye **na heva kho kāyena phusitvā viharatī**ti na nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā viharati, phusituṁ paṭilabhituṁ na sakkoti. **Paññāya ca ativijjha passatī**ti paccavekkhaṇapaññāya pana "upari arahattaphalindriyaṁ nāma atthī"ti pajānāti. Asekhabhūmiyaṁ **phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā viharati. **Paññāyā**ti paccavekkhaṇapaññāya "arahattaphalindriyaṁ nāma atthī"ti pajānāti. **Na kuhiñci kismiñcī**ti dvepi aññamaññavevacanāneva, kismiñci bhave na uppajjissantīti attho. Imasmiṁ sutte pañcindriyāni lokuttarāni, cha lokikāni vaṭṭanissitāneva kathitāni.

## 4-5. Padasuttādivaṇṇanā

524-525. Catutthe **yāni kānici padāni bodhāya saṁvattantī**ti yāni kānici dhammapadāni ye keci dhammakoṭṭhāsā bujjhanatthāya saṁvattanti. Pañcamaṁ uttānameva.

## 6-7. Patiṭṭhitasuttādivaṇṇanā

526-527. Chaṭṭhe **cittaṁ rakkhati āsavesu ca sāsavesu ca dhammesū**ti tebhūmakadhamme ārabbha āsavuppattiṁ vārento āsavesu ca sāsavesu ca dhammesu cittaṁ rakkhati nāma. Sattamaṁ uttānameva.

## 8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. Aṭṭhame **sūkarakhatāyan**ti sūkarakhataleṇe. Kassapabuddhakāle kira taṁ leṇaṁ ekasmiṁ Buddhantare pathaviyā vaḍḍhamānāya antobhūmigataṁ jātaṁ. Athekadivasaṁ eko sūkaro tassa chadanapariyantasamīpe paṁsuṁ khaṇi. Deve vuṭṭhe paṁsu dhotā, chadanapariyanto

---

1. Mallakesūti (Sī, Syā), Mallikesūti (Ka)
2. Catu-indriyanissitaṁ (Sī, Syā)

pākaṭo ahosi. Eko vanacarako disvā "pubbe sīlavantehi paribhuttaṭṭhānena bhavitabbaṁ, paṭijaggissāmi nan"ti samantato paṁsuṁ apanetvā leṇaṁ sodhetvā kuṭiparikkhepaṁ katvā dvāravātapānaṁ yojetvā supariniṭṭhitasudhākammacittakammaṁ rajatapaṭṭasadisāya vālikāya santharitaṁ[1] pariveṇaṁ katvā mañcapīṭhaṁ paññāpetvā Bhagavato vasanatthāya adāsi, leṇaṁ gambhīraṁ ahosi otaritvā āruhitabbaṁ. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Paramanipaccakāran**ti bhāvanapuṁsakaṁ, paramanipaccakārī[2] hutvā pavattamāno pavattatīti vuttaṁ hoti. **Anuttaraṁ yogakkheman**ti arahattaṁ. **Sappatisso**ti sajeṭṭhako. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Sūkarakhatavaggo chaṭṭho.

---

### 7. Bodhipakkhiyavagga

531-650. Sattamavagge satta phalāni pubbabhāgāni, tesaṁ heṭṭhā dve phalāni ādiṁ katvā missakāni. Sesamettha ito parañca sabbaṁ uttānamevāti.

Indriyasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

### 5. Sammappadhānasaṁyuttavaṇṇanā

651-704. Sammappadhānasaṁyutte sakalepi pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Sammappadhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

### 6. Balasaṁyuttavaṇṇanā

705-812. Balasaṁyutte balāni missakāneva kathitāni. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

## Balasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Siñcitaṁ (Sī) 2. Yathā paramanipaccakārakārī (Sī, Syā)

# 7. Iddhipādasaṁyutta

## 1. Cāpālavagga

### 1. Apārasuttavaṇṇanā

813. Iddhipādasaṁyuttassa paṭhame chandaṁ nissāya pavatto samādhi **chandasamādhi.** Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā. Samannāgatan**ti tehi dhammehi upetaṁ. Iddhiyā pādaṁ, iddhibhūtaṁ vā pādanti **iddhipādaṁ.** Sesesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Iddhipādavibhaṅge[1] āgatova. Visuddhimagge[2] panassa attho dīpito. Tathā Maggabojjhaṅgasatipaṭṭhānasaṁyuttesu ceva idha ca ekaparicchedova.

### 5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. Pañcame **iddhipadesan**ti tayo ca magge tīṇi ca phalāni.

### 6. Samattasuttavaṇṇanā

818. Chaṭṭhe **samattaṁ iddhin**ti arahattaphalameva. Ādito paṭṭhāya pana navasupi suttesu vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā.

### 10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. Dasame **nisīdanan**ti cammakhaṇḍaṁ adhippetaṁ. **Udenaṁ cetiyan**ti Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakā**dīsupi eseva nayo. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṁ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṁ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **Tathāgatassa kho**ti-ādimāha. Ettha ca **kappan**ti āyukappaṁ, tasmiṁ tasmiṁ kāle yaṁ

---

1. Abhi 2. 225 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 6 piṭṭhe.

manussānaṁ āyuppamāṇaṁ, taṁ paripuṇṇaṁ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṁ vā**ti "appaṁ vā bhiyyo"ti vuttavassasatato atirekaṁ vā. Mahāsīvatthero panāha "Buddhānaṁ aṭṭhāne gajjitaṁ nāma natthi. Yatheva hi Veḷuvagāmake uppannaṁ māraṇantikavedanaṁ dasa māse vikkhambhesi, evaṁ punappunaṁ taṁ samāpattiṁ samāpajjitvā dasa dasa māsepi vikkhambhento imaṁ bhaddakappameva tiṭṭheyyā"ti.

Kasmā pana na ṭhitoti? Upādiṇṇakasarīraṁ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, Buddhā nāma khaṇḍiccādibhāvaṁ apatvāva pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakena khāṇukena viya ṭhātabbaṁ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā, tato[1] "aho Buddhānaṁ parisā"ti hīḷetabbataṁ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṁ vuttepi so pana na ruccati, "āyukappo"ti idameva Aṭṭhakathāyaṁ niyamitaṁ.

**Yathā taṁ mārena pariyuṭṭhitacitto**ti ettha **tan**ti nipātamattaṁ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṁ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa sabbena sabbaṁ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṁ pariyuṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṁ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṁ karonto kiṁ karotīti? Bheravaṁ rūpārammaṇaṁ vā dasseti, saddārammaṇaṁ vā sāveti, tato sattā taṁ disvā vā sutvā vā satiṁ vissajjetvā vivaṭamukhā honti, tesaṁ mukhena hatthaṁ pavesetvā hadayaṁ maddati, te visaññī hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhe hatthaṁ pavesetuṁ kiṁ sakkhissati, bheravārammaṇaṁ pana dasseti, taṁ disvā thero nimittobhāsaṁ na paṭivijjhi. Jānantoyeva Bhagavā kimatthaṁ yāvatatiyakaṁ āmantesīti. Parato "tiṭṭhatu bhante Bhagavā"ti yācite "tuyhevetaṁ dukkaṭaṁ, tuyhevetaṁ aparaddhan"ti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṁ.

**Māro pāpimā**ti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimā**ti tasseva vevacanaṁ. So hi pāpadhammasamannāgatattā

1. Daharasāmaṇeraparivārena gato (Syā, Ka)

"pāpimā"ti vuccati. Kaṇho antako namuci pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi Bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe Bodhimaṇḍaṁyeva[1] āgantvā "Bhagavā yadatthaṁ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṁ sabbaññutaññāṇaṁ, kiṁ vo lokavicaraṇenā"ti vatvā yathā ajja, evameva "parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato"ti yāci. Bhagavā cassa "na tāvāhan"ti-ādīni vatvā paṭikkhipi. Taṁ sandhāya "bhāsitā kho panesā bhante"ti-ādimāha.

Tattha **viyattā**ti maggavasena byattā. Tatheva **vinītā.** Tathā **visāradā. Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tadeva dhammaṁ dhārentīti **dhammadharā.** Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca, pariyattipaṭivedhadhammānaṁyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammappaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṁ vipassanādhammaṁ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti anucchavikapaṭipadaṁ paṭipannā. **Anudhammacārino**ti anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṁ ācariyakan**ti attano ācariyavādaṁ. **Ācikkhissantī**ti-ādīni sabbāni aññamaññasseva vevacanāni. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriyan**ti yāva niyyānikaṁ katvā dhammaṁ desessanti.

**Brahmacariyan**ti sikkhattayasaṅgahitaṁ sakalaṁ sāsanabrahmacariyaṁ. **Iddhan**ti samiddhaṁ jhānassādavasena. **Phītan**ti vuḍḍhipattaṁ sabbapāliphullaṁ viya abhiññāsampattivasena. **Vitthārikan**ti[2] vitthataṁ tasmiṁ tasmiṁ disābhāge patiṭṭhitavasena. **Bāhujaññan**ti bahūhi ñātaṁ paṭividdhaṁ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūtan**ti sabbākārena puthulabhāvapattaṁ. Kathaṁ? **Yāva devamanussehi suppakāsitaṁ,** yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

**Appossukko**ti nirālayo. Tvaṁ hi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya "parinibbātu dāni bhante Bhagavā, parinibbātu Sugato"ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṁ parinibbānatthaṁ vāyāmaṁ karohīti vadati.

---

1. Bodhimaṇḍeyeva (Ka)
2. Vitthāritanti (Ka)

**Sato sampajāno āyusaṅkhāraṁ ossajī**ti satiṁ sūpaṭṭhitaṁ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṁ vissaji pajahi. Tattha na Bhagavā hatthena leḍḍuṁ viya āyusaṅkhāraṁ ossaji, temāsamattameva pana phalasamāpattiṁ samāpajjitvā tato paraṁ na samāpajjissāmīti cittaṁ uppādesi. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ossajī"ti. Ussajītipi pāṭho. **Mahābhūmicālo**ti mahanto pathavikampo[1]. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhiṁsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṁsū**ti devabheriyo phaliṁsu, devā sukkhagajjitaṁ[2] gajji, akālavijjulatā nicchariṁsu, khaṇikavassaṁ vassīti vuttaṁ hoti.

**Udānaṁ udānesī**ti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya "Bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā 'parinibbāyatha bhante, parinibbāyatha bhante'ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṁ vissajjesī"ti. Tassokāso mā hotūti. Bhītassa hi udānaṁ nāma natthīti pītivegavissaṭṭhaṁ udānesi.

Tattha sabbesaṁ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṁ paricchinnanti **tulaṁ.** Kiṁ taṁ? Kāmāvacarakammaṁ. Na tulaṁ, na vā tulaṁ sadisamassa aññaṁ lokiyakammaṁ atthīti **atulaṁ.** Kiṁ taṁ? Mahaggatakammaṁ. Atha vā kāmāvacaraṁ rūpāvacarañca tulaṁ, arūpāvacaraṁ atulaṁ. Appavipākaṁ tulaṁ, bahuvipākaṁ atulaṁ. **Sambhavan**ti sambhavahetubhūtaṁ[3], piṇḍakārakaṁ rāsikārakanti attho. **Bhavasaṅkhāran**ti punabbhavassa saṅkhāraṁ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti Buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṁ viya abhindi. **Attasambhavan**ti attani jātakilesaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti— savipākaṭṭhena sambhavaṁ, bhavābhisaṅkhaṇaṭṭhena[4] bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṁ tulātulasaṅkhātaṁ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṁ viya attasambhavaṁ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tulan**ti tulento tīrento. **Atulañca sambhavan**ti nibbānañceva bhavañca. **Bhavasaṅkhāran**ti bhavagāmikammaṁ. **Avassaji Munī**ti "pañcakkhandhā aniccā,

---

1. Bhūmicālo (Ka)
2. Sugajjitaṁ (Sī)
3. Tesaṁ bhavahetubhūtaṁ (Sī, Syā)
4. Bhavakaraṇaṭṭhena (Ka)

pañcannaṁ khandhānaṁ nirodho nibbānaṁ niccan”ti-ādinā nayena tulayanto Buddhamuni bhave ādīnavaṁ nibbāne cānisaṁsaṁ disvā taṁ khandhānaṁ mūlabhūtaṁ bhavasaṅkhāraṁ “kammakkhayāya saṁvattatī”ti evaṁ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṁ? Ajjhattarato samāhito abhindi kavacamivattasambhavaṁ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṁ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṁ pariyonandhitvā ṭhitaṁ, attani sambhavattā attasambhavanti laddhanāmaṁ sabbaṁ kilesajātaṁ abhindi. Kilesābhāvena ca kammaṁ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṁ[1] nāma hotīti evaṁ kilesappahānena kammaṁ jahi. Pahīnakilesassa bhayaṁ nāma natthi. Tasmā abhītova āyusaṅkhāraṁ ossaji. Abhītabhāvañāpanatthañca udānaṁ udānesīti veditabbo.

Cāpālavaggo paṭhamo.

---

## 2. Pāsādakampanavagga

### 1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. Dutiyavaggassa paṭhame **na ca atilīno**ti-ādīni parato āvi bhavissanti. Imasmiṁ sutte cha-abhiññāpādakā iddhipādā kathitā, tathā dutiye ca.

### 3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Tatiye **chandan**ti kattukamyatāchandaṁ. **Nissāyā**ti nissayaṁ katvā, adhipatiṁ katvāti attho. **Padhānasaṅkhārā**ti padhānabhūtā saṅkhārā, catukiccasādhakasammappadhānavīriyassetaṁ adhivacanaṁ. **Iti ayañca chando**ti-ādīsu chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca, chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca, padhānasaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatā. Tasmā sabbe te dhamme ekato katvā **ayaṁ vuccati bhikkhave chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo**ti vuttaṁ. Iddhipādavibhaṅge[2] pana “yo tathābhūtassa vedanākkhandho”ti-ādinā

---

1. Avasiṭṭhaṁ (Sī, Syā)
2. Abhi 2. 227 piṭṭhe.

nayena imehi dhammehi samannāgatā sesa-arūpino dhammā iddhipādāti vuttā.

Apica imepi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Kathaṁ? Chandaṁ hi bhāvayato chando iddhi nāma hoti, samādhippadhānasaṅkhārā chandiddhipādo nāma. Samādhiṁ bhāventassa samādhi iddhi nāma hoti, chandappadhānasaṅkhārā samādhiddhiyā pādo nāma. Padhānasaṅkhāre bhāventassa padhānasaṅkhārā iddhi nāma hoti, chandasamādhī padhānasaṅkhāriddhiyā pādo nāma. Sampayuttadhammesu hi ekasmiṁ ijjhamāne sesāpi ijjhantiyeva.

Apica tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ pubbabhāgavasenāpi etesaṁ iddhipādatā veditabbā. Paṭhamajjhānaṁ hi iddhi nāma, paṭhamajjhānassa pubbabhāgaparikammasampayuttā chandādayo iddhipādo nāma. Etenupāyena yāva nevasaññānāsaññāyatanā, iddhividhaṁ ādiṁ katvā yāva dibbacakkhu-abhiññā, sotāpattimaggaṁ ādiṁ katvā yāva arahattamaggā nayo netabbo. Sesiddhipādesupi eseva nayo.

Keci pana "anibbatto[1] chando iddhipādo"ti vadanti. Idha tesaṁ vādamaddanatthāya abhidhamme **uttaracūḷavāro** nāma āgato—

> "Cattāro iddhipādā chandiddhipādo vīriyiddhipādo cittiddhipādo vīmaṁsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo, idha bhikkhu yasmiṁ samaye lokuttaraṁ jhānaṁ bhāveti niyyānikaṁ apacayagāmiṁ diṭṭhigatānaṁ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati dukkhapaṭipadaṁ dandhābhiññaṁ, yo tasmiṁ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṁ vuccati chandiddhipādo. Avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā"ti[2].

Ime pana lokuttaravaseneva āgatā.

Tattha Raṭṭhapālatthero chandaṁ dhuraṁ katvā lokuttaradhammaṁ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṁ dhuraṁ katvā, Sambhutatthero cittaṁ dhuraṁ katvā, āyasmā Mogharājā vīmaṁsaṁ dhuraṁ katvāti. Tattha yathā catūsu

---

1. Anipphanno (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

amaccaputtesu ṭhānantaraṁ patthetvā rājānaṁ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṁ ārādhetvā ṭhānantaraṁ pāpuṇi, evaṁ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana "divase divase upaṭṭhātuṁ na sakkomi, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī"ti kupite paccanteraññā pahito parakkamena sattumaddanaṁ katvā pāpuṇi, yathā so, evaṁ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo. Eko "divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarasampaṭicchanampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessamī"ti khattavijjāya[1] kataparicayattā mantasaṁvidhānena rājānaṁ ārādhetvā pāpuṇi, yathā so, evaṁ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo "kiṁ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṁ denti, tādisassa dento mayhaṁ dassatī"ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṁ pāpuṇi, yathā so, evaṁ suparisuddhaṁ vīmaṁsaṁ nissāya vīmaṁsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabboti. Imasmiṁ sutte vivaṭṭapādaka-iddhi kathitā.

## 4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. Catutthe **uddhatā**ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṁ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṁ vātena pahatadhajo viya[2]. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṁ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādicāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṁ hoti. **Vikiṇṇavācā**ti asaṁyatavacanā divasampi niratthakavacanappalāpino. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatino. **Asampajānā**ti paññārahitā. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā. **Bhantacittā**ti ubbhantacittā samādhivirahena laddhokāsena uddhaccena. **Pākatindriyā**ti asaṁvutindriyā. **Iddhābhisaṅkhāran**ti āpokasiṇaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya pāsādapatiṭṭhitaṁ pathavibhāgaṁ "udakan"ti adhiṭṭhāya udakapiṭṭhe ṭhitapāsādaṁ vehāsaṁ abbhuggantvā aṅguṭṭhakena pahari. **Gambhīranemo**ti gambhīra-āvāṭo, gambhīrabhūmibhāgaṁ anupaviṭṭhoti

1. Khattivijjāya (Ka)
2. Dhajayaṭṭhivātena pahatā viya (Syā, Ka)

attho. **Sunikhāto**ti suṭṭhu nikhāto, koṭṭetvā suṭṭhu ṭhapito. Idha abhiññāpādakiddhi kathitā.

### 5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. Pañcame **chandappahānatthan**ti taṇhāchandassa pahānatthaṁ. Idhāpi vivaṭṭapādakiddhi kathitā.

### 9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. Navame **yo so bhikkhave maggo**ti abhiññāpādakaṁ catutthajjhānaṁ adhippetaṁ.

### 10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. Dasame **kosajjasahagato**ti idha bhikkhu chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto nisīdati, athassa citte līnākāro okkamati, so "līnākāro me okkanto"ti ñatvā apāyabhayena cittaṁ tajjetvā puna chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Athassa puna līnākāro okkamati, so puna apāyabhayena cittaṁ tajjetvā chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karotīti evamassa kosajjena vokiṇṇattā chando kosajjasahagato nāma hoti. **Kosajjasampayutto**ti tasseva vevacanaṁ.

**Uddhaccasahagato**ti idha bhikkhu chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto nisīdati, athassa cittaṁ uddhacce patati, so Buddhadhammasaṁghaguṇe āvajjetvā cittaṁ hāsetvā tosetvā kammaniyaṁ katvā puna chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Athassa puna cittaṁ uddhacce patati, so puna Buddhadhammasaṁghaguṇe āvajjetvā cittaṁ hāsetvā tosetvā kammaniyaṁ katvā chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karotīti evamassa uddhaccena vokiṇṇattā chando uddhaccasahagato nāma hoti.

**Thinamiddhasahagato**ti idha bhikkhu chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto nisīdati, athassa thinamiddhaṁ uppajjati, so "uppannaṁ me thinamiddhan"ti ñatvā udakena mukhaṁ puñchitvā kaṇṇe ākaḍḍhitvā paguṇaṁ dhammaṁ sajjhāyitvā divā gahitaṁ vā ālokasaññaṁ manasikaritvā thinamiddhaṁ

vinodetvā puna chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Athassa puna thinamiddhaṁ uppajjati, so vuttanayeneva puna thinamiddhaṁ vinodetvā chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karotīti evamassa thinamiddhena vokiṇṇattā chando thinamiddhasahagato nāma hoti.

**Anuvikkhitto**ti idha bhikkhu chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasikaronto nisīdati, athassa kāmaguṇārammaṇe cittaṁ vikkhipati, so "bahiddhā vikkhittaṁ me cittan"ti ñatvā Anamatagga[1]devadūta[2]celopama[3]anāgatabhayasuttādīni[4] āvajjento suttadaṇḍena cittaṁ tajjetvā kammaniyaṁ katvā puna chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Athassa puna cittaṁ vikkhipati, so puna suttadaṇḍena cittaṁ kammaniyaṁ katvā chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karotīti evamassa kāmavitakkavokiṇṇattā chando bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhitto anuvisaṭo hoti.

**Yathā pure tathā pacchā**ti kammaṭṭhānavasenapi desanāvasenapi purimapacchimatā veditabbā. Kathaṁ? Kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṁ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhāne abhinivisitvā atilīnādīsu catūsu ṭhānesu cittassa okkamanaṁ paṭisedhetvā duṭṭhagoṇe yojetvā sārento viya caturassaghaṭikaṁ otārento viya catunnaṁ ṭhānānaṁ ekaṭṭhānepi asajjanto saṅkhāre sammasitvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Ayaṁ kammaṭṭhānavasena purimapacchimatā. Desanāvasena pana kesā pure nāma, matthaluṅgaṁ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṇṭhānādivasena kesādayo pariggaṇhanto catūsu ṭhānesu asajjanto yāva matthaluṅgā bhāvanaṁ pāpeti, ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Evaṁ desanāvasena purimapacchimatā veditabbā. **Yathā pacchā tathā pure**ti idaṁ purimasseva vevacanaṁ.

**Yathā adho tathā uddhan**ti idaṁ sarīravasena veditabbaṁ. Tenevāha "uddhaṁ pādatalā adho kesamatthakā"ti. Tattha yo bhikkhu pādatalato paṭṭhāya yāva kesamatthakā dvattiṁsākāravasena vā pādaṅguli-aggapabbaṭṭhito yāva sīsakaṭāhaṁ, sīsakaṭāhato yāva pādaṅgulīnaṁ

1. Saṁ 1. 387 piṭṭhādīsu.
2. Ma 3. 216 piṭṭhe.
3. Saṁ 3. 385 piṭṭhe Celasuttaṁ; Aṁ 3. 195 piṭṭhe Velāmasuttaṁ.
4. Aṁ 2. 88 piṭṭhe.

aggapabbaṭṭhīni, tāva aṭṭhivasena vā bhāvanaṁ pāpeti catūsu ṭhānesu ekaṭṭhānepi asajjanto. Ayaṁ yathā uddhaṁ tathā adho, yathā adho tathā uddhaṁ viharati nāma.

**Yehi ākārehī**ti yehi koṭṭhāsehi. **Yehi liṅgehī**ti yehi saṇṭhānehi. **Yehi nimittehī**ti yehi upaṭṭhānehi. **Ālokasaññā suggahitā hotī**ti yo bhikkhu aṅgaṇe nisīditvā ālokasaññaṁ manasi karoti, kālena nimīleti, kālena ummīleti, athassa yadā nimīlentassāpi ummīletvā olokentassa viya ekasadisameva upaṭṭhāti, tadā ālokasaññā jātā nāma hoti. "Divāsaññā"tipi tasseva nāmaṁ. Sā ca pana rattiṁ uppajjamānā suggahitā nāma hoti. **Svādhiṭṭhitā**tipi tasseva vevacanaṁ, suṭṭhu adhiṭṭhitā suṭṭhu ṭhapitā svādhiṭṭhitā nāma vuccati, sā atthato suggahitāyeva. Yo vā ālokena thinamiddhaṁ vinodetvā chandaṁ uppādetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti, tassa divāpi ālokasaññā suggahitā svādhiṭṭhitā nāma. Ratti vā hotu divā vā, yena ālokena thinamiddhaṁ vinodetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti, tasmiṁ thinamiddhavinodane āloke uppannā saññā suggahitāyeva nāma. Vīriyādīsupi eseva nayo. Imasmiṁ sutte channaṁ abhiññānaṁ pādakiddhi kathitā.

Pāsādakampanavaggo dutiyo.

---

## 3. Ayoguḷavagga

### 2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā

834. Tatiyavaggassa dutiye **iminā cātumahābhūtikenā**ti iminā catumahābhūtamayena evaṁ bhārikena garukena samānenāpi. **Omātī**ti pahoti sakkoti, idaṁ Tepiṭake Buddhavacane asambhinnapadaṁ. **Kāyampi citte samodahatī**ti kāyaṁ gahetvā citte āropeti, cittasannissitaṁ karoti, cittagatiyā peseti. Cittaṁ nāma mahaggatacittaṁ, cittagatigamanaṁ lahukaṁ hoti. **Cittampi kāye samodahatī**ti cittaṁ

gahetvā kāye āropeti, kāyasannissitaṁ karoti, kāyagatiyā peseti, kāyo nāma karajakāyo, kāyagatigamanaṁ[1] dandhaṁ hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañcā**ti abhiññācittasahajātasaññā. Sā hi santasukhasamannāgatattā sukhasaññā nāma hoti, kilesadandhāyitattassa ca abhāvā lahusaññā nāma.

**Ayoguḷo divasaṁ santatto**[2] **lahutaro ceva hotī**ti so hi dvīhi tīhi janehi ukkhipitvā kammāruddhane pakkhittopi divasaṁ paccamāno vivarānupaviṭṭhena[3] tejena ceva vāyena ca vāyosahagato ca usmāsahagato ca tejosahagato ca hutvā evaṁ lahuko hoti, yathā naṁ kammāro mahāsaṇḍāsena gahetvā ekato parivatteti[4] ukkhipati bahi nīharati. Evaṁ pana mudu ca hoti kammaniyo ca, yathā naṁ so khaṇḍaṁ khaṇḍaṁ vicchindati, kūṭena hananto dīghacaturassādibhedaṁ karoti. Imasmiṁ sutte vikubbaniddhi kathitā.

### 3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. Tatiye vivaṭṭapādakiddhi kathitā, tathā catutthe. Apica dve phalāni ādiṁ katvā heṭṭhā missakiddhipādā kathitā, sattasu phalesu pubbabhāgā. Sattamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva.

### 11-12. Moggallānasuttādivaṇṇanā

843-844. Ekādasamadvādasamesu cha abhiññā kathitā. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

## Iddhipādasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Karajakāyagatigamanaṁ (Ka)
2. Divasasantatto (Sī)
3. Cirānuppavattena (Sī)
4. Ekatova samparivatteti (Sī, Syā)

# 8. Anuruddhasaṁyutta

## 1. Rahogatavagga

### 1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. Anuruddhasaṁyuttassa paṭhame **āraddhā**ti paripuṇṇā. Saṅkhepato panettha chattiṁsāya ṭhānesu arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā, dutiye dvādasasu ṭhānesu arahattaṁ pāpetvā vipassanā kathitā.

### 3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. Tatiye **mahābhiññatan**ti cha-abhiññābhāvaṁ[1]. **Hīnaṁ dhamman**ti-ādīsu imāya Pāḷiyā attho veditabbo—

> "Katame dhammā hīnā, dvādasa akusalacittuppādā, ime dhammā hīnā. Katame dhammā majjhimā, tīsu bhūmīsu kusalaṁ, tīsu bhūmīsu vipāko, tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṁ sabbañca rūpaṁ, ime dhammā majjhimā. Katame dhammā paṇītā, cattāro maggā apariyāpannā, cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañca, ime dhammā paṇītā"ti[2].

### 4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Catutthe **Kaṇḍakīvane**ti mahākaramandavane. Chaṭṭhe **sahassaṁ lokan**ti iminā therassa satatavihāro dassito. Thero hi pātova mukhaṁ dhovitvā atītānāgate kappasahassaṁ anussarati. Paccuppanne pana dasacakkavāḷasahassaṁ ekāvajjanassa āpāthamāgacchati. Sattamaṁ uttānameva.

### 8. Salaḷāgārasuttavaṇṇanā

906. Aṭṭhame **salaḷāgāre**ti salaḷarukkhamayāya paṇṇasālāya, salaḷarukkhassa vā dvāre ṭhitattā evaṁnāmake agāre. Imasmiṁ sutte vipassanāya saddhiṁ vipassakapuggalo kathito.

---

1. Abhiññābhāvaṁ (Sī, Syā)

2. Abhi 1. 271 piṭṭhe.

### 9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. Navame **āsabhiṁ vācan**ti attano arahattabhāvadīpakaṁ uttamavācaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo paṭhamo.

---

### 2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. Dutiyavagge **ṭhānañca ṭhānato**ti-ādīhi thero Dasabalañāṇaṁ paṭijānāti. Kimpanetaṁ sāvakānaṁ hotīti? Ekadesena hoti, sabbaññubuddhānaṁ panetaṁ nippadesaṁ sabbākāraparipūranti.

Anuruddhasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

### 9. Jhānasaṁyuttavaṇṇanā

923. Jhānasaṁyuttaṁ uttānatthameva.

## Jhānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 10. Ānāpānasaṁyutta

## 1. Ekadhammavagga

### 1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. Ānāpānasaṁyuttassa paṭhame **ekadhammo**ti eko dhammo. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ sabbākārena Visuddhimagge[1] ānāpānassatikammaṭṭhānaniddese vuttameva.

### 6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. Chaṭṭhe **bhāvetha no**ti bhāvetha nu. **Kāmacchando**ti pañcakāmaguṇikarāgo. **Ajjhattaṁ bahiddhā ca dhammesū**ti ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatanadhammesu. **Paṭighasaññā suppaṭivinītā**ti paṭighasampayuttasaññā suṭṭhu paṭivinītā, samucchinnāti attho. Iminā attano anāgāmimaggaṁ katheti. Idāni arahattamaggassa vipassanaṁ dassento **so satova assasissāmī**ti-ādimāha.

### 7. Mahākappinasuttavaṇṇanā

983. Sattame **iñjitattaṁ vā phanditattaṁ vā**ti ubhayenapi calanameva kathitaṁ.

### 8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. Aṭṭhame **neva kāyopi kilamati na cakkhūnī**ti aññesu hi kammaṭṭhānesu kammaṁ karontassa kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti. Dhātukammaṭṭhānasmiṁ hi kammaṁ karontassa kāyo kilamati, yante pakkhipitvā pīḷanākārappatto viya hoti. Kasiṇakammaṭṭhāne kammaṁ karontassa cakkhūni phandanti kilamanti, nikkhamitvā patanākārappattāni viya honti. Imasmiṁ pana kammaṭṭhāne kammaṁ karontassa neva kāyo kilamati, na akkhīni vihaññanti. Tasmā evamāha.

---

1. Visuddhi 1. 258 piṭṭhe.

**Sabbaso rūpasaññānan**ti-ādi kasmā vuttaṁ, kiṁ ānāpāne kasiṇugghāṭanaṁ labbhatīti? Tipiṭakacūḷābhayatthero panāha "yasmā ānāpānanimittaṁ tārakarūpamuttāvalikādisadisaṁ[1] hutvā paññāyati, tasmā tattha kasiṇugghāṭanaṁ labbhatī"ti. Tipiṭakacūḷanāgatthero "na labbhatevā"ti āha. Alabbhante[2] ayaṁ ariyiddhi-ādiko pabhedo kasmā gahitoti? Ānisaṁsadassanatthaṁ. Ariyaṁ vā hi iddhiṁ cattāri vā rūpāvacarajjhānāni catasso vā arūpasamāpattiyo nirodhasamāpattiṁ vā patthayamānena bhikkhunā ayaṁ ānāpānassatisamādhi sādhukaṁ manasikātabbo. Yathā hi nagare laddhe yaṁ catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍaṁ, taṁ catūhi dvārehi nagarameva pavisatīti janapado laddho ca hoti. Nagarasseva heso ānisaṁso. Evaṁ ānāpānassatisamādhibhāvanāya ānisaṁso esa ariyiddhi-ādiko pabhedo, sabbākārena bhāvite ānāpānassatisamādhismiṁ sabbametaṁ yogino nipphajjatīti ānisaṁsadassanatthaṁ vuttaṁ. **Sukhañce**ti ettha soti kasmā na vuttaṁ? Yasmā bhikkhūti imasmiṁ vāre nāgataṁ.

## 9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. Navame **Vesāliyan**ti evaṁnāmake itthiliṅgavasena pavattavohāre nagare. Taṁ hi nagaraṁ tikkhattuṁ pākāraparikkhepavaḍḍhanena visālībhūtattā Vesālīti vuccati. Idampi ca nagaraṁ sabbaññutaṁ patteyeva Sammāsambuddhe sabbākāravepullataṁ pattanti veditabbaṁ. Evaṁ gocaragāmaṁ dassetvā nivāsaṭṭhānamāha **Mahāvane Kūṭāgārasālāyan**ti. Tattha Mahāvanaṁ nāma sayaṁjātaṁ aropimaṁ saparicchedaṁ mahantaṁ vanaṁ. Kapilavatthusāmantā pana Mahāvanaṁ Himavantena saha ekābaddhaṁ aparicchedaṁ[3] hutvā mahāsamuddaṁ āhacca ṭhitaṁ. Idaṁ tādisaṁ na hoti, saparicchedaṁ mahantaṁ vananti **mahāvanaṁ.** Kūṭāgārasālā pana mahāvanaṁ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṁ antokatvā haṁsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā Buddhassa Bhagavato Gandhakuṭīti veditabbā.

**Anekapariyāyena asubhakathaṁ kathetī**ti anekehi kāraṇehi asubhākārasandassanappavattaṁ kāyavicchandanīyakathaṁ[4] katheti. Seyyathidaṁ?

---

1. ...muttāguḷikādisadisaṁ (Sī)
2. Alaṁ bhante (Sī, Syā)
3. Ekābaddhaparicchedaṁ (Sī, Syā)
5. Kāyavicchindaniyakathaṁ (Ka)

atthi imasmiṁ kāye kesā lomā nakhā dantā -pa- muttanti. Kiṁ vuttaṁ hoti—bhikkhave imasmiṁ byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṁ vā maṇiṁ vā veḷuriyaṁ vā agaruṁ vā candanaṁ vā kuṅkumaṁ vā kappuraṁ vā vāsacuṇṇādiṁ vā aṇumattampi sucibhāvaṁ passati, atha kho paramaduggandhaṁ jeguccha-assirikadassanaṁ kesalomādinānappakāraṁ asucimeva passati, tasmā na ettha chando vā rāgo vā karaṇīyo. Yepi uttamaṅge sirasi jātā kesā nāma, tepi asubhā ceva asucino ca paṭikūlā ca. So ca nesaṁ asubhāsucipaṭikūlabhāvo vaṇṇatopi saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopīti pañcahākārehi veditabbo. Evaṁ lomādīnampīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge[1] vuttanayeneva veditabbo. Iti Bhagavā ekamekasmiṁ koṭṭhāse pañcapañcappabhedena anekapariyāyena asubhakathaṁ katheti.

**Asubhāya vaṇṇaṁ bhāsatī**ti uddhumātakādivasena asubhamātikaṁ nikkhipitvā padabhājanīyena taṁ vibhajanto vaṇṇento asubhāya vaṇṇaṁ bhāsati. **Asubhabhāvanāya vaṇṇaṁ bhāsatī**ti yā ayaṁ kesādīsu vā uddhumātakādīsu vā ajjhattabahiddhāvatthūsu asubhākāraṁ gahetvā pavattassa cittassa bhāvanā vaḍḍhanā phātikammaṁ, tassā asubhabhāvanāya ānisaṁsaṁ dassento vaṇṇaṁ bhāsati, guṇaṁ parikitteti. Seyyathidaṁ? "Asubhabhāvanābhiyutto bhikkhave bhikkhu kesādīsu vā vatthūsu uddhumātakādīsu vā pañcaṅgavippahīnaṁ pañcaṅgasamannāgataṁ tividhakalyāṇaṁ dasalakkhaṇasampannaṁ paṭhamajjhānaṁ paṭilabhati. So taṁ paṭhamajjhānasaṅkhātaṁ cittamañjūsaṁ nissāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā uttamatthaṁ arahattaṁ pāpuṇātī"ti.

**Icchāmahaṁ bhikkhave aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyitun**ti ahaṁ bhikkhave ekaṁ aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyituṁ nilīyituṁ ekakova hutvā viharituṁ icchāmīti attho. **Nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā**ti yo attanā payuttavācaṁ akatvā mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattapiṇḍapātaṁ nīharitvā mayhaṁ upanāmeti, taṁ piṇḍapātanīhārakaṁ ekaṁ bhikkhuṁ ṭhapetvā nāmhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

1. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

Kasmā pana evamāhāti? Atīte kira pañcasatā migaluddakā mahatīhi daṇḍavāgurādīhi[1] araññaṁ parikkhipitvā haṭṭhatuṭṭhā ekatoyeva yāvajīvaṁ migapakkhighātakammena jīvikaṁ kappetvā niraye uppannā. Te tattha paccitvā pubbe katena kenacideva kusalakammena manussesu uppannā kalyāṇūpanissayavasena sabbepi Bhagavato santike pabbajjañca upasampadañca labhiṁsu. Tesaṁ tato mūlākusalakammato avipakkavipākā aparāparacetanā tasmiṁ aḍḍhamāsabbhantare attūpakkamena ca parūpakkamena ca jīvitūpacchedāya okāsamakāsi. Taṁ Bhagavā addasa. Kammavipāko ca nāma na sakkā kenaci paṭibāhituṁ. Tesu ca bhikkhūsu puthujjanāpi atthi, sotāpannasakadāgāmi-anāgāmikhīṇāsavāpi. Tattha khīṇāsavā appaṭisandhikā, itare ariyasāvakā niyatagatikā sugatiparāyaṇā[2], puthujjanānaṁ gati aniyatā.

Atha Bhagavā cintesi "ime attabhāve chandarāgena maraṇabhayabhītā na sakkhissanti gatiṁ visodhetuṁ, handa nesaṁ chandarāgappahānāya asubhakathaṁ kathemi. Taṁ sutvā attabhāve vigatacchandarāgatāya gativisodhanaṁ katvā sagge paṭisandhiṁ gaṇhissanti, evaṁ tesaṁ mama santike pabbajjā sātthikā bhavissatī"ti. Tato tesaṁ anuggahāya asubhakathaṁ kathesi kammaṭṭhānasīsena, no maraṇavaṇṇasaṁvaṇṇanādhippāyena. Kathetvā ca panassa etadahosi "sace imaṁ aḍḍhamāsaṁ maṁ bhikkhū passissanti, 'ajja eko bhikkhu mato, ajja dve -pa- ajja dasā'ti āgantvā ārocessanti, ayañca kammavipāko na sakkā mayā vā aññena vā paṭibāhituṁ, svāhaṁ taṁ sutvāpi kiṁ karissāmi, kiṁ me anatthakena anayabyasanena sutena, handāhaṁ bhikkhūnaṁ adassanaṁ upagacchāmī"ti. Tasmā evamāha "icchāmahaṁ bhikkhave aḍḍhamāsaṁ paṭisallīyituṁ, nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā"ti.

Apare panāhu "parūpavādavivajjanatthaṁ evaṁ vatvā paṭisallīno"ti. Pare kira Bhagavantaṁ upavadissanti "ayaṁ 'Sabbaññū ahaṁ saddhammavaracakkavattī'ti paṭijānamāno attanopi sāvake aññamaññaṁ ghātente nivāretuṁ na sakkoti, kiṁ aññaṁ sakkhissatī"ti. Tatra paṇḍitā vakkhanti "Bhagavā paṭisallānamanuyutto na imaṁ pavattiṁ jānāti, kocissa ārocayitāpi

1. Leḍḍudaṇḍavākurādīhi (Ka)

2. Niyatagatiparāyaṇā (Sī, Syā)

natthi, sace jāneyya addhā nivāreyyā"ti. Idaṁ pana icchāmattaṁ, paṭhamame vettha kāraṇaṁ. **Nāssudhā**ti ettha assudhāti padapūraṇamatte, avadhāraṇatthe vā[1] nipāto, neva koci Bhagavantaṁ upasaṅkamīti attho.

Anekehi vaṇṇasaṇṭhānādīhi kāraṇehi vokāro assāti **anekākāravokāro.** Anekākāravokiṇṇo anekākārena sammissoti vuttaṁ hoti. Ko so? Asubhabhāvanānuyogo, taṁ anekākāravokāraṁ. **Asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharantī**ti yuttappayuttā viharanti. **Aṭṭīyamānā**ti tena kāyena aṭṭā dukkhitā honti. **Harāyamānā**ti lajjamānā. **Jigucchamānā**ti jigucchaṁ uppādayamānā. **Satthahārakaṁ pariyesantī**ti jīvitaharaṇakasatthaṁ pariyesanti. Na kevalañca te satthaṁ pariyesitvā attanā vā[2] attānaṁ jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi pana samaṇakuttakaṁ upasaṅkamitvā "sādhu no āvuso jīvitā voropehī"ti vadanti. Ettha ca ariyā neva pāṇātipātaṁ kariṁsu, na samādapesuṁ, na samanuññā ahesuṁ. Puthujjanā pana sabbamakaṁsu.

**Paṭisallānā vuṭṭhito**ti tesaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ jīvitakkhayappattabhāvaṁ ñatvā tato ekībhāvato vuṭṭhito jānantopi ajānanto viya kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ āyasmantaṁ Ānandaṁ āmantesi. **Kiṁ nu kho Ānanda tanubhūto viya bhikkhusaṁgho**ti ito Ānanda pubbe bahū bhikkhū ekato upaṭṭhānaṁ āgacchanti, uddesaṁ paripucchaṁ gaṇhanti, sajjhāyanti, ekapajjoto viya ārāmo dissati. Idāni pana aḍḍhamāsamattassa accayena tanubhūto viya tanuko mando appako viraḷo viya jāto bhikkhusaṁgho, kiṁ nu kho kāraṇaṁ, kiṁ disāsu pakkantā bhikkhūti.

Athāyasmā Ānando kammavipākena tesaṁ jīvitakkhayappattiṁ asallakkhento asubhakammaṭṭhānānuyogapaccayā pana sallakkhento **tathā hi pana bhante Bhagavā**ti ādiṁ vatvā bhikkhūnaṁ arahattappattiyā aññaṁ kammaṭṭhānaṁ yācanto **sādhu bhante Bhagavā**ti-ādimāha. Tassattho—sādhu bhante Bhagavā aññaṁ kāraṇaṁ ācikkhatu, yena bhikkhusaṁgho arahatte

1. Avadhāraṇamatte vā (Sī)
2. Attanāva (Sī)

patiṭṭhaheyya. Mahāsamuddaṁ orohaṇatitthāni viya aññānipi dasānussatidasakasiṇacatudhātuvavatthānabrahmavihāra-ānāpānassatipabhedāni bahūni nibbānorohaṇakammaṭṭhānāni santi, tesu Bhagavā bhikkhū samassāsetvā aññataraṁ kammaṭṭhānaṁ ācikkhatūti adhippāyo.

Atha Bhagavā tathā kātukāmo theraṁ uyyojento **tenahānandā**ti-ādimāha. Tattha **Vesāliṁ upanissāyā**ti Vesāliyaṁ upanissāya[1] samantā gāvutepi aḍḍhayojanepi yāvatikā viharanti, te sabbe sannipātehīti attho. **Sabbe upaṭṭhānasālāyaṁ sannipātetvā**ti attanā gantuṁ yuttaṭṭhānaṁ sayaṁ gantvā aññattha daharabhikkhū pahiṇitvā muhutteneva anavasese bhikkhū upaṭṭhānasālāyaṁ samūhaṁ katvā. **Yassadāni bhante Bhagavā kālaṁ maññatī**ti ettha ayamadhippāyo—Bhagavā bhikkhusaṁgho sannipatito, esa kālo[2] bhikkhūnaṁ dhammakathaṁ kātuṁ, anusāsaniṁ dātuṁ, idāni yassa tumhe kālaṁ jānātha, taṁ kātabbanti.

Atha kho Bhagavā bhikkhū āmantesi **ayampi kho bhikkhave**ti. Āmantetvā ca pana bhikkhūnaṁ arahattappattiyā pubbe ācikkhita-asubhakammaṭṭhānato ayaṁ pariyāyaṁ ācikkhanto **ānāpānassatisamādhī**ti-ādimāha. Tattha **ānāpānassatisamādhī**ti ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṁ sampayutto samādhi, ānāpānassatiyaṁ vā samādhi ānāpānassatisamādhi. **Bhāvito**ti uppādito vaḍḍhito vā. **Bahulīkato**ti punappunaṁ kato. **Santo ceva paṇīto cā**ti santo ceva paṇīto ceva. Ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo. Kiṁ vuttaṁ hoti—ayaṁ hi yathā asubhakammaṭṭhānaṁ kevalaṁ paṭivedhavasena santañca paṇītañca, oḷārikārammaṇattā pana paṭikūlārammaṇattā[3] ca ārammaṇavasena neva santaṁ na paṇītaṁ, na evaṁ kenaci pariyāyena asanto vā appaṇīto vā, apica kho ārammaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhātāya aṅgasantatāyapi, ārammaṇapaṇītatāya paṇīto atittikaro, aṅgapaṇītatāyapīti. Tena vuttaṁ "santo ceva paṇīto cā"ti.

---

1. Vesāliṁ nissāya (Sī), Vesāliṁ upanissāya (Syā, Vi-Ṭṭha 2. 8 piṭṭhe ca.)
2. Desanākālo (Sī, Syā, Ka)
3. Uppattikkhaṇārammaṇattā (Sī, Syā)

**Asecanako ca sukho ca vihāro**ti ettha pana nāssa secananti asecanako, anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko, natthi ettha parikammena vā upacārena vā santatā, ādisamannāhārato[1] pabhuti attano sabhāveneva santo ca paṇīto cāti attho. Keci "**asecanako**ti anāsittako ojavanto, sabhāveneva madhuro"ti vadanti. Evamayaṁ asecanako ca appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhappaṭilābhāya saṁvattanato sukho ca vihāroti veditabbo.

**Uppannuppanne**ti avikkhambhite. **Pāpake**ti lāmake. **Akusale dhamme**ti akosallasambhūte dhamme. **Ṭhānaso antaradhāpetī**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametī**ti suṭṭhu upasameti, nibbedhabhāgiyattā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhatīti vuttaṁ hoti. **Gimhānaṁ pacchime māse**ti āsāḷhamāse. **Ūhataṁ rajojallan**ti aṭṭha māse[2] vātātapasukkhāya gomahiṁsādipādappahārasambhinnāya pathaviyā uddhaṁ hataṁ ūhataṁ ākāse samuṭṭhitaṁ rajañca reṇuñca. **Mahā akālamegho**ti sabbaṁ nabhaṁ ajjhottharitvā uṭṭhito āsāḷhajuṇhapakkhe sakalaṁ aḍḍhamāsaṁ vassanakamegho. So hi asampatte passakāle uppannattā akālameghoti idha adhippeto. **Ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī**ti khaṇeneva adassanaṁ neti pathaviyaṁ sannisīdāpeti. **Evameva kho**ti opammanidassanametaṁ. Tato paraṁ vuttanayameva.

## 10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. Dasame **Kimilāyan**ti[3] evaṁnāmake nagare. **Etadavocā**ti thero kira cintesi "ayaṁ desanā na yathānusandhikā katā, yathānusandhiṁ gamessāmī"ti[4] desanānusandhiṁ ghaṭento etaṁ avoca. **Kāyaññataran**ti pathavī-ādīsu kāyesu aññataraṁ vadāmi, vāyokāyaṁ vadāmīti attho. Atha vā cakkhāyatanaṁ -pa- kabaḷīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā rūpakāyo nāma, tesu ānāpānaṁ

---

1. Ādisammasanāhārato (Ka) 2. Aḍḍhamāse (Syā) 3. Kimbilāyanti (Sī)
4. Yathānusandhikaṁ bhavissāmīti (Ka)

phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṁ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihā**ti yasmā catūsu kāyesu aññataraṁ vāyokāyaṁ, pañcavīsati koṭṭhāse vā rūpakāye aññataraṁ ānāpānaṁ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṁ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññataran**ti tīsu vedanāsu aññataraṁ, sukhavedanaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

**Sādhukaṁ manasikāran**ti pītipaṭisaṁveditādivasena uppannaṁ[1] sundaraṁ manasikāraṁ. Kiṁ pana manasikāro sukhā vedanā hotīti? Na hoti, desanāsīsaṁ panetaṁ. Yatheva hi "aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā"ti[2] ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena jhānavedanā vuttāti veditabbā. Etasmiṁ hi catukke paṭhamapade pītisīsena vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye "saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammācittappaṭibaddhā cittasaṅkhārā"ti[3] vacanato "vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā"ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Taṁ sabbaṁ manasikāranāmena saṅgahetvā idha "sādhukaṁ manasikāran"ti āha.

Evaṁ santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṁ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjatīti. No na yujjati, mahāsatipaṭṭhānādīsupi hi taṁ taṁ sukhādīnaṁ vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā vedanā vedayati, taṁ pana vedanāpavattiṁ upādāya "ahaṁ vedayāmī"ti vohāramattaṁ hoti, taṁ sandhāya "sukhaṁ vedanaṁ vedayamāno sukhaṁ vedanaṁ vedayāmī"ti-ādi vuttaṁ. Apica "pītippaṭisaṁvedī"ti-ādīnaṁ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetaṁ Visuddhimagge—

> "Dvīhākārehi pīti paṭisaṁviditā hoti, ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṁ ārammaṇato pīti paṭisaṁviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṁviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṁviditattā. Kathaṁ

---

1. Uppannuppannaṁ (Ka) 2. Ma 3. 124 piṭṭhe. 3. Khu 9. 187 piṭṭhe.

asammohato pīti paṭisaṁviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṁ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇappaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṁviditā hoti. Vuttañhetaṁ paṭisambhidāyaṁ[1] 'dīghaṁ assāsavasena cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṁviditā hotī'ti. Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī"ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṁviditā honti, evaṁ imināpi jhānasampayuttena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṁviditā hoti. Tasmā suvuttametaṁ "vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṁ samaye viharatī"ti.

**Nāhaṁ Ānanda muṭṭhassatissa asampajānassā**ti ettha ayamadhippāyo—yasmā "cittapaṭisaṁvedī assasissāmī"ti-ādinā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittamārammaṇaṁ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satiñca sampajaññañca upaṭṭhāpetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhibhāvanā[2] atthi, tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṁviditavasena "citte cittānupassī bhikkhu tasmiṁ samaye viharatī"ti.

**So yaṁ taṁ hoti abhijjhādomanassānaṁ pahānaṁ, taṁ paññāya disvā sādhukaṁ ajjhupekkhitā hotī**ti ettha abhijjhā[3] kāmacchandanīvaraṇameva, domanassavasena byāpādanīvaraṇaṁ dassitaṁ. Idañhi catukkaṁ vipassanāvaseneva vuttaṁ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena pañcavidhā[4] hoti, tassā nīvaraṇapabbaṁ ādi, tassāpi idaṁ nīvaraṇadvayaṁ ādi. Iti dhammānupassanāya ādiṁ dassetuṁ **abhijjhādomanassānan**ti āha. **Pahānan**ti aniccānupassanāya niccasaññaṁ pajahatīti evaṁ pahānakarañāṇaṁ[5] adhippetaṁ. **Taṁ paññāya disvā**ti taṁ aniccavirāganirodhapaṭinissaggañāṇasaṅkhātaṁ pahānañāṇaṁ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṁ vipassanāparamparaṁ

---

1. Khu 9. 185 piṭṭhe.
2. Ānāpānassatibhāvanā (Sī, Syā)
3. Abhijjhāya (Ma-Ṭṭha 4. 100 piṭṭhe)
4. Chabbidhā (Syā, Ka)
5. Pahānakaṁ ñāṇaṁ (Sī, Syā)

dasseti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti yañcassa pathapaṭipannaṁ[1] ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṁ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma, tattha sahajātānampi ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassāpi ajjhupekkhanā. Idha ārammaṇa-ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātihānandā**ti yasmā "aniccānupassī assasissāmī"ti-ādinā nayena pavatto na kevalaṁ nīvaraṇādidhamme, abhijjhādomanassasīsena pana vuttānaṁ dhammānaṁ pahānakarañāṇampi[2] paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmiṁ samaye viharatīti veditabbo.

**Evameva kho**ti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni. Tasmiṁ paṁsupuñjo viya chasu āyatanesu kilesā. Catūhi disāhi āgacchantā sakaṭarathā viya catūsu ārammaṇesu pavattā cattāro satipaṭṭhānā. Etena sakaṭena vā rathena vā paṁsupuñjassa upahananaṁ viya kāyānupassanādīhi pāpakānaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ upaghāto veditabboti.

Ekadhammavaggo paṭhamo.

---

## 2. Dutiyavagga

### 1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. Dutiyavaggassa paṭhame **evaṁ byākareyyāthā**ti kasmā attano vihārasamāpattiṁ ācikkhati? Upārambhamocanatthaṁ. Sace hi te "na jānāmā"ti vadeyyuṁ, atha nesaṁ titthiyā "tumhe 'asukasamāpattiyā nāma no Satthā temāsaṁ vihāsī'tipi na jānātha, atha kasmā naṁ upaṭṭhahantā viharathā"ti upārambhaṁ āropeyyuṁ, tato mocanatthaṁ evamāha.

Atha kasmā yathā aññattha "satova assasati, dīghaṁ vā assasanto"ti[3] eva-vākāro vutto, evaṁ idha na vuttoti? Ekantasantattā.

---

1. Yañca samathapaṭipannaṁ (Sī, Syā, Ma-Ṭṭha 4. 100 piṭṭhe ca)
2. Pahānakaṁ ñāṇampi (Sī, Syā)
3. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṁ 3. 271 piṭṭhesu.

aññesañhi assāso vā pākaṭo hoti passāso vā, Bhagavato ubhayampetaṁ pākaṭameva niccaṁ upaṭṭhitassatitāyāti ekantasantattā na vutto. Atha "sikkhāmī"ti avatvā kasmā "assasāmī"ti ettakameva vuttanti? Sikkhitabbābhāvā. Satta hi sekhā sikkhitabbabhāvā sekhā[1] nāma, khīṇāsavā sikkhitabbābhāvā asekhā[2] nāma, Tathāgatā asikkhitabbā asekkhā nāma natthi tesaṁ sikkhitabbakiccanti sikkhitabbābhāvā na vuttaṁ. Dutiyaṁ uttānameva.

### 3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

989-996. Tatiye **pavicinatī**ti aniccādivasena pavicinati. Itaraṁ padadvayaṁ etasseva vevacanaṁ. **Nirāmisā**ti nikkilesā kāyikacetasikadarathapaṭipassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatī**ti sammā ṭhapiyati, appanācittaṁ[3] viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti sahajāta-ajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.

Evaṁ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmiṁ kāye[4] sati satisambojjhaṅgo, tāya satiyā sampayuttañāṇaṁ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṁsampayuttameva kāyikacetasikavīriyaṁ vīriyasambojjhaṅgo, pītipassaddhicittekaggatā pītipassaddhisamādhisambojjhaṅgā, imesaṁ channaṁ bojjhaṅgānaṁ anosakkana-anativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino "ayaṁ olīyatī"ti tudanaṁ vā, "ayaṁ atidhāvatī"ti ākaḍḍhanaṁ vā natthi, kevalaṁ evaṁ passamānassa[5] ṭhitākārova hoti, evameva imesaṁ channaṁ bojjhaṅgānaṁ anosakkana-anativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvatā kiṁ kathitaṁ? Ekacittakkhaṇikā nānāsarasalakkhaṇā vipassanābojjhaṅgā[6] nāma kathitā.

**Vivekanissitan**ti-ādīni vuttatthāneva. Ettha pana soḷasakkhattukā[7] ānāpānassati missakā kathitā, ānāpānamūlakā satipaṭṭhānā

1. Sikkhitabbasekkhā (Sī, Syā)
2. Asikkhitabbasekkhā (Sī), asikkhitabbā asekkhā (Syā)
3. Appanāpattaṁ (?) 4. Samaye (Ka) 5. Kevalaṁ javamānassa (Sī, Syā)
6. Sallakkhaṇavipassanā bojjhaṅgā (Sī, Syā) 7. Soḷasakkhattuṁ (Sī, Syā)

pubbabhāgā, tesaṁ mūlabhūtā ānāpānassati pubbabhāgā. Bojjhaṅgamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttipūrakā pana bojjhaṅgā nibbattitalokuttarā, vijjāvimuttiyo ariyaphalasampayuttā. Vijjā vā catutthamaggasampayuttā, vimutti phalasampayuttāti. Catutthapañcamachaṭṭhānipi imināva samānaparicchedāni. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

## Ānāpānasaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

# 11. Sotāpattisaṁyutta

## 1. Veḷudvāravagga

### 1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. Sotāpattisaṁyuttassa paṭhame **kiñcāpī**ti anuggahagarahaṇesu nipāto. Catunnaṁ hi mahādīpānaṁ issariyādhipaccaṁ rajjaṁ anuggaṇhanto catunnañca apāyānaṁ appahīnabhāvaṁ garahanto Satthā "kiñcāpi bhikkhave rājā cakkavattī"ti-ādimāha. Tattha **catunnaṁ dīpānan**ti dvisahassadīpaparivārānaṁ catunnaṁ mahādīpānaṁ. **Issariyādhipaccan**ti issarabhāvo issariyaṁ, adhipatibhāvo ādhipaccaṁ, issariyaṁ ādhipaccaṁ etasmiṁ rajje, na chedanabhedananti issariyādhipaccaṁ. **Kāretvā**ti evarūpaṁ rajjaṁ pavattāpetvā. **Kiñcāpi bhikkhave ariyasāvako**ti ettha anuggahapasaṁsāsu nipāto. Piṇḍiyālopena hi yāpanaṁ anuggahanto catunnañca apāyānaṁ pahīnabhāvaṁ pasaṁsanto Satthā "kiñcāpi bhikkhave ariyasāvako"ti-ādimāha. Tattha **nantakānī**ti anantakāni. Terasahatthopi hi vatthasāṭako dasacchedanato paṭṭhāya nantakanteva saṅkhaṁ gacchati.

**Aveccappasādenā**ti acalappasādena. So panāyaṁ pasādo kiṁ eko, anekoti? Ekova, so maggena āgatappasādo. Yesu pana vatthūsu apubbaṁ acarimaṁ ruhati, tesaṁ vasena "Buddhe aveccappasādenā"ti-ādinā nayena tidhā vutto. Yasmā ca eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti. Ariyasāvakassa hi Buddheyeva pasādo ca pemañca gāravañca mahantaṁ, na shanne vā saṁghe vā, dhammeyeva vā mahantaṁ, na Buddhe vā saṁghe vā, saṁgheyeva vā mahantaṁ, na Buddhe vā dhamme vāti etaṁ natthi. **Itipi so Bhagavā**ti-ādīni Visuddhimagge vittāritāneva.

**Ariyakantehī**ti ariyānaṁ kantehi piyehi manāpehi. Pañca hi sīlāni bhavantaragatāpi ariyā na kopenti, evaṁ tesaṁ piyāni. Tāni sandhāyetaṁ vuttaṁ. **Akhaṇḍehī**ti-ādi sadisavasena vuttaṁ. Mukhavaṭṭiyañhi chinnekadesā pāti khaṇḍāti vuccati, majjhe bhinnā chiddāti, ekasmiṁ padese visabhāgavaṇṇā gāvī sabalāti, nānābinducittā[1] kammāsāti, evameva

---

1. Nānābhinnacittā (Ka)

paṭipāṭiyā ādimhi vā ante vā bhinnaṁ sīlaṁ khaṇḍaṁ nāma, majjhe bhinnaṁ[1] chiddaṁ, yattha katthaci dvinnaṁ vā tiṇṇaṁ vā paṭipāṭiyā bhinnattā sabalaṁ, ekantaraṁ bhinnaṁ kammāsaṁ. Tesaṁ dosānaṁ abhāvena akhaṇḍāditā veditabbā. **Bhujissehī**ti bhujissabhāvakarehi. **Viññuppasatthehī**ti Buddhādīhi viññūhi pasaṁsitehi. **Aparāmaṭṭhehī**ti "idaṁ nāma tayā kataṁ, idaṁ vītikkantan"ti evaṁ parāmasituṁ asakkuṇeyyehi. **Samādhisaṁvattanikehī**ti appanāsamādhiṁ upacārasamādhiṁ vā saṁvattetuṁ samathehi.

## 2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. Dutiye **yesaṁ saddhā**ti padena Buddhe pasādo gahito. **Sīlan**ti padena ariyakantāni sīlāni gahitāni. **Pasādo**ti padena saṁghe pasādo gahito. **Dhammadassanan**ti padena dhamme pasādo gahitoti evaṁ cattāri sotāpattiyaṅgāni vuttāni. **Kālena paccentī**ti kālena pāpuṇanti. **Brahmacariyogadhaṁ sukhan**ti brahmacariyaṁ ogāhitvā ṭhitaṁ uparimaggattayasampayuttaṁ sukhaṁ. Yo panesa gāthāya āgato pasādo, so katarapasādo hotīti. Tipiṭakacūḷābhayatthero tāva "maggapasādo"ti āha, Tipiṭakacūḷanāgatthero "āgatamaggassa paccavekkhaṇappasādo"ti. Ubhopi therā paṇḍitā bahussutā, ubhinnaṁ subhāsitaṁ. Missakappasādo esoti.

## 3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Tatiye **tasmā**ti yasmā catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi, tasmā. **Vijjābhāgiye**ti vijjākoṭṭhāsike. **Sabbasaṅkhāresū**ti sabbesu tebhūmakasaṅkhāresu. Evamassa upari tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā kathitā. **Vighātan**ti dukkhaṁ.

## 4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. Catutthaṁ uttānameva. Pañcame **sotāpattiyaṅgan**ti sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅgaṁ. Buddhe aveccappasādādayo pana

1. Majjhe chinnaṁ (Sī, Syā)

paṭiladdhaguṇā sotāpannassa aṅgā nāma, tepi pana sotāpattiyaṅganti āgatā. Tatrāyaṁ dvinnampi vacanattho—sappurise sevanto bhajanto payirupāsanto dhammaṁ suṇanto yoniso manasikaronto dhammānudhammaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ paṭipajjanto sotāpattiṁ paṭilabhatīti sappurisasaṁsevādayo sotāpatti-atthāya aṅganti sotāpattiyaṅgaṁ nāma, itare paṭhamamaggasaṅkhātāya sotāpattiyā aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṁ, paṭividdhasotāpattimaggassa sotāpattimaggo aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṁ.

## 6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. Chaṭṭhe **sādhuke paṭivasantī**ti sādhukanāmake[1] attano bhogagāmake vasanti. Tesu isidatto sakadāgāmī, purāṇo sotāpanno sadārasantuṭṭho. **Magge purisaṁ ṭhapesun**ti tesaṁ kira gāmadvārena Bhagavato gamanamaggo, tasmā "Bhagavā kāle vā akāle vā amhākaṁ suttānaṁ vā pamattānaṁ vā gaccheyya, atha passituṁ na labheyyāmā"ti maggamajjhe purisaṁ ṭhapesuṁ.

**Anubandhiṁsū**ti na dūratova[2] piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṁsu, Bhagavā pana sakaṭamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṁsu. **Maggā okkammā**ti Buddhānaṁ hi kenaci saddhiṁ gacchantānaṁyeva paṭisanthāraṁ kātuṁ vaṭṭati, kenaci saddhiṁ ṭhitakānaṁ, kenaci saddhiṁ divasabhāgaṁ nisinnānaṁ. Tasmā Bhagavā cintesi "imehi me saddhiṁ gacchantassa paṭisanthāraṁ kātuṁ ayuttaṁ, ṭhitakenapi kātuṁ na yuttaṁ, ime hi mayhaṁ sāsane sāmino āgataphalā, imehi saddhiṁ nisīditvāva divasabhāgaṁ paṭisanthāraṁ karissāmī"ti maggā okkamma yena aññataraṁ rukkhamūlaṁ tenupasaṅkami.

**Paññatte āsane nisīdī**ti te kira chattupāhanaṁ kattaradaṇḍaṁ pādabbhañjanatelādīni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṁ sarabhapādapallaṅkañca gāhāpetvā agamaṁsu, ābhataṁ pallaṅkampi paññāpetvā adaṁsu, Satthā tasmiṁ nisīdi. **Ekamantaṁ nisīdiṁsū**ti sesāni chattupāhanādīni bhikkhusaṁghassa dethāti vatvā sayampi Bhagavantaṁ vanditvā ekamantaṁ nisīdiṁsu.

---

1. Sādhuke nāma (Sī) 2. Purakkhatova (Ka)

**Sāvatthiyā Kosalesu cārikaṁ pakkamissatī**ti-ādi sabbaṁ Majjhimapadesavaseneva vuttaṁ. Kasmā? Niyatattā. Bhagavato hi cārikācaraṇampi aruṇuṭṭhāpanampi niyataṁ, Majjhimapadeseyeva cārikaṁ carati, Majjhimadese aruṇaṁ uṭṭhapetīti niyatattā Majjhimadesavasena vuttaṁ. **Āsanne no Bhagavā bhavissatī**ti ettha na kevalaṁ āsannattāyeva tesaṁ somanassaṁ hoti, atha kho "idāni dānaṁ dātuṁ gandhamālādīhi pūjaṁ kātuṁ dhammaṁ sotuṁ pañhaṁ pucchituṁ labhissāmā"ti tesaṁ somanassaṁ hoti.

**Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāso**ti thapatayo yasmā tumhākaṁ mayi dūrībhūte anappakaṁ domanassaṁ, āsanne anappakaṁ somanassaṁ hoti, tasmāpi veditabbametaṁ "sambādho gharāvāso"ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṁ evaṁ hoti. Sace pana gharāvāsaṁ pahāya pabbajitā, atha evaṁ vo mayā saddhiṁyeva gacchantānañca āgacchantānañca taṁ na bhaveyyāti imamatthaṁ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāvāse vasantassapi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajāpatho**ti rāgadosamoharajānaṁ āpatho, āgamanaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjā**ti pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṁ bhikkhūnaṁ pallaṅkena pallaṅkaṁ ghaṭetvā nisinnānampi akiñcana-apalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyā**ti evaṁ sambādhe gharāvāse vasantānaṁ tumhākaṁ appamādameva kātuṁ yuttanti attho.

**Ekaṁ purato ekaṁ pacchato nisīdāpemā**ti te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitesu[1] dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṁ nisīdāpetvā rañño nāgaṁ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṁsu. **Nāgopi rakkhitabbo**ti yathā kiñci visevitaṁ[2] na karoti, evaṁ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyo**ti[3] yathā pamādaṁ nāpajjanti, evaṁ rakkhitabbā honti. **Attāpī**ti sitahasitakathitavipekkhitādīni

---

1. Sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā tesu (Sī, Syā)
2. Nisevitaṁ (Ka)
3. Tathā tā bhaginiyopi (Ka)

akarontehi attāpi rakkhitabbo hoti. (Tehi tathā karontehi na attāpi rakkhitabbo hoti.)[1] Tathā karonto hi "sāmidubbho eso"ti niggahetabbo hoti. **Tasmātiha thapatayo**ti yasmā tumhe rājā niccaṁ rājabhaṇḍaṁ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajāpatho. Yasmā pana paṁsukūlikabhikkhuṁ evaṁ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā. Evaṁ sabbatthāpi alañca pana vo thapatayo appamādāya appamādameva karothāti dasseti.

**Muttacāgo**ti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti āgatāgatānaṁ dānatthāya dhotahattho. **Vossaggarato**ti vossaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogo**ti yācitabbakayutto. **Dānasaṁvibhāgarato**ti dānena ceva[2] appamattakampi kiñci laddhā[3] tatopi saṁvibhāge rato[4]. **Appaṭivibhattan**ti "idaṁ amhākaṁ bhavissati, idaṁ bhikkhūnan"ti evaṁ akatavibhāgaṁ, sabbaṁ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

## 7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. Sattame **Veḷudvāran**ti gāmadvāre paveṇi-āgatassa veḷugacchassa atthitāya evaṁladdhanāmo gāmo. **Attupanāyikan**ti attani upanetabbaṁ. **Samphabhāsenā**ti amantabhāsena. **Samphappalāpabhāsenā**ti samphappalāpasambhāsena, niratthakena aññāṇavacanenāti attho.

## 8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. Aṭṭhame **ñātike**ti ekaṁ taḷākaṁ nissāya dvinnaṁ cūḷapitimahāpitiputtānaṁ dve gāmā, tesu[5] ekasmiṁ gāmake. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye āvasathe. **Orambhāgiyānan**ti heṭṭhābhāgiyānaṁ, kāmabhaveyeva paṭisandhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi orambhāgiyāni. Tattha kāmacchando byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnāni nibbattivasena uddhaṁ bhāgaṁ[6] rūpabhavaṁ arūpabhavaṁ vā gantuṁ na denti.

---

1. ( ) Natthi Sī-Syā-potthakesu. 2. Dāneyeva (Sī, Syā) 3. Laddhaṁ (Sī, Syā)
4. Dānasaṁvibhāgaratoti dāne ceva saṁvibhāge ca rato (Saṁ-Ṭṭha 1. 317 piṭṭhe)
5. Ñātiketi laddhanāmake (Ka) 6. Laddhabhāvaṁ (Ka)

sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānipi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammo**ti paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo.

**Rāgadosamohānaṁ tanuttā**ti ettha kadāci uppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānaṁ viya abhiṇhaṁ rāgādayo na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca na puthujjanānaṁ viya bahalabahalā uppajjanti, makkhikapattaṁ viya tanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha "yasmā sakadāgāmissa puttadhītaro honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idaṁ pana bhavatanukavasena[1] kathitan"ti. Taṁ Aṭṭhakathāyaṁ "sotāpannassa satta bhave ṭhapetvā aṭṭhame bhave bhavatanukaṁ natthi, sakadāgamissa dve bhave ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukaṁ natthi, anāgāmissa rūpārūpabhavaṁ ṭhapetvā kāmabhave bhavatanukaṁ natthi, khīṇāsavassa kismiñci bhave bhavatanukaṁ natthī"ti vuttattā paṭikkhittaṁ hoti.

**Imaṁ lokan**ti imaṁ kāmāvacaralokaṁ sandhāya vuttaṁ. Ayaṁ hettha adhippāyo—sace hi manussesu sakadāgāmiphalaṁ patto devesu nibbattitvā arahattaṁ sacchikaroti, iccetaṁ kusalaṁ. Asakkonto pana avassaṁ manussalokaṁ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṁ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṁ sacchikaroti, iccetaṁ kusalaṁ. Asakkonto pana avassaṁ devalokaṁ gantvā sacchikarotīti.

Vinipatanaṁ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo,** catūsu apāyesu avinipātanasabhāvoti attho. **Niyato**ti dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṁ ayanaṁ assa gati paṭisaraṇaṁ avassaṁ pattabbāti sambodhiparāyaṇo. **Vihesāvesā**ti tesaṁ tesaṁ ñāṇagatiṁ ñāṇūpapattiṁ ñāṇābhisamparāyaṁ olokentassa kāyakilamathova esa Ānanda Tathāgatassāti dīpeti. Cittavihesā pana Buddhānaṁ natthi.

---

1. Bhavavasena (Sī, Syā)

**Dhammādāsan**ti dhammamayaṁ ādāsaṁ. **Yenā**ti yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipāto**ti idaṁ nirayādīnaṁyeva vevacanavasena vuttaṁ. Nirayādayo hi vaḍḍhisaṅkhātato ayato apetattā **apāyo,** dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dukkaṭakārino ettha vivasā nipatantīti **vinipāto.** Navamaṁ uttānameva.

### 10. Tatiyagiñjakāvasathasuttavaṇṇanā

1006. Dasame **paropaññāsā**ti atirekapaññāsa. **Sādhikanavutī**ti atirekanavuti. **Chātirekānī**ti chahi adhikāni. So kira gāmo kiñcāpi nātimahā ahosi, ariyasāvakā panettha bahū. Tattha tattha ahivātarogena ekappahāreneva catuvīsati pāṇasatasahassāni kālamakaṁsu, tesu ariyasāvakā ettakā nāma ahesuṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Veḷudvāravaggo paṭhamo.

---

## 2. Rājakārāmavagga

### 1. Sahassabhikkhunisaṁghasuttavaṇṇanā

1007. Dutiyassa paṭhame **Rājakārāme**ti raññā kāritattā evaṁladdhanāme ārāme, taṁ raññā Pasenadikosalena kataṁ. Paṭhamabodhiyaṁ kira lābhaggayasaggapattaṁ Satthāraṁ disvā titthiyā cintayiṁsu "samaṇo Gotamo lābhaggayasaggapatto, na kho panesa aññaṁ kiñci sīlaṁ vā sāmādhiṁ vā nissāya evaṁ lābhaggayasaggapatto. Bhūmisīsaṁ pana tena gahitaṁ, sace mayampi jetavanasamīpe ārāmaṁ kārāpetuṁ sakkuṇeyyāma, lābhaggayasaggapattā bhaveyyāmā"ti. Te attano attano upaṭṭhāke samādapetvā satasahassamatte kahāpaṇe labhitvā te ādāya rañño santikaṁ agamaṁsu. Rājā "kiṁ etan"ti pucchi. Mayaṁ jetavanasamīpe titthiyārāmaṁ karoma, sace samaṇo Gotamo vā samaṇassa Gotamassa sāvakā vā āgantvā vāressanti, vāretuṁ mā adatthāti lañjaṁ adaṁsu. Rājā lañjaṁ gahetvā "gacchatha kārethā"ti āha.

Te gantvā attano upaṭṭhākehi dabbasambhāre āharāpetvā thambhussāpanādīni karontā uccāsaddā mahāsaddā ekakolāhalaṁ akaṁsu. Satthā Gandhakuṭito nikkhamma pamukhe ṭhatvā "ke pana te Ānanda uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope"ti pucchi. Titthiyā bhante Jetavanasamīpe titthiyārāmaṁ karontīti. Ānanda ime sāsanena[1] paṭiviruddhā bhikkhusaṁghassa aphāsuvihāraṁ karissanti, rañño ārocetvā vārāpehīti[2].

Thero bhikkhusaṁghena saddhiṁ gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rañño "therā deva āgatā"ti nivedayiṁsu[3]. Rājā lañjassa gahitattā na nikkhami. Therā gantvā Satthu ārocayiṁsu. Satthā Sāriputtamoggallāne pesesi. Rājā tesampi dassanaṁ na adāsi. Te āgantvā Satthu ārocayiṁsu "na bhante rājā nikkhanto"ti. Satthā taṅkhaṇaṁyeva byākāsi "attano rajje ṭhatvā kālaṁ kātuṁ na labhissatī"ti.

Dutiyadivase ca sāmaṁyeva bhikkhusaṁghaparivāro gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rājā "Satthā āgato"ti sutvā nikkhamitvā nivesanaṁ pavesetvā sārapallaṅke nisīdāpetvā yāgukhajjakaṁ adāsi. Satthā paribhuttayāgukhādanīyo "yāva bhattaṁ niṭṭhāti, tāva Satthu santike nisīdissāmī"ti āgantvā nisinnaṁ rājānaṁ "tayā mahārāja idaṁ nāma katan"ti avatvā "kāraṇeneva naṁ saññāpessāmī"ti idaṁ atītakāraṇaṁ āhari—mahārāja pabbajite nāma aññamaññaṁ yujjhāpetuṁ na vaṭṭati. Atītepi isayo aññamaññaṁ yujjhāpetvā saha raṭṭhena rājā samuddaṁ paviṭṭhoti. Kadā Bhagavāti.

Atīte mahārāja Bharuraṭṭhe Bharurājā[4] nāma rajjaṁ kāreti. Pañcasatā pañcasatā dve isigaṇā pabbatapādato loṇambilasevanatthāya Bharunagaraṁ gantvā nagarassa avidūre dve rukkhā atthi, paṭhamaṁ āgato isigaṇo ekassa rukkhassa mūle nisīdi, pacchāgatopi ekassāti. Te yathābhirantaṁ viharitvā pabbatapādaṁ eva agamaṁsu. Te puna āgacchantāpi attano rukkhamūleyeva nisīdanti. Addhāne gacchante eko rukkho sukkhi, tasmiṁ sukkhe āgatā tāpasā "ayaṁ rukkho mahā, amhākampi

1. Sāsane (Sī) 2. Harāpehīti (Sī) 3. Ārocayiṁsu (Sī)
4. Bhururaṭṭhe bhururājā (Syā), kururaṭṭhe kururājā (Ka)

tesampi pahossatī”ti itaresaṁ rukkhamūlassa ekapadese nisīdiṁsu. Te pacchā āgacchantā rukkhamūlaṁ apavisitvā bahi ṭhitāva “kasmā tumhe ettha nisīdathā”ti āhaṁsu. Ācariyā amhākaṁ rukkho sukkho, ayaṁ rukkho mahā, tumhepi pavisatha, tumhākampi amhākampi pahossatīti. Te “na mayaṁ pavisāma[1], nikkhamatha tumhe”ti kathaṁ vaḍḍhetvā “na tumhe attanova manena nikkhamissathā”ti hatthādīsu gahetvā nikkaḍḍhiṁsu. Te “hotu sikkhāpessāma ne”ti iddhiyā sovaṇṇamayāni dve cakkāni rajatamayañca akkhaṁ māpetvā pavaṭṭentā rājadvāraṁ agamiṁsu. Rañño “evarūpaṁ deva tāpasā paṇṇākāraṁ gahetvā ṭhitā”ti nivedayiṁsu. Rājā tuṭṭho “pakkosathā”ti te pakkosāpetvā “mahākammaṁ tumhehi kataṁ, atthi vo kiñci mayā kattabban”ti āha. Āma mahārāja amhākaṁ nisinnaṭṭhānaṁ ekarukkhamūlaṁ atthi, taṁ aññehi isīhi gahitaṁ, taṁ no dāpehīti. Rājā purise pesetvā tāpase nikkaḍḍhāpesi.

Te bahi ṭhitā “kiṁ nu kho datvā labhiṁsū”ti olokayamānā “idaṁ nāmā”ti disvā “mayampi lañjaṁ datvā puna gaṇhissāmā”ti iddhiyā sovaṇṇamayaṁ rathapañjaraṁ māpetvā ādāya agamaṁsu. Rājā disvā tuṭṭho “kiṁ bhante kattabban”ti āha. Mahārāja amhākaṁ rukkhamūle añño isigaṇo nisinno, taṁ no rukkhamūlaṁ dāpehīti. Rājā purise pesetvā te nikkaḍḍhāpesi. Tāpasā aññamaññaṁ kalahaṁ katvā “ananucchavikaṁ amhehi katan”ti vippaṭisārino hutvā pabbatapādameva agamaṁsu. Tato devatā “ayaṁ rājā dvinnaṁ isigaṇānaṁ hatthato lañjaṁ gahetvā aññamaññaṁ kalahaṁ kārapesī”ti kujjhitvā mahāsamuddaṁ ubbaṭṭetvā tassa rañño vijitaṁ yojanasahassamattaṭṭhānaṁ samuddameva akaṁsūti.

Isīnamantaraṁ katvā, Bharurājāti[2] me sutaṁ.
Ucchinno saha raṭṭhehi, sa rājā vibhavaṅgatoti[3]—

Evaṁ Bhagavatā imasmiṁ atīte dassite[4] yasmā Buddhānaṁ nāma kathā okappaniyā hoti, tasmā rājā attano kiriyaṁ sallakkhetvā

1. Pavisissāma (Sī)
2. Kururājāti (Ka)
3. Khu 5. 57 piṭṭhe.
4. Imasmiṁ kathite (Ka)

“anupadhāretvā mayā akattabbaṁ kammaṁ katan”ti “gacchatha bhaṇe titthiye nikkaḍḍhathā”ti nikkaḍḍhāpetvā cintesi “mayā kārito vihāro nāma natthi, tasmiṁyeva ṭhāne vihāraṁ kāressāmī”ti tesaṁ dabbasambhārepi adatvā vihāraṁ kāresi. Taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

## 2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. Dutiye **udayagāminin**ti attano samaye vaḍḍhigāminiṁ. **Maraṇaṁ āgameyyāsī**ti maraṇaṁ iccheyyāsi, pattheyyāsi vā. Tatiyaṁ uttānameva.

## 4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Catutthe **sabbaduggatibhayaṁ samatikkanto**ti manussadobhaggaṁ paṭikkhittaṁ.

## 5. Duggativinipātabhayasuttavaṇṇanā

1011. Pañcame **sabbaduggativinipātabhayaṁ samatikkanto**ti manussadobhaggena saddhiṁ cattāro apāyā paṭikkhittā.

## 6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. Chaṭṭhe **mittā**ti aññamaññassa gehe āmisaparibhogavasena vohāramittā. **Amaccā**ti āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsu ekato pavattakiccā. **Ñātī**ti sassusasurapakkhikā. **Sālohitā**ti samānalohitā bhātibhaginimātulādayo.

## 7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Sattame **aññathattaṁ** nāma pasādaññathattaṁ bhāvaññathattaṁ gati-aññathattaṁ lakkhaṇaññathattaṁ vipariṇāmaññathattanti anekavidhaṁ. Tattha mahābhūtesu bhāvaññathattaṁ adhippetaṁ. Suvaṇṇadibhāvena hi ghanasaṇṭhitāya[1] pathavidhātuyā vilīyitvā udakabhāvaṁ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṁ paññāyati. Lakkhaṇaṁ pana na vigacchati, kakkhaḷalakkhaṇāva hoti. Ucchurasādibhāvena ca yūsākārasaṇṭhitāya[2]

---

1. Ghanasandhitāya (Syā), ghanasandhikāya (Ka)
2. Rasākārapattitāya (Ka)

āpodhātuyā sussitvā[1] ghanapathavibhāvaṁ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṁ paññāyati. Lakkhaṇaṁ pana na vigacchati, ābandhanalakkhaṇāva hoti. **Tatridaṁ aññathattan**ti ettha pana gati-aññathattaṁ adhippetaṁ, tañhi ariyasāvakassa natthi. Pasādaññathattampi natthiyeva, idha pana pasādaphalaṁ pakāsetuṁ gati-aññathattameva dassitaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Rājakārāmavaggo dutiyo.

---

## 3. Saraṇānivagga

### 1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. Tatiyassa paṭhame **iddhan**ti telamadhuphāṇitādīhi samiddhaṁ. **Phītan**ti hatthūpagasīsūpagagīvūpagādi-alaṅkāravasena supupphitaṁ. **Ākiṇṇamanussan**ti nirantaramanussaṁ. **Sambādhabyūhan**ti byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo, yā[2] paviṭṭhamaggeneva niggacchanti, tā sambādhā byūhā[3] bahukā etthāti **sambādhabyūhaṁ.** Imināpi nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenāti**[4] ito cito ca paribbhamantena uddhatacārinā. Dutiyaṁ uttānameva.

### 3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. Tatiye **Bhagavāva etaṁ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṁ vā asamannāgataṁ vā**ti idaṁ sosakko tīhi dhammehi samannāgatassa puggalassa sotāpannabhāvaṁ, catūhi vā dhammehi samannāgatassa sotāpannabhāvaṁ Bhagavāva jānātīti adhippāyena āha.

**Kocideva dhammasamuppādo**[5] **uppajjeyyā**ti kiñcideva kāraṇaṁ uppajjeyya[6]. **Ekato assa Bhagavā, ekato bhikkhusaṁgho**ti yasmiṁ kāraṇe uppanne Bhagavā bhikkhusaṁghena nānāladdhiko hutvā ekaṁ vādaṁ vadanto ekato assa, bhikkhusaṁghopi ekaṁ vadanto

---

1. Paccitvā (Syā), pacitvā (Ka)
2. Yāsu (Sī, Syā)
3. Sambādhabyūhā (Sī)
4. Vibbhantenāti (Sī, Syā)
5. Dhammo samuppādo (Ka)
6. Uppannaṁ uppajjeyya (Ka)

ekatoti attho. **Tenevāhan**ti yaṁ vādaṁ tumhe vadetha, tamevāhaṁ gaṇheyyanti. Nanu ca ariyasāvakassa ratanattaye pasādanānattaṁ[1] natthi, atha kasmā esa evamāhāti? Bhagavato sabbaññutāya. Evañhissa hoti "bhikkhusaṁgho attano asabbaññutāya ajānitvāpi katheyya, Satthu pana aññāṇaṁ nāma natthī"ti. Tasmā evamāha. **Aññatra kalyāṇā aññatra kusalā**ti kalyāṇameva kusalameva vadāmi, na kalyāṇakusalavimuttanti. Apicassa anavajjanadoso esoti.

### 4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. Catutthe **idha Mahānāma ekacco puggalo**ti idaṁ na kevalaṁ saraṇāni[2] eva apāyato mutto, imepi puggalā muttāti dassetuṁ āraddhaṁ. **Mattaso nijjhānaṁ khamantī**ti pamāṇena ca olokanaṁ khamanti. Iminā dhammānusārimaggaṭṭhapuggalaṁ dasseti. **Agantā nirayan**ti maggaṭṭhapuggalo hi apāyato parimuttoti vā parimuccissatīti vā vattuṁ na vaṭṭati, parimuccatīti pana vattuṁ vaṭṭati. Yasmā ca parimuccati, tasmā gantā nāma na hotīti "agantā"ti vutto, na gacchatīti attho. **Saddhāmattaṁ pemamattan**ti iminā saddhānusārimaggaṭṭhapuggalaṁ dasseti. **Mahāsālā**ti samīpe ṭhiteva cattāro mahāsārarukkhe dassento āha. **Maraṇakāle sikkhaṁ samādiyī**ti maraṇasamaye tīsu sikkhāsu paripūrakārī ahosīti dasseti.

### 5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. Pañcame **dukkhettan**ti visamakhettaṁ. **Dubbhūman**ti[3] ūsarabhūmiṁ[4] loṇūpahataṁ. **Khaṇḍānī**ti paribhinnāni. **Pūtīnī**ti udakena temetvā pūtibhāvaṁ āpannāni. **Vātātapahatānī**ti vātātapena hatattā nirojabhāvaṁ gatāni. **Asārādānī**ti anādinnasārāni agahitasārāni. **Asukhasayitānī**ti na koṭṭhādīsu pakkhipitvā suṭṭhu ṭhapitāni. **Sukhasayitānī**ti thapitaṭṭhānato[5] cattāro māse acalitāni.

---

1. Pasādaññathattaṁ (Sī, Syā)
2. Sarakāni (Sī, Syā)
3. Dubbhūminti (sabbattha)
4. Asārabhūmiṁ (Sī)
5. Vassikavuṭṭhānato (Ka)

## 6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. Chaṭṭhe **ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyā**ti khaṇena vedanā paṭippassambheyya. **Micchāñāṇenā**ti micchāpaccavekkhaṇena. **Micchāvimuttiyā**ti aniyyānikavimuttiyā. **Tasmā saddhañca sīlañcā**ti gāthā vuttatthā eva. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

## 7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Sattame **samparāyikaṁ maraṇabhayan**ti samparāyahetukaṁ maraṇabhayaṁ. **Gihisāmīcikānī**ti gihīnaṁ anucchavikāni. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Saraṇānivaggo tatiyo.

---

## 4. Puññābhisandavagga

## 1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Catutthassa paṭhame **puññābhisandā kusalābhisandā**ti puññanadiyo kusalanadiyo. **Sukhassāhārā**ti sukhassa paccayā.

## 4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. Catutthe **devapadānī**ti devānaṁ ñāṇena, devassa[1] vā ñāṇena akkantapadāni. **Visuddhiyā**ti visujjhanatthāya. **Pariyodapanāyā**ti pariyodapanatthāya jotanatthāya. Imasmiṁ sutte cattāropi phalaṭṭhapuggalā visuddhaṭṭhena devā nāma jātā.

## 8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. Aṭṭhame **pāraṁgantvā**ti pāraṁ vuccati nibbānaṁ, taṁ patvāti attho. **Āsavānaṁ khayāya saṁvattantī**ti na paṭhamaṁ nibbānaṁ gantvā pacchā saṁvattanti, gacchamānā eva saṁvattanti. Desanā pana evaṁ katā.

---

1. Devehi (Ka)

### 10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. Dasame **divā pavivekāya rattiṁ paṭisallānāyā**ti divā pavivekatthāya rattiṁ paṭisallānatthāya. **Dhammā na pātubhavantī**ti samathavipassanādhammā na uppajjanti. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Puññābhisandavaggo catuttho.

---

## 5. Sagāthakapuññābhisandavagga

### 1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. Pañcamassa paṭhame **asaṅkhyeyyo**ti āḷhakagaṇanāya asaṅkhyeyyo, yojanavasena panassa saṅkhyā atthi. **Bahubheravan**ti saviññāṇaka-aviññāṇakānaṁ bheravārammaṇānaṁ vasena bahubheravaṁ. **Puthū**ti bahu. **Savantī**ti sandamānā. **Upayantī**ti upagacchanti.

### 2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. Dutiye **yatthimā mahānadiyo saṁsandanti samentī**ti yasmiṁ saṁbhajje[1] etā mahānadiyo ekībhavanti, nirantarā bhavantīti attho.

### 3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. Tatiye **puññakāmo**ti puññatthiko. **Kusale patiṭṭhito**ti maggakusale patiṭṭhito. **Bhāveti maggaṁ amatassa pattiyā**ti nibbānassa pāpuṇanatthaṁ arahattamaggaṁ bhāveti. **Dhammasārādhigamo**ti dhammasāro vuccati ariyaphalaṁ, dhammasāro adhigamo[2] assāti dhammasārādhigamo, adhigataphaloti attho. **Khaye rato**ti kilesakkhaye rato.

---

1. Saṁbhijje (Sī, Ka), sambhede (Ṭīkā)
2. Ariyaphaladhammasāro, so adhigamo (Sī, Syā)

### 4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Catutthe **aḍḍho mahaddhano**ti sattavidhena ariyadhanena aḍḍho ceva mahaddhano ca. Teneva bhogena **mahābhogo.** Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Sagāthakapuññābhisandavaggo pañcamo.

---

## 6. Sappaññavagga

### 2. Vassaṁvutthasuttavaṇṇanā

1048. Chaṭṭhassa dutiye ayamadhippāyo—sotāpanno bhikkhu ettakena vosānaṁ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā sakadāgāmimaggaṁ pāpuṇissati, sakadāgāmī anāgāmimaggaṁ, anāgāmī arahattamagganti imamatthaṁ sandhāya Bhagavatā imasmiṁ sutte sāsane tanti paveṇī kathitāti.

### 3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. Tatiye **Dhammadinno**ti sattasu janesu eko. Buddhakālasmiṁ hi Dhammadinno upāsako, Visākho upāsako, Uggo gahapati, Citto gahapati, hatthako Āḷavako, Cūḷa-anāthapiṇḍiko, Mahā-anāthapiṇḍikoti ime satta janā pañcasata-upāsakaparivārā ahesuṁ. Etesu esa aññataro.

**Gambhirā**ti dhammagambhīrā sallasuttādayo. **Gambhīratthā**ti atthagambhīrā cetanāsuttantādayo. **Lokuttarā**ti lokuttaratthadīpakā asaṅkhatasaṁyuttādayo. **Suññatappaṭisaṁyuttā**ti sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo. **Upasampajja viharissāmā**ti paṭilabhitvā viharissāma. **Evañhi vo Dhammadinna sikkhitabban**ti evaṁ tumhehi candopamapaṭipadaṁ rathavinītapaṭipadaṁ moneyyapaṭipadaṁ mahā-ariyavaṁsapaṭipadaṁ pūrentehi sikkhitabbaṁ. Iti Satthā imesaṁ upāsakānaṁ asayhabhāraṁ āropesi.

Kasmā? Ete kira na attano bhūmiyaṁ ṭhatvā ovādaṁ yāciṁsu, avisesena pana sabbabhāraṁ ukkhipituṁ samatthā viya "ovadatu no bhante Bhagavā"ti yāciṁsu. Tena tesaṁ Satthā asayhabhāraṁ āropento evamāha. **Na kho netan**ti na kho etaṁ. Nakāro panettha byañjanasandhimattamevāti veditabbo. **Tasmā**ti yasmā idāni attano bhūmiyaṁ ṭhatvā ovādaṁ yācatha, tasmā.

## 4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. Catutthe **na kho panetan**ti na kho amhehi etaṁ. **Sappañño upāsako**ti sotāpanno adhippeto. **Assāsanīyehi dhammehī**ti assāsakarehi dhammehi. **Assāsatāyasmā**ti assāsatu āyasmā. **Māriso**ti maraṇapaṭibaddho. **Maraṇadhammo**ti maraṇasabhāvo. **Adhimocehī**ti ṭhapehi. **Adhimocitan**ti ṭhapitaṁ. **Evaṁ vimuttacittassā**ti evaṁ arahattaphalavimuttiyā vimuttacittassa. **Yadidaṁ vimuttiyā vimuttan**ti yaṁ idaṁ vimuttiṁ ārabbha vimuttiyā nānākaraṇaṁ vattabbaṁ siyā, na taṁ vadāmi. Bhikkhusaṁghassa hi cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattesu ceva asītikkhandhakavattesu cāti āgamanīyaguṇesu pamāṇaṁ nāma natthi, paṭividdhe pana magge vā phale vā upāsakānañca bhikkhūnañca nānākaraṇaṁ natthi.

## 9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. Navame **paññāpaṭilābhāya saṁvattantī**ti ettha satta sekkhā paññaṁ paṭilabhanti nāma, khīṇāsavo paṭiladdhapañño nāmāti veditabbo. Parato **paññābuddhiyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

Sappaññavaggo chaṭṭho.

## 7. Mahāpaññavagga

### 1. Mahāpaññāsuttavaṇṇanā

1058. Sattame **mahāpaññatāya saṁvattantī**ti-ādīsu "mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā"ti-ādinā paṭisambhidāyaṁ[1] vuttanayeneva sabbattha sabbapadesu attho veditabbo. Sesaṁ sabbattha uttānamevāti.

## Sotāpattisaṁyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 371 piṭṭhe.

# 12. Saccasaṁyutta

## 1. Samādhivagga

### 1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. Saccasaṁyuttassa paṭhame **samādhiṁ bhikkhave**ti te kira bhikkhū cittekaggatāya parihāyanti, atha nesaṁ Satthā "evamete cittekaggataṁ labhitvā kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhetvā visesaṁ pāpuṇissantī"ti imaṁ desanaṁ ārabhi. **Tasmātiha bhikkhave "idaṁ dukkhan"ti yogo karaṇīyo**ti ettha yathābhūtādivasena kāraṇacchedo veditabbo. Idañhi vuttaṁ hoti— bhikkhave yasmā samāhito bhikkhu cattāri saccāni yathābhūtaṁ pajānāti, tasmā tumhehi ca samāhitehi catunnaṁ saccānaṁ yathābhūtaṁ pajānanatthāya "idaṁ dukkhan"ti yogo karaṇīyo. Tathā yasmā cattāri saccāni Tathāgatasseva pātubhāvā pākaṭāni honti, yasmā ca Tathāgatena suvibhattāni, yasmā ca tesu aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇāni padabyañjanāni, yasmā ca tesaṁ appaṭividdhattā vaṭṭaṁ vaḍḍhati, tesaṁ paṭividdhakālato paṭṭhāya na vaḍḍhati, tasmā "evaṁ no vaṭṭaṁ na vaḍḍhissatī"ti tumhehi "idaṁ dukkhan"ti yogo karaṇīyo.

### 2. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

1072. Dutiyaṁ kāyavivekavikalānaṁ kāyavivekapaṭilābhatthāya vuttaṁ.

### 3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. Tatiye **abhisamayāyā**ti abhisamayatthāya. **Samaṇabrāhmaṇā**ti[1] cettha sāsanāvacarā adhippetā. Tathā catutthapañcamesu, tena tena abhilāpena bujjhanakānaṁ pana ajjhāsayenetāni vuttāni.

---

1. Samaṇā vā brāhmaṇā vāti (Sī, Syā)

## 6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

1076. Chaṭṭhe **abhisambuddhaṁ pakāsesun**ti abhisambuddho ahanti evaṁ attānaṁ abhisambuddhaṁ pakāsayiṁsu. Imasmiṁ hi sutte Sabbaññubuddhā ca samaṇagahaṇena gahitā.

## 10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Dasame **anekavihitan**ti anekavidhaṁ. **Tiracchānakathan**ti aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṁ tiracchānabhūtaṁ kathaṁ. **Rājakathan**ti-ādīsu rājānaṁ ārabbha "Mahāsammato Mandhātā Dhammāsoko evaṁ mahānubhāvo"ti-ādinā nayena pavattakathā **rājakathā.** Esa nayo **corakathā**dīsu. Tesu "asuko rājā abhirūpo dassanīyo"ti-ādinā nayena gehasitakathāva tiracchānakathā hoti, "sopi nāma evaṁ mahānubhāvo khayaṁ gato"ti evaṁ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi "mūladevo evaṁ mahānubhāvo meghamālo evaṁ mahānubhāvo"ti tesaṁ kammaṁ paṭicca "aho sūrā"ti gehasitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādīsu "asukena asuko evaṁ mārito evaṁ viddho"ti kāmassādavaseneva kathā tiracchānakathā, "tepi nāma khayaṁ gatā"ti evaṁ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādīsu "evaṁ vaṇṇavantaṁ gandhavantaṁ rasavantaṁ phassasampannaṁ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā"ti kāmassādavasena kathetuṁ na vaṭṭati. Sātthakaṁ pana katvā "pubbe evaṁ vaṇṇādisampannaṁ annaṁ pānaṁ vatthaṁ sayanaṁ mālaṁ gandhaṁ vilepanaṁ sīlavantānaṁ adamha, cetiye pūjaṁ akarimhā"ti kathetuṁ vaṭṭati.

**Ñātikathā**dīsupi "amhākaṁ ñātakā sūrā samatthā"ti vā, "pubbe mayaṁ evaṁ vicitrehi yānehi vicarimhā"ti vā assādavasena vattuṁ na vaṭṭati. Sātthakaṁ pana katvā "tepi no ñātakā khayaṁ gatā"ti vā, "pubbe mayaṁ evarūpā upāhanā saṁghassa adamhā"ti vā kathetabbā. **Gāmakathā**dīsupi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā "asukagāmavāsino sūrā samatthā"ti vā evaṁ assādavasena vattuṁ na vaṭṭati, sātthakaṁ pana katvā "saddhā pasannā"ti vā, "khayaṁ gatā"ti vā vattuṁ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsu**pi eseva nayo.

**Itthikathā**pi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena vattuṁ na vaṭṭati, "saddhā pasannā khayaṁ gatā"ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi "nandimitto nāma yodho sūro ahosī"ti assādavasena vattuṁ na vaṭṭati, "saddho pasanno ahosi, khayaṁ gato"ti evameva vaṭṭati. Surākathātipi pāṭho. Sāpi cesā surākathā "evarūpā nāma surā pītā ratijananī hotī"ti assādavaseneva na vaṭṭati, ādīnavavasena pana "ummattakasaṁvattanikā"ti-ādinā nayena vaṭṭati. **Visikhākathā**pi "asukavisikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā"ti vā, "asukavisikhāya vāsino sūrā samatthā"ti vā assādavaseneva vattuṁ na vaṭṭati, "saddhā pasannā khayaṁ gatā"ti iccevaṁ vaṭṭati. **Kumbhaṭṭhānakathā**ti udakatitthakathā vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sāpi "pāsādikā naccituṁ gāyituṁ chekā"ti assādavasena na vaṭṭati, "saddhā pasannā"ti-ādinā nayeneva vaṭṭati.

**Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo. **Nānattakathā**ti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti "ayaṁ loko kena nimmito, asukena nāma nimmito, kāko seto aṭṭhīnaṁ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā"ti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. **Samuddakkhāyikā** nāma "kasmā samuddo sāgaro, sāgaradevena[1] khanitattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddo"ti evamādikā niratthakasamuddakkhāyikakathā. Iti bhavo iti abhavoti yaṁ vā taṁ vā niratthakakāraṇaṁ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā.** Ettha ca bhavoti sassataṁ, abhavoti ucchedaṁ. Bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti kāmasukhaṁ, abhavoti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṁ bāttiṁsa tiracchānakathā nāma honti. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamo vaggo.

---

1. Sagaradevena (Sī)

## 2. Dhammacakkappavattanavagga

### 1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. Dutiyassa paṭhame **Bārāṇasiyan**ti evaṁnāmake nagare. **Isipatane Migadāye**ti isīnaṁ patanuppatanavasena evaṁladdhanāme migānaṁ abhayadānavasena dinnattā Migadāyasaṅkhāte ārāme. Ettha hi uppannuppannā sabbaññu-isayo patanti, dhammacakkappavattanatthaṁ nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anodattadahe katamukhadhovanādikiccā ākāsena āgantvā Paccekabuddha-isayopettha otaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, Gandhamādanaṁ paṭigacchantāpi tatova uppatantīti iminā isīnaṁ patanuppatanavasena taṁ "Isipatanan"ti vuccati.

**Āmantesī**ti Dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimabhave katābhinikkhamano anupubbena[1] Bodhimaṇḍaṁ patvā tattha Aparājitapallaṅke nisinno mārabalaṁ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṁ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātuṁ unnādento sabbaññutaṁ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesano Buddhacakkhunā lokaṁ voloketvā lokānaggahena Bārāṇasiṁ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā dhammacakkaṁ pavattetukāmo āmantesi.

**Dveme bhikkhave antā**ti dve ime bhikkhave koṭṭhāsā[2]. Imassa pana padassa saha samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā Avīciṁ[3] upari Bhavaggaṁ patvā dasasahassilokadhātuṁ pattharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṁyeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmano samāgacchiṁsu, pacchimadisāya sūriyo atthameti, pācīnadisāya āsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmiṁ samaye Bhagavā imaṁ Dhammacakkappavattanasuttaṁ ārabhanto "dveme bhikkhave antā"ti-ādimāha.

---

1. Pacchimabhave pacchimabhavañca patvā mahābhinikkhamanena anupubbena (Ka)
2. Lāmakaṁkoṭṭhāsā (Sī, Syā)
3. Avīcito (Sī, Syā)

Tattha **pabbajitenā**ti gihisaṁyojanaṁ chinditvā pabbajjupagatena. **Na sevitabbā**ti na vaḷañjetabbā. **Yo cāyaṁ kāmesu kāmasukhallikānuyogo**ti yo ca ayaṁ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo. **Hīno**ti lāmako. **Gammo**ti gāmavāsīnaṁ santako. **Pothujjaniko**ti andhabālajanena[1] āciṇṇo. **Anariyo**ti na ariyo na visuddho na uttamo na vā ariyānaṁ santako. **Anatthasaṁhito**ti na atthasaṁhito, hitasukhāvahakāraṇaṁ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkho**ti kaṇḍakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho.

Paññācakkhuṁ karotīti **cakkhukaraṇī.** Dutiyapadaṁ tasseva vevacanaṁ. **Upasamāyā**ti kilesūpasamatthāya. **Abhiññāyā**ti catunnaṁ saccānaṁ abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti tesaṁyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ heṭṭhā tattha tattha vuttameva. Saccakathāpi sabbākāreneva Visuddhimagge[2] vitthāritā.

**Viparivaṭṭan**ti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ parivaṭṭānaṁ vasena tiparivaṭṭaṁ. Ettha hi "idaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ, idaṁ dukkhasamudayan"ti evaṁ catūsu saccesu yathābhūtaṁ ñāṇaṁ **saccañāṇaṁ** nāma. Tesuyeva "pariññeyyaṁ pahātabban"ti evaṁ kattabbakiccajānanañāṇaṁ **kiccañāṇaṁ** nāma. "Pariññātaṁ pahīnan"ti evaṁ tassa tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṁ **katañāṇaṁ** nāma. **Dvādasākāran**ti tesaṁyeva ekekasmiṁ sacce tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ ākārānaṁ vasena dvādasākāraṁ. **Ñāṇadassanan**ti etesaṁ tiparivaṭṭānaṁ dvādasannaṁ ākārānaṁ vasena uppannañāṇasaṅkhātaṁ dassanaṁ. **Dhammacakkhun**ti aññattha tayo maggā tīṇi ca phalāni dhammacakkhu nāma honti, idha paṭhamamaggova.

**Dhammacakke**ti paṭivedhañāṇe ceva desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṁ dvādasākāraṁ paṭivedhañāṇampi, Isipatane nisinnassa dvādasākārāya saccadesanāya pavattitaṁ desanāñāṇampi dhammacakkaṁ nāma. Ubhayampi hetaṁ Dasabalassa ure pavattañāṇameva[3].

1. Puthujjanandhabālajanena (Ka)
2. Visuddhi 2. 124 piṭṭhe.
3. Uddesapavattañāṇamevetaṁ (Ka)

Imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṁ pavattitaṁ nāma. Taṁ panetaṁ dhammacakkaṁ yāva Aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṁ sotāpattiphale patiṭṭhāti, tāva naṁ Bhagavā pavatteti nāma, patiṭṭhite ca pavattitaṁ nāma. Taṁ sandhāya **pavattite ca pana Bhagavatā dhammacakke bhummā devā saddamanussāvesun**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha **bhummā**ti bhūmaṭṭhakadevatā. **Saddamanussāvesun**ti ekappahāreneva sādhukāraṁ datvā "etaṁ Bhagavatā"ti-ādīni vadantā anusāvayiṁsu. **Obhāso**ti sabbaññutaññāṇobhāso. So hi tadā devānaṁ devānubhāvaṁ atikkamitvā virocittha. **Aññāsi vata bho Koṇḍañño**ti imassapi udānassa udāhāranigghoso dasasahassilokadhātuṁ pharitvā aṭṭhāsi.

### 9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Navame **aparimāṇā vaṇṇā**ti appamāṇāni akkharāni. **Byañjanā**ti tesaṁyeva vevacanaṁ, vaṇṇānaṁ vā ekadesā yadidaṁ byañjanā nāma. **Saṅkāsanā**ti vibhattiyo. Ekamekasmiṁ hi sacce sabbākārena vitthāriyamāne vaṇṇadīnaṁ anto nāma natthi. Tasmā evamāha.

### 10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. Dasame sabhāvāvijahanaṭṭhena **tathaṁ.** Dukkhaṁ hi dukkhameva vuttaṁ. Sabhāvassa amoghatāya **avitathaṁ.** Na hi dukkhaṁ adukkhaṁ nāma hoti. Aññabhāvānupagamena **anaññathaṁ.** Na hi dukkhaṁ samudayādibhāvaṁ upagacchati. **Samudayādīsu**pi eseva nayoti.

Dhammacakkappavattanavaggo dutiyo.

---

## 3. Koṭigāmavagga

### 1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. Tatiyassa paṭhame **ananubodhā**ti ananubujjhanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena.

### 2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. Dutiye **cetovimuttipaññāvimuttī**ti phalasamāpattiphalapaññānaṁ nāmaṁ.

### 7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. Sattame **tasmā ariyasaccānī**ti yasmā tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyānaṁ saccānīti vuccanti. Na hi vitathāni[1] ariyā ariyasaccato paṭivijjhanti.

### 8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. Aṭṭhame **Tathāgato ariyo, tasmā "ariyasaccānī"**ti yasmā ariyena Tathāgatena paṭividdhattā desitattā ca tāni ariyasantakāni honti, tasmā ariyassa saccattā ariyasaccānīti attho.

### 10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. Dasame **sahañcanike**ti sahañcaniyanagare[2]. **Yo bhikkhave dukkhaṁ passati, dukkhasamudayampi so passatī**ti-ādi ekapaṭivedhavasena vuttaṁ, imasmiṁ hi sutte ekapaṭivedhova kathito.

Koṭigāmavaggo tatiyo.

---

## 4. Sīsapāvanavagga

### 1. Sīsapāvanasuttavaṇṇanā

1101. Catutthassa paṭhame **yadidaṁ uparī**ti yāni imāni upari. **Sīsapāvane**ti sīsapārukkhe.

### 2. Khadirapattasuttavaṇṇanā

1102. Dutiye **anabhisameccā**ti ñāṇena anabhisamāgantvā, appaṭivijjhitvāti attho.

---

1. Vitathāni aññathāni ca (Sī)
2. Sahajaniyeti sahajaniye nagare (Sī), sahajaniyeti sahajaniyanagare (Syā)

### 3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1103. Tatiye **asmā lokā paraṁ lokan**ti imamhā manussalokā paraṁ nirayampi tiracchānayonimpi pettivisayampi manussalokampi devalokampi gacchanti, punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva nibbattantīti attho.

### 5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. Pañcame **evañcetaṁ bhikkhave assā**ti bhikkhave evaṁ ce etaṁ bhaveyya, nirantaraṁ sattisatehi haññamānassa dukkhadomanassehi sahevesa saccābhisamayo bhaveyya ceti attho.

### 9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. Navame **mukhaṁ olokentī**ti ajjhāsayaṁ olokenti. Ajjhāsayo idha mukhanti adhippeto.

### 10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. Dasame **silāyūpo**ti silāthambho. **Soḷasakukkuko**ti soḷasahattho. Soḷasakukkūtipi pāṭho. **Heṭṭhā nemaṅgamā**ti heṭṭhā āvāṭaṁ paviṭṭhā. **Aṭṭha kukku uparinemassā**ti aṭṭhahatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyuṁ. **Bhusā**ti balavatī. Sesaṁ sabbattha-uttānamevāti.

Sīsapāvanavaggo catuttho.

---

## 5. Papātavagga

### 1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. Pañcamassa paṭhame **Sumāgadhāya pokkharaṇiyā**ti evaṁnāmikāya pokkharaṇiyā. **Lokacintaṁ cintento**ti "kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppāditā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo"ti evarūpaṁ lokacintaṁ cintento nisīdi.

**Vicetoti** vigatacitto[1] vikkhittacitto vā. **Bhūtaṁyeva addasāti** te kira asurā sambarimāyaṁ samparivattetvā yathā ne so puriso hatthi-assādīsu āruhante ukkhipitvā[2] bhisamuḷālacchiddehi pavisante passati, evaṁ adhiṭṭhahiṁsu. Taṁ sandhāya Satthā "bhūtaṁyeva addasā"ti āha. **Devānaṁyeva mohayamānāti** devānaṁ cittaṁ mohayantā. **Tasmāti** yasmā lokacintaṁ cintento ummattakopi hoti, tasmā.

## 2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-13. Dutiye **paṭibhānakūṭoti** eko mahanto pabbatasadiso mariyādapāsāṇo. Tatiye **aniṭṭharūpanti** aniṭṭhasabhāvaṁ.

## 4. Kūṭāgārasuttavaṇṇanā

1114. Catutthe **heṭṭhimaṁ gharaṁ akaritvāti** thambhabhittipādussāpanādinā gharassa heṭṭhimabhāgaṁ akatvā.

## 5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. Pañcame **santhāgāreti** sippuggaṇhanasālāyaṁ. **Upāsanaṁ karonteti** kaṇḍakhipanasippaṁ[3] karonte. **Asanaṁ atipātenteti** kaṇḍaṁ atikkamente. **Poṅkhānupoṅkhanti** ekaṁ kaṇḍaṁ khipitvā [4]yathā assa sarassa poṅkhaṁ vijjhati, aparaṁ anupoṅkhaṁ nāma dutiyassa poṅkhaṁ, puna aparaṁ tassa poṅkhanti[4] evaṁ atipātente addasa. **Yatra hi nāmāti** ye nāma. **Durabhisambhavataranti** dukkarataraṁ. **Sattadhā[5] bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṁ paṭivijjheyyāti** ekaṁ vālaṁ sattadhā bhinditvā tassa ekaṁ bhedaṁ gahetvā vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā aparaṁ bhedaṁ kaṇḍassa aggakoṭiyaṁ bandhitvā usabhamatte ṭhito kaṇḍabaddhāya koṭiyā taṁ vātiṅgaṇabaddhakoṭiṁ paṭivijjheyyāti attho. **Tasmāti** yasmā evaṁ duppaṭivijjhāni cattāri saccāni, tasmā.

---

1. Vītacitto (Sī, Syā) 2. Uppatitvā (Sī) 3. Kaṇḍakhipanasikkhanaṁ (Sī)

4-4. Yathā aparantassa vijjhati, aparaṁ poṅkhaṁ nāma dutiyassa poṅkhaṁ, puna aparaṁ Anupoṅkhaṁ puna aparaṁ tassa poṅkhanti (Sī, Syā)

5. Satadhā (Ka)

### 7. Paṭhamachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1117. Sattame **aññamaññakhādikā**ti aññamaññaṁ khādanaṁ. **Dubbalakhādikā**ti balavantehi macchādīhi dubbalānaṁ macchādīnaṁ khādanaṁ.

### 8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. Aṭṭhame **mahāpathavī**ti cakkavāḷagabbhantarā[1] mahāpathavī. **Adhiccamidaṁ bhante**ti idaṁ adhiccuppattikaṁ sace taṁ yugaṁ na pūti bhaveyya, samudde udakaṁ na susseyya, so ca kacchapo na mareyya, api nāma yadicchāvasena siyāti attho.

**Evaṁ adhiccamidaṁ bhikkhave**ti ettha Mahāsīvatthero cattāri yugāni dasseti—puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ ṭhitena purisena pakkhittayugassa hi chiggaḷena tassa andhakacchapassa gīvāya pavesanaṁ viya manussapaṭilābho adhiccapaṭilābhī. Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugaṁ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavasenaṁ viya Tathāgatuppādo adhiccatarasambhavo. Pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugadvayaṁ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṁ viya Tathāgatappaveditassa dhammavinayassa dīpanaṁ adhiccatarasambhavaṁ. Uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugattayaṁ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṁ viya catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo veditabbo. Navamādīni Abhisamayasaṁyutte vuttanayānevāti.

Papātavaggo pañcamo.

---

### 6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. Abhisamayavaggo Nidānavagge Abhisamayasaṁyutte vitthāritova.

---

1. Cakkavāḷantarā (Sī, Syā)

## 7. Paṭhama-āmakadhaññapeyyālavagga

### 3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Āmakadhaññapeyyāle **ariyena paññācakkhunā**ti[1] vipassanaṁ ādiṁ katvā lokiyalokuttarena ñāṇacakkhunā.

### 4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratā**ti ettha **surā** nāma piṭṭhasurā odanasurā pūvasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṁyuttāti pañcavidhā. **Merayaṁ** nāma pupphāsavo phalāsavoti evaṁ vutto yo koci āsavo. **Majjan**ti tadeva ubhayaṁ, yaṁ vā panaññampi surāsavavinimuttaṁ madanīyaṁ. Yāya cetanāya taṁ pivanti, sā pamādassa kāraṇattā **pamādaṭṭhānaṁ** nāma, tato paṭiviratāti attho.

### 6-7. Matteyyasuttādivaṇṇanā

1136-37. **Matteyyā**ti mātuhitā, mātari sammāpaṭipannāti attho. **Petteyyā**dīsu pituhitā petteyyā.

### 8-9. Sāmaññasuttādivaṇṇanā

1138-39. Samaṇānaṁ hitā **sāmaññā.** Brāhmaṇānaṁ hitā **brahmaññā.** Tesu tesu sammā paṭipannānaṁyevetaṁ adhivacanaṁ.

### 10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Kule jeṭṭhāpacāyino**ti kule jeṭṭhānaṁ apacāyino, nīcavuttinoti attho.

---

1. Ñāṇacakkhunāti (Sī, Syā)

## 8. Dutiya-āmakadhaññapeyyālavagga

### 8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṁ khandhabījaṁ phaḷubījaṁ aggabījaṁ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanapacanādibhāvena vikopanā paṭiviratāti attho.

### 9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. **Vikālabhojanā**ti kālātikkantabhojanā, majjhanhikātikkamato paṭṭhāya yāvakālikaparibhogāti attho.

### 10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. Mālādīsu **mālā**ti yaṁ kiñci pupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁ kiñci gandhajātaṁ[1]. **Vilepanan**ti chavirāgakaraṇaṁ. Tattha piḷandhantā dhārenti nāma, ūnaṭṭhānaṁ pūrentā maṇḍenti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyantā vibhūsenti nāma, **ṭhānaṁ** vuccati kāraṇaṁ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho.

---

## 9. Tatiya-āmakadhaññapeyyālavagga

### 1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Sāsanassa ananulomattā visūkaṁ paṭāṇībhūtaṁ dassananti **vīsūkadassanaṁ.** Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenāpi pavattānaṁ naccādīnaṁ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā.** Naccādīni hi attanā payojetuṁ vā pareti payojāpetuṁ vā payuttāni passituṁ vā neva bhikkhūnaṁ na bhikkhunīnaṁ vaṭṭanti.

---

1. Gandhajātikaṁ (Sī, Syā)

## 2. Uccāsayanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccāsayanaṁ** vuccati pamāṇātikkantaṁ. **Mahāsayanaṁ** akappiyattharaṇaṁ, tato paṭiviratāti attho.

## 3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. **Jātarūpan**ti suvaṇṇaṁ. **Rajatan**ti kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭiviratā, neva naṁ uggaṇhanti na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṁ sādiyantīti attho.

## 4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. **Āmakadhaññapaṭiggahaṇā**ti sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṁ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṁ na vaṭṭatiyeva.

## 5. Āmakamaṁsasuttavaṇṇanā

1155. **Āmakamaṁsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra uddissa[1] anuññātā. Āmakamaṁsamacchānaṁ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṁ na vaṭṭati, no āmasanaṁ.

## 6. Kumārikasuttavaṇṇanā

1156. **Itthikumārikapaṭiggahaṇā**ti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṁ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

## 7. Dāsidāsasuttavaṇṇanā

1157. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṁ paṭiggahaṇaṁ na vaṭṭati, "kappiyakārakaṁ dammi, ārāmikaṁ dammī"ti evaṁ vutte pana vaṭṭati.

---

1. Odissa (Ka)

## 10. Catuttha-āmakadhaññapeyyālavagga

### 1. Khettavatthusuttavaṇṇanā

1161. **Ajeḷakā**dīsu **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha khettaṁ nāma yasmiṁ pubbaṇṇaṁ ruhati. Vatthu nāma yasmiṁ aparaṇṇaṁ ruhati. Yattha vā ubhayaṁ ruhati, taṁ khettaṁ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

### 2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. **Dūteyyaṁ** vuccati dūtakammaṁ gihīnaṁ paṇṇaṁ vā sāsanaṁ vā gahetvā tattha tattha gamanaṁ, **pahiṇagamanaṁ** vuccati gharā gharaṁ pesitassa khuddakagamanaṁ, **anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṁ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānuyogāti evamettha attho veditabbo.

### 4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. Tulākūṭādīsu **kūṭan**ti vañcanaṁ. Tattha **tulākūṭaṁ** tāva rūpakūṭaṁ aṅgakūṭaṁ[1] gahaṇakūṭaṁ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṁ hoti. Tattha **rūpakūṭaṁ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṁ**[1] nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṁ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṁ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṁ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṁ** nāma tulaṁ susiraṁ katvā anto ayacuṇṇaṁ pakkhipitvā gaṇhanto taṁ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge[2].

**Kaṁso** vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṁ **kaṁsakūṭaṁ.** Kathaṁ? Ekaṁ suvaṇṇapātiṁ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti. Tato janapadaṁ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṁ pavisitvā "suvaṇṇabhājanāni kiṇathā"ti vatvā agghe pucchite samagghataraṁ dātukāmā honti, tato tehi "kathaṁ imesaṁ suvaṇṇabhāvo

---

1. Kaṁsakūṭaṁ (Sī) 2. Pubbabhāge (Sī)

jānitabbo”ti vutte “vīmaṁsitvā gaṇhathā”ti suvaṇṇapātiṁ pāsāṇe ghaṁsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

**Mānakūṭaṁ** hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṁ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena “saṇikaṁ āsiñcā”ti vatvā antobhājane bahuṁ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṁ pidhāya sīghaṁ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṁ sikhaṁ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena sikhaṁ bhindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṁ alabhantā hi khettaṁ amahantaṁ mahantaṁ katvā minanti.

## 5. Ukkoṭanasuttavaṇṇanā

1165. **Ukkoṭanā**dīsu **ukkoṭanan**ti sāmike assāmike kātuṁ lañjaggahaṇaṁ. **Vañcanan**ti tehi tehi upāyehi paresaṁ vañcanaṁ. Tatridamekaṁ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto “kiṁ bho migo agghati, kiṁ migapotako”ti āha. “Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan”ti ca vutte kahāpaṇaṁ datvā migapotakaṁ gahetvā thokaṁ gantvā nivatto “na me bho migapotakena attho, migaṁ me dehī”ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. Nanu bho mayā paṭhamaṁ eko kahāpaṇo dinnoti. Āma dinnoti. Imampi migapotakaṁ gaṇha, evaṁ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So “kāraṇaṁ vadatī”ti sallakkhetvā migapotakaṁ gahetvā migaṁ adāsīti.

**Nikatī**ti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṁ pāmaṅganti amaṇiṁ maṇinti, asuvaṇṇaṁ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṁ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo, etesaṁyeva ukkoṭanādīnametaṁ nāmaṁ. Tasmā ukkoṭanasāciyogā vañcanasāciyogā nikatisāciyogāti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṁ dassetvā aññassa parivattanaṁ sāciyogoti vadanti, taṁ pana vañcaneneva saṅgahitaṁ.

## 6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-1171. **Chedanā**dīsu **chedanan**ti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṁ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṁ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṁ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapaṭipannaṁ janaṁ musanti, ayaṁ himaviparāmoso. Yaṁ gumbādipaṭicchannā musanti, ayaṁ gumbaviparāmoso.

**Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṁ vilopakaraṇaṁ. **Sahasākāro**ti sāhasakiriyā, gehaṁ pavisitvā manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṁ. Evametasmā chedanavadhabandhanaviparāmosa-ālopasahasākārā paṭiviratā. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Āmakadhaññapeyyālavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sāratthappakāsiniyā Saṁyuttanikāyaṭṭhakathāya

## Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

## Nigamanakathā

Ettāvatā hi—

Bahukārassa yatīnaṁ vipassanācāranipuṇabuddhīnaṁ,
**Saṁyuttavaranikāyassa** atthasaṁvaṇṇanaṁ kātuṁ.

Saddhammassa ciraṭṭhiti'māsisamānena[1] yā mayā,
Nipuṇā Aṭṭhakathā āraddhā **Sāratthapakāsinī** nāma.

Sā hi Mahā-aṭṭhakathāya sāra'mādāya niṭṭhitā esā,
Aṭṭhasattatimattāya Pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasaṭṭhimatto Visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
Atthappakāsanatthāya āgamānaṁ kato yasmā.

Tasmā tena sahā'yaṁ Aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya,
Thokena aparipūraṁ sattatiṁsasataṁ hoti.

Sattatiṁsādhikasata-parimāṇaṁ bhāṇavārato evaṁ,
Samayaṁ pakāsayantiṁ Mahāvihārādhivāsīnaṁ.

Mūlaṭṭhakathāya sāra'mādāya mayā imaṁ karontena,
Yaṁ puññamupacitaṁ tena hotu sabbo sukhī loko.

Etissā karaṇatthaṁ therena **Bhadantajotipālena,**
Sucisīlena subhāsitassa pakāsayantañāṇena.

Sāsanavibhūtikāmena yācamānena maṁ subhaguṇena,
Yaṁ samadhigataṁ puññaṁ tenāpi jano sukhī bhavatūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭimaṇḍite

1. Mabhilasamānena (Sī, Syā)

uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṁ theravaṁsappadīpānaṁ therānaṁ Mahāvihāravāsīnaṁ vaṁsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṁ **Sāratthappakāsinī** nāma Saṁyuttanikāyaṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṁ, lokanittharaṇesinaṁ.
Dassentī kulaputtānaṁ, nayaṁ sīlavisuddhiyā.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.
Lokamhi Lokajeṭṭhassa, pavattati Mahesinoti.

## Sāratthappakāsinī nāma

## Saṁyuttanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Saḷāyatanavaggamahāvaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

# Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

| Padānukkamo | Piṭṭhaṅko |
|---|---|

## Saḷāyatanavaggamahāvaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

# Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

### Saḷāyatanavaggamahāvaggasaṁyuttaṭṭhakathāya

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| [ A ] | |
| Akkantaṭṭhāneyeva = Akkantaṭṭhāneyeva vā (Sī, Syā) | 96 |
| Aggabhāge = Pubbabhāge (Sī) | 337 |
| Aṅgakūṭaṁ = Kaṁsakūṭaṁ (Sī) | 337 |
| Acālayiṁsu = Ālasiṁsu (Sī, Syā) | 94 |
| Acchindakagaṇanāya = Acchindakāya gaṇanāya (Ka) | 150 |
| Ajajjaraṁ = Ajajjaritattā ajaraṁ (Sī) Ajjajjaritattā ajajjaraṁ (Syā) | 149 |
| Ajānāpetvāva = Anāṇāpetvā (Sī) | 236 |
| Aññassa khettaṁ gahetvā aññassa deti = Aññassa hatthā gahetvā aññassa hatthe deti (Sī) | 83 |
| Aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu = Aṭṭhacattālīsādhikasatesu ṭhānesu (Sī, Syā) | 11 |
| Aṭṭha māse = Aḍḍhamāse (Syā) | 301 |
| Aḍḍhateyyakoṭināṭakehi = ...nāṭikāhi (Sī) | 252 |
| Aṇaṇā pabbajjā ca Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti = Anaṇasseva ruhati, ananuvajjā ca viññūnaṁ, Buddhādīhi saṁvaṇṇitāti (Sī) | 85 |
| Attakāmā = Atthakāmā (Sī, Syā, Ka) | 221 |
| Attanā vā = Attanāva (Sī) | 229 |
| Atthīti = Atthīti vā (Sī) | 149 |
| Attho = Atthato (?) | 136 |
| Atidūreti = Atidūre (Sī, Syā) | 167 |

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| **[ A ]** | |
| Atidhātosmi = Atipātosmi (Syā, Ka) | 177 |
| Addhānaparicchedaṁ cittaṁ = Addhānaparicchedacittaṁ (Sī) | 134 |
| Adīnacitto = Ādinnacitto (Syā) | 183 |
| Adīnamānasoti = Ādinnamānasoti (Syā) | 183 |
| Adukkhiyamāno ca = Surakkhiyamānova (Ka) | 236 |
| Adhikārīti = Avikārīti (Sī), Abhikārīti (Syā) | 104 |
| Adhiviṭṭhena = Anuyuttena (Sī, Syā) | 158 |
| Anantarāyamassa = Anantarāyevassa (Sī) | 19 |
| Andhabālajanena = Puthujjanandhabālajanena (Ka) | 328 |
| Anassasanti = Anassāsinti (Sī) | 15 |
| Anibbatto = Anipphanno (Sī, Syā) | 287 |
| Anirassādaṁ = Nirassādaṁ (Sī, Syā) | 200 |
| Anuppattiyā = Anumatiyā (Sī, Syā) | 150 |
| Anupadese = Ānuppadese (Sī), Anuppadese (Syā) | 121 |
| Anudayatāyāti anuvaḍḍhiyā = Anuddayatāyāti anuddayāya (Sī) | 259 |
| Anupariyāyanasamatthassa = Anuyāyanasamatthassa (Sī, Syā) | 191 |
| Anupariyāyanāmakaṁ = Anupariyāyananāmakaṁ (Sī) | 224 |
| Anupavattato = Anupavattito (Ka) | 225 |
| Anupāyāpariggahe = Anupāyapariccāge upāyapariggahe (Sī, Syā) | 216 |
| Anuppīḷantena = Anupapīḷantena (Sī) | 112 |
| Anupubbakathā = Anupubbikathā (Syā, Ka) | 4 |
| Anubandhitvā = Anubujjhitvā (Sī) | 96 |
| Anubhūtapubbesu = Anubhūtapubbo (Sī, Syā) | 35 |
| Anullokento = Anavalokento (Sī, Syā) | 258 |
| Anekaggaṭṭhena = Anekattaṭṭhena (Syā) | 12 |
| Anena = Manena (Sī, Syā) | 41 |
| Appaṭikūle ca paṭikūle ca = Appaṭikūle paṭikūle vā (Sī, Syā) | 208 |
| Appaṭicchitapaheṇakaṁ = Appaṭicchitapahāraṇakaṁ (Sī, Syā) | 202 |
| Apabyūḷhasevālo = Abbhuḷhasevālo (Ka) | 237 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ A ]**

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| **[ U ]** | |
| Ukkaṇṭhitā = Ukkaṇṭhikā (Sī, Syā) | 177 |
| Ukkhipitvā = Uppatitvā (Sī) | 332 |
| Uccāsaddaṁ = Uḷārasaddaṁ (Sī, Syā) | 88 |
| Uttāsitapuriso viya = Uttāsitasadiso viya (Sī, Syā) | 237 |
| Udapānaṁ nāma = Udakaṭṭhānaṁ nāma (Syā) | 38 |
| Uddissa = Odissa (Ka) | 336 |
| Udukkhalamusaladārakasaddādīnaṁ = Sarāvādisaddānaṁ (Sī), Sarāvākasaddādīnaṁ (Syā) | 13 |
| Uddhato = Uṭṭhito (Sī, Syā) | 78 |
| Uddhaṁ bhāgaṁ = Laddhabhāvaṁ (Ka) | 311 |
| Unnāmetvā = Paṇāmetvā (Sī), Upaṇāmetvā (Syā) | 205 |
| Upagamanānupagamanādīni = Upagacchamānānugacchamānādīni (Ka) | 83 |
| Upaṭṭhākupāsako = Upaṭṭhākadārako (Ka) | 69 |
| Upaṭṭhāpento = Upadahanto (Sī, Syā) | 82 |
| Uṭṭhitāti = Uditāti (Sī, Syā) | 253 |
| Upadahitvā = Odahitvā (Ka) | 88 |
| Upadhānāni = Tūliyāni upadhānāni (Ka) | 88 |
| Upaparikkhamānānaṁ = Upaparikkhamānā (Sī), Upaparikkhaya (Syā) | 9 |
| Upahatapubban”ti = Upagatapubbanti (Sī) | 144 |
| Uppajjeyya = Uppannaṁ Uppajjeyya (Ka) | 317 |
| Uppannaṁ = Uppannuppannaṁ (Ka) | 302 |
| Uppātikaṁ = Uppādikaṁ (Ṭīkā) | 23 |
| Upāyāpariccāge anupāyāpariggahe = Anupāyapariccāge upāyapariggahe (Sī, Syā) | 216 |
| Ubbāhati = Ubbhāhati (Ka) | 60 |
| Ummaṅgoti pañhamaggo-pañhagavesanaṁ = Umaggoti paññānaṁ maggo paññāgavesanaṁ(Sī) | 260 |
| Uyyogakālādīsu = Uyyodhakālādīsu (Sī) | 86 |
| Uyyogaṭṭhānato ca = Uyyodhaṭṭhānato ca (Sī) | 86 |
| Ure pavattañāṇameva = Uddesapavattañāṇamevetaṁ (Ka) | 328 |

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
| --- | --- |
| [ U ] | |
| Ullumpana... = Ullapana... (Sī, Syā) | 74 |
| Ullokento = Olokento (Sī, Syā) | 258 |
| Ulloketvāti = Oloketvāti (Sī, Syā) | 138 |
| Usabhacammaṁ viya = Usabhacammiṁ viya (Sī) | 276 |
| Usmudakajātoti = Ussadakajātoti (Sī), Usmādakajātoti (Syā) | 210 |
| [ Ū ] | |
| Ūmivegañca = Ūmivegassa ca (Sī, Syā) | 172 |
| Ūsaranti = Osaranti (Sī, Syā) | 142 |
| Ūsarabhūmiṁ = Asārabhūmiṁ (Syā) | 318 |
| [ E ] | |
| Ekato parivatteti = Ekatova samparivatteti (Sī, Syā) | 292 |
| Ekapaduddhāre = Ekapadavāre (Ka) | 218 |
| Ekameva = Evameva (Sī, Syā) | 161 |
| Ekābaddhaṁ aparicchedaṁ = Ekābaddhaparicchedaṁ (Sī, Syā) | 296 |
| Ekaṁ = Evaṁ (Ka) | 66 |
| Ettha = Tattha (Sī, Syā) | 163 |
| Eteva pañca janā = Etāva pañca yojanā (Sī) | 268 |
| Etesaṁ = Ekassa (Ka) | 278 |
| Evarūpañhi cittaṁ anāvaṭṭanti = Evarūpañca cittaṁ na vattati (Sī, Syā) | 97 |
| Evaṁ = Ime aggatamā evaṁ (Sī) | 238 |
| Evaṁ uppannasaddho = Evaṁ sampannasaddho (Sī, Syā) | 241 |
| Esa kālo = Desanākālo (Sī, Syā, Ka) | 300 |
| [ O ] | |
| Okāsesīti = Otāsedhīti (Sī) | 131 |
| Otiṇṇoti -pa- otaraṇasīlo = Otiṇṇotiṇṇesu vatthūsu nānappakārena ovadanasīlo (Sī, Syā) | 256 |

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
| --- | --- |
| **[ O ]** | |
| Odanakummāsādimhi ajjhoharaṇīye = Odanakummāsādiṁ ajjhoharantasseva (Sī, Syā) | 212 |
| Odhisaka-anodhisaka = Odissaka-anodissaka (Sī, Syā) | 143 |
| Ophuneyya = Opuneyya (Sī) | 108 |
| Ovassati = Ovassissati (Sī, Syā) | 144 |
| Osajjanena = Ossajjena (Syā, Ka) | 107 |
| **[ Ka ]** | |
| Kacchakarakato = Kacchakantarato (Ka) | 222 |
| Kaṭakaṭasaddaṁ = Kalahasaddaṁ (Sī, Syā) | 63 |
| Kaṇḍakhipanasippaṁ = Kaṇḍakhipanasikkhanaṁ (Sī) | 332 |
| Kaṇḍavanaṁ = Kaṇṭakavanaṁ (Sī), Kaṇṭavanaṁ (Ka) | 110 |
| Kaṇapaṇṇambilayāguṁ = Sākapaṇṇambilayāguṁ (Sī, Syā) | 196 |
| Kaṇṇacchiddākāsoyeva = Kaṇṇachiddāvāsoyeva (Sī, Syā) | 111 |
| Kaṇhāti kaṇhā = Kiṇhāti kaṇhā (Sī) | 42 |
| Katipāheyeva = Katipāhaccayena (Sī, Syā) | 103 |
| Kathāti = Katāti (Sī, Syā) | 109 |
| Kathentānaṁyeva = Kathentasseva (Ka) | 279 |
| Kappatetanti = Vaṭṭatetanti (Sī, Syā) | 76 |
| Kapilavatthugāmimaggaṁ = Kapilavattugāminaṁ maggaṁ (Sī, Syā) | 90 |
| Kammārāmatādīnī = Kāmarāgādīni (Sī, Syā) | 259 |
| Kallasarīraṁ = Kantaṁ sarīraṁ (Sī, Syā) | 98 |
| Kaḷopihattho = Kapālahattho (Sī, Syā) | 255 |
| Kāmabhogīnaṁ = Janānaṁ kāmabhogīnaṁ (Sī, Syā) | 145 |
| Kāmesu kāmakīḷā, taṁ = Kāmesu kāmakīḷitaṁ (Ka) | 39 |
| Kāyagatigamanaṁ = Karajakāyagatigamanaṁ (Ka) | 292 |
| Kāyavicchandanīyakathaṁ = Kāyavicchindaniyakathaṁ (Ka) | 296 |
| Kāye = Samaye (Ka) | 305 |
| Kāressāma = Karissāma (Ka) | 79 |
| Kāḷakāti = Kāpilāti (Sī) | 137 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[ Ka ]

| | |
|---|---|
| Kimilāyanti = Kimbilāyanti (Sī) | 301 |
| Kimilāyanti kimilānāmake = Kimbilāyanti kimbilanāmake (Sī), Kimmilāyanti kimmilanāmake (Syā) | 86 |
| Kilesaniddāto = Kilesacchindanato ca (Sī, Syā) | 182 |
| Kilesehi = Paccanīkakilesehi (Sī) | 243 |
| Kuṭe vā kuṭumbe vā = Ghaṭe vā kumbhe vā (Sī, Syā) | 69 |
| Kuṇḍadhānatthero = Koṇḍadhānatthero (Ka) | 24 |
| Kuthitanti kudhitaṁ = Kuṭṭhitanti kuthitaṁ (Sī, Syā) | 131 |
| Kusalakattukamyatāchando = Kuttukamyatākusalacchando (Sī) | 169 |
| Kusalaveramaṇī = Akusalaveramaṇī (Sī) | 162 |
| Kevalaṁ evaṁ passamānassa = Kevalaṁ javamānassa (Sī, Syā) | 305 |
| Kokanado = Kokāsako (Sī), Kosako (Syā) | 93 |
| Koṭiyā koṭiṁ paṭipādanaṁ = Koṭiyā koṭipātanaṁ (Sī, Syā) | 161 |
| Koṭṭhāsā = Lāmakakoṭṭhāsā (Sī, Syā) | 327 |

[ Kha ]

| | |
|---|---|
| Khandhotveva = Naṭṭhotveva (Sī), Khaṇḍotveva (Ka) | 257 |
| Khattavijjāya = Khattivijjāya (Ka) | 288 |
| Khādantena = Khādanto (Syā, Ka) | 76 |
| Khīrūpage = Khīrapake (Sī), Khīrapīte (Syā) | 88 |
| Khittadaṇḍasadisā = Khittageṇḍusadisā (Sī) | 140 |
| Khuddakasambāhanena = Udakasambāhanena (Sī, Syā) | 31 |
| Khuddarājānotipi = Kūṭarājānotipi (Sī) | 171 |

[ Ga ]

| | |
|---|---|
| Gacchāmahampi = Pucchāmahampi (Syā) | 99 |
| Gacchāmāti = Gacchathāti (Ka) | 78 |
| Gajakumbhaṁ = Rajatakūṭaṁ (Sī, Syā) | 89 |
| Gaṇṭhi = Tanti (Sī, Syā) | 110 |
| Gaṇanaparicchedo = Pamāṇaparicchedo (Ka) | 180 |

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
| --- | --- |
| **[ Ga ]** | |
| Gaṇhituṁ = Gāhetuṁ (Sī, Syā), Gāhatthaṁ (Ka) | 16 |
| Gaṇhitun”ti = Bhuñjitunti (Ka) | 196 |
| Gantvā = Patvā (Sī, Syā) | 223 |
| Gantvā = Patvā (Sī), Katvā (Syā, Ka) | 77 |
| Gandhacuṇṇāni = Cuṇṇānaṁ (Sī, Syā) | 91 |
| Gandhajātaṁ = Gandhajātikaṁ (Sī, Syā) | 335 |
| Gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi = ...vattadāmādīhi (Sī, Syā) | 88 |
| Gandhadhūma = Gandhadhūpa (Sī, Syā) | 92 |
| Gambhīrañāṇacariyaṁ = Gambhīrañāṇacariye (Ṭīkā) | 36 |
| Garukārammaṇe = Garukārammaṇena (Sī, Syā) | 40 |
| Gahaṇamānaṁ = Thālakaṁ gahaṇūpagaṁ (Sī, Syā, Ka) | 68 |
| Gāme vāsetvā = Gāme ca pesetvā (Syā) | 7 |
| Gāvutamattaṁ = Gāvutamaggaṁ (Sī, Syā) | 65 |
| **[ Gha ]** | |
| Ghanasaṇṭhitāya = Ghanasandhitāya (Syā), Ghanasandhikāya (Ka) | 316 |
| **[ Ca ]** | |
| Cakkavāḷagabbhantarā = Cakkavāḷantarā (Sī, Syā) | 333 |
| Caṅkamanakīḷanāni = Tāpanakīḷanāni (Sī, Syā) | 41 |
| Caṅkamā = Caṅkamaṁ (Sī, Syā) | 65 |
| Cakkhudvāre tāva vatthu ceva = Cakkhuñceva (Ka) | 26 |
| Cakkhu pasannaṁ = Cakkhu sampannaṁ (Ka) | 83 |
| Caṅgavāre = Paṅkavāre (Syā), Caṅkavāre (Ka) | 53 |
| Catukkindriyanissitaṁ = Catu-indriyanissitaṁ (Sī, Syā) | 280 |
| Catucattālīsāya ṭhānesu = Catucattālīsādhikasatesuṭhānesu (Sī, Syā) | 10 |
| Catupañca-ālopa-okāsaṁ = Catupañca-ālopakoṭṭhāsaṁ (Ka) | 203 |
| Catubhūmakacittassa = Catubhūmikakusalacittassa (Sī, Syā) | 188 |
| Carissatī”ti = Parijānāti vedanāti (Ka) | 216 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ Ta ]**



**[ Tha ]**



**[ Da ]**

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[ Da ]



[ Dha ]

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| **[ Na ]** | |
| Nipaccakāraṁ = Nipaccākāraṁ (Sī) | 220 |
| Nibaddho = Nibandhito (Sī, Syā), Nibbuddho (Ka) | 222 |
| Nibbānagamanaṭṭhena = Nibbānamagganaṭṭhena (Sī), Nibbānaṁ magganaṭṭhena (Ka) | 213 |
| Nibbānatthāya = Anibbattanatthāya (Sī, Syā) | 15 |
| Nibbānadhātūti = Dhātūti (Sī, Syā) | 160 |
| Nimmaddento = Madaṁ nimmadento (Sī, Syā) | 42 |
| Niyatagatikā sugatiparāyaṇā = Niyatagatiparāyaṇā (Sī, Syā) | 298 |
| Nirodhamaggato = Nirodhaṁ maggato (Ka) | 45 |
| Nivattanaṁ = Paṭinivattanaṁ (Sī, Syā) | 217 |
| Nivattiyamānehipi = Anivattayamānehipi (Ka) | 220 |
| Nivedayiṁsu = Ārocayiṁsu (Sī) | 314 |
| Nissakkāni = Missakāni (Sī, Syā) | 268 |
| Nissakkaṁ = Missakaṁ (Sī, Syā) | 266-7-8 |
| Nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā = Nīlavaṇṇena pītavaṇṇena vā (Sī) | 210 |
| Nekkhammasitaṁ iriyena irīyati = Nekkhammasitaṁ irīyati (Sī, Syā) | 27 |
| **[ Pa ]** | |
| Pakāsanti = Pakāsayanti (Sī, Syā) | 237 |
| Paccakkhāyati = (...) natthi Sī-Syā-potthakesu. | 48 |
| Paccattharāpetvā = Pattharāpetvāva (Sī, Syā) | 88 |
| Paccayattakatabhāvena = Paccayatthakatabhāvena (Sī), Paccatthikabhāvena (Ka) | 75 |
| Paccavekkhaṇā -pa- hoti = Paccavekkhaṇena -pa- pariggaho (Sī, Syā) | 161 |
| Paccavekkhitaparibhogasseva payojanattā paribhogapamāṇaṁyeva nāma = Paccavekkhitaparibhogoyeva paribhogapamāṇaṁ nāma (Sī, Syā) | 71 |
| Pacchā tapeti = Pacchātapaketi (Sī, Syā) | 275 |
| Pacchimaṭhāne = Pacchimaddhāne (Ka) | 237 |
| Pañca = Pañcassa (Sī, Syā) | 188 |
| Pañcavidhā = Chabbidhā (Syā, Ka) | 303 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ Pa ]**

Paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa = Paramatthagāha-vimukhabhāvato pavivittacittassa (Sī) 209
Paricārī = Paricari (Sī) 18
Parinibbāyanti = Parinibbāyissanti (Sī, Syā) 246
Pariyeṭṭhimūlakampi = Pariyeṭṭhidāyajjamūlakampi (Sī, Syā) 96
Parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu = Paṭividitarūpādīnavassa catūsu pathavīkasiṇādīsu (Sī), Paraviditarūpādīnaṁ catūsu pathavīkasiṇādīsu (Syā) 209
Parividito = Paricito (Ka) 208
Pariharitāni = Parivāritāni (Syā) 17
Pavattetvā = Pavatte (Sī, Syā) 236
Pavisāma = Pavisissāma (Sī) 315
Pavisitvā = Vicaritvā (Sī, Syā) 38
Passanto = Phusanto (Ka) 115
Passamānassa = Kevalaṁ javamānassa (Sī, Syā) 305
Pasādanānatthaṁ = Pasādaññathattaṁ (Sī, Syā) 318
Pahānakarañāṇampi = Pahānakaṁ ñāṇampi (Sī, Syā) 304
Pahānakarañāṇaṁ = Pahānakaṁ ñāṇaṁ (Sī, Syā) 303
Pāṭiyekko = Eko (Sī, Syā) 20
Pādagāmo = Dvāragāmo (Sī) 235
Pādadhovanaṭṭhānato = Hatthapādadhovanaṭṭhānato (Sī, Syā) 94
Pādappahārena = Pādappahāragataṁ (Ka) 173
Pāyamāno = Pāyento (Sī) 93
Pāvaḷanipphoṭanāyāti pāvaḷanipphoṭanato = Vāḷinippothanāyāti vāḷinippothanato (Sī, Syā) 139
Pāvisi = Pavisitvā nisīdi (Sī) 24
Piṭṭhivāto = Piṭṭhirogo (Sī, Syā) 94
Piṇḍapātikadhutaṅgaṁ = Javanapiṇḍapātiyadhutaṅgaṁ (Sī, Syā) 223
Pidhīyati = Pīḷīyati (Sī, Syā) 84
Pītisambojjhaṅgaratanaṁ tāya = Mahantaṁ dhammakāyūpapannaṁ (Sī, Syā) 192

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| **[ Bha ]** | |
| Bharuraṭṭhe Bharurājā = Bhururaṭṭhe Bhururājā (Syā) Kururaṭṭhe Kururājā (Ka) | 314 |
| Bharurājāti = Kururājāti (Ka) | 315 |
| Bhavattha = Bhavatha (Sī, Syā) | 28 |
| Bhavatanukavasena = Bhavavasena (Sī, Syā) | 312 |
| Bhavābhisaṅkhaṇaṭṭhena = Bhavakaraṇaṭṭhena (Ka) | 285 |
| Bhavehi = Saccehi (Ka) | 210 |
| Bhavehi nivattetvā = Ṭhānehi vinivaṭṭetvā (Sī, Syā) | 204 |
| Bhājanaṁ vivaritvā = Āsāya vicaritvā (Sī, Syā, Ka) | 56 |
| Bhāvadassanatthaṁ = Bhāvanādassanatthaṁ (Ka) | 170 |
| Bhinnasuvaṇṇarajatānaṁ = Bhinnasuvaṇṇarajatāni (Sī, Syā) | 245 |
| Bhindissatīti = Chejjatīti (Sī, Syā) | 164 |
| Bhiyyataro abhiññāto bhiyyatarābhiñño vā = Bhiyyo abhiññāto bhiyyatarābhiññā vā (Sī, Syā, Ka) | 241 |
| Bhūtaṁ = Abbhutaṁ (Sī, Syā) | 149 |
| **[ Ma ]** | |
| Makulakārāmavihāraṁ = Maṅkulakārāmavihāraṁ (Sī) Samakulakārāmavihāraṁ (Syā) | 22 |
| Makulakārāmaṁ = Kūṭāgāraṁ (Syā) | 25 |
| Maṅkulabhattaṁ = Maṅkuṇabhattaṁ (Sī, Syā) | 148 |
| Makkhitāni viya = Pakkhittāni viya (Ka) | 133 |
| Magabhūtā = Maggabhūtā (Syā) | 45 |
| Maggakkhaṇepi hi kilesā khīṇāti vā khīyissantīti vā na vattabbā, khīyantīti pana vattabbā = Maggakkhaṇepi hi kilesā khīyantīti na vuccanti, na ca akhīṇesuyeva kilesesu (Sī) | 127 |
| Maggaṅgabojjhaṅgāni = Maggabojjhaṅgajhānaṅgāni (Sī, Syā) | 163 |
| Magā = Maggā (Ka) | 45 |
| Maggāmaggadhammassa = Maggadhammassa (Ṭīkā) | 45 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ Va ]**

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ Va ]**



**[ Sa ]**

| Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā |
|---|---|
| **[ Sa ]** | |
| Sāmaṇeradaharabhikkhū = Sāmaṇerādayo (Ka) | 220 |
| Sāyanīyaṁ vā = Asanīyaṁ vā (Ka) | 106 |
| Sāsanena = Sāsane (Sī) | 314 |
| Sikkhitabbabhāvā asekhā = Sikkhitabbasekkhā (Sī, Syā) | 305 |
| Sikkhitabbābhāvā asekhā = Asikkhitabbasekkhā (Sī) Asikkhitabbā asekkhā (Syā) | 305 |
| Siṅgacchinnaṁ = Bahicchinnaṁ (Syā, Ka) | 78 |
| Sithilāni = Viraḷāni (Syā) | 276 |
| Sirājālā milāyanti = Sirājālāpi jāyanti (Sī) | 276 |
| Sīlasampanno = Sīlavipanno (Sī, Syā) | 125 |
| Sīhavikīḷito nāma = Sīhanikīḷito nāma (Sī, Syā) | 248 |
| Suttāgataṁ = Yathānusandhināma suttaṁ (Sī, Syā) | 109 |
| Sannipātasālāyaṁ = Sannipātavelāyaṁ (Sī, Syā) | 83 |
| Sukkhagajjitaṁ = Sugajjitaṁ (Sī) | 285 |
| Sukhanisinnakathaṁ = Sukhaṁ nisinnāva dhammakathaṁ (Sī, Syā) | 81 |
| Sudaṁ = Addasaṁsu (Syā) | 222 |
| Suparisukkhaṁ = Suparipakkaṁ (Ka) | 74 |
| Supupphitavanasaṇḍajātānaṁ dijagaṇādīnaṁ = Supupphitavanasaṇḍa-jātassaramigagaṇādīnaṁ (Sī, Syā) | 35 |
| Saratītipi = Caratītipi (Sī, Syā) | 85 |
| Suṭṭhu ṭhapitaṁ = Suṭṭhapitaṁ (Sī) | 239 |
| Sutāva = Sutavā (Ka) | 279 |
| Surabhicandanagandhapupphādīni = Surābhattagandha-pupphādīni (Sī, Syā) | 172 |
| Suvidūradūreti = Suvidūravidūroti (Ka) | 100 |
| Sussitvā = Pajjitvā (Syā), Pacitvā (Ka) | 317 |
| Sesakkhandhavasena = Arūpakkhandhavasena (Ka) | 98 |
| Soḷasakkhattukā = Soḷasakkhattuṁ (Sī, Syā) | 305 |
| Saṁkilesikasabhāvaṁ = Saṁkilissanasabhāvaṁ (Sī) | 11 |
| Saṁbhajje = Saṁbhijje (Sī, Ka), Sambhede (Ṭīkā) | 320 |

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

**[ Sa ]**



**[ Ha ]**